

MARGINALIA HISTORICA VII

*Sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu
Univerzity Karlovy – Pedagogické fakulty v Praze*

Praha 2003

Tento svazek vychází s podporou VZ-6.

ISBN 80-239-2092-8

SLOVO ÚVODEM

Po roce otevíráte již sedmý svazek sborníku *Marginalia historica* vydávaného Katedrou dějin a didaktiky dějepisu Univerzity Karlovy – Pedagogické fakulty v Praze, který dlouhodobě seznamuje své čtenáře s prací studentů i pedagogů katedry. Jednotlivé práce jsou tradičně řazeny dle chronologického klíče, tudíž sborník otevírá příspěvek interního doktoranda katedry Roberta Skopka, v němž se autor zabývá pompejskou kněžkou Eumachií a její stavební činností. Následuje studie Václavy Kofránkové vycházející z tématu diplomové práce, v níž autorka sleduje „nachleben“ českého krále Přemysla Otakara II., jak se vyvíjel v průběhu 13. až 15. století. Z členů katedry se na stranách přítomného sborníku po delší pauze objevuje prof. PhDr. Petr Čornej, DrSc., jenž se zabývá proměnami významových rovin pojmů vlast, národ a cizinci v pozdně středověkých Čechách. I tento svazek přináší práci hostujícího přispěvatele, tentokrát Mgr. Martina Šandery, Ph.D. z Ústavu historických věd UHK v Hradci Králové, jenž svou rozsáhlou studií seznamuje s činností Hynce Ptáčka z Pirkštejna, kterého označuje za „tvůrce polipanské konsolidace českých utrakvistů“. Jiřího Havlíka zaujaly reflexe obležení Vídně r. 1683 ve vybraných vyprávěcích pramenech 17. století pocházejících z prostředí Českého království, jímž nebyl dán prostor v práci T. Rataje *České země ve stínu půlměsíce* (Praha 2002). Havlíkův text tak může být vnímán i jako hodnotný doplněk zmíněné knihy. Další interní doktorand katedry Václav Fronk se ve svém drobném příspěvku optal *Teoreticko-praktického navedení k písemnostem Vincence D. Bíby*, co nám může sdělit o české nižší společnosti poloviny 19. století. Celý sborník uzavírá část z diplomové práce Milana Ducháčka, jenž sleduje osudy etnografa Karla Chotka a přibližuje jeho dvě výzkumné cesty na Kavkaz.

Doufáme, že i tento svazek sborníku *Marginalia historica* potěší své čtenáře jak různorodostí témat, tak kvalitou jejich zpracování, a tak se čestně zařadí po bok svých předchůdců.

Na zadní straně obálky je použit *Seznam přednášek (Index lectionum)*, do kterých byl zapsán jako řádný posluchač (*quas se frequentaturum rite professus est*) Chotek Karel, FF UK-F v Praze, s. 6–7, stud. rok 1901 (na dvojstraně podepsáni J. Goll, J. Pekař, L. Niederle atd.). Z pozůstalosti K. Chotka laskavě zapůjčila rodina Chotkova.

Obsah

Robert Skopek	
<i>Pompejská kněžka Eumachia a její stavební činnost</i>	7
Václava Kofránková	
<i>Druhý život Přemysla Otakara II. (13. – 15. století)</i>	51
Petr Čornej	
<i>Vlast, národ a cizinci v pozdně středověkých Čechách</i>	91
Martin Šandera	
<i>Hynce Ptáček z Pirkštejna – tvůrce polipanské konsolidace českých utrakvistů</i>	109
Jiří Havlík	
<i>Druhé obléhání Vídně v reflexích dobového tisku a literatury v českých zemích</i>	199
Václav Fronk	
<i>Teoreticko-praktické navedení k písemnostem Vincence D. Bíby – učebnice češtiny jako historický pramen</i>	233
Milan Ducháček	
<i>Přes Kavkaz k habilitaci (Studia a kavkazské cesty etnografa Karla Chotka – kus polozapomenuté kapitoly z dějin české historiografie)</i>	247

Robert Skopek

POMPEJSKÁ KNĚŽKA EUMACHIA A JEJÍ STAVEBNÍ ČINNOST

Eumachia L. f., veřejná kněžka ve starověkých Pompejích, patří mezi nejvýznamnější postavy pompejské historie, o nichž se dochovaly záznamy do současnosti. Její důležitost pro dnešní badatele tkví na jedné straně v její stavební činnosti, na druhé straně v problémech a otázkách, jež s Eumachiinou osobou souvisejí. Co se týče staveb, jedná se o monumentální budovu na foru, dnes známou jako Eumachiina budova, a o neobvyklou hrobku exedrového typu, která navíc vyniká svojí velikostí. Eumachiina budova dodnes představuje otazník sama o sobě, poněvadž ani její funkce, ani problematika její dedikace nebyly zcela jednoznačně vysvětleny a zodpovězeny. Z nápisných i z archeologických pramenů, jež o Eumachii hovoří, pak lze odvodit další otázky. V odpovědích na ně můžeme nalézt jeden z klíčů k lepšímu poznání života příslušníků lokální elity v nevelkém italském městě na počátku principátu.

Nejprve je však třeba pohovořit o Eumachiině příbuzenstvu a zasadit ji tak do celkové souvislosti. *Gens Eumachia* patří bezesporu mezi významné *gentes* starověkých Pompejí, a to i přesto, že do dnešních dob se dochovaly záznamy pouze o třech jeho svobodných mužských příslušnících, jedné ženě a jednom propuštěnci. Jongman¹⁾ sice správně poznamenává, že není zcela vhodné hovořit o významnosti či nevýznamnosti celých *gentes*, protože uvnitř jedné *gens* mohlo existovat několik rodin, jejichž bohatství i význam se leckdy značně lišily, a navíc do *gens* patřili i propuštěnci, jejichž potomky už je pak obtížnější rozeznat (řeká *cognomina* jsou v tomto směru jen omezeným vodítkem, protože Pompeje byly poměrně brzy helenizovány, a navíc se taková jména po jistou dobu stala dokonce módou). Na druhou stranu,

pokud nebudeme automaticky přisuzovat významné postavení osobě jen podle *gentilicia*, a spolehne se raději na faktické údaje o jejím majetku či zastávaných úřadech, ochudí se sice naše znalost o osobách, u nichž podobný výčet v nápisech chybí, avšak přestaneme se pohybovat na poli spekulací. U propuštěnců (máme-li nápisně nebo jinak doloženo, že jde o propuštěnce) lze jejich příslušnost k jednotlivým *gentes* využít i jinak. Jelikož se totiž pán propuštěného otroka stával aktem propuštění propuštěncovým patronem, svědčí druhotně počet propuštěnců o moci dotyčné rodiny, protože množství klientů zvyšovalo jak formální status, tak faktický vliv dotyčného patrona v očích společnosti.²⁾ V případě Eumachiů se tento rozpor stává bezpředmětným. V Pompejích známe totiž jen čtyři svobodné příslušníky tohoto rodu, přičemž pouze u L. Eumachia Fuska a L. Eumachia Aprila je známo jejich *cognomen*, tedy jméno užší rodiny. Přestože o Eumachiích jako o rodu nevíme příliš, zdá se, že nám známí Eumachii byli ve své obci významnými lidmi. Castrén tvrdí, že se jedná o starý kampánský rod, avšak neuvádí pro to žádné důkazy.³⁾

Jako první se objevuje L. Eumachius, o němž nevíme vůbec nic kromě faktu, že musel být úspěšným výrobcem amfor a střešních tašek. Zatímco amfory s jeho značkou se objevují v různých částech Středomoří, tašky byly evidentně určeny pro domácí trh, protože byly bez výjimky nalezeny v Pompejích. Tašky signované různými verzemi nápisu *L. Eumachi*⁴⁾ se objevují na stavbách po celém městě. Amfory byly vlastně také určeny pro pompejské zákazníky, avšak jejich obsah se exportoval, a proto je nacházíme i v tak na první pohled vzdálených oblastech, jako je Karthágo nebo Gallie. Díky nálezů z Karthága je možné dobře datovat, kdy asi L. Eumachius žil a produkoval své výrobky. Na svahu hory St. Louis totiž bylo nalezeno velké množství střepů z amfor, jež byly použity do základů budovy pro zarovnění terénní nerovnosti. Mnoho zbytků na sobě nese pečeť *L. Eumachi*. Naštěstí je možno podle jmen konsulů tento nález přesně datovat, a to do let 43–15 př. n. l. Někdy v té době se tam tedy musely dostat i Eumachiovy amfory.⁵⁾ Dalšími místy, kde se amfory se značkou *L. Eumachi* našly, jsou Emporiae (Hispanie, dnes Castellon de Ampurias ve Španělsku), Alesia (Gallie Lugdunská, dnes Francie), Ostia (přístav nedaleko Říma) a ost-

rov Kós. V samotných Pompejích se našla jediná amfora, již lze podle značky jednoznačně přisoudit L Eumachiovi.⁶⁾ Není jasné, zda byl L. Eumachius pěstitelem révy, a tedy producentem vína, jež se v amforách přepravovalo, nebo zda amfory jen vyráběl a dodával ostatním. Vzhledem k tomu, že byl majitelem dílen na výrobu tašek, není pravděpodobné, že by jen vyráběl víno a nádobu si kupoval od jiného výrobce.

S L. Eumachiem úzce souvisí jméno L. Eumachia Erota, zřejmě Eumachiova propuštěnce. Také on se věnoval výrobě střešních tašek a také jeho značka se objevuje v pompejských nálezech.⁷⁾ Je možné, že byl původně správcem (*officinator*) dílny L. Eumachia a po svém propuštění se věnoval stejné činnosti, možná dokonce v původní dílně, odkoupené nebo pronajaté od svého patrona.⁸⁾

Třetím jmenovitě známým příslušníkem rodu Eumachiů je L. Eumachius Fuscus, který byl v roce 31/32 n. l. *aedilem*, což byla nejnižší funkce v kariéře městského úředníka.⁹⁾ Zda dosáhl také duovirátu, tj. nejvyšší každoročně volené městské funkce, kdy zemřel a kde je pohřbený, není známo. Posledním nám známým Eumachiem je L. Eumachius Aprilis, jehož herma, typická pro pompejský způsob pohřbívání, byla nalezena při odkrývání Eumachiiny hrobky PN 11 OS.¹⁰⁾ Nejasná je situace kolem nápisu CIL IV 8620. V CIL stojí psáno *Eucapa puer*, ale Solin, který nápis podrobil důkladnému rozboru, tvrdí, že jeho znění by mělo být *Eumacia*.¹¹⁾ Není ovšem zřejmé, jestli se jedná o Eumachii L. f., jiného člena *gens Eumachia* nebo úplně někoho jiného s podobným jménem.

Ačkoli o Eumachiích žádné další konkrétní informace nemáme, lze si některé věci odvodit z celkového kontextu. Zcela jistě se jednalo o rod, jehož příslušníci (nebo alespoň část z nich a po jistou dobu) patřili k lokální elitě. To je patrné ze dvou faktů – Eumachii disponovali nemalými prostředky a zároveň měli přístup k městským úřadům. O jejich bohatství, jež se zřejmě soustředilo v rukou Eumachie, svědčí jak Eumachiina hrobka u Nucerijské brány, tak především Eumachiina budova na Foru civile. Obě tyto stavby byly určitě nákladné, přičemž nápis CIL X 810 hovoří jasně, že Eumachia budovu postavila *sua pecunia* (sic), tedy z vlastních peněz. Nikde v nápisu se sice nepraví, že budova byla postavena z rozhodnutí *decurionů*, avšak bylo by chybou se

domnívat, že o tak významné stavbě na nejexponovanějším, nejdůležitějším a nejreprezentativnějším místě města, tedy na foru, by nerozhodovali přední úředníci. O podobných projektech zpravidla rozhodovali *decuriones*, kteří mj. dohlíželi také na to, aby stavby či jiná *munificentia* odpovídaly nejen finančním možnostem mecenáše, nýbrž také jeho sociálnímu statutu.¹²⁾ Velká veřejná budova na foru tedy svědčí o příslušnosti ke společenské elitě, jež město *de facto* ovládala.

Odkud tyto prostředky pocházely, není známo. Jelikož je nejstarším známým Eumachiem majitel hrncíren L. Eumachius, není možné zjistit, zda majetek nashromáždil on, nebo zda rodinný majetek jen rozmnožil. Tašky i amfory s nápisem L. *Eumachi* pocházejí všechny přibližně z téhož období,¹³⁾ takže nelze určit, zda se Eumachii nezabývali výrobou hliněných výrobků dříve, příp. později. Vzhledem k tomu, že příjmy nobility se obvykle skládaly ze zemědělské produkce okolních pozemků, obchodu i třeba pronájmu, nebyly zřejmě hrncířské dílny jediným zdrojem příjmů Eumachiů. Část svého majetku snad Eumachia získala sňatkem (příp. sňatky).¹⁴⁾

O příslušnosti Eumachiů k elitě svědčí také úřady, jež členové rodu zastávali. Eumachii příslušela zřejmě nejvyšší pompejská ženská kněžská funkce *sacerdos publica*. Její syn M. Numistrius Fronto, jehož kariéru je nutno na základě nápisu CIL X 810 spojovat také s matčíným vlivem, pravděpodobně dosáhl hodnosti *duovira*.¹⁵⁾ Aby se mohl stát *duovirem*, musel podle obvyklého *cursu honorum* už dříve zastávat úřad *aedila*; vykonával tedy alespoň dva vysoké úřady. Jako *duovir* je doložen v nápisu CIL X 892, v EE 316 však jeho jméno chybí. Castrén se domnívá, že během svého duovirátu M. Numistrius Fronto zřejmě zemřel.¹⁶⁾ Fragment nápisu EE 859 snad také spojuje jeho jméno s duovirátem. Ať již M. Numistrius Fronto zemřel během svého volebního období, nebo se stal po jeho skončení členem *ordo decurionum*, jisté je, že zastával úřady, jež byly vyhrazeny pouze pro příslušníky lokální elity nebo císařské rodiny.¹⁷⁾ S výkonem nejvyšších úřadů byly spojeny značné náklady, a mj. i proto je počet *gentes*, jejichž příslušníci takové úřady zastávali, značný, nicméně to svědčí jen o široké základně pompejské nobility, nikoli o snadné přístupnosti úřadů všem vrstvám obyvatelstva.¹⁸⁾ A konečně L. Eumachius Fuscus dosáhl také úřadu *aedila* (o jeho další kariéře nemáme zpráv).¹⁹⁾

Na základě epigrafických či archeologických pramenů lze Eumachie spojit ještě s příslušníky několika dalších *gentes*. V první řadě jsou to již zmínění Numistrii. Tento rod je bohužel v nápisech zastoupen jediným svým příslušníkem, a to Eumachiiným synem, méně pravděpodobně manželem, M. Numistriem Frontonem. Zda byli Numistrii významnou pompejskou *gens*, nebo zda se M. Numistrius Fronto domohl svého postavení díky obratné politice své matky, není možné zjistit. Kromě Numistriů je epigraficky doložena také existence starší verze jejich *gentilicia*, a to ve jméně Numistreia Saturnina, snad druhého svědka z voskové tabulky č. 128 L. Caecilia Iucunda. Castrén se domnívá, že nositelé obou těchto *gentilicií* přišli do Pompejí z města Numistro na hranici Samnia a Lucanie někdy po druhé punské válce,²⁰⁾ avšak dokázat to nelze.

Dalším významným rodem s vazbami k Eumachiům jsou Allei. Zda měli k Eumachiům přímé příbuzenské vazby, nevíme, jisté však je, že několik příslušníků *gens Alleia* bylo pohřbeno v Eumachiině hrobce u Nucerijské brány. Zde by již bylo možno brát vážně Jongmanovu námitku o významnosti či bezvýznamnosti celých *gentes*, avšak naštěstí patří někteří zde pohřbení Allei k elitě města mimo veškerou pochybnost. Především se jedná o Pomponii Decharcis, ženu Cn. Alleia Nobila a adoptivní matku *quinquennala* z let 55/56 n. l. a nositele čestného titulu *princeps coloniae* Cn. Alleia Nigidia Maia, jejíž herma z bílého vápence zde byla nalezena.²¹⁾ Alleiům patří i další dvě hermy opatřené nápisem, a to Cn. Alleiu Logovi²²⁾ a propuštěnci a augustálovi Cn. Alleiu Erotovi.²³⁾ O Cn. Alleiu Logovi nevíme zholanic, ani to, kterého *collegia* byl členem, nebo o co se zasloužil. Cn. Alleius Eros byl i přes svoji časnou smrt důležitou osobou. Byl sice propuštěncem Cn. Alleia Nigidia Maia, avšak dosáhl nejvyššího úřadu a důstojství, jaké bylo propuštěncům dovoleno – funkce *augustala*. Není pochyb o tom, že jeho patron, na kterého *augustalův* lesk zpětně dopadal, na tom měl rozhodující podíl. Není známo, jak se Eumachiina hrobka dostala do užívání Alleiům. Vzájemné příbuzenství sice není vyloučeno, ale za vším může být i tak prozaický důvod jako obyčejná koupě.

Castrén²⁴⁾ se domnívá, že lze s Eumachií spojit ještě *gens Lassa*, a to na základě amfor, jež se našly u města Anthéor²⁵⁾ v Gallii Narbonské. Jde např. o nápis CIL I² 3516 M. C. Lass.,

avšak vzhledem k tomu, že je nápis v oštině, a pochází tudíž zřejmě z doby ještě před Sullovou kolonizací, není jej možno spojit s amforami L. Eumachia.

Zda byla Eumachia L. f. dcerou svrchu řečeného L. Eumachia, není možno prokázat. V jejím případě patrně vyvrcholila úspěšná cesta Eumachiů k moci – ona sama zastávala zřejmě nejvyšší ženský kněžský úřad v Pompejích, funkci veřejné kněžky (*sacerdos publica*), její syn (méně pravděpodobně manžel) M. Numistrius Fronto byl *duovirem*. Majetek, který Eumachia soustředila ve svých rukou, byl podle všeho nemalý, jelikož si mohla dovolit financovat stavbu velké budovy na foru, dnes známé jako Eumachiina budova, a také zřízení velké rodinné hrobky u Nucerijské brány. Eumachiino jméno se dochovalo v pěti nápisích, přičemž dva nápisy jsou vlastně totožné a obsahují stejnou informaci.

*Eumachia L(uci) f(ilia) sacerd(os) publ(ica) nomine suo et / M(arci) Numistri Frontonis fili chalcidicum cryptam porticus Concordiae / Augustae Pietati sua pecunia fecit eademque dedicavit.*²⁶⁾

*Eumachia [L(uci) f(ilia)] / sacerdos publ(ica) / et / Aquvia M(arci) [f(ilia)] Quarta / sacerd(os) Cereris publica / [- - -] / [- - -]fulai / [- - -] sacerdotes / [- - -]eris publ(icae)*²⁷⁾

*Eumachiae L(uci) f(iliae) / sacerd(oti) publ(icae) / fullones.*²⁸⁾

*Eumachia / L(uci) f(ilia) / sibi et suis.*²⁹⁾

*Eumachia L(uci) f(ilia) sigillum.*³⁰⁾

Co se z nápisů dovídáme? Především to, že Eumachia byla *sacerdos publica*, veřejná kněžka. Už tento fakt však v sobě obsahuje jisté otazníky. Označení *sacerdos publica* se totiž objevuje i v jiných nápisích a v souvislosti s jinými ženami, avšak někdy je v nápisích uvedeno božstvo, jemuž dotyčná kněžka sloužila, a někdy ne. Sám o sobě by ještě chybějící údaj o kultu nemusel znamenat mnoho, ovšem zarážející je, že se tento evidentní rozpor objevuje v jednom a též nápisu. Blíže si ve své práci tohoto problému všímá Savunenová.³¹⁾ Podle dochovaných nápisů lze pompejské veřejné kněžky rozdělit do čtyř kategorií:

- 1) *Sacerdos publica*³²⁾
- 2) *Sacerdos publica Cereris*
- 3) *Sacerdos (publica?) Cereris et Veneris*
- 4) *Sacerdos (publica?) Iuliae Augustae*

Savunenová počet těchto kategorií redukuje na dvě – *sacerdos publica* s božstvem a *sacerdos publica* bez božstva. Nikde v Kampánii se žádné další nápisy, v nichž by slovní spojení *sacerdos publica* nebylo doprovázeno jménem kultu, nenašly. To může znamenat dvě věci – buď taková pojmenování existovala, ale nedochovala se, nebo byly Pompeje z nějakého důvodu výjimkou. Druhá varianta se může zdát nepravděpodobná, avšak např. ve světle zvláštního způsobu pohřbu s hermou, který je v Pompejích vcelku obvyklý, zatímco nikde jinde v Kampánii není doložen, se situace poněkud mění.

Sacerdotes publicae bez udání kultu jsou doloženy čtyři – Mammia P. f.,³³⁾ Eumachia L. f., Holconia M. f. a Istacidia N. f. Vzhledem k tomu, že za patronku Pompejů se obecně považuje Venuše,³⁴⁾ příp. místní varianta této bohyně *Venus Pompeiana* nebo *Venus Fisica*, předpokládají někteří badatelé (Nissen, Peterson, Castrén),³⁵⁾ že veřejná kněžka byla kněžkou Venušina kultu. To je logické, protože dokonce i oficiální název *Colonia Cornelia Veneria Pompeianorum* o Venuši jako o městském božstvu hovoří a Venušin chrám patřil k nejvýznamnějším stavbám ve městě. Tento trend, posílený zřejmě Sullou a jeho kolonizací,³⁶⁾ mohl nabrat v počátcích principátu ještě na intenzitě, jelikož Venuše byla božstvem, od něž odvozovali v Římě svůj původ Iulii, tedy císařská rodina. Pro spojení funkce *sacerdos publica* s Venušíným kultem hovoří jen jediný důkaz, a to bohužel důkaz značně chatrný. I zde sehrává svoji roli Eumachia. Nápis GC č. 59 byl totiž nalezen v hromadě sutí ve Venušině chrámu. Nad vším se však vznáší otazník – Eumachia zde totiž není vůbec titulována, což může značit, že nápis vznikl ještě před tím, než se stala veřejnou kněžkou. Dalším problémem je interpretace slova *sigillum*, které může znamenat prakticky cokoli. Savunenová se domnívá, že se téměř jistě jednalo o sochu, ale o kterou sochu, komu a kde nevíme. Poslední překážkou je fakt, že nemáme tušení, odkud nápis vlastně pochází. Z Venušina chrámu se dochovaly jen základy, a navíc nápis vůbec nemusel být umístěn zde, ale mohl sem být spolu s dalšími troskami dopraven např.

po zemětřesení v roce 62 n. l. Posledním problémem s úřadem *sacerdos publica* je stavební činnost Eumachie a Mammie. Obě kněžky postavily v Pompejích nákladné budovy na foru, ale ani jednu z nich není nijak možné spojit s Venuší. O účelu Eumachiiny budovy se vedou dlouhodobé diskuse, Mammia postavila na Občanském foru chrám. Na rozdíl od Eumachiiny budovy, jejíž funkce není zřejmá, je využití chrámu jasné, ovšem problém nastává s jeho dedikací. Komu byl chrám vlastně zasvěcen? Z nápisu sice vyplývá, že Augustovu *geniu*,³⁷⁾ ale ani zde si není vědecká obec jista. Hovoří se tak o (tzv.) Vespasianově chrámu,³⁸⁾ Tiberiově chrámu³⁹⁾ a chrámu Augustova *genia*.⁴⁰⁾ Ať tak či onak, po Venuši ani památky, což je v případě Venušiny kněžky alespoň na první pohled zarážející. Avšak po podrobnějším zkoumání se logické souvislosti objevují. Byla-li *sacerdos publica* skutečně veřejnou kněžkou mající na starosti hlavní městský kult, není nemožné, že do její pravomoci částečně spadaly i jiné veřejné a pro město důležité kultury, což je přesně případ uctívání císařské rodiny. Jak ukazuje ve své knize Zanker,⁴¹⁾ rozšířil se za Augusta jeho císařský kult až překvapivě rychle a městská elita přijala nový státní program za svůj. Mammiina stavba, o níž se dnes soudí, že patří do doby Augustovy, do tohoto kontextu dokonale zapadá – Mammia byla příslušnicí městské nobility, a navíc veřejnou kněžkou. O vážnosti, jíž ve svém městě požívala, svědčí i její pohřeb a hrobka – pohřbena byla z rozhodnutí *decurionů* v *pomeriu*, tedy v pásu obecní půdy za hradbami, a její hrob patří mezi hroby tzv. typu *schola*, v nichž jsou bezezbytku pohřbeni jen nejvýznamnější pompejští občané.⁴²⁾

Specifikace božstva se týká především titulu *sacerdos publica Cereris*. U této funkce se objevují tři jména – Lassia M. f., Alleia M. f. Decimilla a Aquvia M. f. Quarta. Je to právě Aquvia Quarta, jejíž jméno figuruje v nápisu, podle nějž lze obě funkce, tedy *sacerdos publica* a *sacerdos publica Cereris*, od sebe odlišit. Jedná se o již citovaný nápis CIL X 812, v němž se Aquviino jméno objevuje spolu se jménem Eumachiiným a snad i se jménem dalších knězek Cereřiných. Byl sice podniknut pokus o doplnění nápisu a jména poslední ženy, ale jeho fragmentárnost odkazuje podobné snahy na pole spekulací. Za současného stavu tedy není možné potvrdit, že dvě *sacerdotes publicae Cereris* byly v úřadě v tutéž dobu. Co však lze rozlišit, je existence dvou samostat-

ných veřejných úřadů. Tento nápis, je-li jeho doplnění správné, vyvrací možnost, že by *sacerdos publica* a *sacerdos publica Cereris* mohly být jednou funkcí, jen v různých nápisech jinak zmiňovanou. Savunenová se domnívá, že z nápisu CIL X 812 vyplývá tato skutečnost: *sacerdos publica* byl titul s větším významem, protože Eumachiino jméno a funkce jsou v nápise uvedeny jako první. To je možné a v podstatě totéž tvrdil již Castrén právě tím, že k úřadu *sacerdos publica* doplňoval (*Veneris*).

U zbývajících dvou funkcí, tedy *sacerdos Cereris et Veneris* a *sacerdos Iuliae Augustae*, se nám z Pompejí dochovalo po jednom jméně. Nositelkou titulu *sacerdos publica Cereris et Veneris* byla Alleia Mai f., tedy dcera Cn. Alleia Nigidia Maia.⁴³⁾ Savunenová vyslovuje hypotézu, že existovaly dva veřejné ženské kněžské úřady, a to vyšší *sacerdos publica* a nižší *sacerdos publica Cereris*. Oba úřady fungovaly vedle sebe, takže město mělo vždy dvě veřejné kněžky. Faktem je, že podle principu kolegiality měly být všechny veřejné úřady zastávány nejméně dvěma osobami, avšak není možné dokázat, jestli a do jaké míry toto platilo pro úřady veřejných kněžek v Pompejích. Pak by totiž buď mohly naráz fungovat dokonce dvě *sacerdotes publicae* a dvě *sacerdotes publicae Cereris*, nebo byl rozdíl v důstojenství obou funkcí jen čestný a pak by *sacerdos publica* a *sacerdos publica Cereris* byly vlastně kolegyněmi v jednom úřadu. Vzhledem k tomu, že Venuše byla pro město zřejmě nejdůležitějším božstvem, mohla být *sacerdos publica* kněžkou Venušinou. Z nějakého důvodu potom byla Alleiova dcera Alleia nositelkou obou těchto úřadů a spojovala je tak v jedné osobě.⁴⁴⁾ O to, že se jí dostalo takového důstojenství, se pak mohl zasloužit její velmi vlivný otec. Tato teorie, jakkoli zní pravděpodobně, však stále zůstává jen hypotézou. Castrénovou hypotézou je vysvětlení, že spojení obou kultů do jednoho může značit úpadek jednoho z nich (pravděpodobně Cereřina), nebo dokonce obou.⁴⁵⁾ Savunenová pak uvádí jinou a velmi prozaickou možnost – celkové zchudnutí města po roce 62 n. l., kdy se nemalé částky musely vynakládat na rekonstrukci poničených budov a městského zařízení. Pompejanky nechtěly nebo si prostě nemohly dovolit vykonávat veřejné úřady, protože to bylo spojeno s finančními náklady.⁴⁶⁾ Všechno ještě navíc komplikuje skutečnost, že např. v Surrentu se o oba kulty starala jediná kněžka a že se tam do-

chovaly nápisy, v nichž se zmiňuje *sacerdos publica Veneris et Cereris*.⁴⁷⁾

Funkce *sacerdos Iuliae Augustae* je zahalena ještě větším tajemstvím. Jako u veřejné kněžky Venušiny a Cereřiny i zde se dochovalo jediné jméno, navíc pouze v jednom nápisu. Jedná se o nápis CIL X 961, který byl navíc doplněn.⁴⁸⁾ V nápisu není zmíněno slovo *publica*, tedy že se jednalo o veřejnou kněžku zastávající městský úřad, nicméně vzhledem k tomu, že šlo o kult členky císařské rodiny, bylo nepochybně postavení kněžky *Iuliae Augustae* formálně uznáváno. Bohužel nevíme, které Iulii Augustě byl kult zasvěcen, protože by mohlo jít jak o Livii, tak o Agrippinu mladší.

Podstatnou část našich znalostí o Eumachii tvoří její stavební činnost. Prvním velkým monumentem je Eumachiina hrobka. Dnes nese označení PN 11 OS a je největší objevenou hrobkou u Nucerijské brány. Její odkryvání se datuje od 4. 6. do 15. 11. 1954.

Jedná se o hrobku exedrového typu, jedinou v Pompejích. Aby vynikla její výjimečnost, je nutno nejprve uvést krátké shrnutí o pohřbívání a typech pompejských náhrobních monumentů.⁴⁹⁾ Způsob pohřbívání se v Pompejích zcela změnil někdy v době příchodu římských kolonistů.⁵⁰⁾ Původní samnitské hroby z tufového období jsou velmi skromné, těla byla pohřbívána vcelku, tedy nespálená, a na hrobě se neobjevoval žádný nápis. S kolonizací se objevují nové zvyklosti – nastává období monumentálních hrobek a žárového pohřbu, které trvá až do zániku města v roce 79 n. l. Přesto alespoň někteří z kolonistů převzali část lokálního samnitského zvyku, a tím vznikla zajímavá tradice pohřbívání, jež není odnikud odjinud známa. Mohutný náhrobek římského typu, ať již v podobě oltáře, *tholu*, kruhového mausolea nebo jiné byl uzpůsoben tak, aby do něj mohly být zakomponovány stély ve formě herem, tedy ploché stély na horním konci opatřené náznakem hlavy. Pokud se jednalo o ženu, má herma z opačné strany „hlavy“ naznačen ženský účes. Až do Augustovy doby, kdy se začal používat mramor, nebyly hermy opatřeny nápisem, ačkoli tuf by něco podobného bez problémů umožňoval. Význam hermy není dodnes uspokojivě vysvětlen, ale je jasné, že se jednalo o pompejskou tradici, cizinci nepouží-

vanou. Ne všichni kolonisté však tento zvyk převzali a existuje celá řada hrobů prokazatelně zbudovaných po kolonizaci, u nichž není po hermách ani památky. Dalším nápadným jevem je koncentrace hrobů podobného typu na stejných místech – třeba hroby oltářového typu s podstavcem pro urny se objevují na jižní straně cesty od Herculanenské brány, výklenkové hrobky u Nucerijské brány a hrobky ve tvaru vítězného oblouku také u Nucerijské brány, ale všechny dále na východ. Z Augustovy doby se pak dochovaly zajímavé lavicové hrobky, tzv. *scholae*, v nichž leží pohřbeni významní občané města té doby.⁵¹⁾ Jak uvádí Kockel, dá se na hrobech vysledovat jistá uniformita, přičemž zvláště *scholae* jsou záměrně skromné. Na nich je možné dobře demonstrovat ztotožnění lokální elity s augustovským státním programem.

Z tohoto rámce výrazně vybočuje právě Eumachiina hrobka, a to ze dvou důvodů. Jednak kvůli své typologii, jednak kvůli své velikosti. Jak již bylo zmíněno, jedná se o hrobku exedrového typu, který jinak v Pompejích není zastoupen a ani jinde ve Středomoří nejde o obvyklý způsob stavby náhrobních monumentů. Jako typologicky blízkou příbuznou uvádí Eumachiinu hrobku von Sydow ve svém pokusu o rekonstrukci pozdně republikánského exedrového hrobu na *via Appia*, který zřejmě patřil P. Ventidiu Bassovi, přívrženci Marka Antonia.⁵²⁾ Tato podoba je tak značná, že von Sydow Eumachiinu hrobku zčásti použil jako předlohu pro svoji rekonstrukci. Není nemožné, že Eumachia Ventidiovu hrobku znala a nechala si z nějakého důvodu postavit náhrobek podobný. Von Sydow odkazuje na Bammera,⁵³⁾ který sestavil krátký přehled podobných staveb v řeckém a římském prostoru. Bammer upozorňuje na nepříznivý poměr mezi zastavěnou plochou a využitelným prostorem, což pak von Sydow spolu s obtížností konstrukce takové stavby považuje za jeden z důvodů, proč se exedrové hroby neobjevují častěji. Druhým důvodem, proč se Eumachiina hrobka vymyká pompejským poměrům, je její velikost – hrobka mezi ostatními monumenty nápadně ční, a její stavitelka navíc poměrně chytře využila dvou starších hrobů po stranách,⁵⁴⁾ aby ještě umocnila její optický dojem. K tomu přispívá i mohutný podstavec hrobky, jenž v podobě jakéhosi předpolí zasahuje až do chodníku *via Nuceria*. Rozměry hrobky jsou značné – monument měří cca 13,55 x 5,65 m, prostran-

ství před ním pak cca 13,1 x 6,7 m a čelo podstavce zasahující do silnice je cca 13,9 m dlouhé. Přibližně uprostřed přední strany podstavce leží vchod z chodníku, od něž se doleva (při pohledu směrem k hrobce) vystupuje po schůdcích na podstavec. Za linií tvořenou oběma staršími postranními hrobkami se tyčí samotný monument – obdélníková stavba s mohutnou, zhruba půlkruhovou exedrou otevírající se směrem k silnici. Exedra sama je ještě opatřena třemi výklenky, v nichž stály pravděpodobně sochy nebo busty. Zezadu vede do nitra stavby vchod, jím se vchází do pohřební cely. Ta je vzhledem ke konstrukci stavby poměrně malá. Ve stěnách cely je zbudováno celkem osmnáct výklenků pro urny s popelem zemřelých. Podstavec pro hrobku je vystavěn z *opus incertum*, monument kombinuje techniky *opus caementicium* a *opus isodomium*, exedra je vydlážděna tu-fem.⁵⁵⁾

Interpretace hrobky není jednoduchá. Prvním problémem je dezolátní stav, v němž se hrobka dochovala, druhým potom fakt, že byla vykradena již v antice, a objem nálezů se tudíž redukoval. Seznam a přehled předmětů objevených při vykopávání Eumachiiny hrobky podávají ve své edici nekropole u Nucerijské brány D'Ambrozio a De Caro. V první řadě se jedná o již zmiňovaný nápis *Eumachia L(uci) f(ilia) sibi et suis*. Podle něj byla hrobka také identifikována. Zarážející je jeho stručnost – *sacerdos publica* Eumachia, která je ve všech nápisech ve své budově na foru titulována jako veřejná kněžka, zde svůj úřad nezmiňuje. Právě tak se v nápise neříká nic o tom, že by byla pohřbena na městském pozemku (*loco publico*), z rozhodnutí *decurionů* (*decurionum decreto*), z městských peněz (*pecunia publica*) apod., jak je tomu třeba v případě Mammie, stavitelky jiné významné budovy na foru a také veřejné kněžky. Buď tedy takové nápisy neexistovaly, poněvadž se Eumachii z nějakých důvodů těchto poct nedostalo, anebo se někam ztratily. Zdá se však, že pravděpodobnější by mohla být první možnost. Umístění hrobky u Nucerijské brány totiž vzbuzuje další otázky. Oproti jiným nekropolím, např. u Herculanské, Stabijské nebo Nolské brány, se totiž jedná v jistém smyslu o nekropoli „druhé kategorie“. Není zde ani jedna *schola* a vůbec se zde nepohřbívalo v *pomeriu* (což pravděpodobně neumožňoval terén, avšak osoba jako Eumachia si mohla vybrat jiné místo). Ani počet zde pohřbených ma-

gistrátů není vysoký. Po roce 62, kdy se kvůli zemětřesení zřítíl most přes Sarnus, význam nucerijské silnice poklesl a ta byla dokonce zavezena sutí.⁵⁶⁾ Vypadá to, že když se přestala silnice používat, ztratili obyvatelé zájem na údržbě hrobek, protože mnohé z nich se do okamžiku výbuchu Vesuvu ani nezačaly opravovat. Zda mezi ně patřila i Eumachiina hrobka, není jisté, ale vypadá to pravděpodobně.⁵⁷⁾ Mezi další nálezy totiž patří zlomek vlysu znázorňující *amazonomaché*.⁵⁸⁾ Kockel⁵⁹⁾ zahrnul tento vlys do své rekonstrukce podoby hrobky, a Bauer⁶⁰⁾ dokonce hovoří o možné slovní hříšce *amazonomaché* – *Eumachia*. Problémem ovšem je, že z vlysu se našel opravdu jen malý fragment, což se ostatně týká i ostatní výzdoby hrobky. Pokud ovšem taková výzdoba, jakou hrobce připisuje Kockel, existovala. Vzhledem k tomu, že se další úlomek stejného vlysu našel v domě II 3,3,⁶¹⁾ je možné vysvětlení dvojí – buď byla hrobka silně poničena zemětřesením a opadanou mramorovou výzdobu si přičinliví obyvatelé Pompejí prostě rozebrali (ať už oficiálně, nebo na vlastní pěst), nebo se sem fragment vlysu dostal spolu se sutinami vyváženými z města. Že je *amazonomaché* námětem na pompejskou hrobku nanejvýš neobvyklým a že úlomek může pocházet z města, uznává Kockel v poznámce 298. Na druhou stranu je Eumachiina hrobka neobvyklá celá a totéž se mohlo týkat i její reliéfní výzdoby. Poslední možností by mohla být krádež a odvezení mramorové výzdoby během plundrování po výbuchu Vesuvu, jak to v případě divadla navrhuje ve svém vysvětlení poněkud obskurního termínu *opus tabularum* van Buren.⁶²⁾

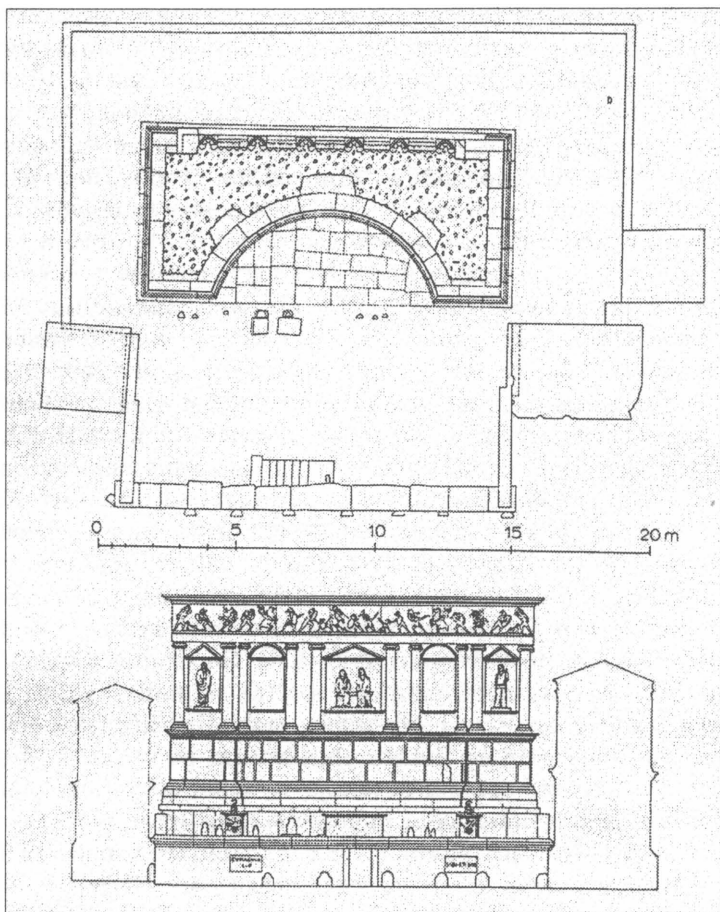
Ani další nálezy při pokusech o rekonstrukci hrobky příliš nepomáhají, a to opět kvůli své fragmentárnosti. Nejzajímavější částí nálezů jsou hermy. Celkem se jich našlo 13, z nichž čtyři nesou nápis:

*L(ucius) Eumachius / Aprilis / vix(it) annis XX.*⁶³⁾

*Cn(aeio) Alleio, Mai lib(erto) Eroti, Augustali / gratis creato cui / Augustales et Pagani / in funeris honor(ibus) / HS singula milia / decreverunt. Vixit / annis XXII.*⁶⁴⁾

*Cn(aeus) Alleius Logus / omnium collegioru(m) / benemeritus.*⁶⁵⁾

*Pomponia Dech / arcis Allei Nobilis, / Allei Mai mater.*⁶⁶⁾

*Eumachiina hrobka u Nucerijské brány (PN 11 OS).
Půdorys a návrh rekonstrukce, měřítko 1:200.*

Jak je vidět, pouze jedna z herem se dá přisoudit příslušníku *gens Eumachia*; ostatní tři patří *Alleiūm*. To lze vysvětlit tím, že mramorové hermy s nápisy se začaly používat později. Zcela jistě to nesouviselo s použitým materiálem – tuf se dá opracovávat dobře a pro nápisy je vhodný, přesto se tak nedělo. Hermy s nápisy se poprvé objevují za Augusta, avšak byla-li *Eumachia* konzervativní, mohla použít starší způsob a nová zvyklost se prosadila až s příchodem nových majitelů. Vzhledem k tomu, že kariéra Cn. *Alleia Nigidia Maia* se dá dobře datovat do neronovsko-flaviovského období,⁶⁷⁾ je jasné, že jeho adoptivní matka *Pomponia Deharcis* byla pohřbena v době, kdy se hermy s nápisem již běžně používaly. Z nalezených herem jsou čtyři mužské (č. 1, 6, 8 a 11), dvě ženské (č. 4 a 9) a u ostatních *D'Ambrozio* a *De Caro* nespecifikují. Šest herem je vyrobeno z vyvřelin (č. 1, 2, 6, 8, 9 a 11), čtyři z vápence (č. 3, 4, 12 a 13) a dvě z mramoru (č. 7 a 10). Jedna herma se bohužel ztratila a záznam o ní je jen v poznámkách o průběhu vykopávek. Typ hermy ani použitý materiál nejsou známy. Vápencová herma č. 3 je nápadně větší než všechny ostatní, spojovat ji však proto s *Eumachií* není možné.

Eumachiina hrobka zůstává a už zřejmě navždy zůstane zčásti zahalena tajemstvím. Nevíme, kdo v ní vlastně byl pohřben a zda většina herem patří *Eumachiūm*, *Numistriūm* či *Alleiūm*. Přes její velikost a okázalost, která ostře kontrastuje s přibližně stejně starými *scholae*, se nedochovalo nikde ani slovo o tom, že by byla *Eumachia* pohřbena s oficiálními poctami. Skoro se zdá, že velikostí, nezvyklým provedením i umístěním (podstavec hrobky zasahuje až do cesty, a kdo šel po této straně, musel hrobku chtě nechtě obejít) se *Eumachia* snažila kompenzovat právě fakt, že se jí nedostalo pohřbu v *pomeriu* a na státní náklady. Zda tohle mohla vědět za svého života, kdy hrobka byla pravděpodobně postavena, nebo se alespoň započalo s její stavbou, není jisté. Právě tak není nic známo o důvodech, proč se např. *Mammii*, která byla rovněž *sacerdos publica*, takových poct dostalo. Zda došlo mezi *Eumachií* a některými ostatními příslušníky elity k nějakému konfliktu nebo zda nepocházela *Eumachia* z dostatečně vznešeného rodu či zda prostě jen nebyla ve městě oblíbena, zůstává pouze předmětem spekulací. Možné vysvětlení totiž může být i takové, že v *pomeriu* nebyla *Eumachia* pohřbe-

na z prostorových důvodů (*via Nuceria* se na několika místech blížila až k městským hradbám, jinde zase bránil příkop), státní pocty dostala a nám se jen nezachovaly patřičné nápisy podobně jako výzdoba.

Dalším Eumachiiným významným stavebním počinem je budova na foru VII, 9, 1.43.66–68,⁶⁸⁾ známá též jako Eumachiina budova⁶⁹⁾ a vykopaná v roce 1817. Přestože účel stavby nebyl dodnes uspokojivě objasněn, mají jeho možné interpretace přímý dopad i na tak zdánlivě vzdálené věci, jako jsou pokusy o rekonstrukci hospodářské struktury města, základny moci a bohatství lokální elity a následně pak i pohled na římskou antiku období raného principátu jako celek.

Budova stojí na východní straně fora; jižní stěnou přiléhá k *Via dell'Abbondanza*, na severu sousedí s Mammiiným chrámem *Augustova genia*. Podobně jako v případě Eumachiiny hrobky i Eumachiina budova je mj. zajímavá svojí velikostí. Jedná se totiž o největší stavbu na foru, větší dokonce než jsou takové stavby jako *macellum* nebo basilika. Ze stavby se bohužel dochovaly v podstatě jen obvodové zdi, avšak právě zdi spolu s nápisem CIL X 810–811 dávají možnost rekonstruovat pravděpodobnou podobu budovy. Nápis jmenovitě zmiňuje tři části – chalkidikum (*chalcidicum*), kryptu (*crypta*) a portikus (*porticus*).⁷⁰⁾ Chalkidikem se myslí nejzápadnější část budovy, která těsně přiléhala k foru a napojovala se na sloupořadí, jež forum ze tří stran (kromě severní) obepínalo. Pro sloupy chalkidika byl na rozdíl od mramoru, použitého uvnitř budovy, vybrán travertin. Jižní strana chalkidika nebyla průchozí a od *Via dell'Abbondanza* a přes ulici ležícího *comitia* ji dělilo několik sloupů a snad i kovová mříž.⁷¹⁾ Zadní (východní) stěna chalkidika byla opatřena uprostřed vchodem, dvěma výklenky, po jednom na každé straně vchodu a ještě dvěma pravouhlými podii, na něž se dalo vystoupit po schůdcích.⁷²⁾ Jednalo se o svého druhu „předsín“, protože skutečný vstup do budovy hlavními dveřmi se nachází až za chalkidikem. Ze vstupního prostoru se otvíraly vchody do dvou místností po stranách. Jižní místnost sloužila jako *urinarium*. Vnitřní část budovy tvořil prostorný nezastřešený dvůr, kolem kterého obíhaly obě zbývající části stavby. Portikus, jak již název napovídá, je sloupořadí,⁷³⁾ které se svými sloupy otvíralo právě do dvora. Dvůr je tedy možné si představit jako velký peri-

styl, jehož východní stranu tvořila stěna bez oken, zato se třemi výklenky – dvěma menšími po stranách a jedním velkým uprostřed. Nejzajímavější částí stavby je potom krypta. Jedná se vlastně o chodbu, jež kopírovala tvar portiku, byla však od něj oddělena zdi s okny. Do krypty bylo možné vejít dvěma vchody v západní části severní a jižní stěny nebo postranním vchodem z Via dell'Abbondanza. Za zmínku stojí fakt, že tvar budovy, ačkoli je zhruba obdélníkový, není zcela pravidelný a že stavba se od fora poněkud odchyluje směrem k jihu (nesvívá s ním pravý úhel). Tato nerovnost je na severní části strany přivrácené k foru vyřešena odlišnou tloušťkou stěny chalkidika, která je zde dokonce dutá a průchozí. V opačném rohu budovy je pak problém řešen prostým zarovnáním východní stěny do (zhruba) rovnoběžky s forem. Výsledný tvar stavby připomíná nejvíce ze všeho kosodélník s délkou stran cca 70 x 40 m, posunuté chalkidikum měří cca 15 x 40 m a zastavěná plocha tak činí cca 3400 m².

Ačkoli se stále vede diskuse, kdy byla budova vlastně postavena, je jasné, že v době zániku města už měla leccos za sebou. Je totiž nutno si uvědomit, že stav, v němž se stavba dodnes dochovala, neodpovídá zcela podobě, již dostala při své výstavbě. V historii budovy lze odlišit několik stavebních či rekonstrukčních fází a různé části budovy během těchto zásahů dostávaly různou podobu. Toto pomohly odhalit archeologické průzkumy, zvláště Maiurim vedené poslední vykopávky v listopadu a prosinci 1940.

Historii staveb, jež posléze Eumachiina budova nahradila, stanovil na základě prvních vykopávek v chalkidiku v roce 1935 Maiuri. Objevil zbytky sedmi *taberen*, o nichž se domníval že jsou součástí staré veřejné budovy, snad ještě z doby před počátkem tufového období, v němž bylo forum obehnáno portikem. Stratigraficky rozlišil dvě vrstvy – v hloubce 1,1 m pod úrovní Eumachiiny budovy podlahu z udusané hlíny a v hloubce 0,45 m druhou z *opus signinum*.⁷⁴⁾ Stáří *taberen* odhadl zhruba na 4. stol. př. n. l. Znovu se Maiuri do Eumachiiny budovy vrátil v roce 1940 a tentokrát se soustředil spíše na historii samotné budovy než na stavby, jež jí předcházely. K nejzajímavějším objevům patří fakt, že východní stěna portiku byla někdy během historie budovy zcela přestavěna. Jižní výklenek a jižní polovina zdi jsou podle Maiuriho starší než prostřední a severní apsida a zdivo

k nim příslušející. Na základě těchto průzkumů stanovil Maiuri historii budovy zhruba takto:⁷⁵⁾

- 1) Koncem samnitského období byl pozemek zarovnan, mj. materiálem pocházejícím z *Fora triangulare*.
- 2) Následně byly postaveny stavby, jejichž zbytky je možné najít v severozápadním a jihozápadním rohu dvora.
- 3) Do období těsně po kolonizaci spadají stavby na východní straně dvora.
- 4) Za Tiberiovy vlády byl pozemek znovu zarovnan, stavby strženy a zbytky použity k zarovnaní. Postavena Eumachiina budova.
- 5) Zemětřesení v roce 62 n. l. budovu poškodilo do té míry, že ještě v době výbuchu Vesuvu 79 n. l. nebyla zcela opravena. Mísy, podle jejichž výskytu budovu mnozí badatelé identifikovali jako *fulloniku*, nejsou podle Maiuriho nic jiného než náradí dělníků pracujících na rekonstrukci budovy.

Na základě Maiuriho vykopávek (od roku 1940 zde žádný další průzkum nebyl proveden, a proto zůstává Maiuri jediným pramenem) stanovuje Wallat vlastní hypotézu o postupu prací a dataci. Především odmítá Maiuriho představu plošného zarovnavání terénu, poněvadž se mu zdá vzhledem k relativně malým stavbám takový postup nelogický. Počítá proto raději až do doby vzniku Eumachiiny budovy s postupně se od fora svažujícím terénem, jak je to vidět na profilu Via dell'Abbondanza.⁷⁶⁾

Samotnou stavbu Eumachiiny budovy,⁷⁷⁾ jak je ostatně vidět i z jejího vyobrazení, rozděluje Wallat do tří fází – A, B a fáze po zemětřesení, a to na základě různých stavebních technik a někdy i různých materiálů, což se nejvýrazněji ukazuje v případě *opus testaceum*.⁷⁸⁾ Fází A lze spojit se zbytky dochované výzdoby ve třetím stylu, zatímco na zdivu fáze B se výzdoba prakticky nedochovala. Z fáze A pochází téměř celá budova – obvodové zdi včetně západní strany peristylu, prostory směrem na Via dell'Abbondanza a část východního zdiva chalkidika. Fáze A je charakterizována použitím tzv. *tufelli*, dále *opus vittatum simplex*⁷⁹⁾ a *opus testaceum*, přičemž cihly patří do tzv. skupiny „odeion“. Nepříliš staticky namáhané části stavby jsou provedeny v *opus incertum*. Do fáze B spadá větší část východní stěny chalkidika, jihozápadní roh jižní stěny a jižní výklenek na východní straně peristylu. Cihly *opus testaceum* tentokrát náleží ke skupině „forum“, *tufelli* nejsou použity vůbec a staticky nedůležité

části jsou opět z *opus incertum*. Vzhledem k tomu, že takové rozdělení stále připadá Wallatovi příliš hrubé, rozčleňuje ještě fázi A na A1 a A2. Protože právě během fáze A2 došlo k několika podstatným zásahům do prostorového rozvržení budovy (změny se týkaly chalkidika, ale hlavně západní části peristylu a krypty), domnívá se Wallat, že Eumachia se svými penězi použitými na stavbu vstoupila na scénu teprve tehdy a že změny, jimiž se fáze A2 odlišuje od fáze A1, vyjadřují přizpůsobení se stavby požadavkům mecenáše. Konkrétně to dokazuje na výstavbě tří výklenků⁸⁰⁾ v západní části peristylu, jež vedla k posunutí oken krypty, a tudíž k nepravidelnosti, která by jinak, pokud by byla budova plánována naráz, asi nenastala. Ve své spekulaci pak jde ještě dále a poukazuje na fakt, že Eumachia z nějakého důvodu nehovoří ve svém nápise⁸¹⁾ o budově jako o celku, nýbrž výslovně zmiňuje tři její části. Wallat upozorňuje, že nápis byl zatím interpretován, jako že se vztahuje na celou stavbu, ale že tomu tak být *nemusí*. Eumachiin nápis údajně zmiňuje právě ty části budovy, u nichž během fáze A2 a B došlo ke změnám v původní koncepci. Všechny zmiňované části byly rozšířeny, krypta a portikus pak navíc opatřeny mramorovým obkladem, což v konečném důsledku zvýšilo estetickou i materiální hodnotu stavby natolik, že byl ve východní stěně krypty vybudován výklenek pro Eumachiinu sochu, jež tak měla oslavovat ženu, která stavbu vylepšila, nikoli sama postavila.⁸²⁾ Wallatovi je nutné přiznat, že jeho myšlenka je neortodoxní a provokuje k zamyšlení nad dosavadními stereotypy, navíc se zakládá na detailní znalosti archeologického materiálu (byť se tento korpus omezuje na šedesát let staré vykopávky Maiuriho). Na druhou stranu, ačkoli Wallatův návrh není možné ani dokázat, ani se stoprocentní jistotou vyvrátit, zdá se jeho hypotéza přece jen méně pravděpodobná. Za prvé se v nápise sice výslovně zmiňují jednotlivé části budovy, ovšem jde o části, z nichž se budova skládá kompletně. O tom, zda existovalo další patro a zda v něm byly jiné typy prostor, lze jen spekulovat.⁸³⁾ Za druhé Eumachiina stavební činnost dobře zapadá do celkového kontextu výstavby *munificentii* v Pompejích počátkem principátu, jak ve své práci ukazuje Bauer.⁸⁴⁾ Vládoucí elita měla pravděpodobně dostatek prostředků na to, aby si mohla dovolit *kompletní* výstavbu městských monumentů. A za třetí je nutno vzít v potaz Eumachiin sklon

k okázalosti. Eumachia, která si tu nechala vystavět největší hrobku a která si dala od *fullonů* věnovat sochu, mohla prostě jen chtít každého kolemjdoucího výslovně upozornit, co všechno je v její budově k vidění a o co všechno se zasloužila. To by bylo logické, obzvlášť pokud si příslušníci místní nobility při výstavbě svých *munificentii* navzájem konkurovali, jak dokazuje Zanker⁸⁵⁾ a následně pak i Bauer.⁸⁶⁾ Koneckonců, ke změnám mohlo dojít prostě jen proto, že „investorka“ změnila své plány, neboť si od někoho nechala poradit.

Do jaké míry byla budova poškozena zemětřesením v roce 62 n. l., se dá jen těžko určit přesně. Na základě změny materiálu v *opus testaceum* východní stěny peristylu s výklenky se Wallat domnívá, že větší část této zdi spadá do doby po zemětřesení. Zároveň upozorňuje, že na mnoha místech stavby se nedají ve zdivu nalézt trhliny a stopy po jejich opravách, což by mohlo znamenat, že části budovy byly jednoduše postaveny znovu. Z 19. století se dochovaly zprávy o částech nápisu provedeného barvou, kde se Eumachiino jméno objevuje v genitivu – nešlo tedy o kopii nám známých nápisů kamenných.⁸⁷⁾ Kamenný nápis CIL X 811, který byl umístěn na architrávu chalkidika směrem k foru, byl nalezen v jižní části fora rozbit na kusy. K jeho zřícení pravděpodobně došlo již v roce 62 n. l. a vzhledem k probíhajícím opravám nebyla ještě dokončena nová kopie.

S budovou je spojeno několik podstatných nálezů. Co se týče nápisů, jsou zde kromě již citovaných nápisů hovořících o Eumachii i nápisy další:⁸⁸⁾

*Aenea[s, Ven]eris / et Anchisa[e filius Troia]nos / qui capta
Tr[oi]a et incensa s[uper] / [fue]rant in I[taliam adduxit] /
[- - -]um su[- - -] / [- - -]em[- - -] / [- - -]lbu[- - -] / [oppidum
lavinium] cond[idi]t et / [ibi regnavit an]nos tris in / [de nimbo
exor]to non noc / [paruit dictus]q[ue] est indigens / [et in deo-
rum n]umero relatus.⁸⁹⁾*

*Romulus Martis / filius urbem Romam / [condi]dit et regnavit
annos / duodequadraginta isque / primus dux duce hostium /
Acrono rege Caeninensium / interfecto spolia opi[ma] / Iovi
Feretrio consecra[vit] / receptusque in deoru[m] / numerum
Quirinu[s] / appellatu[s est - - -].⁹⁰⁾*

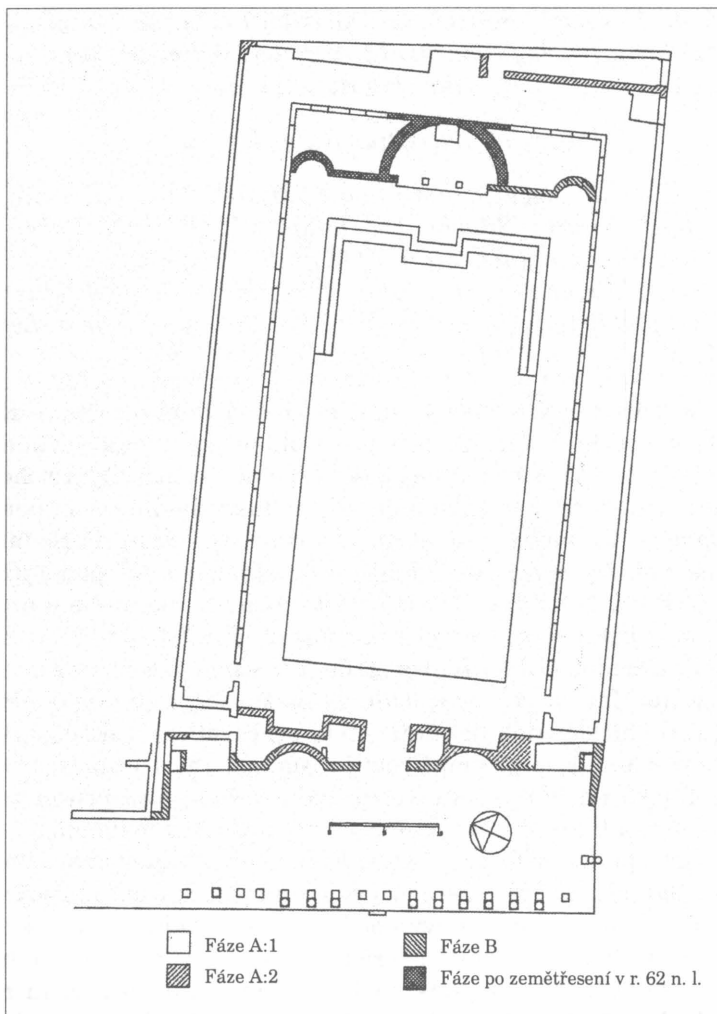
*C(ai) Norbani / Soricis / secundarum / mag(istri) pagi /
Aug(usti) felicis / suburbani / ex d(ecreto) d(ecurionum) /
l(oco) d(ato).*⁹¹⁾

*[M(arcus) Lucre]tius Rufus legavit.*⁹²⁾

*[Ex d(ecreto) d(ecurionum)] iussu / M(arci) Allei Lucci Li-
bell(ae) / M(arci) Stlabori Fronton(is) / II vir(orum) i(ure)
d(icundo) quinq(uennialium) / Q(uinti) Pompei Maculae /
M(arci) Fulvini Silvan[i] / d(uo) v(ironum) v(iis) a(edificiis)
s(acris) p(ublicis) p(rocurandis) / C(aio) Calvisio Cn(aeo) [Len-
tulo] / co(n)s(ulibus).*⁹³⁾

Další nálezy jsou neméně důležité. Jedná se především o Eumachiinu sochu, která stála v pravouhlém výklenku východní stěny krypty,⁹⁴⁾ a potom o bezhlavou sochu s pozlaceným rohem hojnosti, jež stála v prostředním výklenku východní stěny portiku. Obě sochy tak vlastně stály v zákrytu za sebou. Posledním zajímavým objevem jsou tři kádě zapuštěné do země podél jižní strany dvora. Někteří badatelé se v počátcích výzkumů domnívali, že na jejich základě a s pomocí nápisu CIL X 813 mohou Eumachiinu budovu identifikovat jako *fulloniku*. S tímto názorem skoncoval Mau, který upozornil na možnost, že jde o pozůstatek pracovních nádob dělníků, kteří pracovali na rekonstrukci budovy. K tomu se přiklání rovněž Maiuri. Interpretace ostatních nálezů i celkový kontext východní strany fora přítomnost *fulloniky* na takto exponovaném místě prakticky vylučují.

Prvním problémem, na který u Eumachiiny budovy narážíme, je její datace. Krátký přehled vývoje názorů na chronologické zařazení Eumachiiny budovy podává ve své studii na stránkách 227–229 Wallat. V podstatě lze říci, že budova se pomalu „stěhuje“ v čase zpět. Nissen ještě spojoval Eumachiin dedikační nápis CIL X 810-811 s Agrippinou a Neronem. Jeho datování odmítl Mau s poukazem na dochovanou výzdobu ve třetím stylu, která v Neronově době už nebyla obvyklá. Sám se potom soustředil na slova *Pietas* a *Concordia Augusta*, jež si spojil nejprve s mincemi z roku 23 n. l. a místo Agrippiny s Neronem poukázal na podobný předobraz, který si mohla Eumachia pro svoji dedikaci vybrat, a to Livie s Tiberiem. Později dataci stavby posunul ještě o něco zpět z raného období vlády Tiberiovy do pozdní doby

Stavební fáze Eumachiiny budovy.

vládnutí Augustova. Spano potom poukázal na fakt, že M. Numistrius Fronto byl v letech 2/3 n. l. *duovirem*, a proto počátek stavby budovy datoval do tohoto období. Moeller⁹⁵⁾ datuje velmi podobně jako Spano a argumentuje tím, že Eumachia chtěla svému synovi co nejvíce usnadnit kariéru,⁹⁶⁾ a proto budovu začala stavět někdy v době, kdy se mladý M. Numistrius Fronto ucházel o úřad *aedila*, tedy první úřad ve svém životě. Budova pak byla dokončena a zasvěcena v době, kdy M. Numistrius Fronto kandidoval na *duovira*, což bylo podle Moellera tak brzy, jak to bylo jen možné.⁹⁷⁾ Dokončení budovy tedy datuje někdy do let 1 nebo 2 n. l., protože v letech 2/3 n. l. už byl Marcus duovirem. Faktem je, že pozice M. Numistria Frontona v nápise vypadá dosti submisivně – Eumachia, *sacerdos publica*, zasvětila budovu především *nomine suo* a teprve pak *M. Numistri Frontonis fili*. Navíc není v nápise zmíněn u Markova jména žádný úřad, který vykonával. Budeme-li tedy *duovira* M. Numistria Frontona považovat za Eumachiina syna, tvoří rok 2 n. l. v dedikaci stavby velmi pravděpodobný *terminus ante quem*.⁹⁸⁾ Nelze se však k tomuto názoru přiklonit zcela, protože, jak bude uvedeno dále, proti mohou hovořit jiné prameny.

Také pro stanovení druhé hranice je možné využít nápis CIL X 810-811, avšak vzhledem k tomu, že podobnou řečí hovoří celá řada dalších detailů, je nutné nejprve udělat menší odbočku od tématu datece. Nápis zmiňuje dva veledůležité pojmy – *Pietas* a *Concordia Augusta*. Oba jsou v přímém kontextu s Augustovým státním programem. *Concordia* je personifikační jednoty a v Římě jí bylo postaveno několik chrámů. Nejstarší z nich stál již od roku 367 př. n. l. na *Foru Romanu*, rekonstruován byl L. Opimem v roce 121 př. n. l. a znovu zasvěcen **Tiberiem Concordii Augustě v roce 10 n. l.**⁹⁹⁾ K tomuto podstatnému datu se ještě jednou vrátíme. O dalších dvou chrámech z let 304 př. n. l. a 216 př. n. l. nás informuje Livius.¹⁰⁰⁾ Čtvrtý chrám zasvětila Livia ve svém portiku roku 7 př. n. l. *Pietas* je rovněž personifikací, tentokrát se jedná o respekt vůči bohům, vlasti, rodičům a ostatním příbuzným. Její chrám byl v Římě zasvěcen v roce 181 př. n. l. Jako *Pietas* a později jako *Pietas Augusta* se objevuje na mincích. Oba tyto pojmy (*Concordia* i *Pietas*) patří neodmyslitelně k Augustově ideologické výbavě, s níž přistupoval k obnově státu. Této řeči obrazů, ať již zcela konkrétních ve for-

mě nového typu zobrazení vládce či nových architektonických prvků, nebo abstraktních ve způsobu, jak Augustus vystupoval na veřejnosti, jak demonstroval rodinnou sounáležitost a vlastní zdrženlivost, se ve své studii *Augustus und die Macht der Bilder* věnuje zcela ojedinělým způsobem Zanker. Augustus alespoň navenek vše podřizoval tomu, aby po období nepokojů zavládla *aetas aurea* a aby císařská rodina šla příkladem. *Pietas* jak v podobě veřejné zbožnosti, tak jako respekt vůči *mores maiorum* a předkům samotným se stala leitmotivem Augustova státu a toho, co Zanker nazývá „Vom Familienmythos zum Staatsmythos“.¹⁰¹⁾

Druhou oblastí, která by mohla přispět ke zpřesnění datace budovy, je architektura. Jestliže se Eumachia ve svém dedikačním nápisu vědomě odvolává na Augustovu státní ideologii, pak ani architektonické pojetí budovy nezůstává pozadu. Koc-
kel¹⁰²⁾ upozorňuje na „výpůjčky“ z Augustova fora z Říma, Zanker¹⁰³⁾ odkazuje na nápisy tzv. *summi viri* právě na Augustově foru.¹⁰⁴⁾ Toto forum bylo zasvěceno v roce 2 př. n. l. Trochu volnější dataci by umožňovalo spojení Eumachiiny budovy s *portikem Liviae*. Jak zde již bylo řečeno, zasvětila jej Livia spolu s Tiberiem, a to na pozemku poblíž Subury na němž stál původně dům, který Augustovi odkázal Vedius Pollio.¹⁰⁵⁾ Augustus, zcela v duchu svého programu, pozemek využil pro *munificentium* a výsledkem byl právě onen Liviin portikus. Eumachiina budova byla zasvěcena také jménem matky se synem, navíc její řešení s portikem se Liviině portiku v malém podobá.¹⁰⁶⁾ Jak víme, našla se v budově socha bohyně s rohem hojnosti, které bohužel schází hlava. Avšak před postranním vchodem do budovy na Via dell'Abbondanza stojí kašna, na níž je reliéf s vyobrazením hlavy bohyně, opět s rohem hojnosti. Právě po tomto nálezů se celá ulice jmenuje. Pokud by kašna měla přímou souvislost s Eumachiinou budovou, což se na základě této podobnosti zdá pravděpodobné, mělo by to dalekosáhlé důsledky. Hlava na kašně má totiž Liviiny rysy, konkrétně Liviin účes, a zobrazení Livia jako bohyně s rohem hojnosti není nijak neobvyklé.¹⁰⁷⁾ Mosai-
ka do sebe začíná zapadat – Eumachia budovu zasvětila jménem svým a svého syna *Concordii*, již Livia zasvětila chrám v portiku, který o několik měsíců dříve zasvětila se svým synem Tiberiem. *Concordia* sama stála zpodobněna s Liviinými rysy

v prostředním výklenku východní stěny portiku, přičemž v zákrytu s ní ve výklenku východní stěny krypty stála socha Eumachie. Eumachia je zde vyobrazena *capite velato*, tedy jako *pia*, což koneckonců potvrzuje i její funkce *sacerdos publica* zmíněná v dedikačním nápise. Aby bylo každému jasné, k čemu se ideologická náplň budovy váže, byla v chalkidiku směrem k foru umístěna *elogia* chválící Aenea a Romula; na Via dell'Abbondanza zase shlížela v jakési zkratce *Concordia-Livia*. Respekt syna k jeho matce, a tudíž i synovu mravní čistotu a jeho vhodnost pro městské úřady, symbolizovala *Pietas*, taktéž zmíněná v nápise a taktéž v přímé návaznosti na Augustovo pojetí státu a dynastie. Vše pak dokresluje vlys s rostlinným motivem na rámu hlavního vchodu, jenž se až podezřele podobá vlysu na *ara Pacis Augustae*. Z Eumachiiny budovy augustovská ideologie přímo číší, což Eumachia ještě velmi chytře spojila s ideologií rodinnou a s paralelou Livia – Tiberius = Eumachia – M. Numistrius Fronto.¹⁰⁸⁾ Jako *terminus post quem* bychom tedy mohli brát rok 7 př. n. l., kdy byl v Římě zasvěcen *porticus Liviae* a následně i *aedes Concordiae* tamtéž, případně 2 př. n. l., kdy bylo zasvěceno Augustovo forum. I kdybychom se drželi prvního termínu, poskytuje rozmezí let 7 př. n. l. a 2 n. l. již dosti přesnou oporu pro dataci.

Bohužel, není všechno tak jednoduché. Castrén sice pro svoji domněnku, že *duovir* M. Numistrius Fronto byl otcem M. Numistria Frontona, Eumachiina syna, neuvádí žádný důkaz, ale jedna nesrovnalost by jeho teorii přece jen mohla podpořit. Budova je totiž zasvěcena *Concordii Augustě*, nikoli *Concordii*. A právě *Concordii Augustě* zasvětil opravený chrám na *Foru Romano* Tiberius, a to v roce 10 n. l. Jestliže by pro Eumachii byl inspirací právě tento počín a tento chrám, musela by se uznat Castrénova představa o dvou M. Numistriích Frontonech a celá datace budovy by se posunula buď do posledních let vlády Augustovy, nebo do období Tiberiova, protože rok 2 n. l. by již neplatil jako *terminus ante quem*.¹⁰⁹⁾

Dalším otazníkem je, jaký vztah měli k budově *fullones*, když cítili potřebu věnovat zde Eumachii sochu. Původní představa, že stavba sloužila jako *fullonica*, dnes neobstojí. Vše další záleží na míře vlivu a bohatství, jež hodláme *fullonům* přisoudit. Modernista Moeller jde ve své studii velmi daleko a považuje *fullo-*

ny za jednu z hlavních hybných sil v Pompejích a zpracování a prodej (export) vlny a oblečení za nezanedbatelný zdroj příjmů městské elity. V jeho pojetí Eumachia budovu postavila vlastně pro *collegium fullonum* a ta pak sloužila tomuto *collegiu* jako jakýsi cechovní dům.¹¹⁰⁾ Prvním problémem je zde nejistota, zda takové *collegium* skutečně existovalo a jak bylo vlastně vlivné. Moeller má pravdu, když poukazuje na *programmata*, v nichž např. *fullones universi rogant*,¹¹¹⁾ avšak vyvozovat z toho existenci mocné organizace cechovního typu s reprezentativním sídlem přímo na fóru je poněkud předčasné. I když nepřijmeme do důsledků mnohdy až příliš sebejistou Jongmanovu kritiku¹¹²⁾ a jeho aplikaci obecných modelů, z níž pak vychází při svém konceptu Pompejí jako „consumer city“, v kterémžto městě a jeho okolí žili všichni kromě bohaté lokální nobility na pokraji smrti hladem, zdá se Moellerova představa trochu přehnaná. Výroba oděvů, praní a nové barvení prádla byla ve starověkém přístavním městě s kvetoucím obchodem jistě výnosná živnost, ale na druhou stranu příjmy antické elity pocházely pravděpodobně z mnohem pestřeji složených zdrojů. Koneckonců, Kampánie byla známa svojí úrodností, co se týče obilí, a o pěstování vína na svazích Vesuvu a kolem Pompejí se zmiňuje např. Columella.¹¹³⁾ Z *programmata* se dá vysledovat spíše opačný proces – nikoli městští řemeslníci a z jejich středu vzešlá elita, nýbrž právě elita vlastníci podstatnou část země a peněžních zdrojů z obchodování, pronájmu a prodeje ovládala město a jeho obyvatele sítí klientských vztahů. To ve svém článku o volebním systému v Pompejích dokládá na základě podoby a shody jednotlivých *programmata* velmi zajímavě Mouritsen.¹¹⁴⁾ Když příslušník nobility kandidoval do nějaké funkce, prostě si jen zaplatil *scriptores*, zalarmoval sobě podřízené *clientes* a pustil se do „boje“ s jiným příslušníkem *domi nobiles* o příslušný úřad. Funkce s sebou sice nesla velké náklady a pořádnou porci cti, ale fakticky byl takový člověk jen úředníkem a vykonavatelem příkazů centrální moci, protože podstatná rozhodnutí se přijímala v Římě. *Duoviri* nepochybně rozhodovali (spolu s *decuriony*) o tom, kdy se budou konat hry nebo který chrám se opraví či vylepší, ale to dělali jiní *duoviri* také a úplně stejně. Idea volební kampaně v našem slova smyslu jako střetu protichůdných koncepcí a představ o dalším směřování státu je v případě malého města v Kampánii v době

principátu nemyslitelná. Obyčejnému člověku mohlo být úplně jedno, kdo bude zvolen, protože svět elity a obyčejného lidu měl jen pramálo společného.¹¹⁵⁾

Přesto je Moellerova interpretace budovy zajímavá a nepostrádá logiku. Moeller, který považuje obchod s vlnou za jednu z nejnvýnosnějších činností v Pompejích a *fullony* za skupinu obyvatelstva, která město *de facto* ovládala, šel ve své konstrukci ještě dál. Pravdou je, že forum nebylo žádným kultovním okrskem, kam nikdo nesměl. Naopak, na foru se čile obchodovalo, vedly se zde procesy a odehrávala se tu podstatná část hospodářského i sociálního života města. Pokud by tedy byli *fullones* opravdu tak významní, nebyla by budova na foru žádným překvapením. To se Moeller snaží dokázat i vlastní koncepcí využití stavby. Podle něj totiž Eumachiina budova sloužila nejen jako společenské centrum *collegia*, nýbrž také jako jeho obchodní centrum, kde se prováděly obchody, a dokonce aukce. Přítomnost malých místnůstek u všech tří vchodů vysvětluje tak, že šlo o prostory, v nichž seděli hlídači. Chalkidikum pak bylo podle něj možné kovovými vraty či mřížemi odříznout od zbytku fora. Z toho Moeller usuzuje, že do budovy neměl přístup každý a že obzvlášť portikus a krypta byly prostory neveřejné.¹¹⁶⁾ Spolu s naprosto odlišnou konstrukcí pompejského *macella* i dochovaných antických tržišť jinde mu tento fakt slouží k tomu, aby vyvrátil teorii, že se v případě Eumachiiny budovy jednalo o veřejné tržiště. To je zcela logické. Kryptu pak Moeller považuje spíše za místo, kde *collegium fullonum* mělo jakési „kanceláře“, tedy kde obchodníci mohli v klidu při procházce o samotě probírat své transakce. Zvláštní význam přikládá Moeller chalkidiku. Dvě podia po stranách považuje za místa,¹¹⁷⁾ kde se odehrávaly aukce. Průchod severní dutou částí východní stěny chalkidika pak vysvětluje jako chodbu, kudy se do chalkidika nosily vzorky vlny, která byla uskladněna v *macellu*.¹¹⁸⁾ S tím vehementně nesouhlasí Jongman,¹¹⁹⁾ který si zdá se pro část své studie věnované textilní výrobě v Pompejích vytkl za cíl od základu vyvrátit Moellerovo pojetí Pompejí jako textilního „producer city“. Jongman má pravdu v tom, že v případě Eumachiiny budovy se Moeller v podstatě nemá o co opřít. Přímo budovu spojuje s *fullony* jen nápis CIL X 813, nepřímou ještě *urinarium*.¹²⁰⁾ Právem pak poukazuje na obě *elogia* nalezená v chalkidiku, na fakt, že podia

mohla sloužit i k jiným účelům než jen k aukcím,¹²¹⁾ a především na hermu s dedikací C. Norbanu Sorikovi¹²²⁾ a tabulku se jménem M. Lucretia Rufa.¹²³⁾ Vše totiž naznačuje, že v případě Eumachiiny budovy se jedná o všeobecně prospěšný veřejný prostor na foru, tedy typické *munificentium* v augustovském duchu.¹²⁴⁾

Obloukem se dostáváme tam, odkud jsme původně vyšli – k Augustově ideologii a k císařskému kultu vůbec. V rámci konkurence jednotlivých rodů lokální elity stavěli jejich příslušníci různé veřejné budovy nebo pořádali hry. Eumachiina budova pak do tohoto prostředí dokonale zapadá. Stojí na foru, její výzdoba citovala augustovské motivy z Říma, zasvěcena byla augustovským božstvům s přímým odkazem na principovu rodinu. Jak její pozice, tak velikost odpovídají důstojenství veřejné kněžky i prostředkům, jimiž tato kněžka disponovala. Co mohlo být pro ženu s Eumachiinou mocí a ctižádostí jednoduššího než si u části městského řemeslnictva, s nímž obchodovala a nad nímž mohla dokonce držet ochrannou ruku v podobě patronátu a finanční podpory, „objednat“ správně věnovanou sochu? I to odpovídá Augustovu ethosu dobrodince, který se až napotřetí nechal „umluvit“, aby se ujal správy státu, a který povolil v Římě uctívat „jen“ svého *genia*, a nikoli sebe. Tím není nutné odmítnout představu stavby jako místa, kde se odehrávala obchodní jednání. Právě naopak, podobně jako v basilice, i zde se scházeli občané, aby tu diskutovali mj. také o obchodu. Mnozí z nich byli nepochybně zainteresováni v obchodě s vlnou či tkaninami a leč který byl *fullo*. Nejpravděpodobnější interpretací pramenů však zůstává ta, která považuje Eumachiinu budovu za veřejný prostor zasvěcený císařskému kultu. Toto podtrhuje i Wallat, když vyzdvihuje ucelenou ideovou koncepci východní strany fora jako „*systematicky vybudované centrum pro různé aspekty císařského kultu*“.¹²⁵⁾

Důležitým momentem, jenž mj. slouží i k upřesnění jedné z variant datace budovy, je ta část dedikačního nápisu CIL X 810–811, která hovoří o Eumachiině synovi M. Numistriu Frontonovi. Eumachia postavila a zasvětila budovu *nomine suo et M. Numistri Frontonis fili*. Jak z nápisu vyplývá, nestavěla a nezasvěcovala matka budovu *spolu* se synem, nýbrž sama, avšak také jeho jménem.¹²⁶⁾ Je zřejmé, že k takovému počínu musela mít Eumachia nějaký důvod. Tímto důvodem byla pravděpodobně snaha

pomoci svému synovi v dosažení městských úřadů, tedy v jeho *cursu honorum*. Římská žena nesměla vykonávat žádné veřejné úřady kromě kněžských a formálně byla ve všem podřízena svému muži nebo otci. Ambiciózní ženy mohly své sny realizovat pouze prostřednictvím svých příbuzných, nejčastěji synů a mužů. Jasnou řečí o tom hovoří římské právo.

Klíčovým pojmem je slovo *familia* (rodina). Římská rodina se od rodiny v našem slova smyslu značně odlišovala – byla spíše institucí mocenskou, v níž všichni její členové podléhali členu jedinému, jenž se nazýval *pater familias*. Otcí rodiny byly podřízeny ženy, jež do rodiny vstoupily a podřídily se mu sňatkem s ním nebo s některým ze synů, dále *filií familias*, otroci a *filií familias*, kteří byli do rodiny prodáni jako otroci, vydáni jako zástava či pro spáchané delikty. Postupem doby se neomezená otcova moc oslabovala.

Je však nutno mít na paměti, že právo zobrazuje ideální stav – skutečná situace se mohla od suchého výčtu povinností a podřízeností leckdy lišit, obzvlášť v případě širokých nižších vrstev, nicméně elita římské společnosti byla příliš na očích, než aby si mohla dovolit své vlastní normy příliš okatě ignorovat. To, že byla žena v moci svého otce nebo muže ještě neznamená, že otcí nebo muži nemohla mluvit do jeho záležitostí, ale její faktická moc byla velmi omezena. To ovšem trvalo pouze do doby, kdy se osvobodila z této závislosti. Po smrti otce nebo manžela (podle toho, v čí *patria potestas* se dotýčná žena nacházela) se vdaná žena či čerstvá vdova stávala *sui iuris*, tedy svéprávnou. Taková žena sice stále žila v jisté závislosti na mužích, poněvadž pro ni musel být určen *tutor*, který na ni dohlížel a vedl za ni např. právní pře, ale na druhou stranu žena *sui iuris* mohla nakládat s majetkem a také jej podle libosti odkázat, což zvyšovalo její sociální prestiž.¹²⁷⁾

Kromě *patria potestas*, která je definována právně, ještě existovala *pietas*. Slovo *pietas* znamená respekt a jistou morální podřízenost. Používá se nejčastěji pro vyjádření vztahu vůči bohům nebo vztahu vůči starším příslušníkům vlastní rodiny, nejčastěji rodičům. *Pietas* byla naprosto neoficiální a nemohla být vyžadována žádným zákonem, přesto se alespoň mezi římskou nobilitou tento vztah těšil velké vážnosti.¹²⁸⁾ Zatímco *pietas* vůči otci je logická a vyplývá z otcovy mocenské pozice, domnívá se Dixonová,

že *pietas in matrem* byla leckdy povzbuzována faktem, že matka *sui iuris* disponovala majetkem a mohla svému potomkovi, byť byl i on *sui iuris*, snadno odeprít materiální podporu.¹²⁹⁾

Problematicke vztahu mezi matkou a dospívajícím či dospělým synem věnovala Dixonová ve své studii o římských matkách celou kapitolu (Dixon, 168nn). Zdá se, že ačkoli právo žádnou mocenskou pozici matky, pokud neměla funkci *tutora*, nedefinuje, požívaly římské matky značné vážnosti a jednou z jejich povinností, jež od nich společnost očekávala, byla výchova syna, zajištění odpovídajícího vzdělání, podpora jeho kariéry a také pozdější ovlivňování jeho rozhodnutí, když chtěl vyvést nějakou hloupost či jednat proti zájmům státu. Od dospělého syna se pak očekávaly pravidelné návštěvy matky, a pokud tento svoji matku nenavštěvoval nebo tak činil příliš formálně, byl podroben kritice.¹³⁰⁾ Existovaly tedy dvě rozporné tendence – na jednu stranu *žena* neměla zasahovat do mužských záležitostí, na druhou stranu *matka* měla pomáhat svému synovi a do jisté míry i korigovat jeho jednání. Protože nad synem, na rozdíl od manžela, vládla matka tímto druhem neformální autority, synova důstojenství a zásluhy se zpětně zrcadlily v pověsti, již jeho matka získala, totiž jak dobře svého syna vychovala. Dixonová upozorňuje na fakt, že i když se pak syn nechoval vždy příkladně, jeho selhání nebyla automaticky připisována matce.¹³¹⁾

Opět se dostáváme k Eumachii a M. Numistriu Frontonovi. Jakožto matka měla Eumachia zájem na co nejlepší kariéře svého syna, a jak vyplývá z předcházejících odstavců, její pomoc se obecně očekávala. To je nejen zřetelně odvoditelné z nápisu CIL X 810-811, ale také zcela v kontextu s obecnými poznatky, jak je publikovala ve své studii Dixonová. Vzhledem k tomu, že v nápise není ani slovo o Eumachiině manželovi, není nepravděpodobná domněnka, že byla Eumachia (alespoň v době dedikace budovy) vdovou.¹³²⁾ To její autoritu ještě posilovalo, poněvadž pokud se vdávala buď *cum manu*, nebo byl už po smrti její otec,¹³³⁾ byla Eumachia *sui iuris*. Hypotézu o její svéprávnosti dostatečně potvrzuje fakt, že jak stavbu na foru, tak hrobku postavila sama – evidentně tedy také sama nakládala s rodinnými financemi, protože v nápise CIL X 810-811 se zdůrazňuje právě ono *sua pecunia* (sic). Ačkoli podle práva měla mít Eumachia *tutora*, byla to v jejím případě nejspíš pouhá formalita. Není jas-

né, o který úřad se M. Numistrius Fronto právě ucházel, ale *munificentium* v podobě nákladné veřejné budovy na foru mu mohlo pomáhat po více kampaní než jen jednou. Moeller se domnívá, že budovu začala Eumachia stavět v době, kdy M. Numistrius Fronto kandidoval na *aedila*, a zasvětila ji před tím, než se mladý *aedilicius* začal ucházet o úřad *duovira*.¹³⁴⁾ Jeho teorie je sice logická, ale bohužel ji nelze nijak prokázat. Eumachiin tah byl zdá se promyšlený a bezezbytku plnil veškeré funkce, jež plnit měl. Eumachia si postavila na foru pomník, jenž jí měl zajistit nehynoucí slávu a vděk spoluobčanů, což ještě podtrhla *fullo*ny věnovaná socha. Zároveň sloužila budova císařskému kultu, a tedy zapadala do celkové atmosféry nové *aetas aurea* pod taktovkou iuliovského rodu. Protože budovu spojila se jménem svého syna, bylo každému jasné, kdo se má stát novým *aedilem* či *duovirem* a kdo bude jednou vhodným kandidátem na *quinquennala* či další pocty. A aby zdůraznila paralelu mezi rodinami Iuliů a Numistriů, zasvětila budovu personifikovaným augustovským božstvům *Concordii Auguste* a *Pietas*, což symbolizovalo nejen Livii a Tiberia, ale také svornost mezi Eumachií a M. Numistriem Frontonem a synovu *pietas in matrem*. Pokud nemá pravdu Castrén a M. Numistrius Fronto syn a M. Numistrius Fronto *duovir* jsou jedna a táž osoba, tak Eumachii její plán vyšel. Pro Castrénovu hypotézu, že M. Numistrius Fronto během svého duovirátu zemřel, nemáme přímé důkazy. Byli-li to skutečně Eumachiin syn a zemřel-li skutečně během svého funkčního období, musela to být pro ni dvojnásob tragická událost. Nejen že ztratila dítě, ale přišla také o syna, do nějž vkládala své naděje v další pocty pro *gens Numistria*.

Ačkoli pramenná základna, již lze přímo vztáhnout k Eumachii L. f., není nikterak výjimečně bohatá, lze tyto informace při srovnání s ostatními prameny interpretovat, a dospět tak k zajímavým závěrům. Některá zjištění vzbuzují další otázky: Proč Eumachia vystavěla nezvyklou hrobku na místě, kde si elita hroby nestavěla? Jaký přesně byl Eumachiin vztah k *fullonům*? Jak to vlastně doopravdy bylo s pompejskými kněžkami? Při současném stavu bádání nelze na takové otázky dát jednoznačné odpovědi. Naše zamyšlení nad členkou kampánské nobility na počátku principátu, o níž se nám shodou náhod dochovaly zprávy, však otevírá i další problémy, na něž vzhledem k zamýšlenému

rozsahu tohoto článku nezbyvá místo. Jde například o historii Pompejí, a to především v době od římské kolonizace, poněvadž etnická skladba a distribuce práv v kolonii měly velký vliv na rozdělení majetku. I to se postupem doby měnilo, jak se měnila situace v celé římské říši od sklonku republiky až po definitivní ustavení principátu. Dále by si zasloužila analýzu hospodářská základna lokální elity, skladba jejich příjmů i hospodářská situace v Pompejích obecně. V případě Eumachiů se přímo nabízí hrnčířská produkce, vinařství a zpracování vlny. Jsou to však otázky přesahující rámec tohoto příspěvku.

Poznámky:

- ¹⁾ W. Jongman, *The Economy and Society of Pompeii*, Amsterdam 1988, s. 175.
- ²⁾ E. Badian, *Foreign Clientelae (264–70 B. C.)*, Oxford 1958, s. 1n. Hlavní politickou úlohu sehrála klientela na sklonku republiky, nicméně ani za principátu tento zajímavý rys římské společnosti nezanikl.
- ³⁾ P. Castrén, *Ordo populsqe Pompeianus. Polity and Society in Roman Pompeii*, Rome 1975, s. 165. Na druhou stranu jako nepodložené vyvrací Castrén názory Gordonové, že Eumachii byli potomky sicilského historika Eumacha a že byli spojeni příbuzenskými svazky s pompejským rodem Herenniů. Vzhledem k tomu, že Kampánie včetně Pompejí byla po dlouhou dobu vystavena řeckému vlivu, není možnost starousedlivství původně řeckých Eumachiů vyloučena. Prokázat se ale nedá. Jméno Eumachius nebo Eumachus lze najít i jinde než v Pompejích (AE 1996, 00299, nalezeno v Ostii; CIL VI 17913, nalezeno v Římě; CIL XIV 03560, nalezeno v Tiburu).
- ⁴⁾ CIL X 8042, 47.
- ⁵⁾ A. Tchernia, *Il vino. Produzione e commertio*, in: *Pompei 79*, Napoli 1979, s. 94.
- ⁶⁾ Ibidem; jedná se o první skupinu typu Dressel 2-4. Pro rychlé seznámení s problematikou typologie amfor viz např. J. J. Paterson, *Salvation from the Sea. Amphorae and Trade in the Roman West*, *Journal of Roman Studies* 72, 1982, s. 146–157, s. 146n.
- ⁷⁾ CIL X 8042, 48.
- ⁸⁾ M. Steinby, *La produzione laterizia*, in: *Pompei 79*, Napoli 1979, s. 268n.
- ⁹⁾ CIL X 899-900; Castrén, c. d., s. 272.
- ¹⁰⁾ Viz např. V. Kockel, *Im Tode gleich? Die sullanischen Kolonisten und ihr kulturelles Gewicht in Pompeji am Beispiel der Nekropolen*, in: AAVV, München 1987, s. 187nn. A. D'Ambrozio – S. De Caro, *Un impegno per Pompeii. Fotopiano e documentazione della necropoli di Porta Nocera*, Milano 1983, PN 11 OS 7: *L. Eumachius / Aprilis vix(it) / anis XX*.
- ¹¹⁾ H. Solin, *Pompeiana*, *Epigraphica* 30, 1968, s. 114n.
- ¹²⁾ P. Zanker, *Augustus und die Macht der Bilder*, München 1997, s. 315. – Nejlépe je to patrné na stavbách a jiných monumentech (např. oltářích), jež stavěli propuštěnci. Ačkoli mnozí schopní propuštěnci dispo-

novali velkým jméním a hodnost *augustalů* jim zaručovala i poměrně vysoké sociální postavení, jsou jejich veřejná *munificentia* mnohem menší a méně nákladná než *munificentia* předních rodů města.

¹³⁾ M. Steinby, c. d., s. 268.

¹⁴⁾ P. Castrén (c. d., s. 166) předpokládá, že Eumachiiným mužem byl duovir M. Numistrius Fronto, otec Eumachiina stejnojmenného syna z nápisu CIL X 810. Je však stejně dobře možné, že se jednalo o tutéž osobu, a Eumachiina manžela a otce pozdějšího duovira z let 2/3 n. l. M. Numistria Frontona neznáme.

¹⁵⁾ Nejednalo-li se o Eumachiina manžela, viz pozn. 14. Tato varianta je však vzhledem k předpokládané dataci Eumachiiny budovy sice možná, ale nepravděpodobná.

¹⁶⁾ P. Castrén, c. d., s. 198.

¹⁷⁾ Ibidem, s. 60n.

¹⁸⁾ O demokratičnosti či nedemokratičnosti voleb a volebních kampaní v Pompejích cfr. H. Mouritsen, *Electoral Campaigning in Pompeii. A Reconsideration*, *Athenaeum* 87 (2), 1999, s. 515–523. Na Castrénovo problematické pojetí nobility jako skupiny malého počtu vzájemně příbuzných *gentes* upozornil ve své recenzi von Ungern-Sternberg (J. von Ungern-Sternberg, *Castrén, P., Ordo populusque Pompeianus. Polity and Society in Roman Pompeii, Rome 1975 (rec.)*, *Gnomon* 51, 1979, s. 612–614.).

¹⁹⁾ CIL X 899 – 900.

²⁰⁾ P. Castrén, c. d., s. 197n.

²¹⁾ A. D'Ambrosio – S. De Caro, c. d., PN 11 OS 13: *Pomponia Dech / arcis Allei Nobilis, / Allei Mai mater.*

²²⁾ A. D'Ambrosio – S. De Caro, c. d., PN 11 OS 12: *Cn(aeus) Alleius Logus / omnium collegioru(m) / benemeritus.*

²³⁾ A. D'Ambrosio – S. De Caro, c. d., PN 11 OS 10: *Cn(aeo) Alleio, Mai lib(erto), Eroti, Augustali / gratis creato cui / Augustales et Pagani / in funeris honor(ibus) / HS singula milia / decreverunt. Vixit / annis XXII.*

²⁴⁾ P. Castrén, c. d., s. 165, č. 160.

²⁵⁾ Dnešní název. Město leží na pobřeží zhruba mezi Toulonem a Nice.

²⁶⁾ CIL X 810-811. Číslo 810 bylo původně umístěno nad postranním vchodem do Eumachiiny budovy a dnes tam opět je. Z druhé strany kamene byl vytesán nápis CIL X 959. Číslo 811 je shodné s číslem 810, nápis je však rozbit na sedm dílů a není kompletní. Jedna část se do-

konce ztratila. Podle ústního podání apud: Nissen, 288 byl nápis nalezen na foru u sochy Q. Sallustia, nikoli před vchodem do Eumachiiny budovy.

²⁷⁾ CIL X 812. Tento fragmentární nápis, napsaný inkoustem, byl zřejmě předlohou pro nápis z mramoru, který však zmizel. Čtení není zcela jasné a Mommsenovo doplnění je nutno brát jen jako příklad, jak nápis asi mohl vypadat: *Eumachia [L(uci) f(ilia)] / sacerdos publ(ica) / et / Aquvia M(arci) [f(ilia)] Quarta / sacerd(os) Cereris publica / [et / Heia Ru]fulai / [M(arci) et L(uci) f(iliae)] sacerdotes / [Cer]eris publ(icae). Gens Heia lze v Pompejích doložit pouze v jediném případě, a to v nápisu NSA 1961, 200. Jedná se o pohřební nápis u Nucerijské brány: *Heia Papi f(ilia)*. Savunenová (L. Savunen, *Women in the Texture of Pompeii*, Helsinky 1997, s. 213.) se domnívá, že nápis spadá do pozdější doby než Eumachiina budova. V úvahu je nutno vzít i existenci Istacidie N. f. Rufilly, která byla prokazatelně *sacerdos publica* a jež leží pohřbena v hrobě Jih 4A u Herculanské brány (V. Kockel, *Die Grabbauten vor dem Herkulaner Tor in Pompeji*, Mainz am Rhein 1983, s. 60nn.). Jde o nápis CIL X 999.*

²⁸⁾ CIL X 813. Nápis náleží k Eumachiině soše nalezené v kryptě Eumachiiny budovy.

²⁹⁾ A. D'Ambrozio – S. De Caro, c. d., PN 11 OS. Nápis se dochoval na dvou vápencových deskách a je rozdělen následovně: *Eumachia / L(uci) f(ilia) // sibi et suis*.

³⁰⁾ GC, č. 59. Savunenová (L. Savunen, c. d., s. 205, pozn. 79.) přetiskuje nepřesně jako *Eumachia L(uci) f(ilia) sigillum posuit*.

³¹⁾ L. Savunen, c. d., s. 199nn.

³²⁾ P. Castrén (c. d., s. 116 a 274) předpokládá, že *sacerdotes publicae* byly kněžkami Venušiny, a proto do závorky připisuje (*Veneris*).

³³⁾ Existuje i psaní *Mamia P. f.* Pro opravu jejího jména na *Mammia* viz V. Kockel, *Die Grabbauten...*, s. 59.

³⁴⁾ Mart. 4, 44 hovoří o Pompejích jako o *sedes Veneris*.

³⁵⁾ Nissen a Peterson apud: L. Savunen, c. d., s. 200; P. Castrén, c. d., s. 70n.

³⁶⁾ O problémech Sullovy kolonizace, existence či neexistence římského municipia v Pompejích a celkového vývoje po spojeneckých válkách viz V. Weber, *Sulla und Pompeji. Zur Datierung von CIL I² 2509a*, *Historia* 18 (3), 1969, s. 376–380. V. Weber, *Entstehung und Rechtsstellung der römischen Gemeinde Pompeji*, *Klio* 57/1, 1975, s. 179–206.

³⁷⁾ CIL X 816: *M[am]mia P(ubli) f(ilia) sacerdos public(a) geni[o Aug(usti) s]olo et pec[unia sua]*. Problémem je původní umístění nápisu, protože se o něm neví, kde byl vlastně nalezen. Nápis je spojován s tímto chrámem již od dob Fiorelliho, doplnil jej Mommsen (apud: J. Bauer, *Municipalia Pompeiana. Private Baustiftungen in einer römischen Landstadt*, Hausarbeit zur Erlangung des Magistergrades (dipl. pr.), Ludwig-Maximilians-Universität München 1988, s. 24.). Podle Kockelova doplnění Mammiina náhrobního nápisu by však nápis měl vypadat: *M[am]mia...*, viz pozn. 33.

³⁸⁾ V. Kockel, *Archäologische Funde und Forschungen in den Vesuvstädten II*, in: *Archäologischer Anzeiger*, 1986, Heft 3, s. 457. V poznámce 52 se však Kockel přiklání k názoru, že chrám pochází z Augustovy doby.

³⁹⁾ K. Wallat, *Die Ostseite des Forums von Pompeji*, Diss., Universität Frankfurt am Main 1993. Publ. Frankfurt am Main 1997.

⁴⁰⁾ P. Zanker, c. d. J. Bauer, c. d.

⁴¹⁾ P. Zanker, c. d., 304nn.

⁴²⁾ CIL X 998: *Mammiae P(ubli) f(iliae) sacerdoti publicae locus sepulturdatus decurionum decreto*. Nápis na *schole* jih-4 u Herculanské brány.

⁴³⁾ NSA 1890, 333.

⁴⁴⁾ Otevřena zůstává nicméně i ta možnost, že Alleia nevykonávala oba úřady naráz. Nápis by pak zmiňoval všechna důstojenství, jichž se Allei dostalo, a dojem, že existoval úřad *sacerdos publica Cereris et Veneris* by byl mylný. Možné kontinuální používání titulu i po uplynutí doby „aktivní služby“ v úradě navrhuje van Buren, 385, zvláště pokud je použita formule *perpetuus*. Např. CIL IV 3884, kde je D. Lucretius Satrius Valens označen jako *flamen Neronis Caesaris Aug(usti) fili perpetuus*.

⁴⁵⁾ P. Castrén, c. d., s. 72.

⁴⁶⁾ L. Savunen, c. d., s. 215. Savunenová tu zdůrazňuje, že v nápise není použita formule *publica*.

⁴⁷⁾ Ibidem; jde o nápisy CIL X 680 a 688.

⁴⁸⁾ *Vibiae C(ai) f(iliae) S(abinae) sacerdoti Iu]liae Aug(ustae)*; o Vibiích a Vibii Sabině P. Castrén, c. d., s. 240.

⁴⁹⁾ V. Kockel, *Im Tode...*, s. 187nn.

⁵⁰⁾ Otázkou ovšem zůstává, zda by ke změně pohřebních zvyklostí nedošlo i bez vlivu kolonistů. Vzhledem k tomu, že monumentální typ náhrobku se v 1. století př. n. l. objevuje na mnoha místech Itálie i bez přímého vlivu Římanů, lze se domnívat, že příchod kolonistů tento pro-

ces spíše urychlil, než abychom jej považovali jen za důsledek kolonizace. Kolonisté v Pompejích totiž bez rozpaků přijímali mnohé zvyklosti helenizovaného samnitského obyvatelstva – např. stavba *Odeia* nebo dalších lázní.

⁵¹⁾ To je třeba případ Mammie P. f.

⁵²⁾ W. von Sydow, *Die Grabgedra eines römischen Feldherrn*, Jahrbuch der Deutschen archäologischen Instituts 89, 1974, s. 192nn.

⁵³⁾ *Ibidem*, s. 192, apud: A. Bammer, *Forschungen in Ephesos VII*, 1971, s. 77nn.

⁵⁴⁾ A. D'Ambrozio – S. De Caro, c. d., PN OS 9 a PN OS 13.

⁵⁵⁾ *Opus incertum* – lícové zdivo z menších kamenů zasazených v maltě; rohy stavby bývají tvořeny většími pravoúhlými bloky. *Opus caementicium* – neopracované drobné kameny uložené v maltě z vulkanického popela. *Opus isodomium* nebo též *isodomon* – zeď z kvádrů, které jsou kladeny tak, aby spáry horní vrstvy byly vždy ve středu kamenů vrstvy spodní.

⁵⁶⁾ V. Kockel, *Archäologische Funde und Forschungen in den Vesuvstädten I*, in: *Archäologischer Anzeiger*, 1985, Heft 3, s. 558; J. Bauer, c. d., pozn. 296.

⁵⁷⁾ Více viz A. D'Ambrozio – S. De Caro, c. d., 24.

⁵⁸⁾ A. D'Ambrozio – S. De Caro, c. d., PN OS 11, 16.

⁵⁹⁾ V. Kockel, *Archäologische Funde... I*, obr. 41.

⁶⁰⁾ J. Bauer, c. d., pozn. 302.

⁶¹⁾ V. Kockel, *Archäologische Funde... I*, s. 560, pozn. 298; J. Bauer, c. d., pozn. 297. A. D'Amrozio – S. De Caro zřejmě používají starší značení domu jako II 6, 3. V současné době taková stavba v Pompejích neexistuje a pod číslem II 6 se rozumí amfiteátr.

⁶²⁾ A. W. van Buren, *Gnaeus Alleius Nigidius Maius of Pompeii*, *American Journal of Philology* 68, 1947, s. 393. Autor zde hovoří o tom, že mramorový obklad divadla, pokud kdy existoval, mohli oficiálně odvézt *curatores restituendae Campaniae*, což by asi nebyl případ Eumachiiny hrobky. Význam termínu *opus tabularum* však není jasný a diskuse o něm nebyla dosud uzavřena.

⁶³⁾ A. D'Ambrozio – S. De Caro, c. d., PN 11 OS, 7.

⁶⁴⁾ *Ibidem*, 10.

⁶⁵⁾ *Ibidem*, 12; Herma vyrobená z vápence.

⁶⁶⁾ *Ibidem* 13; Herma vyrobená z vápence.

⁶⁷⁾ J. L. Franklin jr., *Cn. Alleius Nigidius Maius and the Amphitheatre and a Distinguished Career at Ancient Pompeii*, *Historia* 46, 1997, s. 446.

⁶⁸⁾ Číslování podle L. Eschbach, *Gebaudeverzeichnis und Stadtplan der antiken Stadt Pompeji (Unter Verwendung des Nachlasses von Hans Eschbach)*, Köln – Weimar – Wien 1993, s. 307.

⁶⁹⁾ Detailně se Eumachiině budově věnuje Wallat ve své studii o východní straně fora. Veškeré informace archeologického charakteru jako např. údaje o průzkumech, zdivu, malířské výzdobě apod. pocházejí právě z jeho práce a nebude se na ně odkazovat do poznámek. Hypotéz a možných interpretací se toto netýká, jakož ani hypotéz jiných autorů. Stručná historie výzkumů Eumachiiny budovy: K. Wallat, c. d., s. 227–232; malířská výzdoba budovy: *Ibidem*, s. 241n.; Wallatova vlastní chronologie vývoje budovy: *Ibidem*, s. 267–274; chronologie staveb na východní straně fora: *Ibidem*, s. 282–296.

⁷⁰⁾ Spíše než o kryptu se v moderních architektonických termínech jedná o kryptoportikus, avšak aby nedocházelo ke zbytečným záměnám s jinou částí budovy – portikem, bude dodrženo původní Eumachiino názvosloví.

⁷¹⁾ Zde už se dostáváme na pole spekulací. Wallat se o sloupech a mříži raději nezmiňuje; W. O. Moeller, *The Wool Trade of Ancient Pompeii*, Leiden 1976, s. 70n. Autor v nich vidí způsob, jak bylo možno chalkidikum odříznout od fora, což mu následně slouží při jeho interpretaci chalkidika jako aukčního prostoru; W. Jongman (c. d., s. 182) upozorňuje, že sloupy mohly být přistavěny až jako oprava po zemětřesení, či dokonce jako součást novodobé rekonstrukce z 19. století; P. Zanker, *Pompeji. Stadtbild und Wohngeschmack*, Mainz am Rhein 1995, s. 102. Autor na jižní straně chalkidika zase místo sloupů vidí podstavce soch.

⁷²⁾ Do jisté míry i zde platí předcházející poznámka. Faktem je, že severní podium skutečně schůdky má. Jižní schůdky nejsou průchozí a jedná se jen o imitaci. W. O. Moeller (*The Wool Trade...*, s. 68n.) navrhuje, že k aukcím (pokud nějaké vůbec existovaly) sloužilo severní podium, zatímco jižní jen mělo vzbuzovat dojem symetrie. Wallat, c. d., s. 274 zdůrazňuje velmi opatrný a soudí, že schody původně sloužily svému účelu a zaslepeny byly po zemětřesení, nicméně uznává, že podobný počin postrádá smysl a že může jít o další moderní zásah do budovy.

⁷³⁾ Maiuri (apud: K. Wallat, c. d., s. 230.) se domnívá, že původní portikus byl tufový a mramor byl použit až po zemětřesení v roce 62 n. l. Wallat (c. d., s. 270) však mramorový obklad budovy spojuje s Eumachiinými penězi a dokazuje, že tufové sloupy byly od počátku konstruovány s ohledem na budoucí mramorové obložení.

⁷⁴⁾ Podlaha tvořená úlomky rozdrčených hliněných nádob smíchaných s maltou.

⁷⁵⁾ Následuje překlad z K. Wallat, c. d., s. 232.

⁷⁶⁾ Ibidem, s. 267.

⁷⁷⁾ Ibidem, s. 268nn, Tafel CXLIV.

⁷⁸⁾ Vodorovné vrstvy z pálených cihel, velmi často jako obklad betonového jádra zdi.

⁷⁹⁾ Obkládaná zeď postavená z kamenných hranolů o tloušťce cca 90–130 mm poskládaných do střídavě uspořádaných vrstev.

⁸⁰⁾ Prostřední výklenek měl mít původně pravoúhlý půdorys, z něhož se zachovala část zdiva. Ke změně došlo zřejmě v průběhu fáze B.

⁸¹⁾ CIL X 810-811.

⁸²⁾ K. Wallat, c. d., s. 274.

⁸³⁾ Další patro možná opravdu existovalo, protože se v duté části prostor mezi chalkidikem a kryptou dochovaly stopy po schodišti – W. O. Moeller, *The Wool Trade...*, s. 62.

⁸⁴⁾ J. Bauer, c. d.

⁸⁵⁾ P. Zanker, *Augustus...*, s. 299nn, 312nn; Zanker považuje přijetí Augustova státního a ideologického programu městskými elitami a bohatými propuštěnci a následnou konkurenci měst i jednotlivých rodin v jeho rámci za klíčový moment, jenž vedl k rychlému rozšíření císařského kultu v římské říši.

⁸⁶⁾ J. Bauer, c. d., s. 84nn; Zankerův diplomand Bauer přijímá myšlenku svého učitele a demonstruje ji na příkladu Eumachie a Mammie.

⁸⁷⁾ K. Wallat, c. d., s. 274.

⁸⁸⁾ Uvedeny jsou jen nápisy kamenné, které mají přímý vztah k budově. Graffiti a dipinti nalezené v různých částech budovy jsou většinou projevem lidové tvořivosti a na interpretaci budovy nemohou nic změnit.

⁸⁹⁾ CIL X 808. Nalezeno v chalkidiku. Nápis je rozbit na tři části a doplnění nemusí odpovídat jeho původní podobě. Čtení podle Mommsena.

⁹⁰⁾ CIL X 809. Nalezeno v chalkidiku.

⁹¹⁾ CIL X 814. Nápis na hermě nalezené v chalkidiku. Druhá taková herma se stejným nápisem se našla v Isidině chrámu. V CIL doplnil Mommsen nápis takto: *secundarum (imaginem)*, zatímco Onorato, č. 21 takto: *(actoris) secundarum (partium)*. C. Norbanus Sorix (příp. Sorex) by mohl být buď *archimimos* Sorix, kterého jmenuje jako Sullova společníka Plútarchos (Plut., Sull. 36), jak se domnívá Mommsen, nebo snad nějaký jeho potomek z období Augustovy vlády, jak upozorňuje Franklin jr. (J. L. Franklin jr., c. d., s. 96.) s odkazem na M. Bonaria, *Romani mimi, Poetarum Latinarum Reliquiae* 6.2, Rome 1965, 169–174. V Kockel (*Archäologische Funde... II*, pozn. 64.) se domnívá, že náležel byl do chalkidika umístěn omylem.

⁹²⁾ CIL X 815. Tento nápis byl nalezen v chalkidiku na fragmentu mramorové tabulky. Je zajímavé, že prakticky stejný nápis se v Pompejích objevuje šestkrát – dvakrát na mramorových tabulkách (jedna v Eumachiině budově, druhá v Isidině chrámu, avšak podle CIL X „*loco non suo*“), čtyři pak na hermách (jedna u cesty náhrobků, dvě další na hermách bez hlavy v chodbě *Odeia*, čtvrtá pak na hlavě hermy ležící na *Foru triangulare*). Dochované exempláře umožnily bezproblémové doplnění; jedná se pravděpodobně o M. Lucretia L. f. Decidiana Rufa, trojnásobného *duovira, quinquennala, tribuna militum a populo a praefecta fabrum*.

⁹³⁾ CIL X 896. Nalezeno v chalkidiku, avšak Kockel (*Archäologische Funde... II*, s. 64.) se (pravděpodobně správně) domnívá, že nápis nepochází z budovy.

⁹⁴⁾ K ní se váže nápis CIL X 813.

⁹⁵⁾ W. O. Moeller, *The Date of Dedication of the Building of Eumachia*, in: *Cronache Pompeiane I*, 1975, s. 233nn. W. O. Moeller, *The Wool Trade...*, s. 60n.

⁹⁶⁾ Tomu odpovídají i závěry, k nimž dospěla ve své studii Dixonová.

⁹⁷⁾ To je už ryzí spekulace, protože Moeller vychází pouze z předpokladu, že prominentovi, jako byl M. Numistrius Fronto, nestálo nic v cestě. Může a nemusí to být pravda.

⁹⁸⁾ Tuto dataci zastává V. Kockel, *Archäologische Funde... II*, s. 457n. A také J. Bauer, c. d., s. 50.

⁹⁹⁾ Zde nepanuje úplná shoda. Encyklopedie *Der neue Pauly* s. v. *Concordia* tvrdí, že chrám Tiberius zasvětil již v roce 7 př. n. l., avšak Ovidius (Ovid., *Fasti* 6, 637–648) nás informuje, že jej Tiberius opravil a za-

světíl jménem svým a svého bratra Drusa v roce 10 n. l. Tato datace je v Oxford Classical Dictionary s. v. *Concordia*; obšírněji se problematice jednotlivých chrámů věnuje Mary B. Flory. V lednu roku 7 př. n. l. se Tiberius spolu s Livíí podílel na zasvěcení *Portiku Liviae* (Dio Cass. 55, 8, 1–2), 11. června téhož roku pak Livia sama zasvětila chrám *Concordii* (nikoli *Concordii Augustě*) právě v *Portiku Liviae* (Ovid, *Fasti* 637–640). Dio Cassius (Dio Cass., 55, 8, 2) mluví o tom, že roku 7 př. n. l. si Tiberius dal za úkol opravit chrám *Concordie*, aby na něj mohl napsat jméno své a Drusovo. Zasvěcen byl tento chrám podle Diona (Dio Cass., 56, 25, 1) až v roce 10 n. l., přičemž Dio mluví jen o *Concordii*, a nikoli o *Concordii Augustě*. Více o jednotlivých chrámech viz též L. Richardson, *Concordia and Concordia Augusta. Rome and Pompeii*, *La Parola del Passato* 33, 1978, s. 260nn.

¹⁰⁰⁾ T. Livius, *Ab Urbe condita*, 9, 46, 6; 22, 33, 7; 23, 21, 7.

¹⁰¹⁾ *Pietas*: P. Zanker, *Augustus...*, s. 108nn., *passim*; státní mythos: *Ibidem*, s. 171nn.; a jeho vyjádření v různých formách: *Ibidem*, s. 240nn.

¹⁰²⁾ V. Kockel, *Archäologische Funde... II*, s. 457.

¹⁰³⁾ P. Zanker, *Pompeji. Stadtbild...*, s. 102nn.

¹⁰⁴⁾ Tomu zcela odpovídají nápisy CIL X 808 a 809, oslavující Aenea a Romula. Právě Aeneas s Romulem patřili k „evergreenům“ Augustoovy ideologie – P. Zanker, *Augustus...*, s. 204 nn.

¹⁰⁵⁾ Dio Cassius, 54, 23, 1–6.

¹⁰⁶⁾ Z *Portiku Liviae* se sice nedochovalo vůbec nic, avšak jeho půdorys se našel na fragmentech *formy Urbis* ze 3. stol. n. l.. Této stavbě se věnuje P. Zanker, *Augustus...*, s. 141nn a obr. 113.

¹⁰⁷⁾ P. Zanker, *Pompeji. Stadtbild...*, obr. 48.; V. Kockel (*Archäologische Funde... II*, s. 458) uvádí, že již Nissen a Mau sochu neidentifikovali jako *Abundantii*, nýbrž jako *Concordii*.

¹⁰⁸⁾ Takto budovu interpretuje také Zanker.

¹⁰⁹⁾ Jako ostatní hypotézy, ani tuto není možno dokázat. Celá logická konstrukce by se pak rozpadla, pokud bychom vzali v potaz dělení řádků na nápise nad vedlejším vchodem do budovy. Namísto slov *Concordiae Augustae* a *Pietati* by pak v nápise stálo *Concordiae a Augustae Pietati*. Postavení adjektiva před substantivum však není obvyklé a *Pietas Augusta* se objevuje až na provinčních mincích z let 22/23 n. l. (Pauly – Wissowa, s. v. *pietas*, s. 1227n). Případné budoucí nálezy však mohou ještě mnohé změnit.

¹¹⁰⁾ W. O. Moeller (*The Wool Trade...*, passim.) používá anglického termínu „guildhall“. Eumachiině budově je v jeho práci věnována celá kapitola – 57nn.

¹¹¹⁾ CIL IV 7164; další podobné nápisy: W. O. Moeller, *The Wool Trade...*, s. 85.

¹¹²⁾ V případě přímé kritiky Moellera a jeho představ W. Jongman, c. d., 155nn.

¹¹³⁾ Columella, *De re rustica*, 3, 2.

¹¹⁴⁾ H. Mouritsen, c. d., s. 515nn, obzvláště 517, bod 3.

¹¹⁵⁾ Malý příklad za všechny – *C. Iulium Polybium / aed(ilem) o(ro) v(os) f(aciatis), panem bonum fert.* (CIL IV 429 = ILS 6412e).

¹¹⁶⁾ W. O. Moeller, *The Wool Trade...*, s. 67.

¹¹⁷⁾ Nebo možná jen jedno místo, protože schodiště na jižní podium není průchozí.

¹¹⁸⁾ Tento průchod ústí do tzv. Vicollo di Eumachia, odkud lze kolem zadní stěny chrámu Augustova *genia* do *macella* pohodlně projít.

¹¹⁹⁾ W. Jongman, c. d., s. 179nn.

¹²⁰⁾ Moč se používala k čištění surové vlny. *Urinarium* však mohlo prostě být jen součástí budovy, poněvadž na foru bylo podobných zařízení třeba. Na opačné straně fora sice stála veřejná latrina, avšak vzhledem k předpokládanému vysokému počtu lidí na foru naráz se ještě jedno místo pro konání malé potřeby mohlo jevit jako užitečné. Zatímco z latriny moč odtékala do kanalizace, v *urinariu* v Eumachiině budově se shromažďovala a bylo možné ji dále využít. Vztah mezi *fullony* a *urinariem* mohl mít mnoho podob – od domněnky, že *urinarium* patřilo *fullonům*, již si je umístili do své stavby, až po hypotézu, že *urinarium* bylo erární a moč město *fullonům* za poplatek přenechávalo.

¹²¹⁾ Koneckonců jde jen o dvě podia ve výklencích. Takové místo je vhodné třeba pro umístění bust.

¹²²⁾ CIL X 814.

¹²³⁾ CIL X 815.

¹²⁴⁾ W. Jongman, c. d., s. 183n.

¹²⁵⁾ K. Wallat, c. d., s. 256. Císařský kult se dá vysledovat nejen v Eumachiině budově, ale také v Mammiině chrámu Augustova *genia*, či v *macellu*. Dobrou představu o tom podává P. Zanker, *Pompeji. Stadtbild...*, obr. 37.

¹²⁶⁾ Zajímavé je, že Eumachia necítila potřebu jakkoli zmínit Markova otce, tedy že nepoužila formuli např.: *M. Numistri M. f. Frontonis fili...*

Tak bohužel stále nemáme jistotu, zda byl M. Numistrius Fronto jen jeden, nebo zda byli dva. Příčinu tohoto „opomentuti“ nelze zjistit.

¹²⁷⁾ S. Dixon, *The Roman Mother*, London – Sydney 1988, s. 16, 43n.

¹²⁸⁾ *Ibidem*, s. 29.

¹²⁹⁾ *Ibidem*, s. 5 a 174 To samozřejmě neznamená, že by veškeré vztahy mezi matkou a synem spočívaly v otázce peněz.

¹³⁰⁾ Suetonius, *Tiberius*, 5.

¹³¹⁾ S. Dixon, c. d., s. 172; apud: Cic., *Brutus* 211; Tac., *Dial.* 28. V prvním případě se jedná o Cornélii, *mater Gracchorum*, jež byla chválena za řečnické umění svých synů, ale jejich politiku na ni Cicero nesvaloval, ve druhém případě Tacitus chválí Cornélii, dále Caesarovu matku Aurelii, jíž připisuje zásluhy za synovy úspěchy, ale už jí nevyčítá jeho záletnictví, a Augustovu matku Atii.

¹³²⁾ Tato pravděpodobnost by se zvýšila, pokud bychom vycházeli z Castrénovy hypotézy o dvou M. Numistriích Frontonech (viz výše). Sňatek *cum manu* naopak příliš pravděpodobný není, protože v Augustově době již byla přísná forma na ústupu.

¹³³⁾ Ať už to byl nám známý výrobce hliněných předmětů L. Eumachius, nebo ne.

¹³⁴⁾ W. O. Moeller, *The Date...*, s. 233nn.; W. O. Moeller, *The Wool Trade...*, s. 60n.

Václava Kofránková

DRUHÝ ŽIVOT PŘEMYSLA OTAKARA II. (13. – 15. STOLETÍ)

Zazní-li jméno Přemysla Otakara II., většině Čechů se patrně vybaví mocenský rozmach středověkého českého státu pod vládou „železného a zlatého krále“ a tragický panovníkův skon na Moravském poli. Oslavný vzestup i drtivý pád chrabrého vládce doslova uchvátil básníky, spisovatele i dramatiky předminulého století. Čeští i německy píšící autoři se dychtivě chopili vzrušujícího tématu, aby vytvořili bezpočet dojemně osudových i národně zabarvených děl.¹⁾ Ačkoli by se mohlo zdát, že pověsti a představy obestírající výraznou osobnost slavného českého panovníka vznikly ve výhni romantického vzplanutí 19. století, kořeny většiny z nich tkví hluboko ve středověku.²⁾

Oblačné vrcholky společenského žebříčku poutají odnepaměti lidskou pozornost. Středověký panovník jako nejvyšší představitel světské moci stál proto zákonitě v centru zájmu prostých lidí stejně tak jako filozofů, literátů, historiků, politických teoretiků či ideologů. I když se obraz ideálního panovníka během středověku v důsledku společensko-kulturního vývoje částečně proměňoval, jeho základní rysy přetrvaly beze změn.³⁾

Pojetí krále ve středověku se utvářelo především ve spojitosti s církevním učením, jež hledalo závazné vzory chování v minulosti. Kromě biblické tradice převzal středověk i pozdně antický protiklad spravedlivého vládce (*rex iustus*) a tyрана. „*Rex iustus*“ je v přeneseném významu následovníkem Kristovým, jenž byl chápán jako „zákonný král“ světa (*legitimus rex*), na rozdíl od tyрана stojícího ve službě ďáblův.⁴⁾ Spravedlivý král se stará o blaho poddaných, je laskavým ochráncem vdov a sirotek, podporuje církev a zdobí jej křesťanská pokora a zbožnost. Rušite-

lům zákonů vyměřuje tresty, jejichž tvrdost odpovídá závažnosti zločinu, ale nikdy není krutý bezdůvodně. Rex iustus je vzorným hospodářem snažícím se o vzrůst moci a slávy své země.

Tyran všechny výše zmíněné vlastnosti postrádá, navíc je často líný, zbabělý a svůj čas utápí v radovánkách, jež ho odvádějí od řádné správy království.⁵⁾ Tyran je zvrácený a krutý, soustavně porušuje právo a zneužívá svou moc.

Typologie panovníků přinesla kromě ustálených charakteristik dobrého a špatného vládce rovněž celou řadu na ně navazujících topoi, a také galerii kladných a záporných postav. Spravedlivý král, jehož zdobí moudrost a statečnost (*sapientia et fortitudo/virtus*) bývá přirovnáván k biblickému Šalamounovi či Davidovi a rytířským ideálům Alexandrovi, Karlu Velikému nebo Artušovi. Synonymy tyrana jsou jména biblických zlosynů Saula, Nabuchodonosora, Roboama či Heroda a římských pronásledovatelů křesťanů Nerona, Domiciána a Diokleciána.⁶⁾

Obraz středověkého vládce byl zároveň ovlivňován poměrem mezi sakrální a profánní složkou panovnické moci. Zatímco raný středověk upřednostňoval složku sakrální, panovník měl oplývat především křesťanskými ctnostmi (ideální představou je postava krále-světce), vrcholný středověk stvořil vzor udatného a štědrého krále-rytíře. Od 14. století pak pomalu nabýval převahy ideál politicky schopného krále-diplomata, k jehož přednostem patří vedle rozvahy například i šetrnost.⁷⁾ Pojetí panovnické moci se později stále více oprošťovalo od mystických nánosů a přibližovalo se „odpovědnosti a službě společenství“.⁸⁾ Éra čestných a statečných rytířů pak definitivně skončila nástupem praktických renesančních „vladařů“.

Přemysl Otakar II., stejně jako ostatní soudobí panovníci, důsledně dbal na vytváření svého obrazu jako bohem posvěceného, ctnostmi nadaného vládce. Již za svého života stvořil Otakar v myslích současníků představu „železného a zlatého“ krále, udatného přemožitele pohanů, štítu všeho křesťanstva, štědrého hostitele i spravedlivého ochránce vdov a sirotků. Kodex vladařských a rytířských ctností zahrnul Přemysl do základů své panovnické ideologie, jejíž projevy zasahují všechny oblasti královny činnosti, politikou počínaje a stavebními podniky konče. Otakarova vladařská ideologie navazuje v mnoha směrech na starší českou tradici, ale přináší i nové prvky, inspirované především Štaufy a Babenberky.⁹⁾

Vliv myšlenkového ovzduší pražského dvora na utváření mínění současníků i pozdějších literátů a historiků je neopominutelný. Významnou složku Přemyslova panovnického programu představuje důraz na kontinuitu a legitimitu vlády. Teorie o božském původu panovnické moci (král jako „imago Dei“ či „vicarius Dei“)¹⁰ doznala v českých zemích výjimečné proměny. Čechové jako „čeleď sv. Václava“ (*familia sancti Wenceslai*) stáli pod nebeskou ochranou věčného knížete, jenž propůjčoval vládu panovníkům pozemským. Svatováclavský kult, přesněji řečeno představa knížete-rytíře zřetelně vyjádřená v legendě *Oriente iam sole*, se za Přemyslovy vlády nejvýrazněji uplatnil při dramatickém líčení zázračných okolností bitvy u Kressenbrunnu, kde světec podle pověstí dodal zemdlenému českému vojsku odvahy k vítěznému boji.¹¹

Neméně důležitou roli hraje v Přemyslově ideologii kult předků, zejména úcta k památce otcově. Od počátku své politické aktivity vystupuje Otakar jako legitimní následovník Václavovy vladařské linie. Výrazem úcty k otci i respektu k zákonnému převzetí vlády je mimo jiné Přemyslova titulace v jeho listinách a pečetích. Pomineme-li období vzpoury proti Václavovi I. (1247–1249),¹² zve se Otakar až do řádné korunovace v roce 1261 zpravidla pouze „*pánem a dědicem Království českého*“, a teprve poté „*pátým králem českým*“.¹³

Nejrozvinutější součástí Přemyslovy ideologie tvoří bezesporu komplex vladařských a rytířských ctností.¹⁴ Temperamentní Otakar, oslněn rytířskými ideály, projevuje od počátku své politické činnosti mimořádný zájem o rytířskou kulturu. Koně nescoucího těžkooděnce má dokonce již na své markraběcí pečetě a později i na rubu pečetě královské.¹⁵ Za vydatné pomoci minnesängerů, kteří krále přirovnávají k Alexandrovi a Šalamounovi, orlu či lvu, a prostřednictvím okázalého vystavování svého bohatství se Přemysl obklopuje aureolou, jejíž svit vnímají lidé daleko za českými hranicemi.¹⁶ Sám sebe považuje vládce za obránce a záštitu míru,¹⁷ v čele křížových výprav proti pohanským Prusům se stylizuje do role Kristova bojovníka (*miles Christi*) a „*štítu všeho křesťanstva*“.¹⁸ Králova zbožnost se neprojevuje pouze na válečném poli. Zřetelně prosvítá i jemným předivem kurtoazní symboliky. V kruhu zasvěcených vystupuje rytíř Přemysl jako oddaný ctitel Panny Marie, do jejíž služby se uvázal.¹⁹

Otakar však není jen dvorným rytířem a králem „železným a zlatým“, ale rovněž pečlivým správcem a rozmnožitelem svých zemí,²⁰⁾ zákonodárcem,²¹⁾ spravedlivým soudcem i ochráncem vdov a sirotků.²²⁾

Mnohovrstevná vladařská ideologie nebyla toliko praktickým nástrojem Přemyslovy politické aktivity, nýbrž i poselstvím zaměřeným do budoucnosti. Králův pozitivní příklad měl nepochybně sloužit jako vzor jeho potomkům a nejen jim. Zatímco Václav II. sledoval a dále rozvíjel otcův panovnický odkaz, chopili se kronikáři per, aby zaznamenali Otakarův fascinující životní příběh.

Přemysl Otakar II. očima středověkých literátů

Rytířský král

*Štěstěny kolo, ty kolo nestálé, jako terč luny,
pročpak jsi svolilo jen, aby žalostnou smrtí král padl,
ač jsi ho povzneslo tak, když dalos' mu sousední země
pod moc? A pochyby nemám, že smrtí tohoto krále
mnoho národů kolem se do zkázy v budoucnu zřítí.
Předčasná smrti, ty zlá, ó smrti, ty ukrutná smrti,
řekni, proč Otakara, jenž činy i jménem byl slavný,
záhubou odňalas' nám tak žalnou, tak přespříliš časnou?²³⁾*

Královy pohnuté osudy nutily k zamyšlení již jeho současníky. Přemyslova osobnost obdařená panovnickým a rytířským leskem i notnou dávkou tragičnosti tak vlastní hrdinům se proto záhy po vládcově skonu stala symbolem lidské touhy vyniknout, jež bývá potrestána pádem. Starého, leč po celý středověk oblíbeného příměru o vrtkavosti Fortuny použil i první skladatel *Zbraslavské kroniky* opat Ota a tento motiv se otakarským mýtem vine jak červená nit až do našeho věku.

Otakarova symetrická životní pouť ohraničená dvěma vzpourami proti vládnoucí autoritě přímo vybízela k literárnímu zpracování. Většina pramenů podávajících podrobnější zprávy o Přemyslově životě si Václavova mladšího syna všimá poprvé v letech 1248–1249²⁴⁾ v souvislosti s jeho odbojem proti otcí. Nemírných ambicí temperamentního následníka tehdy využila část české šlechty nespokojená s vládou Václava I. a zvolila čerstvého moravského markraběte králem. Ačkoliv tehdy asi patnáctiletý kra-

levic ještě neoplýval patřičným politickým rozhledem, musel si být vědom možných důsledků svého jednání. K Přemyslově rozhodnutí přijmout hlavní roli v inscenované hře vedl kromě ctižádosti snad i nepříliš vřelý vztah mezi ním a otcem, jenž doposud věnoval veškerou péči milovanému staršímu synovi Vladislavovi.²⁵⁾ Patrně nebudeme daleko od pravdy, usoudíme-li, že jednou z hlavních pohnutek Přemyslova jednání byla snaha upoutat otcovu pozornost.

Vzpoura proti dočasně oslabené královské autoritě skončila přes počáteční úspěchy nezdarem. Po krátké internaci se však Přemysl mohl vrátit na moravský markraběcí stolec a dočkal se rovněž spoluvlády s titulem „mladšího krále“.²⁶⁾ Král Václav I. vzal svého syna konečně na vědomí a zapojil jej i do své zahraniční a dynastické politiky.

Dramatický prolog samostatné Přemyslovy vlády komentují prameny téměř shodně. Za údajného původce povstání označují bez výjimky sudího Ctibora řečeného „Múdrá hlava“²⁷⁾ a vlastní Přemyslův podíl na vzpouře nijak nezdůrazňují. Sám král se později od své mladické nerozvážnosti distancoval s poukazem na to, že k ní byl sveden „nepřátelskou radou“, a také „tvrdým a krutým pronásledováním“ ze strany otce.²⁸⁾ Tento oficiální výklad přejala soudobé prameny a obohacen anekdotickými motivy z pera tzv. Dalimila²⁹⁾ se udržel i v pozdější tradici.³⁰⁾

Stranické zprávy o králevicově vzpouře proti otci nenaznačují nic bližšího o Přemyslově charakteru. Jasně projevená vůle k moci i fakt, že Václav záhy po smíření pověřil markraběte převzetím vlády v Rakousku a Štýrsku, které se králi poddaly, však vypovídá o silné osobnosti se zřetelně profilovaným politickým programem. Činorodost Otakara neopustila po celých pětadvacet let samostatné vlády, dokonce ani ve chvílích neúspěchu. Diplomata a voják neúnavně směřující za vidinou říše rovnající se leskem Alexandrově impériu oplýval množstvím dobrých vlastností, mezi nimiž patřily k nejvýraznějším cílevědomost a vytrvalost. Kodex rytířských ctností, jehož horlivým zastáncem byl český král, však vyžadoval zcela jiné vlastnosti – čestnost, štedrost, zbožnost, dvorné chování k ženám, věrnost k přátelům a úctu k protivníkům a především statečnost. Odvaha i chuť k boji Přemyslovi vskutku nechyběly. Temperamentní přímočará povaha jej přitom bohužel strhávala k razantním řešením, která nebýva-

jí vždy nejlepšími. Pátý český král volil jako pravý rytíř vždy přímou cestu k cíli. Přílišné taktizování a lstivé intriky, ať už vojenské či politické, mu byly bytostně cizí, což se mu nakonec ve střetu se stratégem Rudolfem Habsburským stalo osudným.

Přestože se názory soudobých i pozdějších kronikářů na Přemyslův charakter značně lišily, o králově statečnosti a rytířských kvalitách nepochyboval nikdo. Příležitostí k oslavě Otakarovy odvahy měli soudobí autoři bezpočet. Rozpínavá politika stále sílícího přemyslovského státu vyvolávala opakované vojenské střety s Arpádovci a Wittelsbachy. Pozornosti kronikářů se těšila především bavorská tažení z let 1257 a 1266, vítězství nad Uhry u Kressenbrunnu (1260) a dobytí Prešpurku v roce 1271. Územní expanze českého státu však nesměřovala pouze na jih. Neméně důležitou oblast Otakarova vojenského zájmu představovalo Prusko. Kryt propagandistickým hávem kříže podnikl český král v letech 1254/1255 a 1267/1268 dvě výpravy k pobřeží Baltu, jež mu sice zajistily obdiv současníků, ale k trvalejším ziskům v Pomoří nevedly.³¹⁾

Útrapy vojenských tažení zmírňovali dvorští pěvci provázející svého bohatého příznivce do války. Svědectví o nesnázích Kristových bojovníků v dalekém Prusku zanechal Meister Sigeher, jenž jednu ze svých básní završil zvoláním: „*Raděj nebýt zrozen, / vítězství když naše není! / Bože, pro své umučení / odpusť, posilň nás tvůj duch: / neb ví Bůh, / Otakar když nezvítězí, pak jsme ztraceni.*“³²⁾ Tentýž autor přirovnává Přemysla opakovaně k Alexandrovi, vzýváje královu rytířskou mysl a štědrost.³³⁾

Alexandr Makedonský, oplývající v duchu doby všemi ctnostmi ideálního křesťanského rytíře, zaujímal vedle krále Artuše jedno z předních míst v galerii středověkých rytířských vzorů.³⁴⁾ V tomto pojetí se stal i středobodem Přemyslovy vladařské propagandy a královým osobním vzorem. Nejsilnějšího výrazu se alexandrovskému kultu dostalo počátkem sedmdesátých let 13. století, kdy z králova podnětu začal dvorní epik Ulrich von Etzenbach psát německou Alexandreidu. Mimořádný Otakarův zájem na vzniku díla dokládá kromě jiného i fakt, že sám básníkovi obstaral rukopis známé latinské skladby Gualtera Castellionského.³⁵⁾ Obliba tématu v aristokratických kruzích zaručovala eposu početné publikum a Přemyslova podpora díla byla tudíž vedena ryze politickými záměry. Přímé ztotožnění Alexandra

s českým králem sice nikde ve skladbě nenalezneme, ale četné narážky je naznačují zcela jasně.³⁶⁾

Ctnostem pravého křesťanského rytíře vévodí v duchovní rovině zbožnost. Od doby křížových výprav středověk vnímá střety makedonského krále s Peršany jako boj s pohany a Alexandrovy následovníky povyšuje na Kristovy vojáky. Přemysl Otakar II., jehož hlubokou zbožnost nezpochybňovali ani jeho největší odpůrci, brzy pochopil, že přijetí role obránce víry může být prostředkem zdůvodnění expanzivních tužeb i účinnou ideologickou zbraní. Bojovný vládce obratně využil dočasného oslabení císařské moci, aby převzal úkol náležející císaři.³⁷⁾

Český král chrání křesťanskou Evropu před pruským pohan- ským nebezpečím a své království před nájezdníky z Uher. Skvělé vítězství u Kressenbrunnu, přičítané svatému Václavu, líčí Otakar v dopise papeži Alexandrovi IV. jako vítězství nad nesčetným množstvím „...nelidských lidí Kumánů, Uhrů a rozličných Slovanů, Sikulů a Valachů, Bezermítů a Ismaelitů, též schizmatiků, jako Řeků, Bulharů, Rascianů a kacířských Bosňanů...“³⁸⁾ Další velkou porážku „Hunů“, dobytí Prešpurku v roce 1271 a následné plenění Uher, nadšeně opěvuje přímý účastník tažení, dvorní básník Friedrich von Sunburg.³⁹⁾

I když motivy porážky divokých Uhrů a Kumánů a charakteristika Přemysla jako obránce křesťanské víry časem ztrácely na aktuálnosti, staly se trvalou součástí králova „druhého života“. Nalezneme je v žalozpěvech napsaných po Přemyslově smrti, stejně tak jako v českých i cizích letopisech a kronikách.⁴⁰⁾

Ideálního rytíře zdobí vedle zbožnosti rovněž štědrost, vlastnost, jež stála v centru pozornosti minnesängerů. Přemysl svou štědrost úmyslně demonstroval mnohem okázaleji než bylo nutné, a tak se brzy rozšířily pověsti o jeho nesmírném bohatství a moci. *Příběhy krále Přemysla Otakara II.* se zmiňují o knížeti, který byl již „v lůně své matky zván králem zlatým“⁴¹⁾ a vzápětí dodávají: „A skvělo se arci i druhé světlo, zastíňujíc jako polední slunce všechny krále, vévody i knížata leskem velkolepé moci, totiž Otakar, nejjasnější král český.“⁴²⁾ Mnich fürstenfeldský přidal svědectví o nakládání sudů plných stříbra, které český král poslal vévodovi Jindřichovi Bavorskému.⁴³⁾ Dokonce i největší Přemyslův protivník, štyrský kronikář Otacher ouz der Geul, hovoří o Přemyslovi jako o „*bohatém králi*“ z Čech.⁴⁴⁾

Vladařská propaganda, podporovaná uměním dvorních básníků, zobrazila Přemysla jako obránce víry, štědrého mecenáše, ale především jako statečného rytíře a skvělého vojevůdce. Nahlédneme-li však hlouběji do dějin Přemyslovy vlády, zjistíme, že jeho vojenské podniky nebyly zdaleka tak úspěšné, jak se zdá na první pohled. Nesnáze, jak dokládají Sigeherovy verše, provázely již první výpravu k Baltu. Obě zmíněná bavorská tažení skončila smírem, první z nich (1257) dokonce potupnou porážkou a následnou katastrofou českého vojska na mostě poblíž Mühlldorfu.⁴⁵⁾ Ani slavná bitva u Kressenbrunnu se neobešla bez potíží a za konečné triumfální vítězství král vděčil zejména pražskému purkrabímu Jarošovi z Poděhus.⁴⁶⁾ Přemyslova nesporná osobní odvaha bohužel nedokázala a ani nemohla plně nahradit velitelské nedostatky. Český král setrval v zajetí tradičních zásad přímého rytířských boje, které ho v závěrečném střetnutí s taktikem Rudolfem Habsburským stály život.

Protiklad povah obou králů se projevoval již v politickém zápase po Rudolfově volbě, ale nejvýrazněji se uplatnil ve chvíli rozhodující bitvy. Římský král předpokládal, že se Přemysl spoléhá na drtivou sílu své železné jízdy, a proto nastrojil důmyslnou lest. Vyčlenil zvláštní oddíl, který protivníka obešel a napadl ze zadu, což ovšem odporovalo pravidlům čestného boje. Habsburkův praktický duch dal přednost vítězství v bitvě před ctí, která byla pro rytíře Přemysla důležitější než život. Rudolf si byl samozřejmě vědom toho, že porušuje zažitě normy rytířského chování, a tak se jim snažil dostát alespoň po boji. V listě papeži skládá poklonu rytířským kvalitám zemřelého protivníka: *„Ač zmíněný král viděl úplnou porážku svých rytířských šiků a že takřka všemi již jest opuštěn, přece nehodlal ustoupit našim vítězným praporům, nýbrž bránil se, olbřím duchem i mravem, s podivuhodnou statečností, až někteří z našich rytířů jej smrtelně zraněného spolu s ořem jeho k zemi srazili. Tu konečně král ten přeslavný spolu s vítězstvím život ztratil.“*⁴⁷⁾

Zrození mýtu

Tragický skon slavného českého krále zasáhl mocně obrazovost současníků. K základní trojici vlastností charakterizujících Přemyslova osobnost (chrabrost, zbožnost, štedrost) přibýlo

množství dohadů a smyšlenek vysvětlujících záhadné okolnosti vladařovy smrti. Tvůrci těchto pověstí se brzy rozdělili na dva takřka nesmiřitelné tábory.

V rakouských kronikách postupně převládl ryze negativní obraz Přemyslovy osobnosti živený habsburskou propagandou. Zkazky o královi uchvatitelské tyranské vládě, o Přemyslově nezkrotné pýše a prorockých předpovědích jeho pádu, o božím trestu za hrůzné zločiny či o papežské exkomunikaci⁴⁸⁾ tvořily potřebnou protiváhu veskrze pozitivnímu zobrazení zakladatele habsburské dynastie. Za pozornost stojí postřeh Františka Grause týkající se povahy habsburské propagandy, která se nesnažila prokazovat oprávněnost Rudolfova postupu proti králi Přemyslovi prostřednictvím učených traktátů, nýbrž usilovala o jeho obecné odsouzení v očích veřejnosti.⁴⁹⁾ Jednoduché černobílé rozlišení na legitimního vládcce a usurpátora říšských lén, rozšiřované především činností členů kazatelských řádů, účinkovalo dokonale. Tato varianta topického protikladu spravedlivý král – tyran přešla i do kronikářských zpráv a od přelomu 13. a 14. století na rakouské straně plně ovládla vyprávění o činech Přemysla Otakara II.

Rudolfovo postavení navíc podporovala jednomyslnost jeho zvolení římským králem při nerespektování českého kurfiřtského hlasu, opomenutí, které mocného Přemysla nepochybně zaskočilo. Povznesení „chudého“ hraběte⁵⁰⁾ k výšinám říšského královského majestátu současníci vnímali jako projev boží vůle,⁵¹⁾ jejíž rušitelé se automaticky stali rušiteli pozemského řádu.

Na přelomu 13. a 14. století získává obraz Rudolfova souboje s Přemyslem silnější nacionální nádech. Jeho projevem je mimo jiné i oživení agitační narážky na Otakarův slovanský původ, a tudíž neplatnost jeho kurfiřtského volebního hlasu, obsažené v *Sachsenspiegel* a užité v roce 1273.⁵²⁾ V míšeňské kronice Seifrieda von Ballnhausen nalezneme zmínku o Přemyslově protestu k papeži Řehoři X. proti právoplatnosti Rudolfova zvolení římským králem. Papež prý odpověděl následovně: „*Cum in Alemannia plures principes et comites habeamus, quare vellemus Sclavum ad imperium sublimare?*“⁵³⁾ Nacionálně laděné narážky zaznívají ve vyprávění o Přemyslu Otakaru II. od počátku z obou stran,⁵⁴⁾ aby posléze vyvrcholily veršovanými kronikami Otachera ouz der Geul a tzv. Dalimilovou, jež se ve svých kulturních oblastech staly trvalými názorovými autoritami.

Zatímco se rakouští kronikáři podřizovali potřebám habsburské propagandy, české letopisy pozvolna zacelovaly ránu způsobenou Otakarovou smrtí. Největší starosti jim pochopitelně činila snaha vysvětlit, případně omluvit zahanbující porážku českého vojska v bitvě na Moravském poli a zachovat přitom obraz udatného zemřelého krále bez poskvrn. Zdánlivě pozitivní fakt, že i Přemyslovi protivníci ctili jeho hrdinskou smrt, však v sobě skrýval četná úskalí.

Nepřehledný průběh bitvy, do níž část českého vojska vůbec nezasáhla, rozvířil bezprostředně po boji vzduch množstvím otázek a pochybností umocněných podivnými okolnostmi Přemyslova skonu.⁵⁵⁾ Tělo krále, jenž tak rád vystavoval na odiv své bohatství a moc, bylo na válečném poli nalezeno nahé, pokryté spoustou hlubokých ran.⁵⁶⁾ Pohled na zuboženou mrtvolu zákeřně ubitého vladaře musel silně zapůsobit i na nejotrlejší bojovníky. Pomíjivost světské slávy, moci i pozemských statků se zde spojila v jediný hrůzostrašný obraz připomínající drtivou sílu neodvratné boží vůle. Ostatky exkomunikovaného vladaře putovaly na manifestační výstavu do Vídně,⁵⁷⁾ odkud byly později na žádost vdovy Kunhuty převezeny do Znojma a nakonec po mnoha letech pohřbeny v Praze.

Kdo a proč zabil Otakara, je dodnes nejasné.⁵⁸⁾ Podobné otázky vzrušovaly mysl současníků a působily nemalé obtíže českým kronikářům, kteří měli objasnit především útěk části Otakarova vojska z bitevního pole. Možný podíl českých pánů na Přemyslově tragickém konci však s sebou nesl i vtíravou otázku po příčinách králových neshod se šlechtou.⁵⁹⁾

Vskutku mistrně se s tímto problémem vyrovnal autor *Příběhů krále Přemysla Otakara II.*, součástí tzv. *Annales Ottakariani* vložených do *Letopisů českých*.⁶⁰⁾ Při čistě topickém popisu průběhu bitvy,⁶¹⁾ se obratně vyhnul jakýmkoli zmínce o Přemyslových sporech s panstvem. Příčinou porážky prý byl nečekaný Rudolfův útok v době, kdy byla většina českého vojska na pícování.⁶²⁾ Přemyslova smrt líčí kronikář následovně: „*O zahynutí pak krále Otakara nic jistého povědět neumíme, protože rozliční rozličně praví, a když tak mnozí se rozpakují, vůbec rozhlašuje se, že mezi vojsky zmizel a více se neukázal.*“⁶³⁾

Jak podotkl Josef Šusta, do vyprávění o králově skonu pronikla často se opakující legenda o hrdinovi, který nezemřel, nýbrž

pouze zmizel.⁶⁴⁾ Šusta považoval kronikářovy názory za projev střízlivého úsudku, pověst prý převzal, „ne že by v ní sám věřil, ale aby podtrhl malou spolehlivost všeho, co se vyprávělo o smrti Přemyslově.“⁶⁵⁾ Z některých letopiscových zmínek však vysvítá, že měl patrně obavy projevit otevřeněji pochybnosti stran králova skonu. Vyprávění o Přemyslově pokoření v roce 1276 uzavírá konstatováním: „Něco z toho, co se tam v Kamberce dalo, mnil jsem raději zamlčet, abych snad, kdybych vše vypravoval, jak bylo, neupadl v nenávisť některých.“⁶⁶⁾ Neméně zajímavý je komentář vstupu Přemyslovy dcery Kunhuty, zaslíbené v rámci smírných dohod sepsaných před Vídní Rudolfovu synu, do kláštera sv. Františka v Praze (k roku 1277): „Vstoupení této dívky do kláštera a přijetí klášterního života bylo pokládáno nejen od učených mužů, nýbrž i od prostých venkovských laiků za počátek všeho neštěstí a zkázy Království českého. Na čí podnět nebo radu dal se král Otakar svěsti k tomu, aby to učinil, nebo souhlasil s tím, aby se tak stalo, na to zbývá těžko odpovědět, protože do toho skutku byly zasvěceny jen vyšší osoby. A nechyběl ani jinak starý nepřítel lidstva, který, přikládaje troud své lsti a rozsévaje semena různic, nepřestává zaplétat v svou síť pokolení lidské. Ten též roznítil mysl krále Otakara k bojechtivosti tou měrou, že zapomenuv na všechny své sliby, jež dal zvolenci římskému, nemůže se dočkatí dne, kdy by si vylil na něj hněv svůj.“⁶⁷⁾

Narážky na možnou odvetu ze strany zúčastněných „vysokých osob“ pokládal Josef Šusta nejspíše za obvyklý topos užívaný kronikáři ke zvýšení věrohodnosti předkládaných zpráv. V neklidné době po Přemyslově smrti však tyto zmínky mohly mít i reálný základ. Ať již tomu bylo jakkoli, okázalé zamlčení pověstí obestírajících králův skon je právě tak dokladem jejich obecného rozšíření, jako jejich případná reprodukce.

Z celkové tendence *Příběhů krále Přemysla Otakara II.* vysvítá jasně, že jejich skladatel patřil mezi oddané stoupence Přemyslova rodu. Jak přiléhavě poznamenal František Graus, letopiscovo líčení Otakarových vlastností a osudů hraničí místy až s hagiografií.⁶⁸⁾ Ve zprávě k roku 1276 kronikář opěvuje Přemyslovy válečnické a vladařské schopnosti slovy: „Král však Otakar, muž srdce velikého, v řízení věcí svého království obzvláštním důmyslem nadaný a od chlapectví oddaný válečnictví, jemuž odvahy dodávala nepřemožitelná Bellona, sestra Fortuny, a šťastný

úspěch ve válkách, spoléhaje na svou moc a dychtě vždy po válkách a bojích...“⁶⁹⁾ Tomuto pojetí odpovídá rovněž zakončení díla tradiční, avšak nezvykle dlouhou ódou na statečného, všemi ctnostmi oplývajícího vládce.⁷⁰⁾

Zatímco tzv. *Annales Ottakariani* decentně mlčí o napětí panujícím mezi pátým českým králem a některými příslušníky vysoké šlechty, strohé zprávy *Letopisů českých* obsahují hned dvě zmínky o panských vzpourách v Čechách. K roku 1274 krátce poznamenávají: „...urozený muž Boreš odstoupil od krále, ztrativ milost královi bez viny, neboť jeho nepřátelé krále nedobře zpravili.“⁷¹⁾ Druhou relaci spojují s mravním ponaučením a proroctvím věstícím blížící se katastrofu: „Téhož roku [1276] Vítkovci s velkou mocí vojenskou odpadli od krále a způsobili mnoho zlého poddaným a klášterníkům v Českém království a v té době král velice potřeboval jejich pomoci. Neboť se často stává, že když se knížata mezi sebou znesváří, nepřátelé dobývají vítězství. Také bylo toho roku vidět velké množství vlků z obou stran před branami Pražského hradu, kteří hlasitě vyli, čímž předtuchou věstili špatný výsledek českému národu.“⁷²⁾

O roznicích mezi králem Přemyslem a šlechtici jeho zemí hovoří rovněž s českým prostředím spjatý Rakušan Jindřich Heimburský.⁷³⁾ Oproti autoru *Letopisů českých* však obě relace spojuje v jedinou a přidává zprávu o vzpouře šlechty v bývalých babenberských državách. K roku 1275 uvádí: „Téhož léta postavili se někteří z Rakous králi Otakarovi. On totiž tak mocně panoval v Rakousích a ve Štýrsku jako v Čechách a na Moravě.“⁷⁴⁾ O rok později píše: „Téhož léta protivil se v Čechách králi Otakarovi jistý rod, Vítkovci zvaný, z nichž přednější byl Záviš a přátelé jeho a Boreš z Rýzmburka.“⁷⁵⁾

Nepřehlédnutelná zmínka o Přemyslově silné vládě naznačuje sice mnohé o příčinách nespokojenosti vysoké šlechty v českých i rakouských zemích, ale Jindřicha Heimburského ještě nevede k odsudku králova počínání. Ba právě naopak. Přemyslova výrazná osobnost Jindřicha vytrhla z role nezúčastněného komentátora. Přestože ve svém letopise historické události většinou příliš neposuzuje, zprávu o Přemyslově smrti provází zvoláním: „*Nunc ergo Bohemia plange! o Moravia luge, tantum perdidisse honorem, protecta quondam sub clipeo regis Ottakari.*“ Posléze přidává ještě obvyklý veršovaný žalozpěv⁷⁶⁾ i kladné hodnocení

téměř idylické vlády krále Otakara, které je ovšem v přímém rozporu s předchozími relacemi o četných bojích na moravsko-rakouském pomezí.⁷⁷⁾ K Otakarově zářivé osobnosti se autor letopisu vrací ještě jednou, když ji ve zprávě o smrti olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburku přirovnává k oku, jež Morava ztratila.⁷⁸⁾

Procítěné žalozpěvy nad zkázou udatného krále nalezneme v mnoha soudobých i pozdějších pramenech, Otakarovi nepřátelské nevyjímaje. Mezi nejznámější skladby náleží *Cantilena de rege Bohemiae*, vložená do tzv. *Kolmarské kroniky*.⁷⁹⁾ Báseň vzniknuvší patrně bezprostředně pod dojmem Přemyslovy smrti⁸⁰⁾ naprosto protičeří celkové tendenci kroniky pocházející až z 90. let 13. století. Alsaský pisatel kroniky Přemysla považuje za tyрана, který prý ze svých zemí vyhnal Němce, přestože byl sám po matce německého původu. Ryze nacionální hledisko poznamenalo celé autorovo vyprávění o závěrečné fázi Otakarova boje s Rudolfem Habsburským, zejména pak líčení okolností pokoreň českého krále před Vídní v roce 1276.⁸¹⁾ Přemysl prý musel tehdy ke stanu římského krále projít špalírem Rudolfových rytířů, kteří „*armorum Theutonicorum gloriam barbaris nationibus ostendatis*“.⁸²⁾

Snaha zvýraznit lesk vlastních zbraní provází i nejvýznamnější souvěký uherský pramen, kroniku Šimona z Kezy napsanou v první polovině 80. let 13. století.⁸³⁾ Klerik ve službách královny Alžběty a pozdější notář krále Ladislava IV. popsal Otakarovo tažení do Uher v roce 1271 a bitvu na Moravském poli. Obě události podal silně stranicky, českého krále vylíčil tradičně jako uchvatitele říšských lén⁸⁴⁾ a do vyprávění o Přemyslově posledním boji vložil i zprávu o útěku Miloty z Dědic z bitevního pole. Na rozdíl od pozdějších rakouských i českých pramenů však Milotu nepovažoval za zrádce, nýbrž pouze za velitele, jenž nedokázal odolat drtivému náporu Uhrů a Kumánů. Slavné vítězství „*Martova syna*“, za něž „*vzdal německý král dík králi Ladislavovi*“,⁸⁵⁾ Keza přiřkl uherské lehké jízdě, která české vojsko zasykala množstvím šípů a přinutila k útěku.

Přestože Kezovo realistické líčení úprku českého vojska mohlo posloužit jako vzor některým pověstem o Přemyslově skonu, celková tendence vyprávění nebyla po chuti českým ani rakouským kronikářům. Zatímco v Čechách zmítaných vnitřní válkou

letopiscům bezprostředně po králově smrti zřejmě chyběla odva-
ha vystoupit přímo proti jejím údajným viníkům, Rakušany
dráždil především obraz Rudolfa Habsburského pasivně přihlíže-
jícího udatně bojujícím Uhrům.

Čeští kronikáři si uherských zpráv příliš nevšímali. Daleko
více je ovlivňovalo bohatší fabulační zázemí soudobých rakous-
kých a německých pramenů. Počátkem 14. století učinil zastře-
ným vyjádřením starších autorů rázně přítrž zbraslavský opat
Ota, jenž brilantním způsobem prezentoval názory panující na
dvoře Václava II. V duchu králova politického programu oslavil
státnické dílo jeho slavného otce⁸⁶⁾ a zároveň ideologicky zaúto-
čil na dosud vzpurnou část české šlechty. I přes hradbu věků
k nám zaznívá hořké odsouzení údajného podílu některých pánů
na smrti zbožňovaného hrdiny: „...*Výčítky činím lidu, že utekl
od svého krále / v oné ukrutné válce. Stráž osobní zatrať, ó Bože, /
v níž měl důvěru pán; on bojoval, ona však prchla. / Nikdy by
tolik běd lid zkrúšený nemusel snášet, / kdyby i ona se bila! / Rod
prokletý náhle ať zhyne, / který se provinil tak, že vladaře zahy-
nout nechal! / Ten by byl odpůrce zdolal a smrt tam nemusel
najít. / Národe na hlavu padlý, již klesáš v největší bídě, / pora-
žen, sám již hyněš – a bez krále zasloužíš zajít. / Více já tobě než
sudbě, víc tobě než smrti já kladu / za vinu královu zhoubu, vždyť
krutěji nechals ho zemřít, / než by ho nepřítel nechal, neb od něho
dovedls prchnout. / Proto tak rychle král zhynul. Ó přej mu svých
radostí, Kriste, / v nebesích po boku svém, dej radost mu na věky
věkův. Amen.*“⁸⁷⁾

Autorova dvojaká narážka (na českou politickou reprezentaci
jako celek, avšak i na vzpurné Vítkovce) zřejmě nikoho z Oto-
vých současníků nenechala na pochybách, který rod je tím pro-
kletým. Opat Ota dodal svým obviněním platnost vypočítáním
dalších zlovolností, jichž se dopustil významný příslušník onoho
rodu, Závaš z Falkenštejna. Podíl na Přemyslově smrti Ota Záva-
šovi dokázat nemohl, mohl jej však diskreditovat poukazem na
jeho ziskuchtivost i touhu po moci. Vítkovcův charakter oděl
zbraslavský opat slovy: „*Byl pak v těch dnech jeden šlechtic
z Čech, jménem Závaš, kterého dal král Otakar pro jeho viny po-
trestat odsouzením za psance a neodvolatelně ho s celým jeho
domem vykázal pokutou trvalého vyhnanství. Ten po smrti krále
Otakara navštívil královnu Kunhutu pobývající na Moravě a za-*

čal jí býti nad ostatní rytíře ne tak v službách ochotnější, jako v rozmluvách důvěrnější; neboť doufal, že bude-li chtít opět získat své bývalé postavení, dostane zpět bez nesnáze své statky v království, jestliže najde s pomocí jakékoli chytrosti u královny milost důvěrného přátelství. Ale že mysl ženy tak snadno podléhá změnám, královna, jak říkají, ošálena od něho jakýmisi úskoky kouzelného umění, milujíc jej velmi prudce, brzy se snažila mu zalíbiti, odpustila mu ze srdce jeho provinění proti královi a ustanovila ho v denní družině svého dvora přednějšími před ostatními.⁸⁸⁾

Opat Ota líčí Falkenštejna jako pyšného mocichtivého šlechtice, který zpučně překročil hierarchické hranice a dotkl se posvátného královského majestátu. Záviš „zhanobil Kunhutu, počestnou ženu, poskvrnil přitom lože již mrtvého českého krále.“⁸⁹⁾ Ačkoliv oddanost královské rodině Otovi ještě bránila učinit Kunhutu prapříčinou Přemyslovy záhuby, neodpustil si výtku ke královnině chování, „neboť se tak neblaze zvrhla a vyhověla svému služebníku ve věci tak hanebné.“⁹⁰⁾

Vdova po králi-hrdinovi byla v očích středověké společnosti povýšena na roveň svého zemřelého manžela, a stala se tak živoucím symbolem, téměř ideální bytostí, jež nesměla podléhat lidským citům. Nejdůležitější královnin úkol spočíval ve starosti o budoucnost dětí, zejména prince Václava, a v udržování kultu zemřelého krále. Nejváženější královna střední Evropy, manželka mocného a bohatého vladaře, se však náhle ocitla v téměř neřešitelné situaci. Temperamentní⁹¹⁾ a snad i trochu rozmarná Kunhuta,⁹²⁾ v době Přemyslovy smrti třiatřicetiletá, se nehodlala uzavřít do světa ideálních představ. Zjitřená atmosféra českých zemí, zklamání kořistnou politikou braniborského správce i neschopností českého panstva čelit potupnému zajetí následníka trůnu a jeho matky, to vše vehnalo Kunhutu do Závišovy náruče.

Po útěku z Bezdězu roku 1279 se Kunhuta usídlila na svém opavském zboží. Již následujícího roku sem přichází Falkenštejn, veden starostí o svůj moravský majetek a patrně i záměrem dojednat s královnou společný postup proti markraběti Otovi. Okouzlující protivník Oty Braniborského i římského krále Rudolfa nabídl Kunhutě pomoc v době, kdy již zřejmě nedoufala v příznivý obrat věcí. Královnina slabost pro ctižádostivé dvorné

rytíře pak dala vzniknout jednomu z nejslavnějších i nejkontroverznějších milostných příběhů českého středověku.

Nedovolenou lásku opředli kronikáři následujících staletí množstvím smyšlenek a polopravd činících z Kunhuty původkyni Přemyslovy zkázy,⁹³⁾ vzor veškeré špatnosti, ženu, jež se v ďábelském opojení zakázanou slastí dokonce neštítila osnovat smrt vlastního syna. Zdrojem pověstí o Kunhutině zvrácenosti se stala především veršovaná kronika štyrského Otachera ouz der Geul, jenž v honbě za efektem snesl většinu těchto výmyslů a připojil některé další. Do českého prostředí, dávajícího z pochopitelných důvodů přednost jednoduchému výkladu o ženě zmámené kouzly, pronikla například pověst o Kunhutiných schůzkách se Závišem uskutečňovaných ještě za Přemyslova života.⁹⁴⁾ Obraz Kunhuty v Otacherově kronice plně odpovídá autorově negativnímu portrétu krále Přemysla.⁹⁵⁾ K běžným atributům tyрана a příčinám tyranova konce totiž kromě četných špatných vlastností patří i zlá, až ďábelsky zvrácená manželka.⁹⁶⁾ Svou roli sehrála zajisté i hluboce zakořeněná středověká představa ženy jako nástroje ďáblova a sídla veškeré špatnosti.

Ačkoliv se z dnešního pohledu Kunhutino vzplanutí jeví jako prosté lidské hnutí, nelze zastírat jeho rozkladný vliv na pojetí nedotknutelnosti královského majestátu v soudobých šlechtických kruzích. Královna navíc aktivně zasahovala do politického dění, přičemž svého milence a posléze manžela⁹⁷⁾ prosadila ke dvoru mladičkého Václava II. Falkenštejnův závrtný vzestup, korunovaný po královnině smrti sňatkem s uherskou princeznou, inspiroval později nejednoho panského dobrodruha. Kunhuta svým chováním stanovila nebezpečný precedens, jehož katastrofální následky se měly projevit až po letech. Tuto skutečnost si dobře uvědomovali příslušníci vládnoucí dynastie,⁹⁸⁾ panského stavu, čeští letopisci a zprostředkovaně ji mohl vnímat i štyrský kronikář.

Výrazem vzrůstajícího sebevědomí české šlechty se počátkem 14. století stala veršovaná kronika tzv. Dalimila. Mladší štyrské kronice se Dalimilovo skládání blíží nejen svou formou, ale též nacionálně podmíněnou politickou argumentací.⁹⁹⁾ Doba vzniku tzv. *Dalimilovy kroniky* (hlavní text končí rokem 1310) napovídá mnohé o její orientaci. Bouřlivé okolnosti nástupu mladého Jana Lucemburského na český trůn nenechaly souvěkého autora chlad-

ným a vyprovokovaly jej k sepsání historickou argumentací podloženého politického programu české šlechtické obce i „rady“ novému králi.¹⁰⁰ Přemyslův osud měl v tomto podání zřejmě sloužit jako důrazné varování před nerespektováním práv české šlechty.

Dalimilovy názory na osobnost pátého českého krále jsou dostatečně známé. Zprvu kladný poměr ke králi¹⁰¹ se posléze mění ve výčet jeho prohřešků proti šlechtické obci. Výtky Přemyslu Otakarovi shrnul autor kroniky v 92. kapitole nazvané „*Ot násilí, ještě král českým pánóm činil*“.¹⁰² Města i vsi odňaté českým šlechticům král svěruje Němcům a svým pronásledováním vhání české pány do tábora římského krále Rudolfa.¹⁰³ Křivdy páchané na Čechy jsou pak zákonitě příčinou Přemyslovy zkázy: „*Ty skutky nemohú mu dobře stéci. / Vdovy k bohu naň z násilí žalováchu, / sirotci naň plakáchu. / Těch hlas právě před bóm jdíeše, / nebo jim od krále násilí veliké bieše. / A proto, když mu Čechów třeba bieše, / hotové služby ot nich nejmieše.*“¹⁰⁴

Tvrdě formulované stanovisko české šlechtické obce spolu s královně Elišce nakloněnou *Zbraslavskou kronikou* představují nový trend ve vývoji otakarského „mýtu“. Pamětníků slavných dob pátého českého krále, mezi něž patřili autoři obou kronik, počátkem 14. století pozvolna ubývá a Přemyslovy osudy se stávají pouhým prostředkem politické argumentace. Rovněž křesťansko-moralistní rozměr vyprávění ztrácí na aktuálnosti a je postupně nahrazován přísně účelovým posuzováním Přemyslových činů. Tzv. *Dalimilova* i *Zbraslavská kronika* však zůstávají trvalými inspiračními zdroji pozdějších letopisců, nejen pro svou živost a nesporné literární kvality, ale též díky zřetelně vyjádřeným názorům obou stran mocenského soupeření mezi králem a českým panstvem.

Kroniky doby Karla IV.

V zpracovaném politicko-ideologickém programu Karla IV. měla historiografie sehrát jednu z hlavních rolí. Vypjatý český historismus, jehož přesvědčivým dokladem jsou kachle z biskupského hradu Kyšperka,¹⁰⁵ vytvořil skvělé podhoubí pro přijetí Karlovy ideové linie. Záhy po nástupu na český trůn začal panovník hledat schopného kronikáře, jenž by vylíčil české dějiny v náležitém světle a dodal lesku Karlovu majestátu. Promyšlená

koncepte českých dějin, založená na zdůrazňování dynastické kontinuity a přemyslovských tradic, se měla ve spojení s říšským karolinským kultem stát východiskem odvážných universalistických plánů.¹⁰⁶⁾ Ačkoli ctižádostivý Lucemburk navazoval především na odkaz děda Václava II., nenechával bez povšimnutí ani Přemysla Otakara II. Tragická smrt pátého českého krále nápadně připomínala osudy Karlova praděda z otcovy strany. Lucemburský hrabě Jindřich nešťastně zahynul společně se svými třemi bratry v roce 1288 v bitvě u dolnorýnského Worringenu. I tuto srážku, podobně jako Moravské pole, následoval smířcí sňatek, když si Jindřich, syn poraženého hraběte, vzal dceru vítězného Jana I. Brabantského Markétu. Jak poznamenal Ferdinand Seibt, těžko se můžeme domnívat, že by si Karel této jedinečné symetrie v rodinných poměrech svých předků nepovšiml.¹⁰⁷⁾ Přemyslovského praděda, s nímž Lucemburka poutala i záliba v rytířském klání, Karel nazýval „*obzvlášť milovaným předkem*“¹⁰⁸⁾ a v některých směrech navazoval na jeho politické záměry. Slavnému předchůdci na přemyslovském trůně se proto mělo v pracích dvorních historiků dostat náležité oslavy.

Bohužel, ani jeden z Karlových dějepisců nedokázal splnit náročné vladařovy představy. Sepsání českých dějin z pera Františka Pražského, Beneše Krabice z Weitmile ani Přibíka Pulkavy z Radenína zdaleka nedosahovala kvalit předchozí *Zbraslavské kroniky* a mnohdy ani starších pramenů. Italský cestovatel, minorita Jan Marignola a opatovický opat Neplach vetkli české události do rámce světových dějin, leč ani jejich kroniky nepřinesly nic nového. Přestože se karlovští kronikáři nedokázali vymanit ze stínu svých předloh, uvedli do českého dějepisectví několik pozoruhodných pověstí týkajících se Přemysla Otakara II.

První z nevýrazných dějepisných prací Karlovy doby začal v roce 1341 psát kaplan pražského biskupa Jana IV. z Dražic. František Pražský měl z biskupova rozkazu pokračovat v zápisech pražského kostela dovedených pouze k roku 1283. První redakce Františkovy kroniky, psané původně k oslavě biskupa Jana, zahrnovala české dějiny od vlády Václava I. do roku 1342. V padesátých letech František spis částečně přepracoval, rozšířil po rok 1353 a věnoval káli Karlovi.¹⁰⁹⁾

Úvodní kapitoly svého díla (dvě z nich zaznamenávají dějiny vlády Přemysla Otakara II.) František sepsal podle *Druhého po-*

kračování Kosmova a Zbraslavské kroniky, přičemž téměř doslovně převzal větší část textu. Pátého českého krále proto líčí v tradičním duchu jako štědrého, spravedlivého, zbožného a bojovného vladaře.¹¹⁰⁾ Ve Františkově textu však nalezneme i několik drobných dodatků, které se zásadně liší od původních předloh.

Biskupův kaplan jako první z českých kronikářů přináší pověst o Markétině obvinění krále Přemysla z neplodnosti: „*A ačkoliv řečená Markéta byla neplodná, připisovala hanbu neplodnosti králi, tvrdíc, že je neplodným proto, že se narodil na den svatého Petra. Král však řekl: 'Dej mi jednu ze svých dívek a do roka s ní zplodím chlapce,' s čímž královna souhlasila. Král si pak vybral mezi ostatními dívkami od dvora jednu, která byla ostříhána po mužsku, a proto se obecně nazývala Palcéřík, a zplodil s ní v prvním roce syna jménem Mikuláše a potom několik dcer. Tento syn, když dospěl, se stal vévodou opavským.*“¹¹¹⁾

Předchozí české prameny žádné takové zprávy neuvádějí. Vévodu Mikuláše jmenuje jako bratra Václava II. několikrát pouze *Zbraslavská kronika*, nikde však neříká, že byl nemanželským synem krále Přemysla. Františkova zpráva mohla vycházet ze starších pověstí či klepů kolujících původně na přemyslovském dvoře, ale možná byla také odrazem aféry vyvolané manželkou mladšího bratra Karla IV. Jana Jindřicha. Markéta zvaná Maultasch se obviněním z impotence snažila dosáhnout rozluky svého manželství s Janem Jindřichem, aby se mohla provdat za císařova syna Ludvíka Braniborského. Ačkoliv se obvinění nezakládalo na pravdě, způsobilo Karlovu bratru i lucemburské politice nemalé problémy. Markétino jednání vedlo na přelomu let 1341 a 1342 k pádu lucemburské vlády v Tyrolsku, odkud byl Jan Jindřich potupně vyhnán.¹¹²⁾

Františkova anekdotická zpráva obsahovala v druhém plánu rovněž vysvětlení a do jisté míry ospravedlnění Přemyslova mimomanželského vztahu. Původkyní obvinění z neplodnosti byla Markéta a sama také králi navrhla, aby si vybral ženu z jejího doprovodu. Následná rozluka Přemyslova manželství tedy v tomto podání padá na královninu hlavu.

Podobně i ve zmínce o vstupu Přemyslovy dcery Kunhuty do kláštera sv. Františka přesouvá kronikář odpovědnost za toto rozhodnutí z krále na jeho dceru, což je v přímém rozporu s již zmiňovanou relací *Příběhů krále Přemysla Otakara II.*¹¹³⁾

Františkovy zprávy vyznívající převážně ve prospěch krále Otakara jsou v závěru vyprávění náhle přerušeny nepřilíš příznivým líčením bitvy na Moravském poli. Na rozdíl od tradičního obrazu neohroženě bojujícího Přemysla nám kronikář předkládá popis králova útěku. Podle Františka Pražského Rudolf náhle napadl a obklíčil české vojsko na způsob půlkruhu: „*I padla na krále a jeho vojsko hrůza a strach a zastrašení a ohromeni se dali na útek...*“⁽¹¹⁴⁾ Zprvu nelichotivá zmínka se však rozplývá v konfrontaci s původním zněním Františkova zdroje, *Příběhů krále Přemysla Otakara II.*,⁽¹¹⁵⁾ a podává jen další důkaz o nedůslednosti středověkých kompilátorů.

Zřejmě v šedesátých letech 14. století začal pracovat na vypsání českých dějin ředitel stavby chrámu sv. Víta a kanovník pražské kapituly Beneš Krabice z Weitmile.⁽¹¹⁶⁾ Jeho kronika, obracející se především k pražské kapitule, zahrnuje léta 1283–1374 a Přemyslových osudů se tedy dotýká pouze okrajově. Krabice se v první kapitole zmiňuje o milostném poměru Záviše a Kunhuty i o Přemyslově nemanželském synovi Mikulášovi. Záviše i Kunhutu kronikář prudce odsuzuje,⁽¹¹⁷⁾ a naopak Mikuláše, známého Falkenštejnova odpůrce, oslavuje: „*Řečený kníže [Václav II.] však měl bratra jménem Mikuláše, syna krále Otakara, i když nelegitimního, totiž prvního vévodu opavského, muže udatného, v radách a činech rozvážného.*“⁽¹¹⁸⁾

Benešovy příkré odsudky byly zcela v souladu s názorovou atmosférou panující na císařském dvoře. Karel IV. i jeho stoupenčí měli dosud v živé paměti rozkladné účinky vášnivého vztahu Elišky Rejčky k panu Jindřichovi z Lipé i přemrštěné ambice pana Petra z Rožmberka, manžela vdovy po Václavu III. Violy Těšínské. Karel IV. se snažil napříště zabránit podobným excesům. Chystaný zákoník *Maiestas Carolina* pod hrozbou ztráty věna a vypovězení ze země zapovídal královnám-vdovám sňatky s domácími šlechtici.⁽¹¹⁹⁾

Třetímu samostatnému sepsání českých dějin připisovanému správci školy u sv. Jiljí a chudnickému faráři Přibíku Pulka-vovi z Radenína⁽¹²⁰⁾ se dostalo oficiální Karlovy podpory, avšak ani přístup k veškerým dostupným materiálům včetně různých listin nepovznosl Pulka-vovu kroniku nad běžný průměr. Pulka-vovy zprávy o Přemyslu Otakarovi vycházejí vesměs z *Druhého pokračování Kosmova a Zbraslavské kroniky*, jejíž text mu

zprostředkovaly spisy Františka Pražského a Beneše Krabice z Weitmile.

Pulkavova Kronika, dochovaná v šesti recenzích, přináší oficiální výklad českých dějin od stavby babylónské věže a příchodu Slovanů do Čech po smrt královny Elišky v roce 1330. Nejoblíbenější česká kronika pozdního středověku nese rysy císařova politicko-ideologického programu, v němž Otakarovy osudy slouží jako jeden z příkladů destruktivního působení nespolehlivého českého panstva.

Tradičně pojatý pátý český král se stává obětí šlechtické nenávisti a lsti. Čeští páni se obávají přílišného vzrůstu královny moci a odrazují Přemysla od přijetí nabízené říšské hodnosti. Ve druhé recenzi své kroniky Pulkava Přemyslovo rozhodnutí komentuje následovně: „*Věří se také, že král odmítnuv na špatnou radu svých důvěrníků takovou hodnost, později toho litoval a často v duchu sužován, předčasně opustil tento svět.*“¹²¹⁾ V recenzi první je kronikářův názor vyjádřen ještě ostřeji, i když zde panstvu nepřikládá zlý úmysl. Otakar se, přemluven „*panem z Říčan a některými jinými urozenými, přiklonil k jejich hloupému a bláznivému mínění a odmítl přijmout břímě císařské hodnosti. Tím ztratil nejen tento vysoký úřad, ale později i život.*“¹²²⁾

O nepřijetí říšské královské hodnosti hovoří již *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*¹²³⁾ Komorník Českého království Ondřej z Říčan prý tehdy pronesl oslavnou řeč, velebící moc a slávu českého krále, a nabádal Otakara, aby zůstal sedět na trůně svých předků.¹²⁴⁾ Ačkoli ve zprávě nepochybně zaznívá mínění sebevědomé šlechtické obce, text by možná mohl být inspirován Mísnerovou politickou básní složenou v letech 1274–1276 snad jako pokus o zprostředkování smíru mezi Přemyslem a římským králem Rudolfem.¹²⁵⁾ Panstvem podnícené hrdé odmítnutí římské koruny neoznačují *Příběhy krále Přemysla Otakara II.* za neuvážený čin, tím méně za akt nenávisti české šlechty či příčinu Přemyslovy smrti. O nabídce nehovoří ani *Zbraslavská kronika* (na dvoře Václava II. zřejmě nebyla tato otázka aktuální) ani Dalimil, jenž by vyprávění jistě využil ke zdůraznění vlivu českých pánů na královo rozhodování. Přesto byla pověst v českých kruzích stále živá, neboť odsud počátkem 14. století pronikla do cizích pramenů, kde později sloužila jako jeden z příkladů Přemyslovy pýchy.¹²⁶⁾

Pulkava použil zprávu *Příběhů krále Přemysla Otakara II.*, zaostřil ji proti panstvu a učinil z ní jednu z příčin Přemyslova skonu. Kronikářovy názory jsou nepochybně odrazem mínění samotného Karla IV., jenž od počátku své politické dráhy považoval císařskou hodnost za nejvyšší metu svého snažení. Pulkavova epizoda plnila zároveň i další funkci. Obracela se proti provinční omezenosti části české šlechty, která zůstávala programově zakotvena v domácím prostředí, nevnímala mezinárodněpolitické souvislosti a postrádala širší rozhled.

Vyhrocené protipanské stanovisko zaznívá i v další Pulkavově kapitole. Líčení bitvy na Moravském poli kronikář podřídil záměru odhalit původce Přemyslovy zkázy. Není jím nikdo jiný než Milota z Dědic. Zrádný moravský hejtman chová v srdci tajnou zášť proti králi Otakarovi a vyrazuje Rudolfu Habsburskému příhodný okamžik k útoku. Český král „*velice podceňoval různé zrady – před nimž král římský krále Otakara chránil, protože byl kdysi několik let vychováván u králova dvora –...¹²⁷⁾* a „*protože svého hejtmana Milotu z ničeho špatného nepodezíral, určil a přikázal mu, aby s lidmi jemu svěřenými bojoval proti nepříteli na jedné straně vojska. A tak, důvěřuje ve vítězství, rozestavil šiky a vyrazil do nešťastné bitvy. Jakmile se se svým houfem statečně postavil na odpor šiku nepřátel a sváděl rozhodný boj, již zmíněný zrádce Milota se se všemi svými bojovníky vyhnul bitvě, a zapomenuv zrádně na všechna dobrodiní a na věrnost, za něž měl být svému pánu zavázán, svého krále v takovéto rozhodné chvíli opustil.¹²⁸⁾*

Pověst o Milotově zradě mohl Pulkava nalézt v kronice Otachera ouz der Geul. S největší pravděpodobností však v různých verzích kolovala i v českých zemích (vzpomeňme na výtky Oty Zbraslavského české šlechtě či na Dalimilovy narážky na královy neshody s panstvem). V roce 1265 Přemysl obvinil Milotu společně s jeho bratrem Benešem z Cvilína a rakouským zemským sudím Otou z Meissova ze spiknutí proti králi a uvrhl je do žaláře. Spoluúčast na chystaném komplotu zřejmě nebyla Milotovi prokázána. Byl proto posléze propuštěn a dokonce se opět domohl královy přízně, ale v očích současníků na něm trvale ulpěl stín podezření ze zrady. Milotův bratr Beneš a Ota z Meissau se královi postihu vyhnout nedokázali¹²⁹⁾ a za neznámých okolností zahynuli ve vězení na hradě Veverčí. Pozdější moravský hejtman měl tedy všechny důvody krále nenávidět

a bitva na Moravském poli podle názorů kronikářů skýtala Milotovi jedinečnou možnost pomsty.

Ačkoliv Milotovu zradu nemůžeme zcela vyloučit, hovoří proti ní několik faktů. O Přemyslově přízni panu z Dědic svědčí jeho jmenování zemským hejtmanem štýrským a později moravským. Stěží lze předpokládat, že by Přemysl svěřil správu tak rozsáhlých území člověku, jímž by si nebyl zcela jist. Případné pochybnosti o Milotově loajalitě by krále zajisté odradily též od toho, aby jej učinil velitelem části svého vojska v rozhodující bitvě. Podle Pulkavova soudu měl však moravský hejtman dostatečné důvody ke zradě. Kronikářovo vyprávění nebylo motivováno pouze snahou omluvit Otakarovu drtivou porážku, ale též záměrem podrobit kritice odbojné české panstvo. Údajný účastník někdejšího protikrálovského spiknutí vyhovoval jako zrádce především Karlu IV., jenž musel sám v roce 1356 čelit překvapivé vzpouře vzdorných Vítkovců¹³⁰⁾ a přibližně ve stejné době pod tlakem vysoké šlechty stáhnout zákoník *Maiestas Carolina*.

Na rozdíl od Pulkavy, jehož rukopis měl prezentovat panovníkovy názory, kroniky Jana Marignoly i opata Neplacha vyjadřovaly poněkud jinou tendenci. Zcestovalý Marignola, píšící na žádost samotného císaře, věnoval více místa líčení své pouti na Dálný Východ než dějinám Českého království. Italův neorganicky poskládaný text plný zdvojených zpráv zobrazuje osobnost Přemysla Otakara II. především jako mocného, bohatého a velmi pyšného vladaře, jenž je za svou přemrštěnou hrdost náležitě potrestán. Nezkrotná pýcha a povýšenost, rozcházející se s křesťanskou ctností pokory, je podle Marignolova soudu jedinou příčinou Přemyslova pádu¹³¹⁾ i neštěstí a katastrof pronásledujících poté zkoušenou českou zem.

Nelichotivě je pátý český král zpodoben rovněž v Neplachově *Stručném sepsání kroniky římské a české*. Opatovický opat zvolil stručnou analistickou formu zápisů, do nichž tu a tam vložil rozsáhlejší komentáře jednotlivých událostí. Přemyslovu osobnost hodnotí především na základě Dalimilových nářků nad královým postupem proti panstvu. Neplach dokonce Dalimilovy výtky rozšiřuje o některá další příkoří¹³²⁾ a Přemyslově tetě Anežce, pokládané v českých církevních kruzích za ženu svatého života, vkládá do úst spolu s požehnáním před osudnou bitvou i neblahou věštbu: „Půjdeš, ale neurátíš se, protože všichni tví páni jsou proti tobě.“¹³³⁾

Pověsti v dílech karlovských kronikářů dotvořily vývoj Přemyslova obrazu v české středověké historiografii. Letopisy následujícího století se zabíraly spíše aktuálním děním, a jelikož neexistovala společenská potřeba, nevzniklo žádné nové zpracování českých dějin. Osobnosti Přemysla Otakara II. věnovali kronikáři 15. století pouze několik letmých, leč o to důležitějších zmínek. Přemysl je opakovaně nazýván „velkým králem“ (*rex magnus*), což napovídá mnohé o jeho obrazu v očích Čechů 15. století.¹³⁴) Přívlastek „velký“ v sobě nese kromě odlesku dávných hrdinů Alexandra Makedonského či Karla Velikého rovněž vědomí mocenského postavení českého státu za Otakarovy vlády i důraz na Přemyslovy ctěné válečnické schopnosti.

K Přemyslu Otakarovi nevšimavé dějepisné produkci 15. století se vymykají pouze dvě veršované skladby inspirované nepochybně tzv. *Dalimilovou kronikou*. Již zmíněná tendenční báseň *Král Přemysl Otakar a Závíše*¹³⁵) vznikla na objednávku jihočeského magnáta Oldřicha z Rožmberka se záměrem oslavit rožmberský rod a ideově zdůvodnit Oldřichovy mocenské nároky. Volná parafráze Dalimila zobrazuje Přemysla jako tyrana, který pro neustálé pronásledování Rožmberků i celého panstva ztratil zasloužené přízeň šlechty. Silně nacionálně zabarvené argumentace používá i veršovaná *Nová kronika* Prokopa Novoměstského. Učitel rétoriky na pražské univerzitě, autor spisu o řečnickém umění, novoměstský notář Prokop obviňuje v jednom ze dvou dochovaných zlomků své kroniky slavného českého krále z odklonu od českého panstva a Čechů. V Dalimilově duchu králi vyčítá, že „*jest české pány tupil / a je na jich statciech hubil / i lúčil těžce od sebe, / cizozemcuom svěřiv sebe; / ež [že] jich neměl ku pomoci, / v boji dal se tak přemoci, / horlivú jsa hnut smělostí / zahynul v boji s pakostí.*“¹³⁶)

Báseň *Král Přemysl a Závíše* a *Nová kronika* Prokopa Novoměstského se nadlouho staly posledními českými literárními památkami, které se zabývaly osobností Přemysla Otakara II. Zdrojem podrobnějších zpráv o Přemyslových osudech a charakteru tak pro příští časy zůstaly především starší, většinou silně stranické práce. V německy mluvících oblastech to byla štýrská kronika *Otachera ouz der Geul* a v českých zemích Dalimilovo dějem nabitě, prošlechticky orientované skládání spolu s oficiální kompilací Příbíka Pulkavy z Radenína.

Poznámky:

¹⁾ Nejznámějším z nich je divadelní hra rakouského dramatika Franze Grillparzera *König Ottokars Glück und Ende* uvedená ve vídeňském Burgtheateru v roce 1825. Pátého českého krále zpodobuje jako druhého Napoleona s přebujelými tyranskými rysy. Základní studie k této hře uvádí F. Seibt, *König Ottokars Glück und Ende – Dichtung und Wirklichkeit*, in: *Probleme der böhmischen Geschichte*, München 1964, s.7–22. Okolnosti uvedení Grillparzerovy hry rozebral M. Pospíšil, *Habsburk a Přemyslovec očima Franze Grillparzera*, in: *Český lev a rakouský orel v 19. století*, Praha 1996, s. 90–97.

²⁾ První skutečně kritický pokus o zhodnocení osobnosti Přemysla Otakara II. přinesl František Palacký, jenž Otakarově samostatné vládě věnoval celou šestou knihu druhého dílu monumentálních *Geschichte von Böhmen*. Ačkoliv se Palacký snažil o nezaujatý pohled, ocenil zejména přiblížení království vyspělým institucím evropského západu, ani v nejmenším se nebránil veskrze vlasteneckým projevům. Zatímco v německém vydání *Dějin* takové názory nenalezneme, v české verzi Přemyslovi vytýká usidlování příliš velkého počtu Němců v Čechách a protežování německého živlu, jež nakonec uvrhlo do neštěstí krále i celý český stát. K rozdílnému hodnocení Přemysla Otakara II. v německém a českém textu Palackého dějin viz S. Petrin, *Die Epoche Přemysl Otakars II. in der neueren tschechischen Historiographie*, in: *Ottokar-Forschungen. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 44/45, Wien 1978/1979, s. 434–439.

Pomineme-li starší práce, jež se mnohdy stávaly podnětem k vášnivým výpadům (připomeňme spor Josefa Kalouska s Ottokarem Lorenzem), zpracovává Přemyslův literární obraz více či méně většina novodobých syntéz či sborníků k českým dějinám 13. století. Viz např. J. Šusta, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, ČD II/1, Praha 1935; V. Novotný, *Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, ČD I/4, Praha 1937; Z. Fiala, *Přemyslovske Čechy (Český stát a společnost v letech 995–1310)*, Praha 1975 (2. vyd); *Ottokar-Forschungen* (cit. výše); J. K. Hoensch, *Přemysl Otakar II. von Böhmen. Der goldene König*, Graz – Wien – Köln 1989; J. Kuthan, *Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý. Král zakladatel a mecenáš*, Vimperk 1993; *Česko-rakouské vztahy ve 13. století*, Praha 1998; J. Žemlička, *Století posledních Přemyslovců*,

Praha 1998 (2. vyd.); V. Vaníček, *Velké dějiny zemí Koruny české II. (1197–1250)*, Praha – Litomyšl 2000; Týž, *Velké dějiny zemí Koruny české III. (1250–1310)*, Praha – Litomyšl 2002; J. Žemlička, *Počátky Čech královských (1198–1253). Proměna státu a společnosti*, Praha 2002; Týž, *Panovníci z rodu Přemyslovců*, in: *Člověk českého středověku*, Praha 2002, s. 25–56.

Od konce 19. století se otakarskou tematikou zabývají i samostatné stati: J. Rott, *Přemysl Otakar II. a veřejné mínění jeho doby*, ČČH 2, 1896, s. 297–308; A. Kraus, *Stará historie česká v německé literatuře*, Praha 1902, s. 315–449; T. Zieliński, *Król Ottokar czeski w dziejach i poezji*, in: *Przegląd Współczesny*, sv. 23, Kraków 1926, s. 8–27; M. Strzałkowa, *Studia polsko-hispańskie. Z motywów słowiańskich w teatrze Lope de Vegy. Dramat o czeskim Ottokarze*, Kraków 1960, s. 155–172; Z. Kalista, *Říše přemyslovská v Dantově Božské komedii*, in: *Strahovská knihovna 5*, 1965, s. 61–80. Nejnověji, avšak velmi povrchně, se Otakarovi věnuje M. Bláhová, *Obraz Přemysla Otakara II. v českém středověkém dějepisectví*, in: *Česko-rakouské vztahy ve 13. století*, s. 145–162.

Problematiku Přemyslova „druhého života“ zatím nejkomplexněji podal F. Graus, *Přemysl Otakar II. – sein Ruhm und sein Nachleben. Ein Beitrag zur Geschichte politischer Propaganda und Chronistik*, MIÖG 79, 1971, s. 57–110.

³⁾ Z rozsáhlé literatury věnované představám o původu a obsahu panovnické moci uveďme alespoň některá díla: P. E. Schramm, *Kaiser, Könige und Päpste. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des Mittelalters*, díl 1–4, Stuttgart 1968–1971; E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, New Jersey 1997 (7. vydání); F. Graus, *Několik poznámek ke středověkému učení o společnosti*, ČSČH 7/1959, s. 205–231; Týž, *Littérature et mentalité médiévale: le roi et peuple*, *Historica* 16/1969, s. 5–79; B. Kürbis, *Sacrum i profanum. Dwie wizje władzy w polskim średniowieczu*, *Studia Źródloznawcze* 22/1977, s. 19–40; W. Iwańczak, *Wizja monarchy – rycerza idealnego w kulturze czeskiej okresu przedhusyckiego*, *Śląski Kwartalnik Historyczny*, Sobótka 38, 1983, s. 1–21; Týž, *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*, Praha 2001. Opomenout nelze rovněž portréty českých králů ve studiích J. Petráně (*Obraz Karla IV. jako hlavy státu v dějepisectví šesti století*, in: *Karolus Quartus*, Praha 1984, s. 77–104), P. Čorneje (*Václav IV. v proměnách času. Příspěvek k české*

pověsti královské, Česká literatura, roč. 33, 1985, s. 408–424; Týž, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha 2003 (2. vyd.), s. 67–115), J. Macka (*Jagellonský věk v českých zemích 1*, Praha 1992, s. 180–225) a I. Čornejové, J. Raka a V. Vlnase (*Ve stínu tvých křídel... Habsburkové v českých dějinách*, Praha 1995).

⁴⁾ F. Graus, *Několik poznámek...*, s. 217.

⁵⁾ Typickým tyranem byl pro české i cizí kronikáře a historiky Václav IV. Viz P. Čornej, *Tajemství českých kronik...*, s. 81–91.

⁶⁾ Přehled kladných a záporných panovnických vzorů podává P. Čornej, *Václav IV. v proměnách času...*, s. 411.

⁷⁾ W. Iwańczak, *Po stopách...*, s. 65.

⁸⁾ B. Kürbis, c. d., s. 35.

⁹⁾ Nové tendence se projevují zejména v práci dvorské kanceláře a v Přemyslově stavební činnosti. Štaufské vzory ovlivňují mimo jiné formulace Přemyslových listin či vzezření jeho hradů, podoba pečetí je odvozoována od pečetí babenberských, později i císařských. Viz J. Kuthan, c. d., s. 31–32; T. Krejčík, *K recepci jezdeckého pečetního typu na konci 12. a v první polovině 13. století na příkladu pečetí Babenberků a Přemyslovců*, in: *Česko-rakouské vztahy ve 13. století*, s. 261–273. Otakarovu panovnickou ideologii podrobně rozebral A. Barciak, *Ideologia polityczna monarchii Przemysła Otokara II. Studium z dziejów czeskiej polityki zagranicznej w drugiej połowie XIII wieku*, Katowice 1982. Odras císařských ambicí v Přemyslově kulturní politice sleduje kromě citované monografie J. Kuthana např. H. Soukupová, *Přemysl Otakar II. a program jeho pražského pohřebiště*, in: *Česko-rakouské vztahy ve 13. století*, s. 203–211.

¹⁰⁾ E. H. Kantorowicz, c. d., s. 87–97.

¹¹⁾ Vyprávění o bitvě u Kressenbrunnu navazuje na starší předlohu, jíž je líčení bitvy u Chlumce (1126). Ústředním motivem obou vyprávění je kromě sv. Václava (u Kressenbrunnu v čele průvodu českých světců) orel vyhlížející si mezi nepřáteli svou kořist. Bitva u Chlumce – viz *FRB II/1*, s. 203–204; *Pokračovatelé Kosmovi*, Praha 1974, s. 39–40. Srov. s bitvou u Kressenbrunnu – *FRB II/1*, s. 318–319; *Pokračovatelé Kosmovi*, Praha 1974, s. 128–129.

¹²⁾ V této době Přemysl užíval titul „český král“, po mírových smlouvách z let 1248/1249 pak „mladší král“ (viz *CDB IV*, č. 176, s. 288–290). K otázce mírových smluv mezi Přemyslem Otakarem a Václavem I. viz

V. Vaníček, *Velké dějiny zemí Koruny české II. (1197–1250)*, Praha – Litomyšl 2000, s. 379–380. K problému Přemyslovy titulace A. Barciak, c. d., s. 68–69.

¹³⁾ Poprvé v listině vydané v den korunovace 25. 12. 1261: „*Otakarus dei gratia quintus Boemorum rex.*“ Viz CDB V/1, č. 304, s. 452. Přemyslova pozdní královská korunovace bývala některými badateli 19. století zneužívána k dezinterpretacím. O. Lorenz tak například soudil, že pruský Königsberg nemohl být nazván podle Otakarova titulu, neboť v době vzniku města příslušným titulem ještě český vládce nedisponoval (O. Lorenz, *Geschichte König Ottokars von Böhmen und seiner Zeit*, Wien 1866, s. 133.). Pozdní korunovaci většina historiků vysvětluje především nákladností obřadu. Vratislav Vaníček soudí, že Přemysl mohl obřad záměrně oddalovat i proto, aby nemusel nechat korunovat Markétu, jež mu zatím nedala dědice. Viz *Velké dějiny zemí Koruny české III*, s. 91, pozn. 136. Případná rozluka manželství s královnou by byla jistě komplikovanější. K tomuto výkladu srov. B. Kopičková, *Urozená paní*, in: *Člověk českého středověku*, s. 75.

¹⁴⁾ Ideovou strukturou středověkého rytířství se zabývá např. M. Keen, *Chivalry*, New Haven – London 1984; velmi vydařenou sondou je stať F. Cardiniho, *Válečník a rytíř*, in: *Středověký člověk a jeho svět*, Praha 1999, s. 69–99. K vývoji představy panovníka-rytíře v českém prostředí viz W. Iwańczak, *Po stopách...*, s. 50–75.

¹⁵⁾ Zde obraz rytíře nahrazuje tradičního trůnícího sv. Václava. Viz J. Homolka, *K ikonografii pečeti posledních Přemyslovců*, in: *Umění doby posledních Přemyslovců*, Roztoky u Prahy 1982, s. 166. Ze starší literatury viz J. Čarek, *O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova*, *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy* 8, Praha 1938, s. 1–56; Vl. Hrubý, *Pečeti Přemysla II. v politice doby*, in: *AUC – Philosophica et historica* 4, 1980. *Příspěvky k dějinám umění III*, Praha 1980, s. 9–52.

¹⁶⁾ Mezi nejznámější zmínky o Přemyslově bohatství patří zpráva italského kronikáře o tom, že český král měl čtyři hrady s věžemi plnými zlata, stříbra, drahokamů a rozličných klenotů. Viz *Annales Placentini Gibellini*, G. H. Pertz (ed.), MGH SS, T.18, Hannoverae 1863, s. 571. Ne náhodou se tatáž historika tradovala o Alexandru Makedonském.

¹⁷⁾ „*Mne, jemuž kdosi dal / jméno lev, nosí český král. / Tomu jsem velmi rád, / král zosobňuje čest a řád, / a pravím, králi, že tužjí štít / nám chrá-*

ní mír a klid.“ (Český překlad německého nápisu na dlaždicích zvikovské hradní kaple.) Viz *Moravo, Čechy, radujte se! Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců*, V. Bok – J. Pokorný (edd.), *Litteraria Germano-austro-bohemica*, vol. 1, Praha 1998, s. 45.

¹⁸⁾ *CDB V/2*, č. 719, s. 371–372.

¹⁹⁾ V. Denkstein, *Český král Přemysl Otakar II. jako rytíř Růže nebeské*, ČNM 163, 1989, řada historická, č. 3–4, s. 69–72.

²⁰⁾ Viz *CDB V/1*, č. 457, s. 673–677 – zakládací listina Poličky, 1265: „...quod in multitudine populi sit gloria principis quodque in numerositate subditorum attollantur honor et potentia regie maiestatis.“

²¹⁾ Viz *CDB V/1*, č. 7, s. 41: „...nos qui omnis iusticie et honoris esse volumus zelatores...“

²²⁾ Viz *FRB II*, s. 334.

²³⁾ *Zbraslavská kronika*, Praha 1975, s. 40 (latinský originál *FRB IV*, s. 14).

²⁴⁾ Přemysl Otakar však v listinách vystupuje již bezprostředně po smrti bratra Vladislava počátkem roku 1247, v hodnosti markraběte moravského. Viz *CDB IV/1*, J. Šebánek – S. Dušková (edd.), Praha 1962, č. 105, s. 198–199.

²⁵⁾ O napjatých vztazích v královské rodině svědčí například Václavovy listiny (*CDB IV*, č. 71, 117, 118a, s. 160, 210–212.), v nichž opakovaně zmiňuje svou „milovanou sestru Anežku“ či „milovaného syna Vladislava“, ale o Přemyslovi ani manželce Kunhutě nehovoří. V. Vaníček, *Velké dějiny zemí Koruny české II*, s. 375.

²⁶⁾ K Přemyslovi odboji proti otci nejnověji V. Vaníček, *Velké dějiny zemí Koruny české II*, s. 371–387; J. Žemlička, *Počátky Čech královských*, s. 166–185. Zde též odkazy na starší i novější literaturu.

²⁷⁾ Tento přídomek poprvé použil tzv. Dalimil, jenž patrně pouze zaznamenal starší ústní tradici. Viz *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*, s. 142–143. V Přemyslově dvorském okruhu se v hodnosti kladského purkrabiho v r. 1256 objevuje Ctibor Hlava z Lošan, patrně příbuzný Václavem popraveného sudího (V. Vaníček, *Velké dějiny III*, s. 56.). Dalimilem převzaté jméno tedy zřejmě má reálný základ.

²⁸⁾ Viz *CDB V/1*, č. 31, s. 70–71; J. K. Hönsch, c. d., s. 33.

²⁹⁾ Tzv. Dalimil rozvinul zejména vyprávění o zajetí královny a jeho přívrženců na hostině pořádané králem Václavem. Viz *Nejstarší česká rý-*

movaná kronika tak řečeného Dalimila, s. 143, v. 39–44: „*A když za stolem vesele sediechu / a sebu již bezpečni biechu, / král poslal všem bez hlav ryby surové. / Uzřevše to, seděchu jako zmámení vlkové. / Kněže stříbrnými okovami okovachu / a jiné všechny u věži umetachu.*“

³⁰⁾ Viz *Letopis Jindřicha Heimburského, FRB III*, s. 312; František Pražský, *Kronika*, in: *Kroniky doby Karla IV.*, s. 60; *FRB V*, s. 141–142 (Příbík z Radenína, řečený Pulkava, *Kronika česká*, in: *Kroniky doby Karla IV.*, s. 359–360); *Václava Hájka z Libočan Kronika česká*, díl III, s. 435–436, 442; a další.

³¹⁾ Viz J. Goll, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897, s. 21–38.

³²⁾ Viz *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 38. Báseň se týká výpravy z let 1254/1255. O Sigeherovi podrobněji viz tamtéž, s. 25–26.

³³⁾ Viz *Moravo, Čechy, radujte se!*, báseň č. 18, s. 39: „*... Tak alexandrovský duch povede / vojáky stejné, kteří odevsad se sjeli, / jak Alexandr mocný vojsko vybrané; / řeknete: / slavnější, než je kdy králi měli. / Takový král je Otakar, Čech smělý: / srovná spíš / hory a doliny a stráně, chce-li. / Štaufovec tento stoupne letos ještě výš: / uslyšíš / o větších cti, než o jaké kdy pěvci pěli.*“ Tamtéž, č. 7, s. 41, doporučuje Sigehera králi štědrost, jež mu společně se Štěstěnou dopomůže k rozšíření moci: „*... Chcete-li získat, králi, trůn a nabýt moci, / chopit se tedy vlády, / všem s láskou k Bohu buďte štědře ku pomoci, / dbalý vždy moudré rady, / zvlášť když jste předčil otce v růstu pokladnic: / Alexandra, jenž neuskrblil nikdy nic, / svět, vězte, slaví dodnes bez výhrady!*“

³⁴⁾ Jsou to známé triády: biblická, antická a středověká, tj. Juda Maka-bejský, Jozue, David; Hektor, Alexandr, Caesar; Artuš, Karel Veliký, Goddefroi de Bouillon.

³⁵⁾ Viz *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 76.

³⁶⁾ Viz *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 77–79, 89–110.

³⁷⁾ Viz A. Barciak, c. d., s. 74–75; J. Kuthan, c. d., s. 26–27.

³⁸⁾ Viz *FRB II*, s. 316; *Pokračovatelé Kosmovi*, Praha 1974, s. 126. Na Kressenbrunn Otakar vzpomíná i v zakládací listině svatokorunského kláštera (*CDB V/1*, č. 391, s. 582.). Viz J. Kuthan, c. d., s. 27.

³⁹⁾ *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 43: „*Kde sedm týdnů český král / s královskou slávou bojoval, / kde dobře dvacet pevností / vzal – v zemi uher-ské – já s ním byl všady. / Přes Dunaj most vzdor Uhrům postavil, / ten dlouhý tisíc loktů byl, / řek osm potom přemostí – / a Prešpurku dobude pak útokem bez vady. / Altenburg zřel jsem obléhat / ze všech stran,*

na vodě a na souši, Miesenburg nemoha vzdorovat / – věže i valy mu roz-metal – se sotva bránit pokouší; / a Huny od té chvíle / – bylo jich třicet tisíc snad – / on začal do Rábnice hnát / (jich mnoho utonulo) daleko na tři míle.“

⁴⁰⁾ Viz např. *Cantilena de rege Bohemiae*, FRB III, s. 238; *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, s. 310; *Cronica S. Petri Erfordensis moderna*, O. Holder-Egger (ed.), MGH SS, 30/1, Hannoverae 1896, s. 400.

⁴¹⁾ Viz FRB II, s. 320; *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 132.

⁴²⁾ FRB II, s. 333–334; *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 151. Obě zmíněné nářky jsou v přeneseném smyslu rovněž aluzí na původně orientální sluneční kult (král jako „*sol invictus*“ či „*sol iustitiae*“), jenž se uplatňoval rovněž na dvoře Alexandra Makedonského. Viz J. Kuthan c. d., s. 28. Přejímáním starověké symboliky středověkým uměním se zabýval V. Denkstein, *K vývoji symbolů a k interpretaci děl středověkého umění*, Rozpravy ČSAV, Řada společenských věd, roč. 97, sešit 2, Praha 1987. Sluneční kult byl živý rovněž na dvoře Fridricha II., jehož ideologií se Přemysl v mnohém inspiroval. Viz E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, s. 101.

⁴³⁾ *Monachi Fürstenfeldensis.... Chronica de gestis principum a tempore Rudolphi regis usque ad tempore Ludwici imperatoris (1273–1326)*, FRG I, J. F. Boehmer (ed.), Stuttgart 1843, s. 6.

⁴⁴⁾ Viz *Ottokars österreichische Reimchronik*, J. Seemüller (ed.), MGH V/1–2, *Deutsche Chroniken*, Hannover 1890–1893, v. 8339, 9304, 11830 a další; M. Svatoš, *Přemysl Otakar II. ve světle štyrské rýmované kroniky Otachera ouz der Geul a české rýmované kroniky Dalimila*, in : *Folia historica Bohemica* 1, 1979, s. 245–251.

⁴⁵⁾ FRB II, s. 295; *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 117.

⁴⁶⁾ FRB II, s. 310–319; *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 123–129.

⁴⁷⁾ Viz RBM II, č. 1138.

⁴⁸⁾ K propagandistickému rozměru Rudolfova boje proti českému králi, zvláště k využití různých pověstí v politickém zápase, viz F. Graus, *Přemysl Otakar II.*, s. 72–78.

⁴⁹⁾ Tamtéž, s. 77.

⁵⁰⁾ O Rudolfově nízkém původu se zmínil sám Přemysl v listě papeži Řehoři X., zachovaném pouze ve formuláři Jindřicha z Isernie (viz MGH, *Constitutiones III*, s. 19–20). O Rudolfově „chudobě“ hovoří i některé rakouské prameny, avšak užívají jí ke zdůraznění božího po-

dílu na vzestupu habsburské moci. Viz např. *Continuatio Chronicon Magni presbiteri*, MGH, SS 17, s. 532–533: „*Licet rex Otacharus magnus et strenuus et potens et gloriosus in virtutibus sibi contrarius videtur, nec eum dignaretur vocare regem, sed fratrem Rudolfum cum caputio, vel comitem simplicem Rudolfum.*“ Přehled těchto zmínek podává F. Graus, *Přemysl Otakar II.*, s. 64, pozn. 28, 29.

⁵¹⁾ F. Graus, *Přemysl Otakar II.*, s. 63, pozn. 26.

⁵²⁾ Viz F. Graus, *Přemysl Otakar II.*, s. 77–78, pozn. 93.

⁵³⁾ Tamtéž, s. 79, pozn. 100.

⁵⁴⁾ Z českých pramenů viz především *Vypravování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, s. 335–370.

⁵⁵⁾ Jednotlivé fáze bitvy u Suchých Krut detailně rozebrali A. Busson, *Der Krieg von 1278 und die Schlacht bei Dürnkrut*, AÖG 62, 1881, s. 1–145 a A. Kusternig, *Probleme um die Kämpfe zwischen Rudolf und Ottokar und die Schlacht bei Dürnkrut und Jedenspeigen am 26. August 1278*, in: *Ottokar-Forschungen*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 44/45. Wien 1978/1979, s. 226–311. Týž, *Bitva na Moravském poli (u Suchých Krut a Jedenspeigen) 26. srpna 1278*, in: *Česko-rakouské vztahy ve 13. století*, s. 163–189. K obrazu bitvy v rakouském dějepiscetví viz F. Seibt, *Die böhmische Nachbarschaft in der österreichischen Historiographie des 13. und 14. Jahrhunderts*, ZfO 14, 1965, sešit 1, s. 12n.

⁵⁶⁾ Podle výzkumů králových kosterních pozůstatků, určil prof. Emanuel Vlček jako příčinu smrti ránu na hlavě způsobenou sekerou či mečem, která králi rozpoltila lebku ve dvě. Zároveň konstatoval, že rána byla vedena zepředu, zřejmě ve chvíli, kdy král ležel na zádech na zemi. Ačkoliv se povahu dalších zranění pro špatný stav Přemyslových kosterních pozůstatků nepodařilo zjistit, zmíněná rána naznačuje, že zraněný Přemysl byl patrně po pádu s koně napaden několika vojáky. Následně byl zbaven přílby, odvečen do ústraní, ubit a oloupen. Viz E. Vlček, *Jak zemřeli. Významné osobnosti českých dějin z pohledu antropologie a lékařství*, Praha 1993, s. 41–69. Podrobný lékařsko-antropologický popis králových kosterních pozůstatků podal týž autor nověji v knize *Čeští králové I*, Praha 2000, s. 86–98. K tomuto výkladu srov. A. Kusternig, *Bitva na Moravském poli*, s. 184–185, jenž soudí, že osudnou ránu český král utřil sedě na koni.

⁵⁷⁾ Přemysl byl v červenci 1276 exkomunikován salcburským arcibiskupem Wernerem z Mohanu. Nesměl proto být pohřben do posvěcené

půdy. Navíc chtěl Habsburk zabránit zkazkám o Přemyslově úniku z bitvy, a proto nechal převézt jeho tělo do Vídně, kde byl český král nabalzamován a po třicet neděl vystaven s odhaleným obličejem v mino-ritském kostele. Teprve po zrušení klatby (2. 4. 1279) byl Otakar pře-vezen do Znojma. Zde byly jeho ostatky podruhé vystaveny, a pak za účasti královny Kunhuty a některých pánů měly být pohřbeny u mino-ritů. Tento pohřeb však zmiňuje pouze *Zbraslavská kronika*, jiné pra-meny ho vylučují. Přesto E. Vlček tuto zprávu s ohledem na špatný stav králových kosterních pozůstatků považuje za pravdivou (srov. A. Kus-ternig, *Bitva na Moravském poli*, s. 188). V roce 1296 přikázal Václav II. převézt otcovo tělo do Prahy a pohřbít v kostele kláštera sv. Františka a později v bazilice sv. Víta. Od 70. let 14. století spočívá Přemysl pod náhrobkem od Petra Parlěře v Saské kapli chrámu sv. Víta.

⁵⁸⁾ Pověsti o údajných Přemyslových vrazilích ve svých studiích důkladně zhodnotil A. Kusternig.

⁵⁹⁾ Král proti nespokojené a odbojné šlechtě několikrát razantně zasáhl, což pochopitelně zvyšovalo napětí. Známý případ Beneše z Cvilína a Oty z Meissova má v rakouských zemích paralelu v osudu významného velmože Siegfryda z Mahrenberka, jehož smrt v pražském věze-ní stojí na počátku barvitých historek o Přemyslově krutosti. Viz V. Vaníček, *Velké dějiny III*, s. 138–139; ke vztahům mezi králem a šlechtou na sklonku jeho vlády (s odkazy na další literaturu) tam-též, s. 163n.

⁶⁰⁾ *FRB II*, s. 308–370.

⁶¹⁾ F. Graus, *Přemysl Otakar II.*, s. 91.

⁶²⁾ *FRB II*, s. 331.

⁶³⁾ *FRB II*, s. 331–332.

⁶⁴⁾ J. Šusta, *ČD II/1*, s. 274–275.

⁶⁵⁾ Tamtéž, s. 275.

⁶⁶⁾ *FRB II*, s. 329.

⁶⁷⁾ *FRB II*, s. 329–330.

⁶⁸⁾ F. Graus, *Přemysl Otakar II.*, s. 103.

⁶⁹⁾ *FRB II*, s. 327. Autor „Příběhů“ se zde inspiroval obratem použitým v Kosmově kronice (srovnej *FRB II*, s. 82).

⁷⁰⁾ *FRB II*, s. 333–335.

⁷¹⁾ *FRB II*, s. 301.

⁷²⁾ *FRB II*, s. 302.

⁷³⁾ *Letopis Jindřicha Heimburského, FRB III*, s. 303–321. Ze stejné doby pochází i veršovaná *Žďárská kronika*, v níž se rovněž skrývá několik zmínek o Přemyslu Otakarovi. I zde se projevují sympatie k pátému českému králi, jehož autor spisu mnich Jindřich nazývá „velkým“ (*FRB II*, s. 540, 542).

⁷⁴⁾ *FRB III*, s. 315.

⁷⁵⁾ *FRB III*, s. 315.

⁷⁶⁾ *FRB III*, s. 316: „*Indefessa modo gestu testare dolorem; / Exudent oculi lacrimas, exterminet ora / Pallor, connodet digitos tortura, cruentet / Interiora dolor et verberet ethera clamor. / Tota peris ex morte sua; mors non fuit eius, / Set tua, non sola, set puplica mortis ymago. / O Veneris lacrimosa dies! o sydus amarum! / Illa dies tibi nox fuit, et Venus illa venenum.*“ (Jindřich přebásnil jeden z příkladů, který uvádí populární středověká literárněteoretická příručka „*Poetria nova*“ Galfreda de Vino Salvo. Viz *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 29.)

⁷⁷⁾ *FRB III*, s. 317: „*In diebus autem suis, ut verum fatear, fuit pax et tranquillitas in omni dominio suo. Fuit quippe rex potentissimus, destruens et edificans municiones multas, humiliens et exaltans multos, super omnes predecessores suos.*“

⁷⁸⁾ Viz *FRB III*, s. 318, k roku 1281: „*O Moravia, amisso primo rege Ottakaro, quasi uno tuorum luminum evolso, adhuc lucem me in altero habere videbaris; nunc autem utroque orbata, quodammodo in tenebras palpitare videris. Plange ergo, tantis te fore luminibus spoliata.*“

⁷⁹⁾ *Chronicon Colmariense*, Ph. Jaffé (ed.), *MGH SS*, T. 17, Hannoverae 1861, s. 251–252; *FRB III*, s. 238 (český překlad, viz A. Kraus, *Jan z Michalovic. Německá báseň třináctého věku*, Praha 1888, s.36–37; *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 48–49): „*Wâfen iemer mære! / Ez wienet Milt und Eꝛe / den kûnc ũz Bêheim lant. / Dem tôde wil ich fluochen. / Sol man den kûnc nicht suochen / und sine gebende hant? / Man sol den kûnc Ôtacker clagen. / Já herre Got, er ist erslagen! / Sîn Milte sach man nie verzagen, / er was ein schilt in sînen tagen / ũbr alle cristenheit. / Den Falwen und den heiden, / was er den Cristen erleiden; / den schilt er gegen bôt. / Er was ein lewe an gemüete, / ein adelar an güete. / Der werde kûnc ist tôt! / Der Bêheimkûnc ist nu gelegen, / des weinet ougen jâmers regen; / wer sol der witwen weisen phlegen? / Der kûnc ist tôt, reht als ein degen, / der nâch ęren streit.*“

⁸⁰⁾ *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 29–30.

⁸¹⁾ Přehled jednotlivých zmínek viz F. Graus, *Přemysl Otakar II.*, s. 81–82.

⁸²⁾ *Chronicon Colmariense*, s. 249.

⁸³⁾ Viz *Simonis de Keza Gesta Hungarorum*, E. Szentpétery (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum 1*, Budapest 1937.

⁸⁴⁾ Otakar prý „*de iure imperii plura sibi usurpaverat de facto et iniuste, unde vires resumpserat ac potentiam inauditam...*“ Tamtéž, s. 185.

⁸⁵⁾ Tato i následující zmínka tamtéž, s. 185.

⁸⁶⁾ *Zbraslavská kronika*, s. 28–35.

⁸⁷⁾ *FRB IV*, s. 14; *Zbraslavská kronika*, s. 40–41.

⁸⁸⁾ *FRB IV*, s. 22; *Zbraslavská kronika*, s. 51.

⁸⁹⁾ *FRB IV*, s. 23; *Zbraslavská kronika*, s. 52.

⁹⁰⁾ Tamtéž.

⁹¹⁾ Viz *Listy Královny Kunhuty králi Přemyslovi*, B. Mendl (ed.), Praha 1928 (2. vydání, Praha 1997). Ačkoliv se jedná o soubor fiktivních listů, přijmeme-li teorii, že je Kunhutin notář Bohuslav psal na královnin popud, pak svědčí nejen o Kunhutině „zálibě v bohatosti dvorného výrazu“ (J. Šusta, *ČD II/1*, s. 290.), ale i o jejím vztahu ke králi Přemyslovi. Asi stěží by královna dovolila svému notáři skládat dictamina, v nichž se vřelost citu snoubí s jemnou erotikou, kdyby alespoň zčásti nevystihovala její skutečné pocity.

⁹²⁾ V listinách (*RBM II*, č. 1202.) se zachovala například zpráva o lvím páru, který si Kunhuta nechala dovézt z Benátek.

⁹³⁾ Otakar Štýrský píše, že Kunhuta Přemysla popichovala proti Rudolfovi a svým „*unnutzt klaffen*“ zapříčinila jeho smrt. Viz *Reimchronik*, v. 14769.

⁹⁴⁾ Oldřichem z Rožmberka inspirovaná skladba *Král Přemysl Otakar a Závíše* pocházející z 15. století uvádí, že Otakar Falkenštejn vyhnal z Čech, protože „*u králové na freji bíše*“. Viz *Výbor z české literatury doby husitské II*, Praha 1964, s. 108. Smyšlenku, že Závíš získal královninu lásku pomocí kouzel ještě za Přemyslova života uvádí poprvé tzv. mnich fürstenfeldský (*Monachi Fürstenfeldensis... Chronica de gestis principum a tempore Rudolphi regis usque ad tempore Ludwici imperatoris (1273–1326)*, *FRG I*, J. F. Boehmer (ed.), Stuttgart 1843, s. 36 n.). Josef Šusta však doložil, že Falkenštejn v té době nepobýval na královském dvoře (J. Šusta, *Závíš z Falkenštejna*, *ČČH 1*, 1895, s. 290.).

⁹⁵⁾ Viz F. Graus, *Přemysl Otakar II.*, s. 95–100.

⁹⁶⁾ V 15. století zobrazoval takto manželky negativně líčených králů a knížat například polský kronikář Jan Długosz. Viz M. Koczerska, *Mentalność Jana Długosza w świetle jego twórczości*, *Studia Źródło-znawcze* 15, 1970, s. 128.

⁹⁷⁾ Kunhuta uzavřela se Závišem sňatek v roce 1285 z povolení krále Václava II. Z legitimního svazku se však netěšila dlouho, neboť ještě téhož roku zemřela.

⁹⁸⁾ Příznačná je v tomto směru alergická reakce Elišky Přemyslovny na vztah vdovy po Václavu II. Elišky Rejčky a pana Jindřicha z Lipé. Vystupňovaná nenávist mezi oběma ženami nijak nesnižuje fakt, že Eliška Přemyslovna chápala poměr královny-vdovy k přednímu oponentu královské moci především jako nesmazatelnou skvrnu na cti přemyslovského rodu i krále Jana jako držitele přemyslovského trůnu. Pocity stoupenců přemyslovských tradic vyjádřil Petr Žitavský výtkami adresovanými Jindřichovi z Lipé, jenž „*přilnul k paní Alžbětě, zvané královna Hradecká, na škodu královu více než bylo slušno...*“ (*Zbraslavská kronika*, s. 313.). Podobně se Petr Žitavský zmiňuje i o Janu Lucemburském a jeho nejen politicky motivované přízni k Elišce Rejčce (*Zbraslavská kronika*, s. 333.).

⁹⁹⁾ Přestože obě kroniky vykazují četné formální shody, nelze je považovat za názorové paralely. Největší rozdíl spočívá v míře nacionální tendenčnosti obou spisů. Tzv. Dalimil je ve svém národním citění daleko přímočařejší a nenávistnější než jeho štýrský protějšek. Na neopodstatněnost srovnávání obou kronik v této rovině upozornil M. Svatoš, *Přemysl Otakar II. ve světle štýrské rýmované kroniky Otachera ouz der Geul a české rýmované kroniky Dalimila*, *Folia historica Bohemica* 1, 1979, s. 245–251.

¹⁰⁰⁾ Doporučení králi Janovi viz *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*, kap. 106, s. 168–169.

¹⁰¹⁾ Tamtéž, kap. 89, s. 145–146, v. 1–10: „*Toho léta král Václav snide, / po něm Přemysl jako krásný květ pojide. / Jako róži prostřed lúky postavi, / takež böh Českú zemi Přemyslem oslavi. / Krásné nrawy ovšem jmieše / a životem hrdinným bieše. / V radě netřeba múdřejšíeho, / za mladu nikdiež kniezete štědrějšíeho. / Uměl rozuměti každému stavu, / smějě se, každému poklonieše hlavu.*“

¹⁰²⁾ Tamtéž, s. 150–152. Dalimilovy žaloby i králův postoj ke šlechtě v jednotlivých zemích přemyslovského impéria podrobně rozebral

V. Novotný, *ČD I/4*, s. 405–427. Zde rovněž odkazy na starší literaturu. Přemyslův obraz v tzv. *Dalimilově kronice* i v její německé verzi zhodnotil rovněž F. Graus, *Přemysl Otakar II.*, s. 84–85.

¹⁰³ *Nejstarší česká rýmovaná kronika...*, s. 150, v. 11–14: „*Proto se páni někteří rozhněvachu, / Rudolta, krále říského, naň pozvachu / řkúc: „Lépe jest dědiny pusty jmieti, / než Němci budú ny dáním královým držěti.“*

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 151, v. 38–44. Dalimilův německý překladatel se na tomto místě se svou předlohou zcela rozchází (*FRB III*, s. 195.): „*Er scheint als ein morginstern. / Er wolt dy Tutschin mern / mit richtum und mit ern / in sinem lant vil gern. / Got dort obin verren / geb im darum daz ewige lon / mit siner hilmschin kron / in dem obirstin tron / do er selbir siczit schon!“*

¹⁰⁵ Kyšperské kachle jsou unikátním svědectvím myšlenkového ovzduší v okolí biskupa Jana IV. z Dražic. Znázorňují dva těžkooděnce s dřevci svádějící boj v duchu rytířského klání. V jezdcích lze podle znaků na štítech i nápisových pásků rozpoznat Přemysla Otakara II. a Rudolfa I. Habsburského. Ptrotihabsburský osten je zřejmý. Český král zde vystupuje jako dosud neporažený vznešený soupeř habsburského rodu. Ke kyšperským kachlům nejnověji Z. Smetánka, *Archeologické etudy*, Praha 2003, s. 25–30 (výběr starších studií k této problematice tamtéž, s. 195).

¹⁰⁶ J. Spěváček, *Politický profil Karlovy osobnosti a ideové kořeny jeho budovatelského díla*, in: *Karolus Quartus*, Praha 1984, s. 17–35; J. Petráň, *Obraz Karla IV. jako hlavy státu v dějepisectví šesti století*, in: Tamtéž, s. 78; R. Chadraba, *Profetický historismus Karla IV. a přemyslovská tradice*, in: Tamtéž, s. 421–452.

¹⁰⁷ F. Seibt, *Karel IV. Císař v Evropě (1346–1378)*, Praha 1999, s. 53. Zmínku o bitvě u Worringenu a sňatku Karlových prarodičů nalezneme i ve *Zbraslavské kronice* (*FRB IV*, s. 26, 185; *Zbraslavská kronika*, s. 57, 240–241.).

¹⁰⁸ F. Seibt, *Karel IV.*, s. 52, kde rovněž odkaz na zmínky v listinách (*ACRB II*, V. Hrubý (ed.), Pragae 1928, s. 59, 64.).

¹⁰⁹ O Františku Pražském a jeho kronice podrobně viz *Kroniky doby Karla IV.*, s. 564–567. Též M. Bláhová, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota*, Praha 1995, s. 137–138 (zde rovněž

odkazy na starší literaturu). Naposledy J. Nechutová, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000, s. 136–140.

¹¹⁰⁾ *FRB IV*, s. 351–352; *Kroniky doby Karla IV.*, s. 61–62.

¹¹¹⁾ *FRB IV*, s. 351; *Kroniky doby Karla IV.*, s. 61. V novém vydání *Chronicon Francisci Pragensis*, J. Zachová (ed.), *FRB – Series nova*, t. I, Praha 1997, s. 9.

¹¹²⁾ Viz J. Šusta, *Karel IV. Otec a syn (1333–1346)*, ČD II/3, Praha 1946, s. 333–334; 366–367; F. Kavka, *Karel IV. Historie života velkého vladaře*, Praha 1998, s. 98–99.

¹¹³⁾ *Kroniky doby Karla IV.*, s. 63: „...králova dcera jménem Kunhuta se odřekla malicherností a u svatého Františka v klášteře panen svaté Kláry zaslíbila panenství Bohu a oblékla šedý plášť, čímž byli král i urození království velmi znepokojeni. Přesto byla přijata do kláštera a později tam s velkou slávou s dvanácti pannami oddána řeholi.“

¹¹⁴⁾ *FRB IV*, s. 353; *FRB – Series nova I*, s. 14; *Kroniky doby Karla IV.*, s. 63.

¹¹⁵⁾ Viz *FRB II*, s. 331: „...et cecidit super militiam regis Otakari formido et pavor in magnitudine brachii electi Romanorum, et perterriti ac nimium stupefacti non valentes resistere potentiae ipsorum, fugierunt..“

¹¹⁶⁾ O Benešovi a jeho kronice podrobně viz *Kroniky doby Karla IV.*, s. 567–571.

¹¹⁷⁾ *Kroniky doby Karla IV.*, s. 176; *FRB IV*, s. 460. O Závěšovi: „...ačkoli urozený rodem, přece nízký činem, odloživ bázeň boží a pomínuv veškerou slušnost, zamiloval se nedovolenou láskou do matky řečeného knížete, české královny Kunhuty...“ O Kunhutě: „O životě, smrti a pohřbu královny, totiž vdovy po Otakarovi, je lépe mlčet nežli psát, protože hříšně žijíc po smrti svého manžela, jak bylo řečeno, jméno i důstojnost po zásluze ztratila.“

¹¹⁸⁾ *Kroniky doby Karla IV.*, s. 176; *FRB IV*, s. 459.

¹¹⁹⁾ F. Kavka, c. d., s. 167.

¹²⁰⁾ K Pulkavově *Kronice* viz *Kroniky doby Karla IV.*, s. 572–580.

¹²¹⁾ *Kroniky doby Karla IV.*, s. 372 (*FRB V*, s. 159; staročeský překlad, s. 305.).

¹²²⁾ Tamtéž, s. 369–370 (*FRB V*, s. 159.).

¹²³⁾ K okolnostem nabídky římské koruny Přemyslovi v roce 1271 viz J. Šusta, ČD II/1, s. 87–89, kde rovněž odkazy na další literaturu. Šusta s odvoláním na Pekaře (*Kandidatury krále Přemysla II. Otakara na ně-*

mecký trůn, ČMM 17, 1893, s. 41.) popírá věrohodnost této zprávy. Podle Pekaře je tato zmínka zřejmě odrazem vzpomínek na jednání kolínského arcibiskupa s českým králem v letech 1255–1256, kdy se Přemysla skutečně snažil přimět, aby přijal římskou korunu. Naopak, na sklonku roku 1272 český král jasně vyjádřil vůli dosáhnout římské koruny, jak dokládají zprávy janovských posílů (J. Šusta, ČD II/1, s. 89–90.).

¹²⁴⁾ FRB II, s. 326–327; Pokračovatelé Kosmovi, s. 141: „Králi nejnepřemoženější a nejvýtečnější, kdo ze smrtelníků na světě se může rovnati tvé moci! Bůh kraluje na nebesích, ty z jeho dopuštění panuješ na zemi i nad vévody i knížaty zemí, a není, kdo by se mohl protiviti tvé vůli. Vždyť jsou ti neznámi lidé rozličných národů, kam jsi zván, a pochybný je výsledek těch věcí. Sed' na stolci svých otců, tvé království a tvá moc se šíří s větší a větší slávou po krajích světa a tvé jméno zaznělo až k moři; již se řídí všechna knížata zemí tvými pokyny. I sám císař, bude-li toho za potřebí, bude poslouchati tvých příkazů a státi na pomoc se štítem k tvé potřebě.“

¹²⁵⁾ „Kdo chce jít do Čech, ode mne ať pozdravuje / slavného krále, který každému, kdo potřebuje, / pomoci dovede, a jistě rád. / Jen nevěrníci zavidí mu jeho jmění, / slávu a věhlas; věru k necti ani to mu není: / kdo chtějí mír, těm on jej může dát. / My za to mu máme vděčni být: kdo lepší mír / dá v zemi celé? / Rudolfe králi, římský vládce, tobě radím, / měj ho za přítele! / Kdo je mu roven? Kde by vzala říše / vznešenějšího nositele číše? / Sám císař nemůže ho postrádat!“ K Mísnaerovi i okolnostem vzniku básně viz Moravo, Čechy, radujte se!, s. 28–29. Český překlad básně tamtéž, s. 47; německý originál viz A. Kraus, Jan z Michalovic, s. 120–121.

¹²⁶⁾ J. Šusta, ČD II/1, s. 88.

¹²⁷⁾ Kroniky doby Karla IV., s. 373; FRB V, s. 164. Pověst o Rudolfově vychování na Přemyslově dvoře je pochopitelně smyšlená. Vylučuje ji mimo jiné věk obou soupeřů – Přemysl byl o několik let mladší než římský král. Pulkava se inspiroval starší zprávou, podle níž byl Rudolf Habsburský Přemyslovým hofmistrem. Tato zpráva spadá do okruhu pověstí kolem rodových a majetkových poměrů obou soupeřů. Podrobněji viz F. Graus, Přemysl Otakar II., s. 64.

¹²⁸⁾ Kroniky doby Karla IV., s. 373; FRB V, s. 164.

¹²⁹⁾ Dalimil (Nejstarší česká rýmovaná kronika..., kap. 92, v. 37, s. 151.) uvádí, že Přemysl nechal Beneše z Cvilína „u věži užéci“. Pověst o upá-

lení pana Beneše převzal Otakar Štýrský a učinil z ní hlavní důvod Mílotovy zrady.

¹³⁰⁾ Viz např. F. Kavka, c. d., s. 208–209.

¹³¹⁾ *FRB III*, s. 573; *Kroniky doby Karla IV.*, s. 498–499.

¹³²⁾ Na neopodstatněnost Neplachových žalob poukázal V. Novotný, viz pozn. 121.

¹³³⁾ *FRB III*, s. 477; *Kroniky doby Karla IV.*, s. 545.

¹³⁴⁾ Takto o Přemyslovi hovoří *Kronika česká od počátku sepsaná* (Moravský zemský archiv Brno, sign. G 10/č.114, pag. 126 a 127), pocházející z 30. let 15. století, český překlad latinského dílka *Cronica Bohemorum* z roku 1395 (knihovna cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě, papírový kodex č. 101, fol. 184 a 185). Shodně Přemysla nazývá i *Krátké sebranie z kronik českých k výstrazě věrných Čechův* vzniklé roku 1438 jako agitační spisek proti nástupu Albrechta Habsburského na český trůn. Viz *Počíná se krátké sebranie z kronik českých k výstrazě věrných Čechův*, in: *O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého 2. března 1458. Výbor literárních zpráv souvěkých uspořádal Rudolf Urbánek*, Praha 1958, s. 30.

¹³⁵⁾ Viz pozn. 93.

¹³⁶⁾ *Výbor z české literatury doby husitské II*, Bohuslav Havránek – Josef Hrabák – Jiří Daňhelka (edd.), Praha 1964, s. 104–105.

VLAST, NÁROD A CIZINCI V POZDNĚ STŘEDOVĚKÝCH ČECHÁCH

Plných šestnáct prosincových dní roku 1378 poutal pozornost pražských obyvatel a návštěvníků nevídaný pohřební ceremoniál, jímž se hlavní město loučilo s českým králem a římským císařem Karlem IV. Součástí velkolepého rituálu byly i dva latinsky pronesené smuteční projevy, z nichž současníkům i potomkům utkvěla zvláště slova někdejšího rektora pařížské Sorbonny a slavného učenice Vojtěcha Raňkova z Ježova. Erudovaný muž přisoudil zesnulému panovníkovi, v zjevném odkazu na antickou tradici, titul *pater patriae*,¹⁾ zároveň však artikuloval obavy z budoucnosti, vyličené záměrně, aby ještě více vynikla jedinečnost zesnulého vládce, v temných barvách. Leč v neutěšených poměrech sklonku 14. století a v časech dlouhotrvajících husitských válek se Vojtěchovy působivé hyperboly jevily jako prorocké. Císařovy smrti, sděloval mistr Vojtěch publiku, „*želeti musí všichni věrní a oplakávati vůbec všichni, nám však z Království českého tím tíže jest ji snášeti, tím trpčeji nad ní naříkati, čím více se mezi bouřlivými hrozících nám válek přiboji a hlomozem bojíme, že loď naše, to jest Čechie, od nepřátel pravděpodobně bude zmítána, zbaveni jsouce tak velikého veslaře a od takého kormidelníka opuštěni, věrného utěšitele ztrativše a dosud do přístavu pokoje vánky do plachet našich dujícími, jak jsme doufali, nedovedeni a nedohnáni.*“²⁾

Moderní překladatel se však v citované pasáži dopustil nepřehlédnutelného významového posunu. Symbolická loď (*ratis nostra*) se v latinském originále nenazývá *Čechie*, nýbrž *Bohemia*.³⁾ Jistě, můžeme souhlasit, že jméno *Čechie* je z mnoha důvodů v překladu vhodnější, nicméně sugeruje vztah k česky mluvícímu obyvatelstvu. Naproti tomu latinský název *Bohemia*, jakkoliv

původně asi souvisel s keltským kmenem Bojů, byl od počátku křesťanského letopočtu především geografickým termínem označujícím určité území.⁴⁾ Ve 14. století žili na tomto teritoriu etničtí Češi i Němci pod vládou lucemburské dynastie. Zdá se proto, že Vojtěch Raňkův mínil zájmeny *noster* (náš) a *nostra* (naše)⁵⁾ obyvatele Českého království bez rozdílu, tedy v intencích blízkého Karlova rádce, kladského Němce a olomouckého biskupa Jana ze Středy, který formuloval téměř moderní, ve skutečnosti však z novozákonních textů vycházející názor. Bůh, říká císařův kancléř, „nepřijímá osob tak, že by dával přednost Čechovi před Němcem nebo naopak Němci před Čechem“ („*non esse acceptorem personarum ipsium creatorem altissimum, ut vel Bohemum Theutunico aut rursus Theutunicum Bohemo preroget*“).⁶⁾ Rekonstruovat Vojtěchovo stanovisko však s jistotou nemůžeme, poněvadž to byl právě on, kdo založil stipendijní nadaci umožňující studium v Oxfordu výhradně etnickým Čechům.

Tyto pochybnosti ještě posiluje etymologický výklad názvu *Bohemia*, obsažený v latinsky psané a záhy do češtiny (ale i němčiny) přeložené kronice Přibíka Pulkavy z Radenína.⁷⁾ Rektor školy u kostela sv. Jiljí na Starém Městě pražském tvořil své dílo na přání a v intencích Karla IV. jako oficiální vylíčení české minulosti. Pulkava si počínal zcela v souladu s tradicí, která velela začít dějiny určité země, kmene či národa změtením jazyků po stavbě babylónské věže. Mezi dvaasedmdesát jazyků, které tehdy podle biblického podání vznikly jako důsledek božího hněvu, zařadil i řeč slovanskou, jež tu „*počátek svůj vzala*“⁸⁾ a od níž lidé „*toho jazyka Slované jsou nazváni. Nebo v jazyku jich slovo latině se die verbum, a slova latině verba slovú. A takž od slova nebo od slov nazváni jsou ti lidé Slověné*“ („*Ibi eciam unum ydioma slouanicum, quod corrupto vocabulo slauonicum dicitur, sumpsit initium, de quo gentes eiusdem ydiomati Slouani sunt vocati. In lingua enim eorum slovo verbum, slova verba dicuntur, et sic a verbo vel verbis dicti ydiomati vocati sunt Slouani.*“).⁹⁾ Pulkavova etymologizace tu zjevně odkazuje k prvnímu verši evangelia sv. Jana. Také na počátku slovanských a českých dějin stojí slovo a boží vůle. Toto zvýznamnění rozhodně není náhodné, neboť na svém putování do Evropy procházejí Slované zemí chaldejskou, Řeckem a Byzancí, „*ješto nynie Konstantinopolim slove*“¹⁰⁾ tedy kulturními oblastmi, jejichž historickou i kulturní

důležitost si uvědomoval každý středověký vzdělanec. Praotec Čech pak se svým „tovařistvem“ odchází z charvátské země „hledat sobě vlasti nové“ (v latinském originálu „querere... patriam sibi novam“).¹¹⁾ Od Dunaje „pak bral se jest do té vlasti, ješto nyne Čechy slovú česky a německy Bemen. Nazvána jest tato země Bohemia latině od jmene božieho; neb v slovanském jazyku od toho jmene Boemia buoh se jmenuje i v českém také. A tak tiem výkladem od jmene božieho Boemi neb Čechové jsú řečeni. Boemia latině se die a slovansky Čechy, a takž od prvého bydlitele Čecha nazvána jest Čechy tato země.“¹²⁾

Na tomto místě si nemohu odpuštit malou odbočku. Etymologizace, jakkoliv nám může někdy připadat toporná, násilná a neadekvátní, byla po celý evropský středověk i v humanistickém období pokládána za jednu ze základních metod poznání skutečnosti, za účinný nástroj k odhalení skrytých významů a tudíž k uchopení jádra, podstaty věci. Věc (res) a slovo (verbum) nestojí v tomto pojetí proti sobě, nýbrž jsou ve vzájemné korelaci. Jazyk je tak v pojetí středověkých učenců závojem skutečnosti a současně klíčem umožňujícím se dobrat vyššího smyslu obzaženého v božím záměru, v pravzorovém světě idejí.

Pulkavův výklad je i po staletích dobře srozumitelný a koresponduje s jeho vysvětlením pojmu *Slované*. Přímá souvislost mezi pojmy *Bůh – Bohemi – Čechové* naznačuje, že právě Češi mají blízko k Bohu, že jsou slovanskou obdobou vyvoleného lidu izraelského. V uceleném líčení českého dávnověku pracuje autor se starozákonní představou jediného Boha, na rozdíl od Kosmy se nerozepisuje o slovanském polyteismu a pohanské období zhodnotí jakoby mimoděk jedinou větou u příležitosti nastolení knížete Bořivoje: „Až do tohoto miesta tato kronika jest popsána, jakožto o těch pohanských, ješto viery křesťanské ještě neměli, a také nenie léty božími [tj. křesťanskými letopočty – pozn. P. Č.] rozdělena.“¹³⁾ Za zmínku stojí i okolnost, že už Libuše a Přemysl, jenž byl „prorok veliký“,¹⁴⁾ ustavili „práva, jimižto po dnešní den země se zpravuje“ („leges et statuta, quibus hodierna die Bohemia regitur“).¹⁵⁾ Spolu s vyprávěním o průchodu Slovanů kulturním prostředím antického Řecka slouží toto tvrzení jako důkaz civilizační vyspělosti dávných Čechů. Lidé, kteří přišli do styku s antikou a kteří se řídili právem už v pohanských časech, nemohli být přece barbary a náleží jim místo po boku nevyspě-

lejších národů. Ostatně slovo *barbar* se v středověké češtině příliš neujalo, zřejmě proto, že bylo těsně spjato s antickou civilizací, do níž české země nikdy nepatřily.¹⁶⁾

Mýtus a fikce, které Pulkava svému publiku předestírá, je nutné nazírat v dobovém kontextu. Reflektují se v nich jednak představy české šlechty o dávném, ještě předkřesťanském původu zemského práva, a dále v nich rozpoznáváme ozvuk oficiální politiky Karla IV., obratně využívajícího historické argumentace pro naplnění svých státnických a dynastických cílů. Velký panovník nepochyboval, ostatně jako nikdo z tehdejších učenců, že svatý Jeroným ze Strigonu byl Slovan, který již ve 4. století přeložil Písmo svaté do slovanského jazyka.¹⁷⁾ Tím se slovanština dostávala téměř na roveň křesťanských bohoslužebných jazyků, tj. řečtiny a latiny. Pulkavova kronika proto klade záměrně důraz na počínání svatého Cyrila, který u papeže prosadil, aby „*slovanským jazykem mše svaté... slouženy byly*“, takže v oblastech Jaderského moře „*až i do dnešního dne v slovanském jazyku slúžie*.“¹⁸⁾ Slovanština jako jazyk Písma i liturgických obřadů snímala ze slovanského (zvláště jihoslovanského) obyvatelstva rozšířené podezření z rozkolnictví a hereze, dané příslušností Srbů, Rusů a Bulharů k ortodoxnímu křesťanství i výskytem bogomilství na Balkáně, a zároveň ukazovala, že se císař Karel IV. neopírá o periferní a zaostalé České království, nýbrž o stát s dlouhou kulturní a církevní tradicí. I zmíněný Jan ze Středy, etnický Němec, mluvil o „*nobilis lingua Sclavonica*“ („*vznešeném jazyku, resp. národě slovanském*“).¹⁹⁾ Chápání Polska jako země, která, jak uvádí Pulkava, příslušela svého času k Svato-plukově Moravě, i výčet oblastí, v nichž původně žilo slovanské obyvatelstvo, ideově zdůvodňovaly směr Karlovy mocenské expanze do Slezska a Braniborska i touhu po polské koruně, již chtěl dosáhnout pro svého syna Zikmunda.²⁰⁾ V tomto smyslu plastičtěji porozumíme Karlově propagaci kultu svatého Jeronýma, ale i slovanských světců Cyrila a Metoděje a příslušníků českého nebe, tedy svatých Václava, Ludmily, Vojtěcha a Prokopa.

Pulkavovy interpretace však neodrážejí pouze aktuální politické zájmy českého panovníka a české šlechty, ale také národnostní poměry, zejména soužití českého a německého etnika. Z tohoto hlediska je důležité, že Čech se svými druhy našli novou „*zemi beze všeho bydlitele*“ („*absque habitatore et incola*“)²¹⁾, čímž

na ní Čechové získali právo, stali se jejich domovskými obyvateli. Němci, kteří se v zemi začali ve větším počtu usazovat až v průběhu 13. století, byli v Čechách, z tohoto úhlu pohledu, pouhými hosty či příchozími. Tímto způsobem argumentovala zvláště díla, která na přelomu 13. a 14. věku hájila politické zájmy české šlechty, zvláště výrazně pak veršovaná *Alexandreida* a *Kronika tak řečeného Dalimila*. V pramenech 14. století se objevují v tomto významu latinská slova *advena*, jemuž odpovídá český ekvivalent *host*, v Klaretově *Glosáři* i *příchoda*, tj. *příchozí*, resp. *přistěhovalec*. Takovému člověku se po usazení říkalo latinským substantivem *accola*, tedy *nový soused*, *nový usedlík*, ale v jiném významu *obdělavatel půdy*, leč nikoliv vlastní, nýbrž toliko propůjčené.²²⁾ Hosté, příchozí a noví usedlíci mívali totiž jiné právní postavení než původní obyvatelé.

Mohutný příliv německy mluvícího živlu na konci vrcholného středověku zásadně změnil etnické složení obyvatelstva Českého království. Procentuální poměr německého etnika v Čechách 14. století sice nepřesáhl hranici 20 % (spíše se pohyboval kolem 15 %), přesto však byl viditelný a pro mnohé i znepokojivý.²³⁾ Na této záležitosti není nic překvapujícího, víme-li, jak středověké, ale již dříve starověké civilizace pohlížely na *cizince*. Vnímání *cizího* jako něčeho, co přichází odjinud (tj. ze vzdáleného a neznámého prostředí), a proto zákonitě budí ostražitost, podezření, nedůvěru nebo představuje nebezpečí, ať již domnělé či skutečné, bylo běžné ve všech větších i menších uzavřených společnostech, zvláště agrárně-řemeslnického charakteru. Svým způsobem reflektovalo potřebu individua ztotožnit se s určitým kolektivem, který jednotlivci poskytoval jistotu a ochranu.²⁴⁾ Organickou součástí takové identifikace bylo, a pro mnoho lidí (zejména v souvislosti s globalizačními procesy) stále je, vědomí pevných vazeb, založené na stěžejních komponentách (společně obývaný prostor, jazyk, náboženství, tradice, morálka, chápání práva, životní styl), které vytvářejí soubor hodnot, jež příslušné společnosti sdílí. Neznamená to ovšem, že všechny uvedené složky byly a jsou rovnocenné. Záleží totiž na mnoha okolnostech (včetně stabilních i proměnných sociálních rolí konkrétních individuí), která z komponent zaujme v dané chvíli dominantní postavení a vytvoří relativně pevné a širší kolektiv spojující pouť. Někdy to bývá náboženství, úzce spjaté s chápáním morálky

a životního způsobu (např. v případě obyvatel starověkého židovského státu), jindy jazyk, časté bývá, jak ještě zjistíme, propojení obou momentů, leckdy se uplatňují i další momenty. I ve vypjatých obdobích se dominanty mohou lišit podle individuálních postojů a skupinových zájmů.

Antropologická konstanta nedůvěry k *cizímu* jako *jinému* a *odlišnému* zřetelně vyvstává jak z *Bible*, která se po celý křesťanský středověk těšila postavení nejautoritativnějšího textu, tak z písemností české provenience. Ve *Starém zákoně* (a to bez bojovně laděných *Knih Makabejských*) se podstatné jméno *cizozemec* objevuje s negativní konotací v plných 54% případů.²⁵⁾ Ostatně v Jungmannově slovníku, vynikajícím díle obrozené vědy, které však namnoze zachytilo starší jazykovou situaci, se adjektivum *cizí* vyskytuje s nepřátelskou či odmítavou konotací ještě častěji (64 %). Z dokladů, chovaných v kartotéce Staročeského slovníku Ústavu pro jazyk český AV ČR, pak vyplývá, že tyto konotace vykazuje slovo *cizozemec* v 49 % evidovaných údajů ze 14. a 15. století.²⁶⁾ Jak je patrné, realita českého pozdního středověku měla podstatně blíže k starozákonnímu pojetí ciziny a cizinců než k Novému zákonu, který neshledává v cizozemcích nepřátele, nýbrž podílníky na univerzální křesťanské výzvě. Ani křesťanství, jakkoliv se o to soustavně snažilo, nedokázalo překlenout nedůvěru k lidem odlišného geografického a etnického původu.²⁷⁾

Dochované pozdně středověké definice substantiva *cizozemec* (nejčastěji odpovídajícího latinským výrazům *extraneus*, *exter*, *exterus*) konstatují, že jde o člověka „de aliis regnis“ (z jiných zemí, států, království), případně o lidi „aliunde geniti“, tedy jinde narozené.²⁸⁾ Snad nejlépe a nejpřesněji se v roce 1470 vyslovil Pavel Žídek, podle něhož „*cizozemec je člověk z cizí země pošlý*“.²⁹⁾ Tím se dostáváme k zásadnímu problému. Etničtí Němci, kteří se jako potomci někdejších kolonistů narodili již na teritoriu Českého království, nebyli podle těchto obecně rozšířených názorů cizozemci. A jelikož, bez ohledu na sofistický Pulkaův výklad, byl výraz *Bohemia* zeměpisným názvem, patřili etničtí Němci mezi domácí obyvatelstvo, to jest byli, ač mluvili německy, *Bohemi*. Tuto zapeklitou situaci přesně postihl litomyšlský biskup a známý protivník Husa i husitství Jan Železný, pocházející z pražské německé rodiny. Na kostnickém koncilu pro-

hlásil, že některé záležitosti týkající se husitské hereze mohl vyjavit teprve zde, „*in nacione mea Germanica*“ („v mém německém národě“), ačkoliv „*ego Bohemus sim*“ („sám jsem Čech“),³⁰⁾ ve smyslu obyvatel Českého království. Středověká čeština proto odlišovala domácí, české Němce od *Němců cizozemců*, jak znělo ustálené a frekventované sousloví.

Dvojí základní význam slova *Bohemus*, které může označovat jak etnického Čecha, tak obyvatele (*regnicolae*) Čech, působil nesnáze už ve středověku, a tím více mate člověka 21. století. Ve skutečnosti byl však pouze odrazem středověkého chápání substantiva *natio* (národ), které se mohlo vztahovat k obyvatelstvu určitého území stejně jako k určitému etniku.³¹⁾ Jednoznačně průkaznější jsou samozřejmě pojmenování, která chápou národ ve smyslu etnickém a za jeho hlavní znak pokládají jazyk do té míry, že se jim stává synonymem etnika. Tak je tomu v případě latinských substantiv (*lingua, linguagium*) i jejich českého ekvivalentu (*jazyk*).³²⁾ Uvedené výrazy se však jako pojmenování jazykově nacionálního společenství vyskytují častěji až v průběhu 15. století a pro analýzu výroků v pohřebním projevu Vojtěcha Raňkova z Ježova neposkytují náležitou oporu. Učencova slova, ať již byla myšlena jakkoliv, se proti nikomu neobrabela, zatímco Pulkava ve svém vypsání počátků českých dějin vyjadřoval přetrvávající latentní napětí mezi českým a německým etnikem, byť tlumené obratnou státně dynastickou politikou Karla IV. Současně kronikář předjímal budoucí vývoj, v němž se termín *Bohemus*, resp. *Bohemi* vztahoval stále zjevněji k rodilým Čechům.³³⁾

Podobné obtíže vzbuzuje otázka, v jakém významu Vojtěch Raňkův užil ustáleného sousloví „*pater patriae*“, do češtiny běžně překládaného „otec vlasti“, ač historicky věrnější by bylo „otec otčiny“. Substantivum *vlast* mělo totiž v češtině 14. věku poněkud jiné významy než dnes, označovalo ovládané či spravované teritorium, zemi či ještě neexistující a vysoce abstraktní slovo *stát*,³⁴⁾ které začal na přelomu 15. – 16. století soustavně prosazovat Niccolo Machiavelli a jež do českého lexika příznačně vstoupilo jako přejímka z němčiny v časech panovnického absolutismu.³⁵⁾ Dokladů pro užívání substantiva *vlast* ve významu *země* či *stát* by bylo možné uvádět mnoho, postačí snad jeden za všechny, nad jiné průkaznější: „*jsúc v cizí vlasti*“.³⁶⁾ Úzkou sou-

vislost se slovesy *vlást* a *ovládat* mělo podstatné jméno *vlast* již v raném dějinném období. Připomeňme Kosmova luckého knížete Vlastislava, z pozdějších dokladů pak Dalimilovu *Vlastu*,³⁷⁾ jejíž jméno vypovídá o jejím postavení i počínání v dívčí válce. Staročeský překlad Pulkavy chápe dobře toto sepětí, když říká: „*Vlasta, zprávcě těch žen a těch dievek...*“⁽³⁸⁾ I když mistr Vojtěch chápal sousloví „*pater patriae*“ především jako řečnickou ozdobu, rétorickou figuru, z jeho následujících vět lze vyvodit, že pod pojmem *patria* zahrnoval území, jimž Karel z titulu císaře a krále vládl. Ztráta úspěšného panovníka dolehla tíživě zejména na České království, Karlovu nejpevnější oporu, do smutku se však zahalila též „*Italia*“ i „*Alemania*“, tvořící spolu s Burgundskem, které řečník opomněl, Svatou říši římskou.³⁹⁾

Pulkavovo pojetí *vlasti* v kapitolách věnovaných počátkům českých dějin se nerozchází se základním výměrem pojmu ve smyslu spravovaného území, státu. V líčení příchodu Čechů do krajiny pod horou Říp však prozrazuje těsné sepětí s adjektivem *vlastní*, konstatujícím nejen ovládnutí, ale také majitelský vztah. Postrádá-li Bohemia (Čechy) obyvatele, je samozřejmé, že náleží těm, kteří se v ní usadili jako první, kteří jí dali jméno a kteří ji začali obdělávat a kultivovat, což kronika vyjadřuje oblíbenou metaforou orby.⁴⁰⁾ Vzniká tak pouto, které zpravidla přerůstá v citový vztah, byť Pulkava úvahu v tomto směru nerozvíjí. Snad každý, kdo pasáže o počátku českého státu četl, musel nabýt dojmu, že Čechy patří Čechům, jimž se latinsky říká *Bohemi*, poněvadž jsou blízcí Bohu, kterého uctívají již svým jménem.

Kronika Přibíka Pulkavy z Radenína, byť rozhodně není dílem konsistentním a lze v ní rozlišit několik redakcí, anticipovala v sledované pasáži následný dějinný proces, který získal dynamiku v souvislosti s formováním husitského hnutí. Husitství již ve své rané fázi na počátku 15. století umocnilo předchozí tendence a v zápase se skupinou německých mistrů o převahu na pražském vysokém učení akcentovalo, zdánlivě v rozporu se svým univerzalisticky pojatým programem nápravy křesťanstva, české národní citění.⁴¹⁾ Byl to ovšem postoj logický, neboť boj o univerzitu a o prosazení reformního programu se namnoze prolínal se snahami českého etnika získat rozhodující podíl na radnicích královských měst, kontrolovaných po celé 14. století příslušníky

německého živlu. Národní vědomí i povědomí, v časech panování Karla IV. spíše skryté, nicméně stále živé, se ve vyhocených chvílích aktivizovalo a přirozeně vyzdvihlo momenty výjimečnosti českého etnika jako společenství Bohu zvláště milého a Bohem vyvoleného. Český mesianismus, vyrůstající z etaticko-dynastických koncepcí Karla IV. a násobený hrdostí na nevidaný civilizační skok, jímž České království během 14. století v důsledku objektivních okolností dohnalo a v některých sférách i předstihlo nejvyspělejší evropské státy, se napájel představou, že Bůh prokázal vyvolenému národu přízeň tím, že mu vyjevil závazný výklad svého zákona jako nejvyšší normy křesťanského života.⁴²⁾

Vůdci reformní strany se tímto názorem netajili. Hus považoval Čechy za „*zemi nejlepší viery, znamená žádost k slovu božiemu a k obyčejóm*“⁴³⁾ a jeho druh Jeroným Pražský viděl v přívržencích reformního programu „*pravověrné členy našeho svatosvatého českého národa*“ („*fideles homines nostre sacrosancte natione boemice,*“)⁴⁴⁾ Ruku v ruce s tím hájil proti lhářům svou „vlast“ („*...patrie mee impendo et eam pro viribus contra mendaces defendo*“),⁴⁵⁾ jejíž chloubou jsou „nejvěrnější“, tj. správnému výkladu křesťanské víry oddaní „mužové“ („*fidelissimi homines*“).⁴⁶⁾ Tito lidé jsou zároveň „ryzí Češi“ („*puri Boemi*“),⁴⁷⁾ tj. etničtí Češi po otci a po matce. Husův právník Jan z Jesenice používal v tomto smyslu sousloví „*veri Boemi*“, tedy „skuteční“, resp. „praví“ Češi.⁴⁸⁾ Tím se vracíme zpět k výměru Vojtěcha Raňkova z Ježova a stejnému, ovšem staršímu vymezení pražského biskupa Jana IV. z Dražic, dobře pamatujícího časy tzv. Dalimila. Aluze a návaznost na starší podněty tímto konstatováním nekončí. Úvodní kapitolu Pulkavovy kroniky připomíná Jeronýmův kostnický výrok, že Češi jsou významnější než Němci, neboť pocházejí od Řeků, zatímco Němci „pouze od Římanů“.⁴⁹⁾ Husův přítel tu však spíše vycházel z jiných prací doby Karla IV., za jehož panování možná vzniklo i podvržené *Privilegium Alexandra Makedonského Slovanům*.⁵⁰⁾

Česko-německé soupeření v předvečer vydání Dekretu kutnohorského, ale i v čase stupňujícího se politického napětí v letech 1411–1413 vyústilo v argumentaci, která s představou výlučnosti a boží vyvolenosti českého etnika velmi úzce souvisela. Podle tvrzení Jeronýma Pražského, vysloveného počátkem ledna 1409, nikdo nemůže prohlásit „*o kterémkoli ryzím Čechovi, že byl nebo*

že je kacířem“ („*Quicunque igitur quemcunque pure Boemum dixerit fuisse vel esse hereticum...*“),⁵¹⁾ neboť nikdo neslyšel, „že by byl kdy býval byt' jediný ryzí Čech upálen pro kacířství“ („*nullum autem purum Boemum... ob heresim fuisse combustum...*“).⁵²⁾ Plně ve shodě s uvedeným míněním zvučel po pražských prostranstvích pouliční popěvek, složený snad přímo Jeronýmem nebo jeho studenty:

„*Jest příslovie staré dobré,
plémě české poctivé,
nelze by bylo bludné,
všechny země pějí.*“⁵³⁾

To vše byly zjevné narážky na v Čechách usdlé Němce, mezi kterými byli zastoupeni i členové heretické sekty valdenských, tvrdě pronásledované ve čtyřicátých a opětovně v devadesátých letech 14. věku. Nástěnné malby v gotické části jindřichohradského zámku, zobrazující sv. Jiří přemáhajícího draka hereze, dodnes připomínají hořící hranice, na nichž v době působení inkvizitora Havla umíraly desítky valdenských z okolních vsí.⁵⁴⁾ Ostatně též slovo *kacíř* bylo přejato z německého *der Ketzer*, prozrazujícího vztah k sektě *katarů*, rozšířené hlavně v oblasti Languedoku a krutě persekované od počátku 13. století. Označení *katar* (z řecké *katarhoi*, tj. čistí) však, jak naznačují nové výzkumy, nemuselo vzniknout v prostředí sekty, nýbrž bylo původně asi ironizujícím pejorativem obdobně jako substantiva *viklefita* a *husita*.⁵⁵⁾

Vzájemné kacéřování prohusitsky orientovaných Čechů a českých i zahraničních Němců se v letech 1419–1436 stalo součástí reality revolučního dění, vyplněného válkami i propagandistickými souboji. Krátce před výbuchem revoluce se však názorově rozštěpilo do dvou nepřátelských táborů i české etnikum. Víra se tak v zásadě stala, byť nikoliv absolutně, vyšší a důležitější hodnotou než národ. Obě hlavní znepřátelené strany, husitská i katolická, pokládaly za *věrné* (tj. správně věřící, pravověrné) *Čechy* pouze své přívržence a protivníky prohlašovaly za kacíře.⁵⁶⁾ To však neznamenalo, že národní cítění a vědomí vyklidilo pole. Právě naopak. Skutečnost, že se proti husitskému programu postavila většina českých Němců a že Němci z okolních oblastí jednoznačně převažovali mezi účastníky antihusitských křižiák, ještě více vyostřila česko-německé vztahy. Manifesty husitské Prahy upo-

zorňovali na „nepřátely naše přirozené, Němce okolnie“⁵⁷⁾ podobně argumentoval senior tábořské církve Mikuláš z Pelhřimova a rovněž vyslanci basilejského koncilu konstatovali, že husitské směry jsou v národnostní agitaci jednotné a namlouvají lidu, že je třeba pokračovat ve válce, nemají-li zemi opět ovládnout Němci, k nimž je tu „přirozené nepřátelství a nenávisť“.⁵⁸⁾ Ztožnění některých českých a zahraničních Němců s husitským programem nemohlo na česko-německém antagonismu nic podstatného změnit. Také čeští katolíci, navzdory nutné spolupráci s domácími i zahraničními Němci, dávali leckdy najevo své mínění, když s opovržením komentovali zbabělost německých křižáků a jejich počínání vůči bezbrannému vesnickému obyvatelstvu.⁵⁹⁾

Husitství rozdělilo český středověký národ do té míry, že ani národní vědomí existující jak mezi husity, tak mezi katolíky, ani vztah k sužované a vyčerpané vlasti, vnímané nyní stále častěji ve významu rodné země a širšího domova,⁶⁰⁾ nevytvořily pevnější ideový svorník. Pokus císaře Zikmunda, který 12. dubna 1437 s odkazem na kompaktáta, zaručující rovnoprávnost kališníkům i katolíkům, apeloval na vzájemné usmíření lidu „jazyka jednoho“ (rozuměj jednoho národa),⁶¹⁾ vyzněl naplano. Husitská revoluce příliš pevně propojila princip etnický s principem konfesijním.

Teprve uzavření kutnohorského náboženského míru, který v březnu 1485 umožnil klidnější soužití kališníků a katolíků, znamenalo posun. Jazyk, tvořící vedle společně obývaného území (vlasti), určující znak národní příslušnosti, se stal prostředkem politického sebedefinování českých stavů, a to šlechty i měšťanstva.⁶²⁾ Odtud potom vedla linie k definicím národa v pracích Daniela Adama Veleslavína a Jana Amose Komenského. Ti národ chápali téměř moderně, jako množství lidí zrozených z téhož kmene, užívajících téhož jazyka, obývajících stejný prostor a pečujících o obecný prospěch. Od pojetí českých obrozenců se tento výměr příliš neliší,⁶³⁾ zároveň však nezapře kořeny sahající hluboko do 14. století.

Snad tento příspěvek naznačil, jak obtížné je komunikovat přes hradbu věků a jak pracně dospíváme k dílčím poznatkům o způsobu vnímání a myšlení dávno mrtvých lidí. Dosažené výsledky jsou přitom pouze přibližné a nemohou si činit nárok na

úplnost a výstižnost nejen vzhledem k neúplně zachované pramenné základně a individualitě badatelského subjektu, nýbrž i vzhledem k povaze jazyka, jímž své poznatky sdělujeme. Toto vědomí nás spojuje s někdejšími středověkými spory realistů a nominalistů více, než si sami zpravidla uvědomujeme.

Poznámky:

¹⁾ K funerálním obřadům nejlépe F. Šmahel, *Smuteční ceremonie a rituály při pohřbu císaře Karla IV.*, ČČH 91, 1993, s. 401–416. Doplněná verze této studie vyšla pod stejným názvem v knižním souboru Šmahelových statí *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, s. 133–160. Řeč Vojtěcha Raňkova z Ježova je vydána v *FRB III*, Praha 1882, s. 433–441 (označení Karla jako „otce vlasti“ na s. 437); zkrácený český překlad pořídil Jan Vilikovský pro svůj výbor *Próza z doby Karla IV.*, Praha 1938, s. 65–71. Výňatky do češtiny přeložil též František Heřmanský v antologii *Čtení o Karlu IV. a jeho době*, Praha 1958, s. 350–354. Čestný titul *pater patriae* je znám z antického Říma, z panovníků jej jako první obdržel Octavianus Augustus v roce 2 př. n. l. Ani v českém a moravském středověku nebyl neznámý, jak potvrzuje shodné označení knížete Oty I. Olomouckého k roku 1077 v *Análech hradištsko-opatovických (FRB II)*, Praha 1874, s. 390.) či obdobný epiteton v případě Soběslava I.

²⁾ *Próza z doby Karla IV.*, s. 67.

³⁾ *FRB III*, s. 435.

⁴⁾ Z. Beneš, *Humanistický obraz dějin vlasti (Češi a Němci na hranicích Imperia Romana)*, FHB 18, 1997, s. 7–18, zvláště s. 15.

⁵⁾ *FRB III*, s. 435.

⁶⁾ *Antika a česká kultura*, red. L. Varcl, Praha 1978, s. 140.

⁷⁾ *Kroniku českou Přibíka Pulkavy z Radenína*, nejoblíbenější dílo české pozdně středověké historiografie, vydali Josef Emler (původní latinské znění) a Jan Gebauer (staročeský překlad), *FRB V*, Praha 1893, s. 1–326. Svůj novočeský překlad zařadila Marie Bláhová do knižního souboru *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987, s. 269–438. O díle samotném psala nejsoustavněji právě M. Bláhová, *Kroniky doby Karla IV.*, s. 572–580; Táž, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota*, Praha 1995, s. 137 (zde evidována též starší literatura).

⁸⁾ *FRB V*, s. 211. O biblické představě vzniku národních jazyků a její středověké reflexi pojednal nejsoustavněji Arno Borst, *Der Turmbau von Babel I–IV*, Stuttgart 1957–1961.

⁹⁾ *FRB V*, s. 211, 4.

¹⁰⁾ *FRB V*, s. 212.

- ¹¹⁾ *FRB V*, s. 212, 4. K zajímavým souvislostem pověstí o Čechově příchodu D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (520 – 935)*, Praha 1997, s. 442–443.
- ¹²⁾ *FRB V*, s. 212, 4.
- ¹³⁾ *FRB V*, s. 220.
- ¹⁴⁾ *FRB V*, s. 215.
- ¹⁵⁾ *FRB V*, s. 215, 8.
- ¹⁶⁾ M. Pobudová – M. Nedvědová – I. Němec, *Ze staročeského slovníku. 2. Stě. barbar*, LF 97, 1974, s. 83–86.
- ¹⁷⁾ *Slova a dějiny*, red. I. Němec, Praha 1980, s. 277.
- ¹⁸⁾ *FRB V*, s. 221.
- ¹⁹⁾ *Antika a česká kultura*, s. 140.
- ²⁰⁾ Pulkavovy představy o rozsahu Svatoplukovy moravské říše ve *FRB V*, s. 16, 220. K projekci Karlových představ do soudobého jazyka viz *Slova a dějiny*, s. 273–279. O formování národního vědomí v předhusitské době široce F. Graus, *Die Bildung eines Nationalbewusstseins im mittelaterlichen Böhmen (Die vorhussitische Zeit)*, *Historica* 13, 1966, s. 5–49; Týž, *Lebendige Vergangenheit*, Wien 1975; Týž, *Die Nationenbildungen der Westslawen im Mittelalter*, Sigmaringen 1980. Nezasťírám, že se v řadě bodů s Grausovými díly stýkám. K politickým souvislostem F. Kavka, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378). Země České koruny, rodová, říšská a evropská politika. II. díl (1364–1378)*, Praha 1993 (průběžně v celém svazku); Týž, *Karel IV. Historie života velkého vladaře*, Praha 1998, s. 275–279, 283–292, 320–323; L. Bobková, *Velké dějiny zemí Koruny české IVa. 1310–1402*, Praha – Litomyšl 2003, s. 371–374, 402–425, 437–451.
- ²¹⁾ *FRB V*, s. 212, 4. O tom, jak pustou, resp. opuštěnou zemi pojímali čeští humanističtí vzdělanci viz Z. Beneš, *Humanistický obraz dějin vlasti*, s. 9–11.
- ²²⁾ Podrobněji (na základě materiálu v kartotéce Staročeského slovníku Ústavu pro jazyk český AV ČR) P. Čornej, *Cizí, cizozemec a Němec*, in: *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali prof. dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, k vydání připravili B. Chocholáč, L. Jan a T. Knoz, Brno 1999, s. 101–102.
- ²³⁾ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 47; F. Kavka, *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*, Praha 1998, s. 9–10; P. Čornej, *Velké dějiny zemí Koruny české V. 1402–1437*, Praha – Litomyšl

- 2000, s. 38. K národnímu cítění tak řečeného Dalimila nejpresvědčivěji J. Mezník, *Němci a Češi v kronice tak řečeného Dalimila*, ČMM 112, 1993, s. 3–10.
- ²⁴⁾ P. Čornej, *Cizí, cizozemec a Němec*, s. 100.
- ²⁵⁾ Tamtéž, s. 104.
- ²⁶⁾ Tamtéž, s. 103. K chápání pojmů „náš“ a „cizí“ s pohledem na celoevropský kontext F. Šmahel, *Idea národa v husitských Čechách*, 2. vyd., Praha 2000, s. 273–274.
- ²⁷⁾ Jak obtížně se novozákonní princip pomoci potřebným a lásky k cizincům prosazoval ve vztahu k poutníkům, hezky ukázal N. Ohler, *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, Praha 2002, s. 125–132.
- ²⁸⁾ Na podkladě kartotéky Staročeského slovníku Ústavu pro jazyk český P. Čornej, *Cizí, cizozemec a Němec*, s. 101.
- ²⁹⁾ P. Žídek, *Spravovna*, ed. Z. V. Tobolka, Praha 1908, s. 56.
- ³⁰⁾ *FRB VIII*, Praha 1932, s. 47. K Železného výroku a argumentaci F. Šmahel, *Idea národa v husitských Čechách*, s. 85–86. O původu a působení této nepřehlédnutelné osobnosti Z. Hledíková, *Litomyšlský biskup Jan IV. a jeho vizitace*, Studie o rukopisech 21, 1982, s. 115–139.
- ³¹⁾ K středověkému chápání obou pojmů v české produkci nejlépe F. Šmahel, *Idea národa v husitských Čechách*, s. 264–270. Dále J. Macek, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*. 4. *Venkovský lid. Národnostní otázka*, Praha 1999, zvláště s. 169–171. V obou pracích odkazy na příslušnou cizojazyčnou literaturu.
- ³²⁾ F. Seibt, *Hussitica. Zur Struktur einer Revolution*. 2., Köln – Wien 1990, s. 102–109; J. Pečírková, *Staročeská synonyma jazyk a národ*, LF 92, 1969, s. 126–130; F. Šmahel, *Idea národa v husitských Čechách*, s. 278–281 (s evropským srovnávacím aspektem).
- ³³⁾ F. Šmahel, *Idea národa v husitských Čechách*, s. 78.
- ³⁴⁾ K sémantickým proměnám slova *vlast* se zásadně vyjádřil (byť se zamlčeným autorstvím) J. Macek, *Pojem vlasti v českých zemích ve 14. století (Sémantická analýza stč. slova vlast)*, in: *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály ze sekce jazyka a kultury*, Praha 1981, s. 55–64. O novočeském výskytu substantiva *stát* a jeho staročeských ekvivalentech psal též autor, rovněž se zmlčeným či „náhradním“ autorstvím. Viz Z. Horálková a kol., *Die Aussagen der altschechischen Sprache über die mittelalterliche Auffassung des Staates in Böhmen*, Zeitschrift für Slawistik 18, 1973, s. 838–852; *Slova a dějiny*, s. 233–247 (kapitola *Pojem a pojmenování státu*).

- ³⁵⁾ K Machiavelliho užívání pojmu *stát* např. P. Burke, *Italská renesance*, Praha 1996, s. 208.
- ³⁶⁾ F. Šimek, *Staročeský překlad spisu Jana Guallensis O čtyřech stezejných ctnostech*, VKČSN 1951, č. 1, Praha 1952, s. 23.
- ³⁷⁾ *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (1)*, edd. J. Daňhelka – K. Hádek – B. Havránek – N. Kvítková, Praha 1988, s. 164–165.
- ³⁸⁾ *FRB V*, s. 215.
- ³⁹⁾ *FRB III*, s. 435. O moci římského panovníka v regnum Alemaniae, Italiae et Burgundiae např. J. Šusta, *Karel IV. Otec a syn. České dějiny II/3*, Praha 1946, s. 465.
- ⁴⁰⁾ *FRB V*, s. 6, 7, 213. K symbolice orby a postavám Libuše a Přemysla se odvážně vyslovil Dušan Třeštík. Viz A. Merhautová – D. Třeštík, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1983, s. 27–28.
- ⁴¹⁾ Kromě prací uvedených v předchozích poznámkách upozorňuji zvláště na další publikace F. Šmahela *Česká anomálie? Úvaha na okraj diskusí o „modernosti“ českého národa a českého nacionalismu ve 14. a 15. století*, ČSČH 17, 1969, s. 57–68; *La révolution hussite, une anomalie historique*, Paris 1985, s. 85–104 (česky v Šmahelově knize *Husitské Čechy. Struktury. Procesy. Ideje*, Praha 2001, s. 54–63); *Husitská revoluce I*, Praha 1993, s. 337–352; *The Medieval „Rebirth“ of the Czech Nation*, in: *K poctě profesora Miroslava Hrocha*, AUC – Philosophica et historica 3, 1996, s. 33–39; *Lingua et sanguis: pokrevní společenství „jazykového národa“ ve středověkých Čechách*, ČMM 117, 1998, s. 406–416. Vycházím však i ze svých výzkumů, např. *Rozhled, názory a postoje husitské inteligence v zrcadle dějepisců 15. století*, Praha 1986, s. 103–109; *Velké dějiny země Koruny české V*, s. 38–40, 413–428; *Idea národa v husitských Čechách*, Husitský Tábor. Supplementum 1, Tábor 2001, s. 379–393; *Národní zřetel v dějepiscův husitské doby*, v tisku.
- ⁴²⁾ Tak již R. Urbánek, *Počátky českého mesianismu*, in: *Českou minulostí. Práce věnované profesoru Karlovy university Václavu Novotnému jeho žáky k šedesátým narozeninám*, Praha 1929, s. 124–145; Týž, *Český mesianismus ve své době hrdinské*, in: *Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin čs. k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře. Díl 1*, Praha 1930, s. 262–284 (přetištěno in: R. Urbánek, *Z husitského věku. Výběr historických úvah a studií*, Praha 1957, s. 7–28).

- ⁴³⁾ *M. Jana Husi Korespondence a dokumenty*, ed. V. Novotný, Praha 1920, s. 316. K Husovu národnímu cítění např. F. M. Bartoš, *Husův nacionalism*, JSH 8, 1935, s. 1–4.
- ⁴⁴⁾ *Výbor z české literatury doby husitské I*, edd. B. Havránek – J. Hrabák – J. Daňhelka a spolupracovníci, Praha 1963, s. 212, 245.
- ⁴⁵⁾ Tamtéž, s. 246.
- ⁴⁶⁾ Tamtéž, s. 213, 246.
- ⁴⁷⁾ Tamtéž, s. 213, 245.
- ⁴⁸⁾ Jesenicovu práci *Defensio mandati* vydal Franciscus Palacký v edici *Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403–1418 motas illustrantia*, Pragae 1869, s. 355–363 (výroky na s. 356–358).
- ⁴⁹⁾ H. von der Hardt, *Magnum oecumenicum Constantiense Concilium IV*, Mainz 1698, sloupec 757. Blíže k tomu F. Šmahel, *Idea národa v husitských Čechách*, s. 46, 79.
- ⁵⁰⁾ Tamtéž, s. 207, 238.
- ⁵¹⁾ *Výbor z české literatury doby husitské I*, s. 213, 245.
- ⁵²⁾ Tamtéž, s. 213, 246.
- ⁵³⁾ Z. Nejedlý, *Počátky husitského zpěvu*, Praha 1907, s. 499–500.
- ⁵⁴⁾ A. Molnár, *Valdenští. Evropský rozměr jejich vzdoru*, Praha 1973, s. 125–128; A. Patschovsky, *Quellen zur böhmischen Inquisition im 14. Jahrhundert*, Weimar 1979, s. 9–85; P. Soukup, *Alegorie zápasů víry a svatojiřská legenda v Jindřichově Hradci*, KUDĚJ. Časopis pro kulturní dějiny 2001, č. 2, s. 14–32.
- ⁵⁵⁾ A. Brenonová, *Kataři. Život a smrt jedné křesťanské církve*, Brno 2001, s. 9–10; F. Seibt, *Hussitica*, s. 10–15; F. Šmahel, *Svoboda slova, svatá válka a tolerance z nutnosti v husitském období*, ČČH 92, 1994, s. 661–662.
- ⁵⁶⁾ F. Šmahel, *Idea národa v husitských Čechách*, s. 144–167; J. Mezník, *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990, s. 105–174.
- ⁵⁷⁾ *AČ III*, ed. F. Palacký, Praha 1844, s. 212–213.
- ⁵⁸⁾ Mikuláš z Pelhřimova píše: „...ut puta per papam et alios praelatos, per Sigismundum regem tunc Ungariae, Teutonicos ac ceteras exteris nationes et domesticos indigenas eorum in hoc adjutores, qui conabantur, qualiter hoc bonum inceptum et cum bohemicae nationis linguaio condemnent, deleant et exterminent.“ Viz *Geschitschreiber der husitis-*

chen Bewegung in Böhmen II, ed. Konstantin Höfler, Wien 1865, s. 481. Ještě výrazněji zní další Mikulášův výrok: „...ut vulgus loquitur, quia teutonicus, naturalis existit inimicus.“ Tamtéž, s. 647. Konstatování legáta a předního člena basilejského koncilu Juana Palomara v edici *Monumenta Conciliorum Generalium saeculi decimi quinti II*, ed. E. Birk, Wien 1892, s. 432.

⁵⁹⁾ Např. kronika Bartoška z Drahonice (jehož práci vydal Jaroslav Goll), *FRB V*, s. 596.

⁶⁰⁾ Viz např. katolického humanisty *Jana z Rabštejna Dialogus*, ed. B. Ryba, Praha 1946, s. 84, 94. Celkově k situaci po husitské revoluci a k stanovisku Rabštejnovu F. Šmahel, *Idea národa v husitských Čechách*, s. 223–229.

⁶¹⁾ M. Boháček, *Vyhláška o kompaktátech a přijímání pod obojí z 12. dubna 1437*, ČSPS 63, 1955, s. 36–40; P. Čornej, *Velké dějiny země Koruny české V*, s. 648.

⁶²⁾ P. Čornej, *Cizí, cizozemec a Němec*, s. 105–106.

⁶³⁾ Viz k tomu Z. Beneš, *Pojmy národ a vlast v díle Daniela Adama z Veleslavína*, in: *Problémy dějin historiografie IV*, AUC – Philosophica et historica 1, 1988, s. 61–74; E. Maur, *Pojetí národa a národních dějin v díle M. Pavla Stránského O státě českém*, in: *K počtě profesora Miroslava Hrocha*, s. 41–52; Týž, *Pojetí národa v starší české historiografii jako východisko koncepce českého národa v první polovině 19. století*, in: *Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu*, Litomyšl 1998, s. 7–20; Týž, *Pojetí národa v české osvícenské historiografii. Ignác Cornova a František Martin Pelcl*, in: *Mezi časy*, edd. Z. Hojda – R. Prahel, Praha 1999, s. 134–146; Týž, *Pojetí národa v díle českých pobělohorských exulantů*, in: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, ed. M. Hrubá, Ústí nad Labem 2001, s. 174–183. Zásadní povahu má opožděně vydaná kniha F. Kutnara *Obrozené vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozené*, Praha 2003. Zde i vstupní kapitoly o vlastenectví J. A. Komenského a pobělohorské inteligence.

Práce vznikla v rámci plnění *Výzkumného záměru č. 6 Pedagogické fakulty UK v Praze*.

Martin Šandera

HYNCE PTÁČEK Z PIRKŠTEJNA – TVŮRCE POLIPANSKÉ KONSOLIDACE ČESKÝCH UTRAKVISTŮ

Bezvládí v letech 1439–52 přineslo zemi zmatky a rozbroje, desítky lokálních sporů, bezuzdné kořistnictví a zvlí šlechty, všudypřítomné intriky a vzájemné podezírání. Centrální moc se ocitla v nebývalém úpadku, zemské sněmy se za vydatného přispění jihočeského magnáta Oldřicha z Rožmberka změnilly v rozhádaná a neplodná shromáždění. Dlouho musely Čechy čekat na politickou sílu, která by dokázala zemi sjednotit, vrátit jí řád, úctu k centrální vládě a nastolit přijatelný kompromis v náboženských otázkách.

U zrodu této síly stál utrakvistický šlechtic Hynce Ptáček z Pirkštejna. V letech 1440–1444 se mu podařilo, i když za cenu někdy nepřilíš čestných spojení a kompromisů, vytvořit ve východních Čechách hlavní základnu českého utrakvismu a učinit ji jedním ze stěžejních mocenských faktorů v království. Jak stabilní a silné toto seskupení bylo, to jasně prokázaly konflikty po Ptáčkově smrti a bez nadsázky i úspěšná cesta Jiřího z Poděbrad na český trůn. Během dlouhé řady zemských sněmů, landfrýdních sjezdů i církevních synod se podařilo Ptáčkovi učinit jasný a nezvratný krok k překonání roztržštěnosti utrakvistického tábora, která byla hlavní brzdou v překonání anarchie. Především zásluhou jeho strany rostlo, jak napsal Rudolf Urbánek, z východu nové království.

Hynce Ptáček byl posledním mužským příslušníkem rodu pánů z Pirkštejna, kteří patřili k velké skupině Ronovců a jsou často přímo označováni za větev rodu pánů z Lipé. Setkáme se s tím i u titulatury samého Ptáčka, ještě roku 1436 katolický

kronikář Bartošek z Drahonic uvádí „*Hynce z Lipé řečený Ptáček z Pirkštejna*“.¹⁾

Predikát pánů z Pirkštejna byl odvozen od rodového sídla Sloup (Perkenstein – Pirkštejn), který před polovinou 14. století Ptáčkovi předkové založili na Českolipsku.²⁾ Hyncův děd Ješek, u něhož je poprvé doloženo přízvisko Ptáček, získal sňatkem s moravskou šlechtičnou Jitkou z Honcovic statky na Moravě poblíž české hranice. Šlo o majetek zřejmě výnosnější než původní rodové sídlo, které bylo nyní příliš z ruky, a proto když se Ješkovi naskytla příležitost, směnil roku 1356 s Čeňkem z Lipé hrad Sloup za Polnou. O deset let později rozšířil své državy do Posázaví, když od zmiňovaného Čeňka koupil i městečko Rataje nad Sázavou s dvěma hrady.³⁾ Spíše by bylo na místě užít názvu hrádky, ale spolu s městečkem vytvářely dohromady skutečný a nesnadno zdolatelný pevnostní komplex. Na dolní hrad přenesl Ješek i název původního rodového sídla – Pirkštejn. Pan Ješek se po smrti první manželky znovu oženil, tentokrát s Hedvikou z Dubé, která stárnoucímu muži dala dědice Jana. Odtud vychází tolik zdůrazňovaný příbuzenský poměr Ješkova vnuka Hynce k Janu Roháčovi z Dubé.⁴⁾ Slavný tábořský hejtman však nebyl Ptáčkovým strýcem, i když ve středověku měl tento pojem širší obsah než dnes. Nevíme ani, z které rodové větve Hedvika pocházela a i podstatně bližší rodinné poměry Jana Roháče jsou dodnes předmětem pří a dohadů, např. v otázce Žižkova zetě Ondřeje z Dubé.

Hedvika Ješkovi porodila syna Jana, otce Hynce Ptáčka z Pirkštejna. V době jeho narození již byl Ješek mužem poněkud v letech, a tak nepřekvapí, že Jan je při jeho smrti označen jako nezletilý. Poručnictví nad ním převzal pan Jindřich z Lipé. Jan Ptáček z Pirkštejna vyrůstal patrně na polenském panství a po dosažení plnoletosti (roku 1406 ho nalzáme mezi přísedícími moravského zemského soudu) jej převzal stejně jako ostatní rodové statky na Moravě. Oženil se s Jitkou, dcerou Erharta z Kunštátu. Pohledná dívka mu porodila syna Hynce a přinesla i slušné věno, díky němuž rozmnožil své moravské državy. Roku 1406 se mladý pán z Polné objevil mezi přísedícími zemského soudu.⁵⁾ Když však roku 1410 požadoval (není známo, proč až k tomuto datu) ratajské panství s hradem Pirkštejn, odmítl je Hanuš z Lipé, syn jeho někdejšího poručníka, vydat. Jan se obrátil na

soud, ale teprve v únoru roku 1412 vynesli mocní opravci moravští verdikt, podle něhož je Hanuš povinen Janu Ptáčkovi Rataje do čtyř týdnů vydat, ale má právo „*pobratí z dvorů panství nadbyt, spíše a braně*“ a za správu Ratají obdrží dále ves Senohrady a 50 hřiven stříbra.⁶⁾

O politické a náboženské orientaci Jan Ptáčka před husitskými válkami lze uvést jen tolik, že byl zřejmě oním „Janem z Polné“, který se připojil k signatářům stížného listu proti Husovu upálení.⁷⁾ Přesto se, patrně veden stavovským hlediskem, Jan Ptáček na počátku husitských válek zařadil mezi odpůrce kalicha. Pod vedením Petra ze Šternberka bojoval dne 4. listopadu 1419 proti husitským houfům u Živohoště a o dva dny později se připojil k panské opovědi husitské Praze.⁸⁾ Poté o něm již prameny mlčí, datum i místo jeho smrti zůstává neznámé. Podle místní tradice byl pohřben v ratajském kostele sv. Michala stejně jako jeho slavný syn Hynce. Ovdovělá choť Jitka se podruhé provdala za Jana Janovského ze Soutic, jehož synovec Jan Čabelický později proslul jako oddaný spolubojovník i osobní přítel jejího syna.⁹⁾

Po smrti Jana Ptáčka z Pirkštejna se Hynce stal hlavním, ne-li jediným dědicem rodového majetku. O jeho sourozencích prameny mlčí. Také politická aktivita tohoto šlechtice ve 20. letech zůstává zahalena tajemstvím. Zmínka vážící se k 20. lednu 1424 neposkytuje dostatečnou jistotu. Toho dne Zikmund Lucemburský ve svém listu Oldřichovi z Rožmberka uvádí: „*Také jakož píšeš, abychom Heince obeslali etc., věz, že jsme jemu dříve psali a vzkázali, aby k nám přijel. I píšem jemu opět znova, aby to učinil, všech jiných věcí nechaje, a když k nám přijde, tedy o ty věci se s ním úplněji rozmluvíme... A žádáme tebe, aby Bechyni vždy neopuščal, jakož toho tobě zvláště věříme a úfáme.*“ Mínil-li Zikmund skutečně Ptáčka, pak by to znamenalo, že mladý, asi dvacetiletý Hynce byl již výraznou osobností, která udržovala čilé kontakty nejen s hlavním Lucemburkovým příznivcem, ale přímo s králem. Jistota však chybí, byť onoho Heince s mladým páнем z Pirkštejna ztotožnili oba editoři zmiňovaného listu.¹⁰⁾

Byl-li Hynce zprvu Zikmundovým stoupencem, k čemuž ho orientovala rodinná tradice, pak se ale nechoval jako zuřivý protivník kalicha. Realita znamenala nutnost žít s husity v míru, zvláště když se zboží kolem Ptáčkova posázavského panství ocit-

lo v rukou kališníků či přímo významných osobností sirotčího svazu. Pod dojmem drtivých úspěchů husitských vojsk Hynce (zřejmě v letech 1427–1428) přestoupil ke kalichu. V. V. Tomek uvádí Hynce Ptáčka k roku 1427 v řadách kališnické šlechty názorově spřízněné s pražskými mistry, zdroj této zprávy nám však zůstal dlužen.¹¹⁾ Víme ale, že v první polovině roku 1427 (nejpozději v létě) uzavřeli jihlavští měšťané zastupovaní Albrechtovým hejtmanem Vilémem Ebserem příměří s Hynce Ptáčkem z Pirkštejna a na Polné. Pomineme-li alternativu osobní zášti, svědčila by tato informace, že Hynce Ptáček byl již skutečně na husitské straně. Přesto minimálně část říšských feudálů považovala Ptáčka k roku 1427 stále ještě za Zikmundova stoupence.¹²⁾

Skutečnou jistotu máme o Ptáčkově spojenectví s husitskými svazy k roku 1430. Tehdy již patřil k mocenské elitě husitských Čech a dne 8. března byl jako šestý zástupce panského stavu v Karolinu zvolen do poselstva, které mělo na základě beheimsteinských dohod jednat v Norimberku s katolickou stranou o obhajobě čtyř pražských artikulů.¹³⁾ Schůzka v Norimberku se nakonec neuskutečnila, neboť kurfiřt Fridrich Braniborský narazil na silný odpor církevních představitelů, kteří návrh glejtů pro husitské poselstvo považovali za zcela nepřijatelný. Nehledě na to se Ptáček již natrvalo zařadil k mocenské elitě v Čechách a pozici muže, s nímž se počítá při rozhodování závažných politických otázek, si udržel až do své smrti. Mohl se opřít o podporu panské skupiny soustředěné kolem Menharta z Hradce, s nímž ho kromě politické orientace spojoval i příbuzenský vztah. Během husitských válek se totiž oženil s jeho sestřenicí Annou, dcerou Oldřicha st. z Hradce.¹⁴⁾ Až do roku 1437 můžeme mluvit o jisté spolupráci obou mužů, poměr k husitské víře však stál u obou na jiném základě. Ačkoli Ptáček v příštích letech opakovaně vystupoval proti radikálům, byl pro něj kalich nedotknutelnou a posvátnou součástí vlastní víry.

V Praze se zdržoval i v následujících týdnech, což dokládá jeho účast na řešení sporu mezi Heraltem z Kunštátu a Janem Hlaváčem z Ronova. Dne 28. dubna 1430 vydal Herald prohlášení, v němž se zavazoval plně se ve své při podřídit rozhodnutí ubrmanů. Hynce Ptáček z Pirkštejna byl prvním z jeho dvaceti ručitelů.¹⁵⁾

V následujících letech zřejmě dál udržoval kontakty s Menhartem z Hradce a shodoval se s ním v řadě otázek světské poli-

tiky. V létě roku 1433 patřil k šesti šlechticům, před nimiž se propuštěný zeman Jan z Meziříčí a Křižanova musel zaručit, že se svému vězniteli Menhartovi z Hradce nebude mstít.¹⁶⁾ Menhart bezesporu vnímal Ptáčka jako spojence a vedle jeho diplomatického talentu to byla právě podpora Menhartovy skupiny, která pánovi z Pirkštejna po svatomartinském sněmu v roce 1433 zajistila post ve vladařské radě Alše Vřešovského z Riesenburka.¹⁷⁾

Hynce Ptáček po celý život zastával princip, podle něhož má být skutečná moc ve státě rozdělena mezi panovníka a šlechtu. K jeho naplnění ale musela padnout moc radikálních husitských svazů a především z mocenské sféry zmizet polní obce. Proto se Ptáček aktivně zapojil do vznikající panské jednoty. I to bylo příznačné pro jeho politickou dráhu – v účelových spojenectvích, k nimž se uchýloval pro prosazení svého politického programu, nedbal náboženských ani národnostních překážek. Tato skutečnost byla často mylně vykládána jako důkaz jeho bezpáteřnosti, korunované ochotou změnit zásady, politické přesvědčení a dokonce i víru pod vidinou vyššího profitu a pro ukojení vlastní ctižádosti. „*Raději chtěl být první mezi kacíři, než prostřední mezi katolíky,*“ tak pána z Pirkštejna viděl a chtěl vidět Aeneas Silvius.¹⁸⁾ Hynce sice nevykloučoval možnost krátkodobé dohody, nebo alespoň smíru s žádnou stranou, to však neznamená, že by se s těmito spojenci názorově ztotožnil. Pouze našel styčné body a využil jejich podpory pro dosažení vlastních záměrů.

V souvislosti s děním na jaře roku 1434 ho prameny nevnímají jen jako jednoho z mnoha urozených účastníků oněch bouřlivých událostí, neztratil se v mase mnoha desítek příslušníků kališnické šlechty, naopak se objevuje na předních místech a bezesporu patří k iniciátorům dění. Kolem 23. dubna 1434 se dostavil se svými ozbrojenci na shromaždiště sil panské jednoty u Kačina. S jakou vojenskou silou přitáhl, je těžké soudit. Více než o vojenskou roli šlo v jeho případě o podíl na politické strategii, která se ukázala jako velmi úspěšná.¹⁹⁾

Dne 3. května na pláně u Kačina dorazilo poselstvo Starého Města pražského a oficiálně požádalo o pomoc proti Novoměstským a jejich spojencům. Nazítří vojsko panské jednoty vyrazilo ku Praze a bez překážek vtáhlo do Starého Města. Hyncemu nebyla dvakrát pochuti závěť, kterou před úderem na Novoměst-

ské v obavách sestavil Jindřich Velíšský z Vartenberka. Mladý šlechtic byl v té době již zasnouben s Ptáčkovou příbuznou Kun-
kou z Lipé, přesto odkázal všechny své statky tetě Machně.²⁰⁾

Dne 6. května padlo rozhodnutí: „*Pražané ze Starého Města s pány některými, jakožto s panem Menhartem z Hradce, s panem Alšem Holickým ze Šternberka, s panem Hynce Ptáčkem z Pirkštejna a z Rataj, s panem Alšem z Vřešтова a s Divišem Bořkem a jinými zemany dobyli a vybojovali mocí Nové Město a Božiem zjednániem málo lidu zbito, 16 neb najuiece 20 člověkuov a jediný dům vypálili – Kučkuov.*“²¹⁾ Vítězové se v Novém Městě chovali velkoryse, převzetí moci nedoprovázely žádné represálie. To byl dobrý taktický tah a utrakvisté v panské jednotě mohli poukazovat, že jim jde pouze o nastolení pořádku a prospěch země, ne o vlastní zájem a vyřizování osobních účtů.

Uváživost významných příslušníků utrakvisticko-katolické aliance se projevila rovněž ve volbě vrchního velitele – Diviše Bořka z Miletínka. Bylo třeba, aby se řízení bojových akcí ujal skutečně schopný válečník, přestože jiní disponovali větší vojenskou mocí i politickým vlivem. U Lipan už nebylo mnoho prostoru pro Ptáčkův diplomatický um, přesto se jeho vliv ještě mohl projevit. Ptáček i Diviš Bořek dávali totiž přednost jednání a kompromisu před násilným řešením. Vyjednávání však zmařily horké hlavy na obou stranách. Ptáček byl svou povahou i politickým stylem pragmaticky založený člověk. Proto můžeme navzdory líčení Eneáše Silvia spolehlivě vyloučit, že by si sám v boji počínal horlivě. Nepřijel sem padnout, ale být přítomen a mít podíl na stěžejní politické a vojenské události, což umožňovalo výrazněji vstoupit do sporů o formu obnoveného království a argumentovat, že se v rozhodující chvíli zasadil o potření radikálů a nastolení pořádku v zemi.²²⁾ Bitva u Lipan měla pro Ptáčka obrovský význam i z jiného hlediska. I když počet padlých radikálů byl silně nadsazený, zůstává skutečností, že sirotčí polní vojsko utrpělo zdrcující ztráty a narozdíl od tábořského o jeho další existenci prameny mlčí. Z východních Čech tak zmizela obávaná radikální síla, která mohla později Ptáčkovi zkomplikovat jeho záměr získat východočeskou šlechtu na svou stranu. Ptáček se zúčastnil i tažení ke Kolínu a pravděpodobně se podílel na uzavření příměří, které ostatně v dané chvíli uvítaly obě strany.²³⁾

V týdnu po svátku Jana Křtitele nemohl Ptáček chybět na valném sněmu v Praze, na němž byla lidmi zvučných jmen (Oldřich z Rožmberka, Půta nejml. z Častolovic, Zbyněk Zajíc z Hasenburka, Arnošt z Vlašimi) zastoupena i strana císaře Zikmunda. Sněm dospěl k jasnému stanovisku, které tlumočil Zikmundovým poslům. Země dosáhla (alespoň dočasné) jednoty, vládní moc zemského správce je upevněna. Češi proto chtějí jednat bezprostředně s císařem a zvolili pro tento účel reprezentativní poselstvo. Do jeho řad byl zvolen i Hynce Ptáček z Pirkštejna.²⁴⁾ Česká výprava, která i s vojenským doprovodem čítala 400 lidí, dorazila do Řezna dne 16. srpna. Císař sám se o pět dní zpozdil.

Ptáček se v Řezně setkal i s početným poselstvem basilejského koncilu, v němž měl hlavní slovo biskup Filibert. Češi jeví ochotu znovu uznat Lucemburka za českého krále, ovšem teprve po splnění svých požadavků s patřičnými právními zárukami. To můžeme označit za stabilní Ptáčkovovo stanovisko, které zastával celý život. Bližší zprávy o konkrétních Ptáčkových aktivitách v Řezně bohužel postrádáme. Brzy bylo oběma stranám jasné, že představa o hranici, kam až jsou utrakvisté ochotni ustoupit ve svých nárocích vůči králi i církvi, není zdaleka tak výhodná, jak se cizina po Lipanech domnívala. Do sporů theologického rázu, které propukly mezi Rokycanou a zástupci koncilu, panští zástupci příliš nezasahovali. Utrakvističtí poslové sněmu se však obrátili na své bývalé spolubojovníky z panské jednoty s výzvou, aby pro pokoj své vlasti přestoupili ke kompaktátům. Šlo o gesto, v jehož úspěch pragmatici Ptáčkova typu příliš nevěřili. Katolíci také odmítli s poukazem, že jsou jako věrní synové církve vázáni rozhodnutím basilejského sboru a jeho legátů.²⁵⁾ Bylo zřejmé, že k podstatnější dohodě nedojde, proto Ptáček a spolu s ním i Menhart z Hradce a Václav Strážnický z Kravař ani nevyčkali konce jednání a na přelomu srpna a září se vydali na Moravu. Všichni měli svá panství i v markrabství a bylo již takřka veřejným tajemstvím, že se moravští utrakvisté chystají vyrovnat se zástavním pánem země Albrechtem Habsburským. Dne 9. září 1434 připojil Hynce Ptáček z Pirkštejna v Brně svou pečeť k landfrýdní dohodě moravské šlechty s vévodou Albrechtem. Uzavření landfrýdu se rovnalo uznání Habsburkova markraběcího důstojství. Signatáři se zavazovali zasahovat proti

zemským škůdcům a za takové budou považovat všechny, kteří odmítnou přistoupit k zemskému míru. Počítalo se také s obnovením činnosti všech institucí zemského práva i s pomocí původním majitelům při dobývání ztracených krajů.²⁶⁾

Brněnského sjezdu Ptáček zřejmě využil i k rozšíření svého pozemkového majetku a dohodl se s Čeňkem Hlaváčem z Ronova na koupi jeho hradů a panství Přibyslav a Ronov. Přesnější datum této transakce bohužel chybí. Šlo sice o rozsáhlý majetek, který však během husitské revoluce utrpěl značné škody. Navíc na Přibyslavi v té době stále ještě seděl někdejší sirotčí hejtman Jan Hertvík z Rušínova. To vše by nasvědčovalo, že za zmíněná zboží Ptáček nevyplatil nijak závratnou sumu. Hertvík se po dohodě přesunul na pevný hrad Lichtenburk, který si o dva roky později nechal Zikmundem Lucemburským zapsat jako zástavu.²⁷⁾

V týdnu po sv. Havlu již byl Ptáček opět v Praze. Na zemském sněmu zde spolu s ostatními utrakvistickými posly informoval o průběhu a výsledcích řezenského sjezdu. Hlavní posun, který si museli kališníci přiznat, nastal v možnosti prosazení přijímání z kalicha jako závazné normy pro celé Čechy. Ptáčkovu bylo jasné, že strana podobojí nemá dost sil tento požadavek prosadit a další prodlužování jednání jen více odhalí rozpory uvnitř kališnického tábora.²⁸⁾

Pro Ptáčkovu budoucí konsolidační činnost mělo nesmírný význam, že sirotčí kněží přestali být zvláštní stranou v Čechách a po mnoha jednáních se spojili s Janem Rokycanou.²⁹⁾ V době sněmu nečekaně zemřel mladý Jindřich z Vartenberka. Sen o spojení Vartenberků a pánů z Lipé, od něhož si Ptáček do budoucna hodně sliboval, se rozplynul.³⁰⁾

Na několik dalších měsíců zprávy o Ptáčkovu mizí. Jako člen vladařské rady však nepochybně bedlivě sledoval dění, především vývoj na jihu. Na počátku roku 1435 zasadili táboři Oldřichovi z Rožmberka těžkou ránu, když jejich oddíly dobyly a vypálily jeho město Soběslav.³¹⁾

Česká zemská vláda na to reagovala podle dohod, které byly uzavřeny nejspíše již na svatojánském sněmu. Dne 17. března bylo na její příkaz zahájeno obléhání táborského hradu Ostromeč na Vltavě, jehož hejtmanem byl Filip z Padařova. Velitelem obléhajícího vojska zemská vláda jmenovala Hynce Ptáčka z Pirkštejna.³²⁾ Stál před úkolem, který nebyl nepodoben pozděj-

šímu poslání u hradu Sion. Na jedné straně táboří jasně porušili příměří, dohodnuté na svatojánském sněmu, na druhé byl však napaden člověk, který se v Řezně holedbal, že za přiměřenou sumu donutí celou zemi k návratu ke katolické víře. Oldřich z Rožmberka nebyl rozhodně sympatický kališnickému středu, který byl v zemské vládě silně zastoupen. Řešení bylo přiměřené zvážení všech zmíněných skutečností. Táborům byla dána vojenská odpověď, nikoli však příliš tvrdou a krutou formou. Pro tento způsob se Ptáček dokonale hodil. Ve vojsku, jemuž velel, byli zastoupeni i horliví katolíci – Jakoubek z Božejova s lidmi Perchty z Konopiště a zvíkovský purkrabí Mikuláš Krchlebec s oddíly Oldřicha z Rožmberka. Obléhatelé dostali několikrát významné posily – dne 25. dubna dorazil k hradu Aleš Holický ze Šternberka (snad právě zde se zrodila politická spolupráce obou mužů, jež vydržela až do Ptáčkovy smrti) s padesáti jezdci, jedenácti vozy a dvěma sty pěších. Dne 15. května se připojil i Hanuš z Kolovrat se sto pětadvaceti jezdci a více než třemi sty pěších.³³⁾ Pod Ostromečí se soustředila malá armáda, jejíž velikost bychom mohli odhadnout na 500 jízdních a 1 – 1,5 tisíce pěších. Filip z Pardařova byl po zvážení svých šancí ochoten za slušných podmínek hrad vydat, u Ptáčka se rovněž projevila zřejmá snaha nehnat věc do krajností. Stejně jako u Lipan jej vidíme v roli odpůrce radikálů, ale nikoli odpůrce zuřivého a fanatického. Dne 22. května se hrad Ptáčkově vzdal, když byl jeho posádce zaručen svobodný odchod na Tábor.³⁴⁾

V době, kdy Ptáček obléhal Ostromeč, jednal císař Zikmund s posly svatovalentinského sněmu. Češi vystoupili zvláště rázně k průtahům, o které se zasloužili zástupci koncilu. Zřetelně byla vyslovena hrozba, že nevyhově-li basilejský sbor českým požadavkům, nebudou s ním již vůbec jednat. V tomto případě by se nedostavili ani na chystaný sjezd v Brně. Císař přiměl legáty k určité povolnosti, ve stejné době je jeho diplomat Půta nejml. z Častolovic informoval, že zemská vláda podniká vojenské kroky proti radikálům, kteří znovu zdvihají hlavu. Zaznělo zde i Ptáčkovo jméno, rodil se obraz „loajálního kacíře“, který Hynce později dokázal obratně posílit a vytěžit z něho nemalý vliv.³⁵⁾

Těžištěm jeho společenského i mocenského vzestupu byla jednání o podmínkách znovuvedení Zikmunda Lucemburského na český trůn. Šanci mu poskytl brněnský sjezd v roce 1435. Bylo

jasné, že mu všechny zúčastněné strany přikládají větší význam, než loňským prvním námluvám a oboustrannému zkoumání terénu v Řezně. V českém poselstvu byly prakticky všechny důležité osobnosti, které rozhodovaly o osudu národa. Vedle Hynce Ptáčka se tu poprvé objevil i mladý Jiří z Poděbrad. Byla zde i mocenská elita východních Čech, řada jeho příštích spojenců – Diviš Bořek z Miletínka, Jan Hertvík z Rušínova a další.³⁶⁾ Císař i legáti stáli před jinou situací, než v Řezně. Husitské kněžstvo bylo podpořeno silou kališnické válečné aristokracie, jež se opírala o rozsáhlou základnu zabraného církevního a královského majetku. V tomto smyslu Ptáček do jejich řad nepatřil, během války se neobohatil zábořem církevních ani komorních statků, a nebyl tedy osobně motivován snahou legalizovat své zisky. I v tomto směru se zdál katolické straně „přijatelným kacířem“. Na brněnském sjezdu se Hynce ještě držel těsného spojení s Menhartem z Hradce. Když byla „světská“ jednání zastíněna církevním sporem a uvázla pro neústupnost kněží obou stran, byla to právě tato dvojice, která se chopila role prostředníků. Oba radili české delegaci jistou umírněnost, na druhé straně naléhali i na legáty, aby projevíli více povolnosti, nebo ohrozí Zikmundův návrat na český trůn. Ptáček i Menhart vítali posílení stavovských pozic na úkor panovníka a nebyl jim proti mysli ani vliv české šlechty na domácí církevní hierarchii – oba mimo jiné záhy využili i nové právo laiků podílet se na volbě arcibiskupa.

Dne 3. srpna 1435 se Ptáček naposledy setkal s legáty. Ti se rozhodli rozdělit sbírku koncilu mezi čtyři české šlechtice – Oldřich z Rožmberka a Menhart z Hradce obdrželi 600 zlatých, sám Ptáček dostal 400 a Aleš ze Šternberka 300 zlatých. Ptáček se v jejich očích zařadil mezi nejméně vlivné osobnosti v zemi.³⁷⁾

Z Brna si nedovážel jen výše zmíněnou sumu, na rozdíl od válečných zbohatlíků se nikdy nenasytně nehnal po majetku, snažil se ale být u každého významného jednání a rozhodnutí. Tímto způsobem si předem zajišťoval významné postavení v obnoveném království. A v Brně se nejednalo jen o osudech církevního a komorního zboží, ale i o zemských a dvorských úřadech. Patrně již na tomto sjezdu získal Ptáček od Lucemburka příslib hodnosti nejvyššího hofmistra.

Jeho stoupající vliv se projevil o několik měsíců později na sněmu v Praze. Na sněm přijeli i poslové polského panovníka,

kteří podněcovali odpor vůči císaři i koncilu. Jménem svého krále nabízeli materiální a patrně i vojenskou pomoc. Na pražském sněmu se však většina české šlechty postavila proti a právě z polského tlaku vyvozovala, že je nutné co nejdříve dosáhnout dohody s císařem, má-li být v Čechách zachován mír. Výsledek jednání nejlépe shrnuje citace z kroniky Bartoška z Drahonic. *„Pan Menhart z Hradce, pan Hynek řečený Ptáček z Pirkštejna, Aleš Holický ze Šternberka, Petr ze Zvířetic, Heralt z Kunštátu, Hanuš z Kolovrat a slouvní rytíři Vilém Kostka z Postupic, Diviš Bořek z Miletínka, Jan ze Smiřic, Hertvík z Rušínova a přemnoho dalších pánů, rytířů a měšťanů po mnoha jednáních učinili usnesení o míru v království a dohodli se na pánu království českého za určitých podmínek a ustanovení, která se jim zdála užitečná pro dobro království, totiž na panu Zikmundovi, císaři římském a králi uherském, který tehdy dlel v Uhrách v Novohradě.“*³⁸⁾

Nejdůležitější událostí sněmu byla volba pražského arcibiskupa a jeho sufragánů. Hynce Ptáček byl vybrán mezi 16 volitelů jako druhý zástupce utrakvistické vyšší šlechty. Arcibiskupem zvolil výbor jednomyslně Jana Rokycanu. Volba byla navíc umocněna prohlášením volitelů, že na svých panstvích nebudou trpět nikoho, kdo odmítne poslušnost zvolenému arcibiskupovi.³⁹⁾ Aniž to Ptáček tušil, vyslovil zde jeden z pilířů své politiky ve 40. letech. Rokycana byl mužem, který dokázal pevně stát na svých zásadách, byl však schopen reálně zhodnotit situaci a změnit stanovisko, jež se v daném okamžiku ukázalo jako nerealizovatelné.⁴⁰⁾ Právě tyto vlastnosti musely být pragmatickému Ptáčkovi sympatické. Takového muže potřeboval příští utrakvistický vůdce v čele duchovní správy.

Ptáček byl zvolen i do poselstva, které mělo císaře informovat o výsledku volby i stanoviscích sněmu v otázce jeho návratu na trůn. Celkem 200 členná skupina vyrazila na cestu 10. listopadu. Zdržení způsobily nepokoje v Praze, v jejichž důsledku se cesty nezúčastnil Jan Rokycana. Snad právě tehdy se začaly objevovat první trhliny ve spojení Hynce Ptáčka z Pirkštejna s Menhatrem z Hradce. Menhart totiž stál v pozadí intrik a pomluv, které Jana Rokycanu a kazatele Pavla od sv. Jiljí obviňovali z chystaného spiknutí s cílem zmocnit se násilným převratem Prahy a znemožnit tak realizaci sněmovních usnesení.⁴¹⁾

V důsledku této atmosféry do Stoličného Bělehradu nakonec nejel jediný utrakvistický kněz. I přesto došlo v Bělehradu k velmi ostrému sporu mezi Čechy a zástupci koncilu. Legáti se od počátku zaměřili na přední utrakvistické osobnosti – Menharta z Hradce, Hynce Ptáčka z Pirkštejna a Alše Holického ze Šternberka. Pakliže po jednáních v Brně a zmíněné finanční podpoře považovali Ptáčka za muže, který jim půjde na ruku a bude brzdit rázného řečníka Jana Velvara, museli být zklamáni. Jejich požadavky, zejména naléhání, aby císař odvolal vše, co v Brně Čechům přislíbil nad rámec kompaktát, byly „silnou kávou“ dokonce i pro Menharta z Hradce. Ptáček by tak zpochybnil i významnou pravomoc, jíž se mu ostalo na pražském sněmu – účast při volbě arcibiskupa. Dne 28. prosince Ptáček i Menhart varovali legáty, že odvolání brněnských slibů rozbije celé jednání a kdyby se tak přece stalo tajně, vyjde vše brzy najevo a pak otřese císařovým postavením v Čechách. Nezůstalo jen u slov, Ptáček se připojil ke skupině delegátů, která se chystala na protest odjet zpět do Čech. Zikmundův ostrý výbuch sice legáty poněkud zkrotil, následné Lucemburkovo prohlášení, že až bude v Čechách, „*všechny věci ke starému způsobu navrátí*“, jim však dodalo novou energii a požadovali stvrzení tohoto slibu listinou. Císařovi diplomaté ji sice formulovali mírně a opatrně, jakmile se však o ní Čechové dozvěděli, požádali císaře o propuštění a chystali se k odjezdu. Zikmundův zeť Albrecht Habsburský situaci zachránil návrhem, aby požadovaný slib byl dán legátům pouze ústně. Souhlasili, ovšem s podmínkou, že se tohoto slibu zúčastní i Menhart z Hradce, Hynce Ptáček z Pirkštejna a Aleš Holický ze Šternberka. Žádost legátů je pro nás dokladem, že uvedený muž považoval koncil za dostatečně vlivné a zároveň stále ještě spřízněné se svými snahami. Zda se slib skutečně konal za jejich účasti, jak navrhovali legáti, nevíme. Zikmund zástupcům koncilu slíbil, že v Čechách nikdo nebude nucen k víře podobojí. Odpovědnost za slib vzal plně na sebe, a uklidnil tak české poselstvo.⁴²⁾ Dne 6. ledna 1436 pak vydal Čechům majestát, kterým poskytl určitou záruku jejich dosavadním požadavkům.⁴³⁾

Hlavní rozpory tak byly spíše ututlány než odstraněny. Legáti žádali, aby sjezd, určený k formálnímu završení dohod, byl uspořádán v Praze. Čeští politikové, ale i císař si však byli vědomi, že všechny požadavky Čechů, zvláště určené koncilu, nebyly uspo-

kojivě vyřešeny, a proto by v Praze mohlo dojít k nepokojům a dalšímu zdržení. Více pro daný účel vyhovovala Jihlava ležící přímo symbolicky na českomoravském pomezí. Dne 12. ledna se české poselstvo zdvořile rozloučilo. Ptáčka i ostatní čekala dlouhá zpáteční cesta v mrazivém počasí. Do Prahy dorazili až 31. ledna. Sněm už byl dávno rozpuštěn, proto o výsledcích jednání informovali alespoň zemskou vládu. Po jejich zprávách se zemský správce Aleš Vřešťovský z Rýzmburka rozhodl vypsát nový sněm na konce února.⁴⁴⁾

Sněmovníci pověřili zemskou vládu přípravou slavnostního shromáždění v Jihlavě a souhlasili s vypsáním mimořádné berně, z jejíhož výnosu měl být císař slavně a okázale uveden do Prahy. Důležitým bodem, na jehož formulaci měly nepochybně vliv zprávy poselstva o pokusech legátů zrušit některé dohody z Brna, bylo usnesení, že stavové nepřijmou kompaktáta dříve, než basilejský koncil potvrdí arcibiskupa Jana Rokycanu a oba jeho sufragány. Sněm pověřil tři nové posly, aby císaři sdělili výsledek sněmu a připomněli mu jeho závazek zasadit se o Rokycanovo potvrzení. Této mise se již Ptáček nezúčastnil a patrně odjel strávit jarní měsíce do Ratají.⁴⁵⁾

Jak se ukázalo, ani dosavadní zdlouhavá jednání nevyřešila sporné otázky alespoň do té míry, aby se v Jihlavě nestaly podnětem nových polemik. Až na počátku července obě strany dospěly k dohodám. Ptáček byl přítomen slavnostnímu vyhlášení kompaktát a v Jihlavě se zdržel až do srpna. Dne 14. tohoto měsíce se účastnil obřadu symbolického poddání rukou přijatému českému panovníkovi.⁴⁶⁾ Lucemburka pak spolu s dalšími šlechtici doprovázel do Čech a účastnil se i císařova okázalého vjezdu do Prahy.⁴⁷⁾

Na Zikmundově dvoře se záhy poté ujal úřadu nejvyššího hofmistra. Měl tak příležitost znovu být u zásadních jednání a získat řadu důležitých zpráv z první ruky. Většina dosavadních badatelů se shoduje, že pánu z Pirkštejna připadl rovněž post v královské radě, která měla plnit roli stálého garanta kališnických zájmů. Kdy však vznikla, nevíme. V každém případě, když již na počátku září vypukl první spor legáta Filiberta s Janem Rokycanou a legáti protestovali proti podávání svátosti oltární dětem a dalším „úchylkám“ v kostelních řádech, jsou Hynce Ptáček z Pirkštejna, Menhart z Hradce, Oldřich z Rožmberka a Aleš

Vřešřovský z Riesenburka označeni jako radové, jejichž mínění o tomto problému si císař vyžádal. Ptáček nyní ještě našel společnou řeč s Menhartem i Rožmberkem. Zikmund na jejich naléhání sdělil legátům, že k zásahům, jaké požadují, doba ještě nedozrála.⁴⁸⁾ Několik týdnů poté Ptáček svou radou přispěl k uklidnění sporu pražských obcí o zničená obchodní privilegia, která Novému Městu dávala právo k prodeji koření, bavlny, zvěřiny a dalšího zboží. *„Urození páni, pan Menhart z Hradce, pan Ptáček z Pirkštejna, pan Aleš ze Šternberka a z Holic, kteří sú byli před císařovou Milostí, rada jeho, ti sú vyznali, že se pamatujú, že od jich mladosti ty věci sú bývali na Novém Městě prodávány.“*⁴⁹⁾

Na prvním sněmu v obnoveném království, který probíhal od 29. září v síni Karolina, patřil Ptáček k oněm kališnickým páňům, kteří spolu s panovníkem donutili mistra Petra Payna, aby vynesl rozhodčí výrok v dogmatickém sporu mezi pražany a tábory. Jejich tlaku Payne podlehl a s jistými výhradami vyzval tábory, aby se podrobili věroučným zásadám Jana Rokycany.⁵⁰⁾ Ptáček tak měl před očima model, jehož o necelých osm let později obratně využil ke konečnému pokoření tábořského duchovenstva.

Ve starších pracích se často setkáme s mylným tvrzením, že Ptáčkovi po tomto sněmu připadl i důležitý úřad nejvyššího mincmistra Hor Kutných, který ve skutečnosti od 5. října 1436 zastával jeho přítel a vzdálený příbuzný Jan Čabelický ze Soutic.⁵¹⁾

Otázka je, zda se císaři krátce po sněmu skutečně podařilo Ptáčka přimět, aby se připojil k tažení proti odbojnému Hradci Králové, který již čelil oddílům krajské hotovosti vedené Divišem Bořkem z Miletínka. Ačkoli císař Zikmund ve svém listu z 23. října 1436 ujišťoval Oldřicha z Rožmberka, že *„zjitra již bohdá pan Ptáček a Pražané vytrhnú“*, není v pramenech jediná zmínka o Ptáčkově diplomatickém, natož pak vojenském podílu na řešení konfliktu s Hradcem Králové.⁵²⁾

Bořkova porážka, umocněná dojmem tragické smrti Viléma Kostky z Postupic, ukázala, že radikálové jsou ještě schopni účinného vojenského odporu. Za této situace se stalo pro Zikmunda nutností uposlechnout rad českých páňů, mezi nimiž nalezneme i Hynce Ptáčka z Pirkštejna, a uzavřít dohodu s vůdčím představitelem tábořské strany Bedřichem ze Strážnice. Ve svět-

ských záležitostech nastala rychlá shoda, náboženská otázka ale hrozila přerůst ve vážný problém. Přes protesty legátů byla dne 18. listopadu podepsána smlouva, jíž v roli svědka signoval i Ptáček. Dne 15. ledna pak císař vydal majestát, o který se táboři opírali až do června 1443. První klauzule jim nejen zaručovala, že nebudou tisknuti od zákona božího, ale navíc potvrzovala i právo táborské církve na zachování jejich dosavadních bohoslužebných řádů.⁵³⁾ Téhož dne byla uzavřena dohoda i s knězem Bedřichem, která jako zástavu v hodnotě 3000 kop grošů zaručovala táborskému vůdci držbu pevného Kolína, 25 vsí a 3 mlýnů.⁵⁴⁾ Ptáček měl na jejím uzavření nemalý podíl. Toto jednání zřejmě předurčilo jejich pozdější vztahy, které kolísaly mezi dočasným spojenectvím nebo neutralitou a vzájemným respektováním v období od Listu mírného a do Ptáčkovy smrti. Na rozdíl od Jiřího z Poděbrad nikdy nenalezneme Ptáčka v otevřeném střetu a osobním nepřátelství s knězem Bedřichem.

Také Ptáčkovu spojenectví s Alšem Holickým ze Šternberka bylo zřetelné již od konce roku 1436. Dokladem je pro nás i Alšův list Rožmberkovi, ve kterém jihočeského magnáta vyzýval, aby neváhal se svým příjezdem do Prahy, protože on a Ptáček se s ním nutně potřebují poradit o velmi důležitých věcech.⁵⁵⁾

V lednu 1437 Ptáčkova hvězda na politickém nebi dostoupila vrcholu. Účastnil se nového zemského sněmu a po rozhodnutí sporu o „sedání v lavicích“ byl jmenován do zemského soudu jako nově ustavený zemský kmet.⁵⁶⁾ Tento post získal i jeho pozdější nástupce – sedmnáctiletý Jiří z Poděbrad. Dne 11. února se Ptáček v chrámu sv. Víta zúčastnil korunovace Zikmundovy manželky Barbory Celské.⁵⁷⁾

Pak nastal v jeho životě zlom, dosavadní, byť účelová loajalita k Lucemburkovi dostala vážné trhliny. Císařův ostrý konzervativní kurz již ohrožoval postavení strany podobojí. Ptáček proto přestal podporovat jeho politiku a spolu s Alšem Holickým ze Šternberka a dalšími českými pány se začal orientovat na Barboru Celskou a plán nástupu polského prince Kazimíra na český trůn po Zikmundově smrti. Byla oprávněná výtka z opovředného listu Jiřího z Poděbrad, v níž dne 27. května 1450 obviňoval Rožmberka: „*Takés pana Alše ze Šternberka i nebožtíka pana Ptáčka navedl, aby o krále polského stáli, aby sem přijat byl, slihuje s nimi v tom zůstati...*“⁵⁸⁾ Do prvních měsíců roku 1437 sku-

tečně spadalo ochlazení ve vztazích mezi císařem a panem Oldřichem i několik listů, v nichž Rožmberk žádal Barboru Celskou o pomoc a dostalo se mu jejích příslibů.⁵⁹⁾ Kam až sahalo spleť plánů o převzetí moci po Zikmundově smrti, nevíme.

Do této situace přišel císařův příkaz, aby Ptáček zasáhl proti poslednímu otevřenému nepříteli Zikmundovy vlády – Janu Roháčovi z Dubé. Již soudobé pozorovatele upoutal fakt, že byl vedením výpravy pověřen právě on. Podle jedné s hypotéz od něj císař i česká šlechta očekávali, že se s odbojným pánem dohodne a přiměje ho ke kapitulaci bez většího krveprolití. Krutý Roháčův konec této domněnce odporuje, byť musíme vzít v úvahu i náladovost starého a nemocného panovníka. Nelze vyloučit ani zdánlivě nesmyslnou hypotézu, že se Ptáček císaři sám nabídl. Nebylo nic nového, že se na pacifikaci horlivých husitů podíleli právě lidé z kališnického středu. Vzpomeňme jen jména bojovníků u Hradce Králové – Diviš Bořek z Miletínka, Vilém Kostka z Postupic či Jan Pardus z Vratkova. Vzhledem k tomu, jak obléhání ve skutečnosti probíhalo, musel mít Ptáček zájem na tom, aby nebylo svěřeno někomu horlivějšímu. Tvrdý reakční kurs i agresivita konzervativních sil v Praze už přesáhly mez, na kterou byl ochoten přistoupit.⁶⁰⁾

Většina rytířského stavu se postavila císaři na odpor při jeho žádosti svolat proti Roháčovi zemskou hotovost. Roháč své nepřátelství Zikmundovi řádně opověděl, je tedy osobním nepřítelem, nikoli zemským škůdcem. Má-li panovník zájem na jeho zneškodnění, ať použije své vlastní prostředky.⁶¹⁾ Těch však neměl Lucemburk nikdy nazbyt. Proti Sionu proto nevytáhla žádná ohromující vojenská síla, nýbrž malé vojsko složené převážně z kališníků. Po Ptáčkově boku byl i Jan Čabelický ze Soutic. Jisté je, že vojáci byli více oddáni Ptáčkovi než císaři.⁶²⁾ Při obléhání Sionu se pán z Pirkštejna projevil jako obratný, ale i tvrdě pragmatický politik. Úmyslně protahoval tuto akci do poslední možné chvíle. Z nastíněných Ptáčkových rodinných poměrů můžeme soudit, že tu nešlo o ohled k příbuznému, ale o jasný politický záměr. Jan Roháč sympatizoval s polskou kandidaturou, s Ptáčkem se lišili jen v názoru, jakým způsobem by se tak mělo stát. Hynce preferoval co nejklidnější převzetí moci, nejlépe formou regentství královny Barbory po dobu nezletilosti polského prince. Prozíravý člověk musel uvažovat o odporu prorakouské-

ho bloku – proč tedy proti sobě tvrdým postupem vůči Roháčovi poštvat radikály, z nichž se v případě války mohli stát spojenci. Žádný z nám známých zdrojů neuvádí, že by došlo k výpadu hradní posádky či Roháčové pokusu z obleženého hradu uniknout. Pokud by neměl povědomí, proč jeho protivníci u Sionu leží, ale nepokouší se ho dobýt, jistě by jejich liknavosti využil.

Vyčkávací taktiku Hynce dovedně maskoval opakovanými stížnostmi na nedostatek vojska i peněz. Císař Zikmund vzal jeho listy vážně a dvakrát písemně žádal Oldřicha z Rožmberka, aby se svým sborem posílil obléhající oddíly pod Sionem. Rožmberk příznačně odpověděl steskem na velké obtíže ve svých državách.⁶³⁾

Nervózní Lucemburk v září vyslal k Sionu uherské jízdní oddíly Michala Országha, jediné větší vojenské síly, jimiž disponoval. Ptáček vyřešil kritickou situaci jako dokonalý profesionál, který se vyhýbá přímému hazardu. Jakkoli víme, že vztah mezi statným uherským magnátem a Barborou Celskou přešel do intimní roviny, zůstával Zikmundovým důvěrníkem. Riskovat bitvu s uherskými oddíly znamenalo pro pána z Pirkštejna přijít o všechny hodnosti, kterých dosáhl, a vzdát se plánů na klidné převzetí moci po Lucemburkově smrti. I kdyby Országha porazil, hrozilo, že v odboji zůstane osamocen. Formující se východočeská opozice nebyla ještě připravena vstoupit do otevřeného boje, mnoho lidí dosud necítilo přímé ohrožení. Ptáček se rozhodl Roháče obětovat. Dne 6. září, pravděpodobně ještě před Országhovým příchodem, na hrad zaútočil. Dobové zprávy mluví o velkém počtu zajatců, nikoli padlých. I to svědčí, že náhlý útok obránce značně zaskočil. Zvěst o dlouhém statečném odporu hušitského hejtmána, která měla zakrýt skutečný průběh válečných operací, se ukázala přijatelná pro všechny strany a spolehlivě ji vyvrátil až archeologický výzkum Evy Jánské v 60. letech 20. století.⁶⁴⁾ Za zmínku rovněž stojí, že Ptáček ani v době nejostřejších sporů s tábořským kněžstvem nikdy nemusel čelit výtce, že vydal jejich věrného bratra Roháče na smrt.

V říjnu 1437 se Ptáček zúčastnil sněmu v Praze, na němž vystoupil Diviš Bořek z Miletínka s protestním listem tří východočeských krajů. O dalším jednání bohužel nemáme přesnější zprávy. Podle pozdějších zmínek se zde císař Zikmund pokoušel prosadit dodatečné uznání sňatku své dcery (jakožto dědičky) s Al-

brechtem Habsburským, což mělo být prvním krokem pro Albrechtovu cestu na český trůn. Nic z toho se však Zikmundovi nepodařilo a celá záležitost byla odložena k dalšímu sněmu. Nešlo ani tak o neochotu císařovy strany (katolíků a umíněných utrakvistů) angažovat se v jeho prospěch, jako spíš o ohled na veřejnost pobouřenou Roháčovou popravou a stanovisko představitelů utrakvistického středu s Ptáčkem v čele. Ti se sice nepřipojili k východočeské opozici vedené Divišem Bořkem z Miletínka, ale jejich odvrát od císaře začínal být stále zřetelnější. Zdá se, že na sněmu zazněl od Ptáčkovy skupiny protest proti přijetí Albrechta bez potvrzení patričních záruk.⁶⁵⁾

Za Zikmundova života se Ptáček ani nikdo z okruhu jeho příznivců proti císaři otevřeně nepostavil. Je však jisté, že pokračovaly jejich kontakty s Barborou Celskou. V listopadu se už u Zikmunda projevila jasná obava z možného spojení Ptáčkovy skupiny s východočeskou opozicí. Přesto před svým odjezdem jmenoval Zikmund Ptáčkova přítele Alše Holického ze Šternberka jedním ze šesti zemských hejtmanů, kteří císaře měli zastupovat po dobu jeho nepřítomnosti. Zároveň však svého zetě důrazně upozornil, že Aleš je mužem, jemuž nelze důvěřovat.⁶⁶⁾

Výrazněji vstoupila Ptáčkova skupina do politického života na prosincovém sněmu. Z panských zástupců nalezneme v jejích řadách samozřejmě Alše Holického ze Šternberka a jeho syna Petra, Petra Zvířetického z Vartenberka, mladého Jiřího z Poděbrad, patrně i Alše ze Žeberka a dočasně Hynka z Dubé. Z rytířů s Ptáčkovými plány sympatizovali Petr, Jan a Václav Zmrzlíkové, Přibík z Klenového, mladí Kostkové z Postupic a Mikuláš Trčka z Lípy. Váhu tomuto volnému seskupení dodávala podpora 23 měst, byť většina z nich měla velmi blízko i k radikálům. Přesto by vůdčím kruhům královských měst více vyhovovalo klidné převzetí moci a stabilizace pozic získaných při Zikmundově nástupu na český trůn než válka a posílení radikálních vrstev v utrakvistickém táboře.⁶⁷⁾ Pro tuto umírněnou opozici je vhodnější název Barbořina strana, neboť k tomu, aby Ptáček získal u všech jmenovaných trvalý respekt a podporu, bylo třeba ještě několika let usilovné a nelehké práce.

Hned na počátku sněmovního jednání podala Ptáčkova skupina ostrý protest proti zajetí císařovny Barbory. Kancléř Kašpar Šlik byl proto nucen jednat přímo s Ptáčkem a vysvětlovat,

že rozkaz k této akci nevydal vévoda Albrecht, nýbrž ještě zesnulý Zikmund.⁶⁸⁾ To způsobilo dočasné ukliďnění, Ptáčkova skupina však opakovaně zdůrazňovala nutnost Barbořina propuštění, máli se jednání s Albrechtem odvíjet v konstruktivním duchu.

Na sněmovní schůzi 26. prosince přednesl Šlik stavům požadavky zemřelého císaře a poté oficiálně vyhlásil Albrechtovu kandidaturu. Ptáček si byl dobře vědom drtivé převahy rakouské strany, již za nepřítomnosti radikálů nemohla Barbořina skupina účinně čelit. Proto spolu s Alšem Holickým za svou skupinu žádal, aby se s jednáním počkalo „až do příchodu jiných“, čímž měl pravděpodobně na mysli Bedřichovu stranu, zvláště však představitele východočeské opozice.⁶⁹⁾ Sněm, na němž měli habsburští stoupenci takřka čtyřnásobnou převahu, však odklad odmítl. Ptáčkova skupina žádala tedy alespoň čas ke zvláštní poradě, i to však rakouská strana odmítla. O den později došlo na schůzi v Karlově koleji už k otevřené roztržce. Ptáček spolu se svými spojenci na protest demonstrativně opustil schůzi a někteří představitelé umírněné opozice dokonce ze sněmu odjeli. Rakouská strana po jejich odchodu sama přikročila k volbě Albrechta Habsburského českým králem. Pocit vítězství ale záhy vystřídala obava z ostré reakce Ptáčkových lidí. Proto je krátce po volbě páni rakouské strany navštívili v jejich příbytcích a přemlouvali je, aby se pro uchránění dalších zmatků a nepokojů nestavěli proti Albrechtově volbě.⁷⁰⁾ Vedla je k tomu obava z možného spojení Barbořiny strany s propolskými radikály, zřejmě podpořená nepřímou vyslovenou hrozbou o povolání polského krále, již Oldřichovi z Rožmberka tlumočil Aleš Holický. Ptáčkova odpověď, že předmětem sporu není osoba kandidáta, nýbrž volební podmínky, dává tušit, že určité varování z jeho skupiny v tomto směru skutečně vyšlo, zároveň byla ale zřetelnou nabídkou k obnovení přerušovaných jednání. Oficiálně však od Barbořiných stoupců nezaznělo na sněmu o polské kandidatuře ani slovo.⁷¹⁾

Rakouská strana projevila ochotu o podmínkách Albrechtova uznání jednat, ač z jejího budoucího postupu vysvítá, že jí šlo jen o uklidnění situace a dočasnou pacifikaci Ptáčkovy skupiny. Z rakouské i Barbořiny strany byl zvolen výbor k vypracování volební kapitulace. Zasedli v něm Ptáček i Aleš Holický. Podmínky, na nichž se obě reprezentace shodly, byly pro Albrechta

Habsburského dosti tvrdé. Jasně se v nich odrazila hlavní stanoviska Ptáčkovy skupiny, která odpovídala typickému feudálnímu patriotismu české šlechty. Volební kapitulace za stávajícího znění měla zabránit tomu, čeho se Ptáčkova skupina s Albrechtovým příchodem nejvíce obávala – ohraničení a omezování svobod kališnických Čechů, silného tlaku na restituci katolicismu a odsunu utrakvistů z úřadů, hodností a zástavně drženého majetku. Za daného rozložení sil na sněmu bylo konečné znění volební kapitulace nepochybným úspěchem Ptáčkovy skupiny. Jak však ukázal další vývoj, rakouská strana tyto podmínky pokládala pouze za dočasný ústupek. Zajímavé je, že Ptáčkova skupina byla v zájmu dohody ochotna obětovat i Jana Rokycanu.⁷²⁾

Ptáček se po sněmu rozhodl pro rychlé jednání s radikály. Chtěl zamezit dalšímu plundrování válkami zničené země, byla tu však i snaha zabránit, aby jeho skupina zůstala izolovaná uprostřed boje mezi propolsky orientovanými radikály a habsburskou stranou. V případě, že by se Ptáčkovi podařilo získat horlivé utrakvisty pro volební kapitulaci, váha jejích článků by velmi vzrostla a nepochybně by vzrostl i význam Ptáčkovy skupiny. Ptáček se proto ujal role prostředníka mezi Prahou a radikály. V první polovině ledna se sjel v Kutné Hoře s Bedřichem ze Strážnice i s jinými jeho straníky a podařilo se mu ho přimět k příměří s Pražany až do sv. Jiří. Pražanům o tom poslal zprávu po svém panoši Širnočkovi.⁷³⁾

S Bedřichem jednal i o pražské volbě a volební kapitulaci, žádné rozhodnutí o této věci však v Hoře nepadlo. Ptáček se tedy se zástupci radikálů alespoň dohodl na sjezdu tří východočeských krajů (Hradeckého, Chrudimského a Časlavského), který svolal na 22. leden do Chrudimi. Zde mělo být přijato jasné stanovisko k pražským úmluvám.

Krátce po jednání v Hoře se sjel Ptáček s Alšem Holickým v Dobřejovicích (18. ledna), aby ho informoval o výsledcích jednání a prodiskutoval další postup.⁷⁴⁾ To už k nim dorazily zprávy o intrikách rakouské strany a Aleš se v dopise Rožmberkovi důrazně ohradil proti nařčení, že by on a Ptáček byli „*příčinou těch bůřek okolo Prahy*“. Ve starší literatuře se objevují zprávy, že Ptáček měl již v lednu tajnou dohodu s Bedřichem ze Strážnice o jednání s Polskem.⁷⁵⁾ Žádné doklady však o tomto nemáme, i když nepokrytá hrozba Alše Holického tlumočená Rožmberko-

vi by těmto domněnkám mohla nasvědčovat. Pokud opravdu Ptáček opět rozvíjel dvojí hru, pak šlo spíše o návaznost na plány Barbory Celské a snahu neuzavřít si cestu k Jagelloncům v případě, že by Albrecht odmítl pražské úmluvy.

Na sjezdu v Chrudimi (22. ledna) se Ptáček stejně jako v Kutné Hoře pokoušel naklonit radikály k uznání Albrechta Habsburského na základě pražských podmínek. Nepochybně však i pro něho samého bylo nej přednější, aby Albrecht propustil královnu Barboru a přiznal jí věnná města v Čechách. Během jednání do Chrudimi dorazili poslové Vladislava Jagellonského, kteří velmi sebevědomě prohlásili, že jejich pán je ochoten a připraven vstoupit do Čech, kdykoli mu Čechové vzkáží. Ptáčkovy snahy za této situace vyzněly vniveč.⁷⁶⁾

Údajně v polovině února došlo v Kutné Hoře ke schůzce Hynce Ptáčka, Alše Holického, Petra ze Zvířetic a nyní již i Alše ze Žeberka s polskými posly. Předmět jednání nám bohužel není znám. Ani tehdy se však ještě Ptáček a jeho přátelé nevzdali svého středního stanoviska. V jejich jednání byla skryta zřetelná hrozba rakouské straně, nepochybně v důsledku násilného převratu v Praze, a záleželo na jejím dalším postupu, zda se tato hrozba stane skutkem.⁷⁷⁾

Ptáček pokračoval v kontaktech, které měly utužit soudržnost skupiny soustředěné kolem něj a Alše Holického. Šternberk v té době jednal ve Vídni jako člen českého poselstva s Albrechtem Habsburským a snažil se ho přimět k přijetí pražských volebních podmínek. Proti prorakousky orientované většině poselstva a zvláště proti obratnému Oldřichu z Rožmberka se však mohl jen těžko prosadit. Ptáček zůstal s Alšem v písemném styku a mohl si tak udělat obrázek o tom, kam se jednání nachyluje. Král Albrecht v mnoha ohledech přistoupil na české podmínky, v otázkách záruk všech získaných pozic českých utrakvistů ve světské i náboženské rovině však nebyla jeho odpověď pro Barbořinu stranu dostatečná a bylo zřejmé, že by ji radikálové rozhořčeně odmítli. Ani v otázce svého přístupu k císařovně Barboře nehodlal Habsburk učinit výraznější ústupky. S tím bylo dne 16. dubna jednání uzavřeno.⁷⁸⁾

V druhé polovině dubna dostal Ptáček od Alše Holického zprávy, že přední požadavky Barbořiny strany byly v podstatě odmítnuty. Hned po této zprávě svolal své přední stoupence do Kutné

Hory. Zde se jeho zatím nepřilíš početná panská a rytířská frakce jednoznačně vyslovila pro polské nástupnictví. Rychlost, s níž Ptáček jednal, svědčí o tom, že byl dobře zpraven o postupu radikálů (patrně od Bedřicha ze Strážnice), především o vyslání českého poselstva na shromáždění polských stavů v Korczynu. Zde v Kutné Hoře, patrně ve Vlašském Dvoře, tedy došlo k oné „neslušné volbě Kazimíra od čtyř či pěti pánů skrovného jmění, jenž byla podnícená záští i lakotnou touhou obohatit se“, jak se následně vyjádřila Albrechtova strana. Víme, že se sjezdu kromě Ptáčka zúčastnil Petr Zvířetický z Vartenberka, Aleš ze Žeberka a v průběhu jednání dorazil Aleš Holický ze Šternberka a snad i jeho syn Petr. O dalších panských účastnících nemáme zprávy. Zmínka o „skrovném jmění“ byla zřejmě oprávněná, snad s výjimkou Alše Holického. Rytířský stav zde byl zastoupen nepochybně početněji, Albrechtova strana však „zemánkům“ nevěnovala pozornost a jiné zprávy o účastnících sjezdu bohužel nemáme.⁷⁹⁾ O dalším Ptáčkově postupu však zprávy hovoří dosti nejasně a umožňují různý, ba velmi odlišný výklad.

Čeští historici (R. Urbánek a F. Šmahel) soudí, že se Ptáček a Aleš ze Šternberka ihned po skončení sjezdu vydali do Polska, kde ještě stihli koncem dubna shromáždění polských stavů v Korczynu. Nabídka české koruny dostala jejich příchodem jiný lesk, neboť krakovský dvůr vlivem Zbygněva Olešnického zatím váhavě zkoumal výhody či nevýhody případné intervence.⁸⁰⁾ Velkou úlohu hrál i předpokládaný odpor domácího i zahraničního kléru proti spojení Poláků s radikální táborskou opozicí. Zbygněvově klíce se podařilo docílit, že za kandidáta na český trůn nebyl nadále prosazován mladý král Vladislav, ale jeho bratr Kazimír. Je nepochybné, že Ptáčkova skupina přišla Polákům velmi vhod zvláště v otázce vnější prezentace jagellonské kandidatury. Už to nebyli jen kacířští zemaní a měšťané, kdo volá Jagellonce na český trůn. Ptáček i Aleš Holický patřili k předním osobnostem na dvoře posledního Lucemburka a pocházeli ze starobylých panských rodů. Oba navíc měli v minulosti významné kontakty s koncilem a jejich zásluhy, jak víme, byly v Brně oceněny i nemalou finanční částkou.⁸¹⁾

Polský historik Roman Heck však zcela odmítá, že by se Ptáček s Alšem Holickým zúčastnili jednání v Korczynu. Podle něho vše vzniklo chybnou interpretací fragmentu z listu Albrechta

Habsburského, datovaného 2. června 1438.⁸²⁾ Heck vše vysvětluje tím, že k sjezdu Ptáčkovy skupiny v Kutné Hoře (který posouvá až na počátek května) byli vysláni polští poslové spolu se zástupci radikálů a tam se prý dohodli o podmínkách přistoupení Barbořiny strany. Zdá se to však být příliš odvážná konstrukce na to, čím je, či spíše není podložena, neboť kromě zpochybnění výkladu zmiňovaného listu Heck neuvádí žádný věrohodný zdroj pro svou tezi.⁸³⁾

Jisté je, že na počátku června byli Ptáček i Aleš opět v Čechách, kde události dostaly rychlý spád. Dne 30. května vytrhl vévoda a nyní již i římský a uherský král Albrecht s početnou jízdou z Vídně a již 5. června vstoupil do Jihlavy. Tam na něj čekali přední členové rakouské strany v čele s Oldřichem z Rožmberka. Před Habsburkem se přišli sklonit i zástupci Kutné Hory, kde ještě před nedávnem probíhal sjezd Ptáčkovy strany.⁸⁴⁾

Ptáček se nedal ovlivnit (s největší pravděpodobností vynuceným) listem královny Barbory, která svého příznivce vybídla, aby se již neodvolával na hájení jejích nároků a nečinil jejímu milému synovi Albrechtovi žádné překážky v jeho oprávněné cestě na český trůn. Naopak požádal Habsburka prostřednictvím poselstva vedeného Přibíkem z Klenového, aby nevstupoval do království dříve, než učiní zadost jeho straně. Ať zemský sněm nejprve rozhodne, zda Albrechtova odpověď na požadavky pražské volební kapitulace byla dostatečná. Albrecht se odmítl touto žádostí vůbec zabývat. Ptáčkově straně dal na vybranou – buď ho uzná za krále, v tom případě se i pro její příslušníky najdou vlivné úřady, nebo ji čeká boj, jehož ale potom bude více, nežli si ona sama přeje.⁸⁵⁾

Dne 10. června vstoupil Albrecht Habsburský do Čech. Jeho cesta do hlavního města byla téměř triumfální. Ptáčkova strana vyslala do Prahy nové poselstvo a žádala, aby Albrecht v zájmu zachování míru odložil svou korunovací a počkal na výnos sněmu.⁸⁶⁾ Rakouský tábor však všechny požadavky odmítl. Dne 29. června 1438 spočinula na Habsburkově hlavě koruna českých králů. Válka se zdála neodvratná. Začaly docházet první opovědní listy od stoupců jagellonské kandidatury.⁸⁷⁾ V Polsku se sbíralo vojsko, určené k intervenci v Čechách. Nutno říci, že poněkud liknavě. Také sám Ptáček s otevřeným opovězením rakouské straně zatím vyčkával.

Albrecht se snažil ještě pacifikovat nebo alespoň rozštěpit opozici listy, v nichž patrně nabízel určité ústupky v duchu prosincových pražských úmluv. Zdá se, že u některých kališníků skutečně uspěl. Nevíme, zda jeho list dostal i Ptáček (lze soudit, že ano, neboť Albrecht oslovil i samotný Tábor).⁸⁸⁾ Pokud ano, poslal patrně zamítavou odpověď. Zatím upevňoval pozice v královských městech, která stála na straně jagellonské kandidatury.⁸⁹⁾ Stále však ještě nebyl ve válečném stavu s Habsburkem a jeho stoupenci. Jeho opatrnost měla své opodstatnění. V Polsku panovaly značné obavy z možného útoku Uhrů a zejména Řádu německých rytířů. Ptáček se obával (a oprávněně – vzhledem k pozdějšímu vývoji ve Slezsku), že v takovém případě by Poláci dali přednost vlastní obraně a nechali by českou opozici bez pomoci.⁹⁰⁾

Krakovský dvůr však tentokrát ještě nezaváhal. O příchodu polských oddílů a jejich spojení s vojskem českých utrakvistů hovoří dobové zprávy dosti nejasně a často si protiřečí. Jak praví *Staré letopisy české*, „Ptáček a Bedřich uvedše Poláky pana Držka s jinými do země české na hrady a města jim příchylná i opověděli Albrechtovi i všem jemu příchylným.“ Jednalo se zřejmě o první polský předvoj. Z polského sboru pak Ptáček rozložil jednotlivé oddíly jako posádky do věnných měst i na některé hrady polské strany.⁹¹⁾ Také mobilizace domácích kališníků se mohla nyní rozběhnout na plné obrátky. Patrně již v této době došlo k opětovnému ovládnutí Kutné Hory. Máme zprávy z poloviny července o početném sboru, který ležel na blíže neurčeném místě za Kutnou Horou a k němuž se sbíhalo množství lidu.⁹²⁾ Jako shromaždiště vybral Ptáček patrně pláně u Kačina, které se tak osvědčily panské jednotě a odkud měla za 10 let vyrazit vojska Poděbradské jednoty, aby se zmocnila hlavního města.

Poté, co připravil česká města na možnou poziční válku a zajistil česko-polské armádě dobré zázemí, vyrazil vstříc hlavní polské výpravě. Se svými protivníky jednal zprvu až nečekaně korektně: „...zajaté šlechtice, které náhodou zjímal, propouštěl na čestný slib, aby nebyli povinni stavěti se dříve, než on přitrhne vojensky k pražským zdem.“⁹³⁾

Dne 6. července se Ptáček v čele českých oddílů spojil u Hradce Králové s hlavní polskou výpravou. V téže době k Hradci dorazily i ozbrojenci Jana Hertvíka z Rušínova a Beneše Mokro-

vouského z Hustířan. S Poláky přitáhli i Bedřich ze Strážnice, Jan Čapek ze Sán a Petr Polák, tedy lidé s většími vojenskými zkušenostmi, než měl Ptáček. Spojené česko-polské síly poplenily kolem Jičina statky Hynka Krušiny z Lichtenburka a dalších Albrechtových spojenců, pak stočily směrem na Kouřim a v síle odhadované na 12 000 mužů přitáhly na 4 míle od Prahy. Z tohoto počtu můžeme soudit, že vlastní české vojsko, složené z radikálů a oddílů Ptáčkovy strany mělo 5–6 tisíc ozbrojenců. Podle toho zřejmě vypadalo i složení vůdcovského sboru: za Poláky oba palatíni, z české strany Hynce Ptáček a Bedřich ze Strážnice.⁹⁴⁾

Tento velitelský sbor (dle A. Silvia přímo Ptáček) se rozhodl neriskovat bitvu s dvakrát silnějším nepřítelem a raději s vojskem ustoupil ke Kutné Hoře. R. Heck soudí, že nešlo o útěk od Prahy, ale o záměrný strategický tah tábořských hejtmanů Bedřicha ze Strážnice nebo Beneše Mokrovouského. Byl to plánovaný ústup, předem promyšlená defenzivní strategie s cílem vylákat Albrechta k opevněnému Táboru. S tímto tvrzením můžeme polemizovat, nelze jej však pro nedostatek přímých zpráv vyvrátit. Přesná dráha ústupu česko-polských vojsk není bohužel známa. A. Silvius psal o nepravděpodobném ústupu přes Kutnou Horu a Soběslav.⁹⁵⁾ Je jisté, že před Albrechtovými silami ustoupila česko-polská armáda ke Kutné Hoře. Zde můžeme hledat i potvrzení pro domněnku, že se Ptáčkovi podařilo ovládnout Kutnou Horu už před příchodem hlavních polských sil. Ze Silviova líčení by se zdálo, že se opoziční armáda zmocnila města až na tomto ústupu od Prahy. Taková akce by však byla velmi riskantní, neboť v případě neúspěchu by se opoziční armáda dostala do kleští mezi opevněným městem a Albrechtovým vojskem.

Po krátkých poradách zamířilo česko-polské vojsko k Táboru. Nejbezpečnější a v podstatě i nejkratší cesta vedla přes Posázaví, kde byly hrady a statky Hynce Ptáčka a Alše Holického – Rataje a Český Šternberk. Naproti tomu zbytečné a značně zdržující by bylo táhnout s celou armádou přes Soběslav. Lze přijmout Heckovo mínění, že opětovné vypálení Soběslavi a zrušení statků Menharta z Hradce bylo zřejmě společným dílem vlastních tábořských sil a polského jízdního předvoje, který byl vyslán napřed k zajištění obrany města a zvláště zásob pro případ obležení. Z Tábora se tito jezdci vypravovali na rekvizici a lup na majetky Albrechtových stoupenců v jižních Čechách.⁹⁶⁾

Když se král Albrecht zorientoval a zjistil, kam jeho protivníci směřují, stočil svou armádu na jih přes Říčany. Je možné, že chtěl Tábor obsadit dříve, než tam dorazí hlavní polské síly. Tomu by odpovídalo i to, že tak rychle vytrhl z Prahy a nečekal na německé posily. Nepodařilo se a česko-polské vojsko s Tábo-rem v zádech bylo schopno úspěšně čelit početní i materiální převaze Habsburkovy armády.

Zprávy o tom, co se vlastně dělo před Tábo-rem, jsou od obou stran dosti tendenční. O Ptáčkovi bohužel až do 27. srpna nesly-šíme nic konkrétního. Zdá se, že obě strany si vyzkoušely akce většího rozsahu a tvrdě při nich narazily. Česko-polské vojsko, chráněné vozovou hradbou a mající v zádech pevné město, zaú-točilo v noci z 11. na 12. srpna, tedy ještě dříve, než Habsburk stačil svůj tábor opevnit, na jeho armádu. Albrecht ale útok od-razil. Dne 14. srpna zase on podnikl rozsáhlý útok, při němž byla sice polská strana zatlačena do města a přišla o mnoho vozů, ztráty útočníků v rovině lidské síly však byly mnohonásob-ně vyšší.⁹⁷⁾

Další vývoj byl ve znamení každodenních pútek menšího roz-sahu, jejichž podrobnosti, s výjimkou smrti hraběte z Hohenstei-na, nám nejsou známy. Staré letopisy hovoří o množství „*harcův a šermic*“, ale vždy s „*větší škodú*“ krále Albrechta. Polské stra-ně pozvedla náladu akce Jiřího z Poděbrad, který na cestě k Táboru zničil část královské jízdy. Zdá se však, že to byl nej-větší český úspěch v této válce. Skutečností zůstává, že česko-polské oddíly pod palbou Habsburkových děl opustily raději svou vozovou hradbu a stáhly se do Tábora. Albrecht zase musel uznat, že proslavenou husitskou pevnost hájenou nyní tisícovka-mi bojovníků není schopen dobýt, ale zřejmě ani delší dobu úspěšně obléhat a odříznout protivníka od zásobování.⁹⁸⁾

První podnět k jednání mezi oběma stranami vyšel od polských vůdců Sudivoje z Ostrorogu a Jana z Tenčína, kteří písemně po-žádali Fridricha Saského o rozmluvu „na středokratech“ vojsk. Schůzka byla určena na 17. srpen, ale jestli se vůbec konala a co na ní bylo vyjednáno, nevíme. Dne 27. srpna poslal Hynce Ptáček list Oldřichovi z Rožmberka, v němž ho žádal o schůzku českých vůdců obou znepřátelených stran se vzájemným zaručením bez-pečnosti. Stejně jako v předešlém případě nevíme, o čem se na schůzce jednalo, zdá se však, že skutečně proběhla.⁹⁹⁾

Ve dnech 31. srpna a 1. září jednali na středokratech vojsk přední zástupci obou stran. Z polské se dostavili oba palatíni, české utrakvisty reprezentovali Hynce Ptáček, Aleš ze Šternberka, Jiří z Poděbrad, Jan Hertvík z Rušínova, Přibík z Klenové a Bedřich ze Strážnice. Albrechtovu stranu zastupoval Oldřich z Rožmberka, Hašek z Valdštejna, rakouští páni ze Schaumburka, z Walsee a Hohenberka.¹⁰⁰⁾

Poláci navrhli sňatek prince Kazimíra s jednou z Albrechtových dcer, což se blížilo plánům, které kdysi chystala Barbora Celská a s nimiž sympatizoval Hynce Ptáček a jeho skupina. Král Albrecht prohlašoval, že by celý spor rozsoudil papež a kardinálský sbor. V průběhu jednání dostali palatíni zprávu o chystaném vpádu svého krále Vladislava do Slezska a přerušili jednání.

Když 15. září král Albrecht se svým vojskem odtrhl od „jeskyně lotrovské“, dal zřejmě Ptáček část svých vlastních oddílů k dispozici Petru ze Šternberka a dalším českým šlechticům, kteří se vydali pronásledovat ustupující Sasy a Branibory. V nešťastné bitvě u Želenic (23. září 1438) padlo do německého zajetí několik desítek jeho lidí.¹⁰¹⁾

Albrechtova odchodu využili Táborští k obnovení drobné domácí války. Z těchto dnů se nám zachovala zajímavé svědectví, které se Ptáčka přímo týká: „*Když jsme s nepřáteli váleli po Němcích odtrzenie i lstí jsme jali téhož Mikuláše [Mikuláš z Nedrahovic] k nám a pan Ptáček vymluvil jest jeho na nás pravě, že jest jeho přikázaný, jemu k libosti propustili jsme jeho z vězenie.*“¹⁰²⁾

Ptáček a přední páni jeho skupiny poté odjeli s Janem z Tenčina k polskému královskému dvoru. Cestou se zastavili na Ratajích, odkud Aleš Holický poslal list paní Perchtě z Kravař, a na další pouť se vydali patrně až počátkem října, neboť mezi Ptáčkovými druhy je uváděn i Petr ze Zvířetic, který bojoval v bitvě u Želenic, a mohl tedy Ptáčkovi podat přímé svědectví o nešťastném osudu jeho lidí. Dne 25. října byl Ptáček v Nové Církvi nedaleko Opavy, kam krátce po překročení Odry dorazila i Vladislavova armáda. Téhož dne se král Vladislav v listu Fridrichovi Saskému přimlouval za propuštění Alšova syna Petra Holického ze Šternberka (nepochybně na žádost Ptáčkovy skupiny) a Ptáček současně žádal prozatímní propuštění svých lidí. Fridrich

odpověděl podobně jako dříve Albrechtu Habsburskému – o propuštění zajatců lze uvažovat až po zaplacení vysokého výkupného.¹⁰³⁾

Po poradách s účastníky českého tažení se polská armáda stáhla ze své původní dráhy a k nemalému rozčarování českých utrakvistů se přes Ratiboř vracela zpět do Polska. Důvodem mohla být pokročilá roční doba stejně jako odpor strany Zbygněva Olešnického, která českou expedici označila za vyložený neúspěch. Zdá se, že hlavní roli sehrála zvěst o vpádu blíže neurčených uherských sil na polské území. Poláci prostě dali přednost vlastním zájmům před další vojenskou podporou českého tábora.¹⁰⁴⁾ Spolu s polskou armádou opouštěl území České koruny i Ptáček a ostatní čeští předáci. V Polsku pak Hynce zůstal až do července následujícího roku. První zprávy o jeho opětovné přítomnosti v Čechách jsou až ze srpna 1439. V Čechách ho zatím zastupoval Jan Čabelický ze Soutic především v politických jednáních (únorové příměří), ale i ve správě ratajského panství.¹⁰⁵⁾

Další vyhlídky české opozice na ráznou vojenskou podporu Polska se velmi snížily. Na sněmu v Piotrkówu musel pán z Pirkštejna a ostatní čeští předáci přihlížet ostrým výpadům strany Zbygněva Olešnického proti myšlence na jakoukoli otevřenější pomoc českému protihabsburskému táboru. Ptáček chtěl zabránit dalšímu plundrování už tak dost poničených Čech, na druhé straně však zprostředkovací akce, kterou prosadila Zbygněvova strana, hrozila obětováním české opozice. Ptáčkova skupina se tak pohybovala na velmi tenkém ledě. Zřejmě již v době piotrkóvského sněmu dospěly názorové spory mezi Ptáčkovou stranou a husitskými radikály k prvnímu otevřenému výbuchu. Atmosféru trefně vyjádřil starý letopisec slovy: „*Čechové u velikém roztržení byli, až hanba o tom praviti.*“¹⁰⁶⁾ Ptáček, Aleš Holický, Příbík z Klenového a další jejich spojenci byli nakloněni jednání, které by přineslo české straně záruky, zabezpečující jejich zájem v duchu pražských volebních podmínek, radikálové si přáli pokračování války. V polské královské radě nacházely očividně větší ohlas hlasy Ptáčkovy skupiny než hlasy radikálů. To jen zvyšovalo nevraživost uvnitř českého tábora. To, s čím by se z Albrechtovy strany spokojil Ptáček, bylo pro radikály zcela nepřijatelné.

Zdá se že v českém poselstvu, které doprovázelo polské zplnomocněnce na jednání do Vratislavi, měla převahu Ptáčkova stra-

na. Víme, že tu byl Aleš ze Šternberka a Přibík z Klenového, o samém Ptáčkovi se můžeme jenom domýšlet, neboť dobové zprávy hovoří jen o „dalších nejmenovaných“. ¹⁰⁷⁾ Ve Vratislavi Poláci požadovali propuštění všech zajatců. Ptáčkova strana je podněcovala k důraznějšímu postupu v otázce českých zajatců v bitvě u Želenic, na čemž, jak víme, měli Ptáček i Aleš Holický silný osobní zájem. Oběma musel plně vyhovovat i požadavek, aby obě strany zbavily své přívržence přísah a slibů a český sněm novou volbou rozhodl mezi oběma nápadníky trůnu. Uspokojení pro ně znamenala i žádost, aby se císařovně Barboře stalo po právu. ¹⁰⁸⁾ Albrecht Habsburský ale nehodlal ustoupit, a tak jediným výsledkem vratislavské schůzky byla dohoda o dočasném zastavení hlavních bojů a pokračování rozhovorů na další schůzce v Namyslavi.

Zatímco Ptáček ať již přímo nebo prostřednictvím svých spolumojovníků jednal ve Slezsku, došlo ke konfliktu mezi posádkou, kterou v červenci 1438 dosadil na Mělník a Albrechtovým straníkem Janem Šmikovským ze Žďáru, hejtmanem města Slaný. Na Nový rok 1439 porazil Šmikovský mělnické vojáky na jejich rekviziční výpravě, a do zajetí tak opět padlo několik desítek Ptáčkových lidí. Na svobodu se dostali až po březnovém převratu ve Slaném. ¹⁰⁹⁾

Dne 10. února se v Namyslavi podařilo uzavřít příměří mezi Albrechtem Habsburským a polským Vladislavem, jež mělo trvat až do 24. června. Příměří se týkalo i Českého království, pokud by však k němu některý Čech nechtěl přistoupit, mohl být druhou stranou stíhán, aniž by se to pokládalo za porušení dohody. Ptáček i ostatní čeští předáci (vyjma kněze Bedřicha ze Strážnice) zůstali v Polsku i po tomto příměří. Měli pro to vážné důvody, neboť krátce po namyslavském jednání se v Polsku výrazně změnila nálada. Zbygněvova strana vlastně nedosáhla splnění svých záměrů a pro Poláky se nyní stalo věcí národní hrdosti nevzdat se, zvláště když se ještě nejevila naděje získat místo českého trůnu uherský. V habsburském i jagellonském táboře panovalo přesvědčení, že záhy dojde k nové válce. To vracelo propolsky orientovaným Čechům vliv, který tolik utrpěl nezdarem v Čechách a váhavým postupem ve Slezsku. ¹¹⁰⁾

Pro Ptáčka a jeho stranu však mělo daleko větší důsledky dění v Čechách. Dne 28. února 1439 přijel do Prahy Bedřich ze Stráž-

nice a za Ptáčkovu stranu Jan Čabelický ze Soutic s Petrem Kapounem ze Smiřic a dohodli se s rakouskou stranou na příměří. Jako členové Ptáčkovy strany se zde jmenují Aleš ze Šternberka, Jiří z Poděbrad a Petr ze Zvířetic, z měst je to Mělník, Hradec Králové, Chrudim, Nymburk, Vysoké Mýto, Jaroměř, Dvůr Králové, Polička a Trutnov. Patřili k ní bezpochyby i Aleš ze Žeberka a Přibík z Klenové, byť nejsou ve smlouvě přímo jmenováni.¹¹¹⁾

Rozpory mezi Ptáčkovou stranou a radikály se již přenesly i do Čech, obě skupiny vystupovaly na jednání samostatně a uzavřely i samostatné smlouvy a příměří. Ptáčkova strana sjednala klid zbraní až do 24. června, její příměří se vztahovalo na celou Albrechtovu stranu v Čechách i vedlejších zemích a navíc byl do něj pojat i Fridrich Saský. Příměří, které sjednal jménem táborské strany Bedřich ze Strážnice, platilo jen do 23. května a pro vlastní území Čech. To bylo jen dalším důkazem, že se Ptáčkova strana a radikálové stále více odcizují.¹¹²⁾

V Polsku se však opět změnila nálada a s ní se rozplynula naděje, že Poláci vojensky podpoří českou opozici. Po nezdaru konfederace Spytka z Melsztyna se strana Zbygněva Olešnického opět ocitla na koni. Na konci května 1439 došlo v Lubové k poslednímu významnému jednání Albrechta II. a Poláků o český spor. Hlavou polské delegace tu byl sám Zbygněv Olešnický, což nedávalo utrakvistickým Čechům velké naděje. Ti se zřejmě ani jednání neúčastnili, ačkoli se v té době ještě zdržovali v Polsku. Albrecht jednal zjevně z pozice vítěze, jeho návrhy byly natolik tvrdé, že se je zdráhal přijmout i Zbygněv Olešnický. Přesto v nich nalezneme určité náznaky, nepochybně určené Ptáčkovi a jeho přátelům, které je měly alespoň přivést za jednací stůl. Především císařovně Barboře, jež byla pro Ptáčkovu skupinu stále jedním z hlavních jednotících prvků, měla být navrácena věnná města a zaručena pravidelná renta. Čechům Albrecht nabízel úplnou amnestii a zachování práv, uznají-li ho do tří měsíců za krále. Zbavení úradů, které postihlo Ptáčka, Aleše Holickeho, ale i např. Jana Čabelického ze Soutic, však mělo zůstat v platnosti s nejasnou vyhlídkou na určitou náhradu. O náboženských poměrech, tak významných pro Ptáčkovu stranu i radikály, se Albrechtův návrh vůbec nezmiňoval. Ačkoli Zbygněv Olešnický toužil definitivně smést českou záležitost ze stolu, přeci

jen se neodvážil s ohledem na veřejné mínění Albrechtovy podmínky přijmout a vše skončilo jen dalším odkladem, nyní na 8. září ke sjezdu v Bardějově.¹¹³⁾

Jednání v Lubové už pro Ptáčka znamenalo konečný odvrát od myšlenky na polskou kandidaturu. Po poznání polských poměrů dospěl k názoru, že je nutné, aby jeho strana vzala své věci do vlastních rukou a nenechala za sebe jednat Poláky, zvláště, když se do jejich čela dostal Zbygněv Olešnický.

Po poradách se svými stoupenci se Ptáček rozhodl pro návrat do Čech. Jeho první cesta vedla na Mělník. Sem se za ním v druhé polovině července vypravili Menhart z Hradce a Hanuš z Kolovrat spolu s pražskými konšely. Dohodli se, že se příštího zemského sněmu zúčastní i Ptáčkova strana. Zdá se, že k tomu vůbec nedošlo, neboť to, na čem se sněm nakonec usnesl – především korunovace královny Alžběty, bylo pro Ptáčkovu stranu bez předchozí dohody s Albrechtem Habsburským zcela nepřijatelné.¹¹⁴⁾ Přesto je patrné, že se Ptáčkova strana definitivně rozhodla přenést těžiště svých snah na domácí půdu. Sám Ptáček se rozhodl pro rychlé uspořádání sjezdu národní strany. Ten, jak víme z listu Jana Čabelického (datován 30. září) byl svolán do Nymburka již na 10. října, ale začal až s počátkem listopadu. Víme, že již předtím se do domácího politického dění vedle Ptáčka naplno zapojil i Aleš Holický ze Šternberka a ještě před Albrechtovou smrtí se chtěl v Praze sejít s Rožmberkem „o věci potřebné“.¹¹⁵⁾

Na počátku listopadu se tedy, byť se zpožděním, sešel v Nymburce sjezd Ptáčkovy strany. Po zprávě o Albrechtově smrti (27. 10. 1439) bylo usneseno nabídnout Oldřichovi z Rožmberka jako „staršímu strany rakouské“ společný sněm celé země pod řádnými glejty, aby se zabránilo dalším záhubám země a ujednala nutná opatření v ohledu politickém i náboženském.¹¹⁶⁾

Rakouské straně muselo nyní velmi záležet na tom, aby odklon Ptáčkovy strany byl trvalý. Albrechtova smrt způsobila do značné míry ulehčení situace, neboť právě Albrechtova osoba nejvíce ztěžovala jednání českých katolíků a umírněných kališníků s Ptáčkovou skupinou. Rakouská strana se v dané situaci bez Ptáčka nemohla obejít. Nároky královny-vdovy Alžběty a jejích dětí byly velmi komplikovány tím, že dosud nepadlo jasné rozhodnutí. Bylo jasné, že Ptáček přistoupí k dohodě jen na základě

citelných ústupků v politických a náboženských otázkách. Pán z Pirkštejna této situace dokonale využil, a jeho strana tak vyšla z tříletého konfliktu jako vítěz.

Krátce po skončení nymburského sjezdu se Ptáček vypravil do Jindřichova Hradce. Dne 20. listopadu tu jednal s Oldřichem z Rožmberka a dalšími pány rakouské strany. Výsledkem byla dohoda, podle níž se obě strany měly sjet, rakouská v Praze a Ptáčkova na Mělníce. Pak měl následovat společný sněm v Praze, k němuž měla rakouská strana vydat Ptáčkovi a jeho stoupencům řádné glejty. Aleš Holický však Rožmberkovi vyčítal, že sněm byl položen později, než bylo možné, což je na škodu celé země. Oldřich chtěl získat čas, neboť byl ve stálém styku s královnou Alžbětou a Ptáček zřejmě nechtěl z termínu sněmu učinit vážnější předmět sporu.¹¹⁷⁾

Ptáčkova strana se sjela na Mělníce 17. prosince 1439, tedy s obvyklým drobným zpožděním oproti ohlášenému termínu. Kromě českých šlechticů tu byli i zástupci věnných měst a z Moravy se dostavil pan Pertolt z Lipé. Velkou důležitost měla účast Jana Rokycany, která zřetelně ukazovala, že se vliv Ptáčkovy strany začíná značně rozšiřovat a Ptáček má šanci postupně se prosadit do čela kališnického středu. Ještě na přelomu let 1437/1438 stál Rokycana mimo Ptáčkovu skupinu a ta také netrvala na tom, aby podmínkou Albrechtova uznání bylo Rokycanovo potvrzení v úřadu pražského arcibiskupa, nýbrž připouštěla i možnost jiného kališníka na tomto postu. Rokycanova přítomnost na Mělníce jasně ukazovala, že v radikální straně nastává rozkol: část půjde s Rokycanou k Ptáčkovi, nebo přinejmenším zůstane mezi ním a Tábořskými, jiní (Jan Kolda ze Žampachu a další) setrvávají ještě na tábořské straně s nadějí na polskou kandidaturu. V Mělníce se Ptáčkova strana bez větších problémů shodla na programu, který bude na zemském sněmu prosazovat.¹¹⁸⁾ Vzniklo však určité napětí mezi rakouskou stranou v Praze a Ptáčkovou, shromážděnou na Mělníce. Bohužel nám není příliš známa korespondence mezi oběma tábory. Lze však nadmíru pochybovat, že k ní patřil ostrý list, v němž Ptáček vůdcům rakouské strany nevybíravými slovy vyčítal jejich dřívější chování, za které by jim předkové naplili do tváře. Po všem, co o Ptáčkovi víme, můžeme s naprostým klidem prohlásit, že by se během jednání o společný sněm celé země, na němž tolik záleželo, nikdy ne-

dopustil tak hloupého a zcela zbytečného uráženeckého gesta.¹¹⁹⁾ Ptáček byl především diplomat a člověk nepodléhající náladám.

K vyjasnění základních bodů, o nichž se má na zemském sněmu jednat, došlo zřejmě již v Jindřichově Hradci, a proto jádro nám bohužel neznámé korespondence mezi Mělníkem a Prahou tvořily zřejmě urgencye glejtů slíbených Ptáčkově straně. Dne 1. ledna 1440 se sněmovníci rakouské strany na Staroměstské radnici usnesli vydat Ptáčkově straně glejty a o několik dní později již vyrazil Ptáček se svými spolupracovníky na cestu do Prahy. Otvíralo se nové, velmi významné období nejen pro Hynce Ptáčka z Pirkštejna, ale i pro celé České království.¹²⁰⁾

Dne 6. ledna dorazil Ptáček s početným doprovodem do Prahy.¹²¹⁾ Téhož dne začalo jednání, které mělo vyřešit všechny zmatky a strasti, do nichž byla země uvržena konfliktem o královský trůn, zvláště zaujmout stanoviska v otázkách nástupnictví a zřídit za daného stavu tolik potřebnou zemskou správu.

Během vleklých porad se podařilo Ptáčkově a jeho stoupencům prosadit závaznou linii celkové obnovy právoplatnosti úmluv dosažených do smrti Zikmunda Lucemburského. Rakouská strana byla přes zdržovací taktiku Oldřicha z Rožmberka přinucena k rozsáhlým ústupkům, které jí do značné míry zbavily výhod a privilegií dosažených díky podpoře Albrechta Habsburského.

Ústupkem z Ptáčkovy strany měla na oplátku být zdrženlivost v podpoře jagellonské kandidatury, což pro ni nebyla žádná oběť. Sám Ptáček se z Polska vrátil zcela bez důvěry v úspěch Kazimírovy kandidatury i v Polsko celkově, především v jeho finanční a vojenské možnosti. To ovšem z taktických důvodů halasně neproklamoval, zvláště když se rakouská strana cítila do značné míry přitížena ke zdi právě faktem, že v boji o trůn dosud nepadlo konečné rozhodnutí a její hlavní kandidát byl mrtev, zatímco Jagellonci mohli zůstat ve hře.

Na sněmu se skutečně jednalo v první řadě o upokojení země, nikoli o králi. Výsledkem více než třítýdenních jednání bylo 14 hlavních článků, které sněm vydal dne 29. ledna 1440 jako List mierný všech stavů království Českého. Hned tři první články svou povahou jasně dávaly tušit, jaká politická síla měla hlavní vliv na jejich znění.¹²²⁾

List mierný lze bezesporu považovat za velký úspěch Ptáčkovy strany i samotného Ptáčka. Kromě politických stránek tu jas-

ně zaznělo i náboženské stanovisko Ptáčkovy skupiny. Již první článek znovu deklaroval zásadní význam kompaktát, která od všech osob světských i duchovních mají být držena a zachovávána. Druhý hovoří o Janu Rokycanovi, který jako řádně zvolený arcibiskup má být potvrzen a svěcen. Navíc tu byl i závazek, aby s budoucím českým králem bylo o této záležitosti ihned jednáno. To je důkazem, že od mělnického sjezdu už Ptáčkova strana pevně stála za Rokycanou a jasně dala najevo, že jiný člověk je pro ni na tomto postě nepřijatelný.

V politických otázkách měl zásadní význam třetí článek. Podle jeho znění všechny zápisy, které král Albrecht učinil ke škodě České koruny nebo té strany, která se postavila proti němu, nemají mít žádnou moc. Ptáčkovi a jeho spojencům se tak dostalo jasného ospravedlnění za všechna opatření a žaloby, jež proti nim byly učiněny a vzneseny. Další články řešily následky předchozí války a soukromé nároky. Soukromé zápisy z doby konfliktu měly zůstat v platnosti, zboží dobytá či obsazená měla být vzájemně navrácena, osobní spory být řešeny opravními nebo novými smlouvami. Ptáček sám měl být jedním ze šesti pánů, jimž sněmovní usnesení svěřilo rozsouzení sporu Hynka Krušiny z Lichtenburka s Benešem z Mokrovous, stejně jako hlavní slovo ve při zmíněného Beneše s Kemšíkem z Kříčeana.¹²³⁾

Ptáčkova strana se rázně postavila i za zájmy císařovny Barbory. VIII. článek jí zaručoval veškerá práva v Čechách, ať již vycházejí z listin nebo zápisů do desk zemských. Navíc měl sněm vyslat poselstvo do Uher, aby se i zde dostalo císařovně po právu. Velký význam měl pro Ptáčka a jeho přátele článek o zajatcích, „*kteríž sú zjímáni pro obecné záštie, mají ihned propuštění býti, když sie o krále svolíme.*“ Mluvil se zde i o společné snaze o propuštění těch, „*kteréž bychom v své moci neměli.*“ Pod vlivem Ptáčkovy strany sněm dne 4. února skutečně zakročil u Fridricha Saského, aby propustil Petra ze Šternberka a další muže, kteří upadli do zajetí v bitvě u Želenic.¹²⁴⁾ Podobně znělo i ustanovení o utrakvistech, kteří byli uvězněni po lednovém převratu 1438 v Praze.

Vyvrcholením snah o celkovou právní revizi období po Zikmundově smrti byly závěrečné články „*o právu, kteráž svá po ciesařově Milosti vedena, o to máme my vydati jednoho a oni druhého, aby to ohledali.*“¹²⁵⁾ To svědčilo o jasné kritice soudní

praxe minulých let, kdy k úřadům měli přístup pouze Albrechtovi straníci. Závěrečný článek prosazoval ustanovení, podle něhož se až do nástupu nového krále či společného usnesení nového sněmu zastavovaly veškeré úřady u desk zemských. Šlo zde nepochybně o podmínku Ptáčkovy strany, která se tímto způsobem ohrazovala proti možnému zneužití centrálních justičních orgánů za situace, kdy Pražský hrad i hlavní město byly v rukou jejich protivníků. Toto opatření mělo být pouze přechodným krokem, neboť panovalo přesvědčení, že královská otázka bude nejdéle do roka konečně vyřešena. Širší rozhled v duchu zemského patriotismu, tolik blízkého Hynce Ptáčkovi, projevíli čeští stavové tím, že k frankfurtské volbě římského krále Fridricha III. vyslali svého zmocněnce z titulu českého kurfiřtského hlasu.¹²⁶⁾

List mierný byl velkým úspěchem Ptáčkovy strany a nepochybně posílil i prestiž jejího vůdce. Ptáček si však po zkušenostech z minulých let plně uvědomoval, že je nutné sněmovní usnesení podpořit politickou a v nutných případech i vojenskou mocí. List bude od katolického tábora dodržován pouze tehdy, když bude mít Ptáčkova strana tolik síly, aby si vymohla jeho respektování.

Z konfliktu s králem Albrechtem vyšla Ptáčkova strana posílena o značnou část východočeské opozice, především o její zemanstvo, které ovšem v některých případech (Mikuláš Trčka z Lípy, bratři z Miletínka, Jan Hertvík Rušínova, Jan Pardus z Vratkova a další) disponovalo zbožím a silou, jež si nikterak nezadala se starobylými panskými rody. Ptáček využil svého úspěchu na sněmu a již v předjaří přikročil k vybudování nové širší organizace. Ta se měla stát jedním z hlavních mocenských činitelů, bez něhož nelze v zemi prosadit žádné významnější rozhodnutí.

Ptáček zřejmě opustil Prahu až na konci února. Krátce předtím ještě jednal spolu s Alešem Holickým a Petrem ze Zvířetic s rakouskou stranou o manských statcích. Výsledkem schůzky, která se uskutečnila v Rožmberském domě, bylo ustanovení, že všichni „*omagiales maiores et minores*“ v Království českém, kteří chtějí klást statky do desek dvorských trhů, věnem nebo zápisem, mají „*na místě králově*“ hledět o souhlas k Menhartovi z Hradce.¹²⁷⁾

To bylo patrně poslední Ptáčkovo jednání v Praze. Poté již s plným nasazením přikročil k budování landfrýdní organizace

ve východních Čechách. Jakousi předeherou byl sjezd stavů boleslavského kraje v Nymburce. Již 10. března byl vydán landfrýdní zápis, v němž Ptáček figuruje jako druhý v pořadí za Mikulášem Zajícem z Kostí. Ptáček a jeho přátelé měli nepochybně velký vliv na zformování vlastního textu, což nám dokládá pozdější zápis čtyř východočeských krajů. Mnohé články se opakovaly. Nymburský zápis jasně ukazoval, že tento landfrýd má vyšší cíle než jen zabránit loupežím a násilnostem za nepřítomnosti ústřední vlády. Hned první článek požadoval, aby List mierný byl ve všech bodech zachováván a jeho rušitelé byli společně stíháni.¹²⁸⁾

Již o týden později na společném sjezdu čtyř východočeských krajů v Čáslavi se Ptáčkovi podařilo dosáhnout vysněného cíle. Téměř čtyři sta šlechticů veřejně vyhlásilo politickou a konfesní soudržnost čtyř východočeských krajů. Spojené landfrýdy přesto nevznikly jako širší kališnická organizace, k tomu bylo třeba dalšího vývoje. Jaké však bude jejich směřování, to naznačovala jména osobností, které byly do čela landfrýdů vybrány – tedy hejtmanů a členů hejtmanských rad. Hynce Ptáček z Pirkštejna byl zvolen hejtmanem kouřimského kraje, který jediný dostal i druhého hejtmana – Jana Čabelického ze Soutic, jenž fakticky plnil roli Ptáčkova zástupce (počítalo se s častou Ptáčkovou účastí v poselstvech a na celostátních politických jednáních). V radě kouřimského hejtmana zasedli Jan Zajímač z Kunštátu, Bedřich ze Strážnice, Jan Sádlo z Kostelce, Oldřich Močihub z Královic, Rinart z Hradetína a dva měšťané – jeden z Brodu a druhý z Kouřimi, jejichž jména v zápisu uvedena nejsou. V hradeckém kraji se stal hejtmanem Jetřich z Miletínka, bratr slavného lipanského vítěze Diviše Bořka z Miletínka. V radě zasedli Arnošt z Černčic, Jan z Veselice, Havlík z Dřevěnic a Zikmund Anděl z Ronovce. V Chrudimsku získal hejtmanský post Bohuš z Postupic (syn Viléma Kostky), do rady byli vybráni Vaněk z Milevsí, Tristam z Barchova (příbuzný orebity Mikuláše z Barchova), Jan Pardus z Vratkova, Diviš z Košumberka. Čáslavský kraj měl nyní za hejtmana Jana Hertvíka z Rušínova a v radě Mikuláše Trčku z Lípy, Mikuláše mladšího z Ledče, Jana Chotúně z Nestajova, Epíka z Krucemburka a dva měšťany – jednoho z Hory a druhého z Čáslavi. Mezi hejtmany a dokonce i v hejtmanských radách chyběla tedy jména těch, kdo se v minulých dvou letech

otevřeně postavili na stranu Albrechta Habsburského. Opomenut tedy zůstal Hynek Krušina z Lichtenburka, rovněž i Ota z Bergova a jeho synové, dále Jiří z Vízburka a samozřejmě i Hašek z Valdštejna. Vskutku pozoruhodné bylo, že mezi krajskými hejtmany a dokonce i mezi příslušníky hejtmanských rad figurovali pouze dva příslušníci vyšší šlechty – vedle Hynce Ptáčka z Pirkštejna tu byl jen Jan Zajímač z Kunštátu. Pro další léta měla být hybnou a hlavní politickou silou východních Čech, byť na čele s pánem, nižší šlechta.¹²⁹⁾

Nejdůležitější krok k vytvoření východočeské základny byl učiněn. Podle Ptáčkových záměrů měl tento spolek vydržet déle než jen do nástupu nového krále a pozvolna se změnit ve vnitřně jednotné stranické seskupení. Se spojenými landfrýdy navíc zachovával společný postup i boleslavský kraj, kde byl jedním z hejtmánů Jiří z Poděbrad a kde slovo Ptáčkových stoupenců mělo značnou váhu, ostatně, jak bylo výše uvedeno, sám Ptáček patřil k jeho signatářům.¹³⁰⁾

V řadách své strany se Ptáček po 17. březnu stal natrvalo neotřesitelnou autoritou. Zápis spojených landfrýdů (navzdory obecně rozšířené představě v české historiografii) nemluvil o zřízení úřadu vrchního hejtmána, přesto nikdo ze současníků nepochyboval, že fakticky právě tato úloha nyní Ptáčkovi připadla. Za neexistence ústřední vlády, zvláště, když se zemské sněmy nebyly schopny shodnout na ničem podstatnějším, byl Ptáček druhou nejdůležitější osobou v království.¹³¹⁾

K tomu, aby se spolek, na jehož vytvoření měl lví podíl, udržel v původní síle a ještě rozšířil svůj vliv, nepodleh vnitřnímu rozkladu v politických ani náboženských otázkách, ale naopak přenesl konfesní jednotu do dalších oblastí království, musel Ptáček ještě vynaložit horečnaté úsilí, podstoupit desítky zdoluhavých jednání, čelit mnoha intrikám a občas sáhnout i k nevybíravým prostředkům.

Měsíc po čáslavském sjezdu se Ptáček zúčastnil důležitého jednání ve Velkém Meziříčí. Zde se podařilo alespoň částečně urovnat spory, které jítřily vztahy Ptáčkovy i tábořské strany s moravskými stavby. Svůj základ měly patrně z doby zápasu o trůn. Kromě Ptáčka se jednání zúčastnili i Jiří z Poděbrad, Bohuslav Kostka z Postupic, Ptáčkův moravský straník Pertolt z Lipé, Jan Pardus z Vratkova, Bedřich ze Strážnice a zástupci

věnných měst Poličky a Vysokého Mýta. Jako úmluvci urovnávající spor zde z moravské strany vystupovali Jan z Lomnice a Petr z Konice, z české Jan z Pernštejna a Diviš z Chlumu, nejvyšším rozsudcem byl Hašek z Valdštejna.¹³²⁾ Ptáčka se přímo týkal spor, který měl s Janem z Cimburka o kněze Fridricha z Poličky. O vlastní podstatě sporu však zápis nehovoří. Nedlouho po uzavření jednání s Moravany se Ptáček podílel i na urovnání sporu mezi Vartenberky a Horní Lužicí, který se táhl již od podzimu 1438. Na naléhání českých stavů, mezi nimiž jsou dále jmenovitě uvedeni Aleš ze Šternberka, Oldřich z Rožmberka a Menhart z Hradce, bylo 19. července uzavřeno příměří s platností do 11. listopadu.¹³³⁾

Od května byl pak Ptáček plně upoután k řešení královské otázky, neboť lednový zemský sněm určil poslední dubnový týden jako počátek nového sněmu, na němž měl být zvolen nový král. Oldřich z Rožmberka a Menhart z Hradce se po jednání s královnou Alžbětou snažili oddálit počátek sněmu a rozesílali po celé zemi listy, že se vše odkládá až na 26. květen. Ptáček a jeho stoupenci to odmítli jako porušení dohody a na sněm přijeli již počátkem května.¹³⁴⁾

Rožmberk i Menhart byli od nich podrobeni tvrdé kritice, že jim jde jen o jejich zájmy a prospěch bez ohledu na strádající zem i národ. Dokonce se ozvalo i podezření, že ukládají někdejší Albrechtovým odpůrcům o život. Oldřich z Rožmberka, nepochybně zpravený o náladách v Praze, již proto nemohl déle otálet a brzy po něm dorazili i ostatní stavové, takže v polovině května mohla začít jednání. Téměř celý měsíc zabraly hádky o to, komu vlastně přísluší volit krále. Vyslancům vedlejších zemí, které již jasně deklarovaly ochotu uznat dědičné nároky Ladislava Pohrobka, byl přístup k volbě odepřen.¹³⁵⁾

Nejprve si chtěl toto právo osobovat pouze panský stav Českého království, brzy se ho však začalo domáhat i zemanstvo a po něm královská města. Požadavek nižší šlechty, aby v důsledku svého politického vzestupu, korunovaného vstupem do lavic zemského soudu, měla účast na volbě panovníka, musel znamenat pro Ptáčka přínos. Většina zemanstva, zvláště na východě země, šla s ním. Právě z jejich řad čerpala Ptáčkova strana svou sílu, a Ptáčkovi panští stoupenci proto museli překonat úzce stavovské zájmy. Naopak většina měst, která si posléze také vynu-

tila účast na volbě, se stále ještě hlásila k polské straně. Rakouská strana ustoupila městům právě v očekávání, že tak bude oslaben vliv Ptáčkovy strany a dojde na staré české úsloví „kde se dva perou, třetí vítězí“. Teprve 15. června došlo ke konečné dohodě v otázce volitelů. K volbě bylo určeno 18 pánů, 14 rytířů a 14 měšťanů. Ptáčkovi se podařilo prosadit, aby k volitelům byl přibrán i Jan Rokycana jakožto volený arcibiskup. To dávalo tušit, jaká bude jedna z hlavních podmínek pro přijetí nového krále.¹³⁶⁾

Po dohodě o způsobu volby se patrně sněmovníci rozjeli a v Praze zůstali jen volitelé. Vlastní volba byla vykonána až v druhé polovině června a dochovala se přísaha volitelů Českého království před volbou. Ptáček byl uveden na třetím místě, což odpovídalo jeho významu a postavení na sněmu. Hlavní slovo při volbě připadlo Rožmberkovi, který sboru postupně představoval jednotlivé kandidáty. Proti doporučení Ladislava Pohrobka se zdvihl velký odpor Ptáčkovy strany i polských příznivců. Ptáčkova strana se necítila vázána žádnými ohledy ke královně vdově Alžbětě a jejím dětem. Válka s Albrechtem II. ji zbavila respektu k právním nárokům jeho dědiců. Sám Ptáček měl při volbě vystoupit s řečí, podle níž Čechy potřebují muže a nikoli dítě, které se samo neobejde bez cizí péče a ochrany.¹³⁷⁾ Můžeme však velmi pochybovat o jeho údajném prohlášení, že se Ladislavovi dostane trůnu až dosáhne 24 let věku svého. Ladislav za daného poměru sil ve volebním sboru neměl větší šanci uspět. Ani Rožmberkova podpora jeho kandidatuře nebyla tak silná, jak později Oldřich prohlašoval.¹³⁸⁾

K nečekaně ostré roztržce však došlo po uvedení polských kandidátů. Ptáček a jeho straníci prohlašovali, že na základě vlastních zkušeností nepovažují Vladislava Jagellonského (Kazimír díky starostem s Litvou nepadal v úvahu) za vhodného a schopného kandidáta na český trůn. Radikálové jejich tvrzení bouřlivě odmítali a atmosféra připomínala události z Piotrkówa, kdy „*u tak velikém roztržení byli, až hamba o tom mluvíti*“.¹³⁹⁾ V dosavadním vývoji bylo již jasné, že Ptáček a husitští radikálové nastoupili rozdílné cesty. Zatím však mezi nimi panoval smír a vzájemný respekt. Při pražské volbě se ale již dostali do otevřeného konfliktu, který jakoby předznamenával vojenský střet, k němuž mělo dojít za rok.

Sám Rožmberk, ač se otevřeně vyhlásoval za zastávce habsburského legitimismu, stranil Fridrichu Braniborskému a skutečně se zdálo, že právě Fridrich získá trůn. Další den se však Ptáčkova strana postavila za Albrechta Bavorského, své hlasy mu posléze dali i Vladislavovi straníci a z taktických důvodů se aktivně zapojil i sám Rožmberk, když uviděl, že jeho kandidát nemá šanci na úspěch.¹⁴⁰⁾

Jestřábové polské strany se snažili situaci zvrátit ovládnutím hlavního města. Pražská opozice se spojila s předními osobnostmi polské stany – především s Benešem z Mokrovous a Janem Koldou ze Žampachu. Povážlivé bylo, že se do akce zapojil a Kolín jako základnu pro shromáždění vojenské hotovosti poskytl člen Ptáčkova poradního orgánu v kouřimském kraji – Bedřich ze Strážnice. Nezdar akce vyřadil polskou stranu z možnosti podílet se na jednání s Albrechtem Bavorským a také nejbližší zemské sněmy se patrně odbývaly bez její účasti. Následné odvety Pražanů a jejich spojenců proti účastníkům spiknutí se při úderu na hrad Trosky zúčastnil i Jiří z Poděbrad. Podobná akce se chystala i proti Bedřichovi ze Strážnice, ale s největší pravděpodobností zůstalo jen u záměru.¹⁴¹⁾ Jak se však v druhé polovině roku 1440 vyvíjel poměr spojených landfrýdů i samotného Ptáčka ke knězi Bedřichovi, nevíme. Ačkoli právě z Kolína, který ovládal, vyrazila vojska spiklenců ku Praze, s vlastními signatáři landfrýdů se Bedřich, sám člen časlavského landfrýdu, do střetu nedostal a zbraň proti Ptáčkovi a jeho stoupencům nezdvihl ani během války s Janem Koldou ze Žampachu v příštím roce.

Dne 29. července 1440 vydali čeští stavové (Ptáček byl uveden na čtvrtém místě) věřící list poslům k Albrechtu Bavorskému.¹⁴²⁾ S oficiálním vyhlášením Albrechtovy volby se čekalo až do jejich návratu. V první polovině srpna se na novoměstské radnici konal nový sněm, kde byla veřejně vyhlášena Albrechtova volba a vyslechnuta příznivá zpráva poslů. Poté sněmovníci přikročili k volbě zplnomocněnců ke sjezdu s vévodou Albrechtem. Postavení Ptáčkovy strany a Rožmberkova tábora bylo poměrně vyvážené. Dle očekávání byli zvoleni Oldřich z Rožmberka a Menhart z Hradce, kteří měli zamezit osobnímu úspěchu Hynce Ptáčka z Pirkštejna, po jehož boku tentokrát nestál Aleš Holický, nýbrž mladý Jiří z Poděbrad. Pátým zástupcem panského stavu byl Jaroslav Plichta ze Žerotína. V řadách rytířských zmocněnců

stáli dva hejtmané východočeských landfrýdů – Jan Hetrvík z Rušínova a Bohuš Kostka z Postupic.¹⁴³⁾

Ptáčkova strana zde tedy měla dost silné postavení, aby při politických jednáních mohla účinně prosazovat svůj politický program – především dokonání kompaktát, uznání Jana Rokycany a restituci korunních držav. Oldřich z Rožmberka však dokázal prosadit, že se o osudu bavorské kandidatury rozhodovalo na jiném poli. Navenek se ovšem snažil vystupovat jako člověk, je muž na zdaru jednání vskutku záleží. Krátce před polovinou srpna dokonce jednal s Ptáčkem, zda by nebylo lépe umístit sjezd do Štrubiny, neboť tam by bylo snazší „logistické zabezpečení“ sjezdu.¹⁴⁴⁾

Ptáček a ostatní poslové vyjeli z Prahy 20. srpna a o čtyři dny později dorazili do bavorské Kouby (Cham). Téhož dne dorazil i sám vévoda Albrecht. Poselstvo sice přijal s náležitou úctou, od samého počátku se však choval zdrženlivě a rezervovaně. Patrně to byl někdo z přítomných zástupců koncilu, kdo v prvních dnech seznámil české zmocněnce s listem královny Alžběty o nárocích jejího syna Ladislava a žádal od Čechů vysvětlení. Není pochyb, že právě Ptáček a jeho stoupenci nyní nejrezolutněji prohlašovali právo českých stavů svobodně si zvolit panovníka a svou volbu obhájit před křesťanským světem. Od Albrechta žádali jasnou odpověď a z toho důvodu se bavorský vévoda rozhodl pro tajnou poradu s Rožmberkem. Oldřich z Rožmberka dokonale využil Albrechtovy nejistoty a váhání, aby ho svým zkresleným líčením českých poměrů a zpochybněním legálnosti samotné volby definitivně odvrátil od myšlenky na českou korunu. Intervence římského krále Fridricha III. zapůsobila ještě silněji.¹⁴⁵⁾

Z veřejné odpovědi, v níž Albrecht vyhlásil, že volbu přijme pouze v případě, že s ní bude výslovně souhlasit král Fridrich III., matka Ladislava Pohrobka Alžběta i basilejský koncil, jasně Čechové vyrozuměli, že s Albrechtem nemá smysl dále o čemkoli jednat. I když se vévoda pokusil o to, aby v závěru zazněla ještě určitá naděje na nové poselstvo, čímž chtěl zmírnit urážku české hrdosti, odjížděli utrakvisté z Kouby opravdu značně rozezleni. Bavorská kandidatura skončila trapným závěrem a pro šlechtické patrioty, jakým byl Ptáček, musela působit jako urážka a nevídané ponížení České koruny. Ptáček a jeho stoupenci chtěli již v Plzni jednat

o novém králi, což jen dokládá jejich rozhořčení a touhu dát na tuto urážku ráznou odpověď. Rožmberkovi se podařilo je přesvědčit, aby tak významnou otázku otevřeli až na zemském sněmu, který byl položen na 28. října do Prahy.¹⁴⁶⁾ Zdá se, že Oldřichovy intriky z Kouby zatím zůstaly Ptáčkově skupině utajeny.

Po nezdaru bavorské kandidatury se Ptáček vzdal snahy prosazovat v budoucnu vlastního kandidáta na český trůn. Bylo téměř nemožné najít mezi sousedními knížaty a vládci muže, kterého by byla většina mužů ochotna přijmout za krále a jenž by chtěl přijmout českou korunu za těch podmínek, jež s ní byly spojeny. Zvláště těžkou překážku představoval odpor římského krále Fridricha III. Proto Ptáček až do konce roku 1443 prosazoval, aby se Fridrich sám buď stal králem nebo alespoň správcem země, a není-li k tomu ochoten, aby Čechům nebránil opatřit si tedy jiného vládce.

Pokud jde o následující měsíce, slyšíme o Ptáčkově straně a jejích snahách při jednání zemských sněmů v listopadu 1440 a v únoru 1441, nikoli však o samotném Ptáčkově a jeho aktivitě. Lze předpokládat, že se obou sněmů zúčastnil, neboť doba, kdy znechucen intrikami a neustálými průtahy rakouské strany nechtěl již dál jezdit na zemská jednání, ještě nenastala. Na listopadovém sněmu měla Oldřichova strana většinu, přesto však jednání bylo velmi bouřlivé. Zástupci Ptáčkovy strany, byť v menšině, kladli rakouskému táboru značný odpor. Jednání o nového krále, které chtěl Hynce zahájit již při návratu z Kouby, bylo pod záminkou nízké účasti na sněmu opět odloženo. Vlastní usnesení vyslat ke králi Fridrichovi poselstvo, aby nekladl překážky českým snahám o obsazení trůnu, když sám o něj nejeví zájem, bylo prosazeno vlivem rakouské strany. Toto stanovisko později energicky zastával sám Ptáček, není však jisté, zda tomu tak bylo již na konci roku 1440. Poselstvo, vedené Rožmberkem, se však vrátilo z Vídně bez konkrétních výsledků.¹⁴⁷⁾

Na únorový sněm se Oldřich z Rožmberka a jím vedená strana dobře připravili, aby zkrížili cestu Ptáčkovým záměrům. Už na listopadovém jednání se zasadili o pozvání zástupců vedlejších zemí Koruny, kteří se již při červnovém sněmu roku 1440 jasně stavěli za dědické nároky Ladislava Pohrobka. Ptáček a jeho stoupenci si to dobře uvědomovali a byli ochotni se dočasně spojit i s radikály, aby zabránili vedlejším zemím v zásahu do

královské otázky. I bez vedlejších zemí měla rakouská strana výraznou převahu a snažila se Ptáčkovu stranu přimět k uznání Ladislavových nároků. Vše bylo navíc podpořeno velkým poselstvem královny Alžběty, v jehož čele byl kromě Oldřicha Eicinger a obratný znalec českého prostředí Kašpar Šlik.¹⁴⁸⁾

Na počátku března roku 1441 rakouská strana natolik zesílila, že proti Ptáčkově bloku i radikálům prosadila usnesení, aby české poselstvo jednalo s královnou Alžbětou o předběžných podmínkách Ladislava přijetí. Poselstvo vedl Menhart z Hradce a rakouská strana v něm měla skutečně drtivou převahu. Nepodařilo se jí však dosáhnout, aby se Ptáčkův blok vzdal podmínek, které kladl již po Zikmundově smrti a které za souhlasu samotné rakouské strany prosadil i v Listu mírném a ve volební kapitulaci Albrechtu Bavorskému.¹⁴⁹⁾

Ptáček se jako realisticky uvažující politik v budoucnu nestavěl zcela zamítavě k Ladislavovu přijetí. Trval však po celý svůj život na svobodné volbě panovníka a jeho přijetí na základě volebních podmínek. Navíc otevřené přiznání k habsburskému legitimismu, které prosazovala rakouská strana, znamenalo jasný útok na samý základ hlavního dokumentu posledních let – List mírný. Další sněm byl vypsán na 25. červenec, ale nedošlo k němu, protože na severovýchodě vzplanul konflikt, který hrozil přerůst do obrovských rozměrů.

Od poloviny roku 1440 tu začal své pozice ozbrojenou mocí posilovat bývalý tábořský hejtman Jan Kolda ze Žampachu. Zaměřil se především na tzv. častolovické dědictví, tedy dominium roku 1435 zemřelého Půty III. z Častolovic. Zmocnil se hradu Rychemberk, krátce na to porazil Kladské nedaleko Števnice. Zřejmě v téže době se zmocnil předhradí Nového hradu u Solnice. Tady už proti němu vystoupil hradecký landfrýd v čele s hejtmanem Jetřichem z Miletínka. Neslyšíme sice o přímé srážce, ale dne 6. prosince dodalo vojsko landfrýdu na hrad nové zásoby, takže se Kolda musel vzdát naděje na rychlý pád pevnosti a byl záhy nucen vyklidit i dobyté předhradí. Při následném jednání s hejtmanskou radou hradeckého kraje bylo dohodnuto roční příměří s výpovědní lhůtou 17 neděl napřed.¹⁵⁰⁾ Bylo však zřejmé, že jde jen o odklad nevyhnutelného vojenského střetu mezi landfrýdy a zkušeným tábořským válečníkem, který se nechtěl podřídít jejich pravidlům a zákonům.

Jan Kolda ze Žampachu nebyl jen jedním z loupeživých rytířů, jimiž se tato neklidná doba doslova hemžila. Síť hradů a tvrzí, které ovládl – Náchod, Rychemberk, Dubenec, Černíkovice, Bolehošť, znamenala ohrožení území značného rozsahu a spoje-nectvím s dalšími osobami tábořské strany (Hložkové ze Žampachu, Beneš z Mokrovous, Svojše ze Zahrádky) se zde vytvářela nemalá vojenská síla.¹⁵¹⁾

Takového protivníka si už Ptáček nemohl dovolit nechat v zádech. Nesáhl však po zbrani první. Kolda sám svévolně porušil příměří, na kterém se s východními landfrýdy dohodl po nezdaru u Nového hradu. Dle článků zemského míru pak Ptáček jako vrchní hejtman spojených landfrýdů měl nejenom právo, ale přímo povinnost zasáhnout. Úspěšná akce by zasáhla i tábořskou stranu, těžko však můžeme prohlásit, že výpravou proti Koldovi demonstroval Ptáček otevřenou výzvu celé tábořské straně. Takovému konfliktu ještě s největší pravděpodobností mladou východočeskou základnu utrakvismu vystavit nechtěl, ale byl ochoten proti přípravám radikálů vytvořit frontu, která nápadně připomínala panskou jednotu z roku 1434. Zdá se, že již v dubnu 1441 jednal se Slezany o společné akci proti Janu Koldovi. Táboři později psali Mikuláši Trčkovi se zřetelnou narážkou na Ptáčka a jeho druhy, že Němci vpadli do země „*návodem některých pánů českých*“ a sám Kolda psal již před polovinou května, že několik pánů a zemanů poštválo Němce na něho.¹⁵²⁾

Vlastní průběh tažení proti Koldovi ukazuje, že Slezané, byť válečnou akci zahájili s jistým předstihem, opravdu postupovali ve shodě s východočeskými landfrýdy. Již dne 8. května slezské vojsko oblehlo Náchod. Landfrýdy vytrhly do pole o tři týdny později. Dne 23. května psali Tábořští Hynce Ptáčkovi z Pirkštejna, pokud se chytá vytáhnout proti Koldovi, aby „*toho nečinil a takové búrky v zemi nezačínal*“. Dopis končil jasným varováním: „*Nerozumieme, bychom sie mohli tomu dívati, aby prietelé naši jměli od Němcov utišťeni býti, a vy jim pomáhali!*“¹⁵³⁾ Tábořský posel již nezastihl Ptáčka doma, tedy na Ratajích. Hynce již v té době byl na shromaždišti landfrýdních vojsk. Místo něj dne 25. května odpověděl Jan Čabelický ze Soutic. Jeho odpověď plně vyjadřovala Ptáčkovo stanovisko. Ptáčkova strana Koldu neutiskuje, naopak on napadá ty, s nimiž jsou Ptáček a jeho spojenci zapsáni v zemském míru. Nemohou už déle

nereagovat na výzvy utiskovaných a musí dostát svému závazku. Proto jsou i Němci (tj. Slezané) přijati ku pomoci.¹⁵⁴⁾ V tomto konfliktu se Ptáčkova strana nedala vázat národnostními a náboženskými překážkami. Slezané pro ni byli součástí České koruny, a proto neviděla důvod, proč je nepřibrat k boji proti muži, jenž byl v jejích očích zemským škůdcem.

Ptáček už jasně cítil, že by celá situace mohla přerůst v konflikt celozemských rozměrů. Snažil se proto dát celé akci nadstranický ráz. Na jeho žádost (zřejmě poslanou po rychlém jezdcí) psal Jan Čabelický dne 27. května Oldřichovi z Rožmberka, aby ihned vytrhl proti Koldovi jakožto škůdci zemskému a k stejnému postupu přiměl i pana Krušinu ze Švamberka s plzeňským landfrýdem a všechny své přátele. Ptáček sám že již sedá na koně, neboť jejich strana právě vytrhla do pole. Hynce Ptáček vytrhl 27. května s hotovostí kouřimského kraje do pole a o dva dny později se u Lichtenburka spojil s vojskem Čáslavska, jemuž velel Jan Hertvík z Rušínova. Téhož dne oba v listu z Lichtenburka napomínali pány z Rožmberka a Hradce, aby se zapojili do boje proti Janu Koldovi. Znovu se snažili demonstrovat nadstranický ráz válečné výpravy, a proto Koldu označili za „*zhůbce koruny naší*“ a zdůraznili, že tuto akci nepodnikají ve svém zájmu, ale pro prospěch celé země: „*Neb to cele vězte, žeť my můžeme s nimi příměrie mieti i pokoj, kterýž den koli chceme.*“¹⁵⁵⁾

List však již jasně ukazoval, že Ptáček počítá s válkou proti celé tábořské straně. Naznačoval zde, že ještě nikdy nebyla tak příhodná doba k pokoření Tábořských. To byla bezesporu Ptáčkova nejvyšší a nejdůležitější politická hra od války s králem Albrechtem. Jasně ukazovala, že Ptáček už do budoucna nepočítá s husitskými radikály a touží po jejich trvalém vytlačení z politické scény. Ještě vážnější důvod měl v náboženských otázkách.

Táboři bránili jeho snahám o sjednocení utrakvismu a vnitřně roztržštěný kališnický tábor nemohl účinně prosadit svou vůli v otázkách nastolení krále a obnovení centrální zemské správy. Ptáček byl nyní pevně rozhodnut spojit se kromě Slezanů i s katolíky a tábořskou stranu pokořit silou. Můžeme váhat nad tím, zda opravdu věřil v pomoc Rožmberka a jeho stoupenců. Proti Janu Koldovi ale vystoupila i samotná Praha ovládaná Menhartem z Hradce a Hanušem z Kolovrat a přijala opověď táborů. Zapojení do široké protitábořské fronty nabízelo Rožm-

berkovi splnění toho, po čem toužil po celý život – zbavit se Táboru, v ideálním případě ho dostat do své moci. Až do této doby byly veškeré spory, které měl Ptáček s panem Oldřichem, čistě stranického rázu, v osobních vztazích spolu neměli žádný konflikt. Hynce tedy mohl jen těžko předpokládat, že Oldřich svým postojem raději podpoří radikály.

Dne 4. června oblehlo vojsko spojených landfrýdů, v němž Hynce Ptáčkovi bezpochyby připadlo vrchní velení, tvrz Dubenec, kam před časem Kolda dosadil svého spojence Vaňka Kordulu. Po jejím dobytí a vypálení odtáhli k silné Koldově tvrzi v Černíkovcích nedaleko Rychnova nad Kněžnou. Zde se spojili s částí slezského vojska o síle 3000 mužů. Takové síle, i když se místní posádka zachovala vskutku srdnatě, nemohla tvrz dlouho odolat a potkal ji stejný osud jako Dubenec. Krátce na to spojená armáda oblehla hrad Rychmberk, po Náchodu největší Koldovu pevnost. Zde zbudovala obléhací tábor a větší část landfrýdních vojsk se poté vydala podpořit Slezany u Náchoda.¹⁵⁶⁾ R. Urbánek soudil, že se Koldovi s větší částí jeho jízdy podařilo z Náchoda uprchnout již v čase, kdy byl obležen pouze Slezany. Poté bylo vlastní město vypáleno, hrad se však udržel. Jiní badatelé však usuzují, že padl i náchodský hrad.¹⁵⁷⁾ Na druhé straně nelze přehlížet, že na Náchod měl dědičný nárok Jiří z Poděbrad, který se v čele hotovosti boleslavského kraje rovněž zúčastnil tažení. Pakliže by hrad po společné akci česko-slezských vojsk padl, musel by být vydán právě Jiřímu z Poděbrad. Vypálení města, na něž měl Poděbrad stejný nárok, bychom mohli chápat pouze v případě, že by hrad zůstal v rukou Koldových mužů, sám Kolda však uprchl mimo dosah landfrýdních a slezských vojsk. Pak by spálení města nebyl akt vzteku nad tím, že „zhůbce“, unikl, ale spíše taktickým tahem s cílem zbavit Koldu na delší čas jeho hlavní hospodářské základny.¹⁵⁸⁾

Ptáček v čele landfrýdních vojsk vytrval až do konce tažení. Na Rataje však vyslal Jana Čabelického. Ten dne 11. července písemně informoval Oldřicha z Rožmberka (zřejmě na přání Hynce Ptáčka) o průběhu tažení. Za nepřítomnosti obou zřejmě na Rataje dorazil Rožmberkův list, neboť Čabelický píše: „*Od tvé milosti list i dušku hned jsem pánu poslal, neb mi pilně psal, kterak jest to, že jemu nedošlo dosud poselstvie od Tvé milosti.*“¹⁵⁹⁾

Rožmberk nespěchal do pole proti táborům. Naopak s nimi 11. července 1441 uzavřel příměří.¹⁶⁰⁾ Jeho propočty byly zřejmé. Buď porazí Ptáček tábory, nebo táboří Ptáčka, v každém případě bude takovým bojem oslaben i vítěz. Konflikt mezi stranami opozice byl panu Oldřichovi velmi po chuti. Právě jeho postoj ale rozhodl, že se válka nerozrostla do větších rozměrů.

Šance na pokoření celé tábořské strany se nyní velmi snížily. Za těchto podmínek se Ptáčkovi a jeho spojencům jevila válka s tábory riziková a nežádoucí. Ačkoli byla Ptáčkova strana silnější než táboři, bez pomoci krajní pravice neměla šanci na jasné vítězství. Ptáček se proto rozhodl pro jinou cestu – zbavit tábořskou stranu právně zaručeného autonomního postavení v církevních otázkách a dosáhnout, že její věrouka bude zavržena celou zemí. Pak by od Tábora postupně odpadli všichni spojenci. Osamocený a izolovaný Tábor mohl i nadále odmítat snahy o sjednocení utrakvismu, ale už jim nemohl klást vážnější překážky. Tato cesta vedla přes dvě horské synody k výnosu zemského sněmu 31. ledna 1444. Jejího konce se už Ptáček nedomáhal. Ale to vše bylo ještě věci vzdálené budoucnosti.

Kolem 15. července 1441 bylo sjednáno příměří mezi Ptáčkem, Janem Hertvíkem z Rušínova a Jetřichem z Miletínka z jedné strany a Koldou ze Žampachu a Benešem z Mokrovous ze strany druhé pod základem 5000 kop grošů až do příštího sněmu. Obležení Rychemberka a Náchoda bylo zrušeno a landfrýdní vojska se rozešla domů. Roli prostředníků sehráli Jan Rokycana s Bohuslavem Kostkou z Postupic, jehož chrudimský landfrýd vytrhl do pole až 10. července, a do bojů tedy výrazněji nezasáhl.¹⁶¹⁾ Ačkoli Ptáčkovi nevyšel jeho záměr na pokoření tábořské strany, dosáhl zřejmých úspěchů. Janu Koldovi byla dána tvrdá lekce, po níž se stáhl do ústraní.

Válka jasně ukázala, že utrakvistická šlechta východních Čech jde s Ptáčkem. Města, hlavní opora radikálů, buď zachovala neutralitu, nebo se po určitém váhání přidala na jeho stranu. Objevuje se sice zmínka, kterou nelze ověřit z jiných zdrojů, že se v Hradci Králové sice chystalo povstání na pomoc Janu Koldovi, nenalezlo však dostatečnou odezvu a Jan Rokycana měl dost vlivu na to, aby se město nakonec přiklonilo na Ptáčkovu stranu. Nikdo, kdo se dne 17. března 1440 připojil k zápisu spojených landfrýdů, proti postupu pána z Pirkštejna nevystoupil. Ani ně-

kdejší hlava polské strany, kněz Bedřich ze Strážnice, pán nedobytné pevnosti na Labi, se proti Ptáčkovi nepostavil.¹⁶²⁾ Hynce nevycházel z konfliktu oslaben, nýbrž posílen. Krátce nato došlo k události, která Ptáčkovo sblížení s východními městy výrazně podpořila.

V druhé polovině července se do Čech ze svého krakovského exilu vrátila císařovna Barbora. Hynek Krušina z Lichtenburka ji doprovodil od hranic do Chrudimi. Zde na ní čekala trojice hlavních představitelů její někdejší strany – Hynce Ptáček, Aleš ze Šternberka a Jiří z Poděbrad. Ptáčkovi záleželo na tom, aby císařovnin návrat měl patřičný ohlas a lesk. Na Mělník ji proto jako čestný průvod doprovázely desítky šlechticů čáslavského a boleslavského kraje.¹⁶³⁾

Dne 28. července pozval Ptáček Pražany do Mělníka, aby se s Barborou Celskou dohodli o jejich majetkových nárocích v hlavním městě. Pán z Pirkštejna se tak vahou své strany postavil za práva, která císařovně na základě Zikmundových zápisů zajišťoval List mierný. Zájem jeho strany se kryl s Barbořiným prospěchem. Zvláště mu šlo o císařovnin nárok v Praze, který by konečně poskytl jeho straně záchytný bod v hlavním městě. Toho si ale byli dobře vědomi i pražští purkmistři a zřejmě právě proto uznali jen část Barbořiných nároků.¹⁶⁴⁾

Pan Ptáček díky Barboře Celské upevnil svůj vliv ve věnných městech. Sám se vahou svého vlivu opakovaně zasazoval o její práva, nepřipustil však její zásahy do svých politických plánů. Veřejná role stárnoucí císařovny byla dohrána a Ptáček ji nehodlal obnovit. Ve stejném duchu k císařovně přistupoval i jeho nástupce Jiří z Poděbrad.

Barbořin návrat ale nepochybně příznivě ovlivnil atmosféru ve východních Čechách, což hrálo do karet dalšímu Ptáčkovu plánu na utužení jednoty spojených krajů. Na 17. srpen byl do Čáslavi svolán sjezd pro obnovení zemského míru. Sjely se tu všechny čtyři východní kraje. Jan Čabelický Ptáčkovým jménem obeslal i tábory a ti sem vyslali své zástupce.¹⁶⁵⁾ Nejprve byl ujednan konečný smír s Janem Koldou ze Žampachu. V Koldově držení měl až od nástupu příštího krále zůstat náchodský hrad i přilehlé město. Do smíru byli přijati také táboři a jejich protivníci stojící mimo rámec východočeských landfrýdů – Hanuš Kolovrat a Pražané. Poté byla znovu deklarována obecná vůle kdy-

koli rázně zasáhnout proti rušitelům zemského míru. Po nedávné válečné kampani proti Koldovi mělo toto prohlášení takovou váhu, že Ondřej Keřský z Římovic raději z Čáslavi ujel „*boje se, že mnoho lúpil*“.¹⁶⁶⁾

To vše byla jen předehra k závažnému kroku, jímž pan Ptáček hodlal upevnit zemský utrakvismus a pevně scelit řady své strany. Sjezd prohlásil Jana Rokycanu hlavním a nejvyšším správcem utrakvistického duchovenstva spojených landfrýdů, aby trestal kněží, kteří si počínají výstředně a obrátil ty, jenž setrvávají v bludech. Významný dodatek „*s pomocí měst a pánuov jmenovaných*“ ukazoval, že Rokycana bude zaštitěn světskou mocí a jeho odpůrci musí počítat s tím, že budou čelit také jejímu tlaku.¹⁶⁷⁾ Ptáček stál v čele spojených krajů jako politická hlava, Rokycana získal stejné postavení v duchovní sféře. Nyní šlo pánu z Pirkštejna o to, aby příkladu spojených landfrýdů následoval celý, dosud roztržštěný utrakvistický tábor. Po několika letech se celému utrakvistu znovu nabízel skutečný duchovní vůdce.

V Čáslavi bylo dohodnuto svolat na 4. říjen do Kutné Hory synodu husitského kněžstva nejen z východu, nýbrž z celé země. Byla tu možnost proniknout církevním vlivem dále, než v dané době mohla Ptáčkova strana politickou mocí. V září poslal Ptáček jménem spojených landfrýdů výzvu mnoha královským městům strany podobojí, zvláště Táboru, Žatci, Písku a Klatovům, aby se jejich kněží dostavili na synodu do Kutné Hory.¹⁶⁸⁾ Táboři si byli dobře vědomi, jaké nebezpečí jim v Kutné Hoře hrozí. Odmítli se proto dostavit pod záminkou, že Ptáček jako světská osoba není legitimní k tomu, aby je mohl povolal na církevní synodu.

Bez ohledu na tábořský odpor představovala říjnová synoda v Kutné Hoře pro Ptáčka a jeho stranu další a velmi výrazný stupeň vzestupu. Více než 350 kněží, nejen z východočeských krajů, uznalo Rokycanu za svého vůdce a slíbilo mu poslušnost. Rokycana byl požádán, aby se znovu stal správcem celého utrakvistického kněžstva. Důsledkem toho se jeho vlastní strana stala hlavním základem utrakvistické církve.¹⁶⁹⁾

Východočeská husitská šlechta tak získala jednotící náboženský proud a duchovního vůdce. Během první kutnohorské synody byly přijaty články, které stanovovaly jasná pravidla věrouky,

církevních obřadů i zásady praktického a mravního života křesťanů podobojí. Konsolidační proces tak v podstatě dostal i svou duchovní ústavu.¹⁷⁰⁾ Kutnohorská synoda se stala hlavním předpokladem k dalšímu jednání s pravým i levým křídlem utrakvistu. Zvláště umírnění utrakvisté viděli v kutnohorských článcích, byť k nim měli určité výhrady, dostatečný důkaz dobré vůle i jasný důkaz, že se Rokycanův proud zásadně odlišuje od obávaného tábořského radikalismu, a byli ochotni k dalšímu sblížování s kališnickým středem. Upřímný smír jejich duchovního vůdce Jana z Příbrami s Mistrem Rokycanou příštího roku na Mělníce připravil krajní pravici o jeden z hlavních trumfů.¹⁷¹⁾

Po říjnové synodě pokročily Ptáčkovy konsolidační snahy ve východních Čechách o notný kus kupředu. Jiná situace ovšem nastala v celozemských záležitostech. Na konci roku 1441 zavládla na politické scéně atmosféra nedůvěry a vzájemného obviňování z úkladů proti míru a pořádku.

Zřetelné podráždění bylo cítit především mezi Ptáčkem a Rožmberkem. Hynce sice na kutnohorské synodě pronesl na adresu táborů řadu ostrých slov, jimž je káral za násilí, kterého se dopustili na Rožmberkových lidech, neznamenalo to však, že by zapomněl na Oldřichovo chování během války spojených landfrýdů proti Janu Koldovi. Dne 22. listopadu se Ptáček sjel v Kutné Hoře s hejtmany chrudimského a čáslavského kraje, ale nepřipojil svůj podpis k jejich listu, který byl Rožmberkovi adresován a jenž se ještě nesl v neutrálním až smířlivém duchu.¹⁷²⁾ Patrně v reakci na to psal ještě před započítím lednového sněmu Oldřich panu Ptáčkovi a vybízel ho k blíže neurčené osobní schůzce, na které se měli dohodnout o společném sněmu. Oldřichův posel však Ptáčka na Polné nezastihl, a proto si Rožmberk jeho kouřimskému spoluhejtmanu Janu Čabelickému ze Soutic v dalším listě postěžoval, že Ptáček nemá chuť ke sjezdům.¹⁷³⁾ Čabelický tuto výtku odmítl s poukazem, že pán z Pirkštejna sám touží po sjezdu, který by konečně překonal dosavadní jalová jednání, má však obavy, že k tomu nedojde. Jan v listu doslova odcitoval Ptáčkovu bodrou reakci na předchozí Oldřichův list: „*Mnoho jsem jiných čekával, až mi opasek zlačněl, nechtěl bych se bez příčiny tak dlouhého ležení dopustiti.*“¹⁷⁴⁾

Nehledě na toto prohlášení se Ptáček v lednu 1442 vypravil do Prahy na nový zemský sněm. Sněmovní síň byla poloprázdná,

soudobým pozorovatelům se účast jevila až extrémně malá. Přesto se shromáždění stavové usnesli, aby bylo do Vídně ke králi Fridrichu III., královně Alžbětě i rakouským stavům vysláno poselstvo pověřené jednat o řešení bezvlády v Čechách a dohodlo se s nimi na společném sjezdu. Pro Ptáčkovu stranu to ještě v žádném případě neznamenal uznání Ladislavových nároků. Ptáček a jeho stoupenci jen vyjádřili ochotu s králem Fridrichem a Alžbětou jednat. Svou vůli se jim podařilo prosadit v dodatku ke sněmovnímu usnesení, podle kterého měl být po návratu poslu svolán zemský sněm bez ohledu na to, zda se sjezd s králem Fridrichem a královnou Alžbětou uskuteční, či nikoli. Z textu bylo patrné přesvědčení, že bude třeba ustanovit zemskou správu i v případě, že nedojde k rozhodnutí v královské otázce.¹⁷⁵⁾ Ke svolání příštího sněmu byli za Ptáčkovu stranu zvoleni Aleš Holický ze Sternberka a 22letý Jiří z Poděbrad.¹⁷⁶⁾ Sám Ptáček zřejmě záměrně ustoupil do pozadí, ať již proto, že se cítil vázán povinnostmi při správě spojených landfrýdů, nebo byla důvodem skutečnost, že se připravoval k novému střetu s tábory.

Zdá se, že i uvnitř jeho strany se objevovaly jisté neshody. Řada signatářů landfrýdních zápisů odmítala dále jezdit na sněmy a jiné sjezdy. Důvody sice nebyly pregnantně vyjádřeny, ale nepochybně tu důležitost sehrálo poukazování, že finanční náklady na cesty a pobyt v hlavním městě jsou velkou zátěží a jednání stejně nevedou k žádoucím výsledkům. Zde můžeme hledat vysvětlení, proč se Ptáček nechtěl více vázat do příprav nového sněmu a napřel nyní svou energii k stmelení a upevnění vlastní strany.

S Ptáčkem se na počátku roku 1442 opakovaně pokoušela navázat kontakt i královna-vdova Alžběta, aby hlavu spojených východočeských landfrýdů pohnula k uznání nároků svého syna Ladislava Pohrobka na český trůn. Alžběta zvolila velmi obratnou taktiku a požádala o prostřednictví svou matku Barboru Celskou. Za tímto účelem byl na Mělník vyslán obratný diplomat Hanúšek z Vitonic. Barbora tuto možnost nejenže neodmítla, ale přímo jí uvítala. Před stárnoucí a odkvétající kráskou se po dlouhé době objevila možnost zasáhnout do vysoké politiky. Touto šancí se nechala strhnout natolik, že kromě svých požadavků dokonce předem předložila požadavky i za Hynce Ptáčka z Pirkštejna. A zde špatně odhadla svůj reálný politický vliv. Královna

Alžběta byla zřejmě ochotna v mnoha bodech vyhovět požadavkům, které jí Barbora Celská předložila. Barbora však nedokázala Ptáčka přimět k tomu, na čem Alžbětě nejvíc záleželo a proč se do této diplomatické hry pustila. Pán z Pirkštejna nebyl ochoten otevřeně se vyslovit pro nástupnické nároky Ladislava Pohrobka. Ptáček sice, nezastírejme to, nezanedbával osobní prospěch (Alžběta zde byla ochotna k rozsáhlým ústupkům), v tak závažných politických otázkách se jím však nedal ovlivnit. Jasně se projevila také skutečnost, že Barbořina politická váha se v žádném případě nedala srovnat s jejím postavením z roku 1437. Ptáček byl ochoten Barboru podpořit při prosazování jejích majetkových nároků (nedožil se situace, kdy sama žádala hradecký landfrýd, aby ji pomstil na vzbouřené Jaroměři), dal však jasně najevo, že nepřipustí, aby bývalá císařovna zasahovala do politiky spojených landfrýdů.¹⁷⁷⁾

Krátce po pražském sněmu vyslal jménem spojených krajů poselstvo na Tábor. Energicky se tak chopil role politického vůdce českých utrakvistů, který je oprávněn žádat tábory, aby se v zájmu víry podobojí vzdali svého separatismu a sloučili se s ostatními na základě kompaktát.¹⁷⁸⁾ Měli se dostavit dne 8. dubna 1442 do jeho „krajského města“ Kouřimi, kam Ptáček svolal sjezd spojených východočeských krajů. Tábořská obec ani kněží se již neodvážili odmítnout výzvu vůdce spojených landfrýdů a na sjezd vyslali své poselstvo, jemuž Ptáček patrně zaručil bezpečnost glejty. Více než ochota seznámit se s návrhy a požadavky Rokycanova proudu znamenalo vyslání poselstva vědomí, že Ptáček má již příliš velký vliv a ignorovat jeho výzvy není bez rizika. Tábořští poslové přednesli v Kouřimi propracovanou obranu proti stížnostem Ptáčkových straníků.¹⁷⁹⁾ Poté vystoupil sám Hynce. Mluvil dlouho, ale dobře a přesvědčivě. Tábory vyzval, aby žili v pokoji a nečinili násilí v zemi, zvláště pak aby se vyvarovali škod pražským městům, „*ale raději budme s nimi a společně o dobré v Království usilujme a krotme nezvolné a zloděje!*“¹⁸⁰⁾ Vystoupil tu jako politik, který hájí zájmy celé země a je odhodlán přimět menšinu, aby se vzdala svého stanoviska. Přesto nemohl ani nechtěl upřít táborům oprávněnost, když v obraně svého autonomního postavení a odporu vůči sjednocení s ostatními namítali, že i v řadách kališníků dosud panují ostré rozpory mezi Rokycanovými a Příbramovými stoupenci.

Ptáček se proto rozhodl nejprve urovnat vztahy mezi „svým arcibiskupem“ a Janem z Příbrami, než zahájí další tlak, který by měl vyústit k pacifikaci táborů. Po čtvrt roce se tento záměr podařilo naplnit. Fórem, na němž by mělo být uzavřeno smíření či přímo spojenectví mezi oběma duchovními osobnostmi, se měl opět stát sjezd východočeských landfrýdů.

Ptáček sjezd původně vypsals na 29. červen do Kutné Hory, patrně měl na mysli, stejně jako před necelým rokem, Vlašský dvůr a kostel sv. Jakuba. Sjezd byl ale z neznámých příčin nejen odložen na 9. červenec, ale i přemístěn do Mělníka. Kromě Ptáčka a dalších landfrýdních představitelů sem přijeli i Pražané, Hradečtí, zástupci Žatce, Loun, Slaného a dalších nejmenovaných měst. Není přehnané mluvit o skutečném utrakvistickém sněmu, účastnili se ho nejen představitelé východočeských a západočeských kališníků, ale i hlavní město.¹⁸¹⁾

Signály upřímné vůle k dohodě, vyslané kutnohorskou synodou i jednáním v Kouřimi, našly v řadách umírněných utrakvistů ohlas. V Mělníku už neváhali před spojením s horlivějším utrakvistickým proudem. K dohodě přistoupili nejvlivnější a nejmočnější z nich – Pražané. Vůdcové obou proudů, Rokycana a Příbram, jejichž spor se táhl od dvacátých let, se smířili a byli ochotni spolupracovat – i když předmětem spolupráce, jak ukázal příští rok, bylo v první řadě pokoreání třetí strany – táborů. Na to Jan z Příbrami slyšel vždy. Na sjezdu však přítomní dospěli i k dohodě o vypravení poselstva, které mělo v Uhrách vyhledat kardinála Juliana Cesariniho a požádat jej, aby se zasadil o potvrzení Jana Rokycany jakožto zvoleného arcibiskupa.¹⁸²⁾

Dohoda s Pražany zůstala v náboženské sféře a převést ji do politické roviny, tedy výrazněji otrást vlivem Menharta z Hradce a Rožmberkova bloku v Praze, se Ptáčkovu nepodařilo. Přesto byl výsledek mělnického sjezdu obrovským úspěchem v jeho snahách. Ptáčkova strana opět učinila krok kupředu. Až příští rok ukázal, jaké důsledky má mělnická dohoda na postavení táborů. A šlo tu ještě o víc. Zde můžeme hledat jeden z faktorů, který za šest let způsobil, že se Praha podvolila Ptáčkovu nástupci bez velkého odporu.

Táboři zřejmě očekávali, že po mělnických jednáních proti nim Ptáček zahájí novou kampaň. Nestalo se tak a Mikuláš Biskupec z Pelhřimova měl po roce rychlé zdůvodnění: „*Nemoha*

[Ptáček] *zatím dojíti svého úmyslu, na čas jej utajil, ale nevzdal se ho, přitom však, kde jen mohl, snažil se tábořské kněží uvést v nenávisť a ošklivost.*¹⁸³⁾ Nebyla to však Ptáčkova nemohoucnost, ale královská otázka a boj o zřízení zemské správy, co vedlo k přerušení či spíše dočasnému utlumení „studené války“ mezi východočeskou kališnickou základnou a tábory. Ve všem ostatním, nutno přiznat, měl Biskupec pravdu.

Na počátku září dostal Ptáček od Menharta z Hradce list, který mu konečně oznamoval termín znojmského sjezdu (29. září). Do Znojma mělo na základě volby spojených krajů jet poselstvo vedené Ptáčkem a Jiřím z Poděbrad. Není však zřejmé, zda se tato volba uskutečnila v Kouřimi či na Mělníku.¹⁸⁴⁾

Krátce před 15. zářím obeslal Ptáček Alše Holického ze Šternberka. Písemnou výzvu, v níž zdůrazňoval, že zájem království si žádá rychlé řešení sporných otázek, poslal i Oldřichovi z Rožmberka. V podobném duchu psal panu Oldřichovi i Aleš Holický: *„Neb věz, nebudeť-li rychlý konec, žeť bude velmi zle.*¹⁸⁵⁾ Oldřichova jistě nadmíru upřímná odpověď si zaslouží odcitování: *„O sněmu jsem nic nevěděl, až nedávno mi pan Ptáček psal, i odepsal jsem jemu též k tomu, že sem se k tomu nepřipravil a že již tu býti nemohu, než když on tu bude, a co učiní, to je právě tak dobře, jakož bych já tam byl. Neb vieš, že je přítel náš dobrý, a všechny naše běhy vie, a rozum dobrý má, i můžem se ubezpečiti, žeť se v ničem nepředá, ježto by bylo proti nám a této zemi.*¹⁸⁶⁾ Když Rožmberk psal tyto řádky, věděl již bezpečně, že se Alžběta ani král Fridrich do Znojma nedostaví.¹⁸⁷⁾ Nepochybně se při líčení Ptáčkových kvalit dobře bavil. Po lednovém sněmu mu měl smích zmrznout na rtech.

Ještě než odjel do Znojma, ujal se Ptáček role prostředníka ve sporu, v němž na jedné straně stála Barbora Celská spolu s Alšem Holickým ze Šternberka a na druhé Jan Smiřický a Jindřich z Kolovrat. Dalším prostředníkem byl Hanuš z Kolovrat. Slyšíme, že oba zmíněný spor, o jehož podstatě nám není známo nic bližšího, *„urovnali bez křikův a sváru“.*¹⁸⁸⁾ Ptáček se tedy mohl vydat na cestu do Znojma. Netušil, že bude opět zbytečná. Za nepřítomnosti obou korunovaných hlav se program sjezdu omezil na jednání o pokoj s Rakušany. Po několikadenním čekání se Ptáček a ostatní značně rozmrzelí zástupci landfrýdů vrátili domů.¹⁸⁹⁾

Dne 10. října 1442 se v Praze sjeli páni zmocnění ke svolání zemského sněmu a takřka všichni účastníci neúspěšných znojemských jednání, aby se zabývali řešením situace, která vznikla nezdarem tohoto sjezdu. Hlavní slovo připadlo panu Ptáčkovi. Přítomní stavové se rychle shodli na nutnosti co nejdříve svolat zemský sněm a jeho termín stanovili na den sv. Alžběty (19. listopad). Ačkoli byl jihočeský magnát Oldřich z Rožmberka důrazně vyzván k účasti, zopakoval svou taktiku z poloviny září a na sněm se nedostavil. Naopak zvláštním listem žádal, aby byl i tento sněm odložen na 8. ledna, což způsobilo mezi pány, kteří sněm svolali, obrovské rozhořčení.¹⁹⁰⁾ Mnozí šlechtici se po Oldřichově příkladu nedostavili, a tak nezbylo, než sněm odložit. Ptáček si však vzal z dosavadního vývoje poučení. Předpokládal, že se v lednu Rožmberk opět svou nepřítomností na sněmu (výmluva na zdravotní obtíže byla vždy po ruce) pokusí zhatit snahu o vyřešení královské otázky a ustavení zemské správy.

Rozhodl se, že tentokrát Oldřichovy plány nesmí vyjít. Na sněmu se utraktivisté musí sejít v takovém počtu, aby Rožmberkovi a rakouské straně znemožnili dále odkládat řešení hlavních otázek. Vysoká účast měla získat sněmu patřičnou váhu i bez Oldřichovy účasti. O Vánocích se Ptáček dostavil na sjezd hradeckého landfrýdu. V té době už do východních Čech dorazila zpráva o nenadálé smrti Zikmundovy dcery, královny Alžběty (19. 12. 1442). To dávalo lednovému sněmu velkou váhu, a tím více žádoucí pro Ptáčka bylo, aby se na zemský sněm dostavil co nejvyšší počet jeho straníků a příznivců. V Hradci se ale nemusel vůbec namáhat, aby pohnul účastníky sjezdu k prohlášení, že budou společně stát proti každému, kdo by se vzpíral jednání o krále i „*pokoj v zemi a jednotu a svornost tohoto království*“. Právě o těchto věcech měl chystaný sněm jednat. Nebylo pochyb, proti komu je hradecká dohoda namířena.¹⁹¹⁾

Na lednový sněm se opravdu dostavilo velké množství Ptáčkových stoupenců. Věřili mu, že nyní je šance konečně zlomit dosavadní stav, a proto nelitovali nákladů na cestu a pobyt v hlavním městě. Tomu odpovídala i skladba sněmu, nižší šlechta měla většinu. Očekávalo se, že se do Prahy dostaví i zástupci vedlejších zemí Koruny, zdá se však že k tomu nedošlo. Praha hostila zemský, ale nikoli generální sněm. Oldřich z Rožmberka, jak se dalo tušit, na sněm nepřijel a jeho příkladu následovalo

mnoho pánů rakouské strany. Právě jejich nepřítomnost vtiskla celému jednání zvláštní ráz. Ptáček se stal hlavní osobností, díky dostatečnému počtu sympatizantů se svou politickou linií získal rozhodující vliv a mohl důrazně prosazovat svůj program. Bylo znovu usneseno vyslat poselstvo ke králi Fridrichu III., tentokrátě však jako k vlastnímu kandidátu na trůn, ne jen pouhému poručníkovi Ladislava Pohrobka. Habsburk měl být postaven před jasnou a nekompromisní volbu – vykáže zápisy, má-li nějaký nárok k Českému království, a buď sám přijme stavovské podmínky a usedne na český trůn, nebo se na základě týchž podmínek ujme až do zletilosti Ladislava Pohrobka správy království. V opačném případě již na něj Češi přestanou brát jakékoli ohledy, „*ale hned se opatříme králem a pánem do Českého království.*“¹⁹²⁾ Nárok Ladislava Pohrobka nebyl zcela vyloučen, neboť to by mohlo rakouskou stranu sjednotit v odporu, ale byl odsunut do pozadí. Ptáčkově straně se zde podařilo prosadit stanovisko, o které v minulých dvou letech marně bojovala proti sněmovní převaze rakouského tábora. Podobně jako při smrti krále Albrechta i nyní, v mocenské konstelaci proměněné nenadálým skonem jeho ženy, dokázal Ptáček plně využít situace.

Změnu jasně dokládalo i složení poselstva, které sněm zvolil pro jednání s králem Fridrichem III. Z panského stavu byl zvolen Hynce Ptáček a Jiří z Vízmburka, který už dávno pochopil, že je lépe být se spojenými landfrýdy a jejich vůdcem zadobře, z rytířského pak Jakoubek z Vřesovic a hejtman chrudimského landfrýdu Bohuš Kostka z Postupic, měšťanstvo zastupovali představitelé Starého a Nového Města pražského. Ne-li počtem, tedy politickým vlivem a významem měla Ptáčkova strana zřejmou převahu.¹⁹³⁾

Zvolení poslové měli, „*kdekoli by krále našli*“, vyjednat s ním místo a termín sjezdu s ostatními stavy poblíž hranic a připravit půdu pro vlastní jednání. Ptáčkův tábor se tak snažil setřít stranický ráz jednání a v podstatě nabízel těm, kdo se lednového sněmu nezúčastnili (a to i včetně Rožmberka), aby se zapojili do jednání o vlastních podmínkách, za nichž bude Fridrich III. přijat za krále či zemského správce. Hynce Ptáček z Pirkštejna svým protivníkům naznačoval, že je stále ještě v zájmu země ochoten přistoupit ke kompromisu.

I celý sněm demonstroval, že českým stavům nejde o vlastní prospěch, ale o klid a řád v království. Všichni přítomní uznali, že nový král bude potřebovat značnou finanční pomoc, aby se mohl řádně ujmout svého úkolu, neboť panovníkovo dominium speciale se během posledních desetiletí nevídaným způsobem zúžilo. Proto sněm povolil vypsání nezvykle vysoké berně, která se rovnala celoroční sumě úročních platů, jež byli poddaní povinni odvádět svým vrchnostem. To svědčilo o vědomí velké politické odpovědnosti přítomných stavů, zejména pak Ptáčkovy strany. Menší berně byla povolena i na výlohy poselstva.¹⁹⁴⁾

Krátce po sněmu došlo k události, která mohla všechny dosažené dohody zhatit. Mezi Ptáčkovou stranou a Pražany nastala ostrá roztržka, která se neomezila jen na vzájemné obviňování a špinění, ke slovu přišla i válečná síla. O to víc je zarážející, že o skutečné příčiny prameny mlčí. Musela to být věc velmi závažná, když kvůli ní byl Ptáček ochoten vstoupit do konfliktu, který, ať již by dopadl jakkoli, ohrožoval realizaci sněmovního usnesení a odsouval řešení zemské správy do vzdálené a velmi nejisté budoucnosti.

V únoru patrně probíhala jednání nejen mezi znesvářenými stranami, ale i uvnitř obou táborů. V březnu nepřátelství vypuklo naplno. Dne 17. března 1443 opověděl nepřátelství Pražanům obou měst syn Ptáčkova přítele Petr Holický ze Šternberka. O týden později následovala opověď Jindřicha z Vartenberka a jeho spojence Mikše Pancíře ze Smojna a na Sloupu. Potom opověděl Pražanům i sám Ptáček spolu s čáslavským hejtmanem Janem Hertvíkem z Rušínova a dalšími představiteli spojených landfrýdů. Hrozila válka značného rozsahu.¹⁹⁵⁾ Na počátku dubna se Ptáček a jeho kouřimský spoluhejtman Jan Čabelický ze Soutic zmocnili tvrze Práče nedaleko hlavního města, kterou držela staroměstská obec. Prostřednictvím blíže neurčených pánů (není vyloučeno, že samotného Rožmberka, neboť Oldřich, který již kul plány na rozšíření svého dominia o město tábořské jednoty Vodňany, by mohl Páčka potřebovat v nátlaku proti táborům, pravděpodobnější se však jeví Mikuláš Trčka z Lípy) došlo kolem poloviny dubna ke smíru. Ptáček si dobytou tvrz podržel i po této dohodě, patrně až do následujícího roku. Napětí mezi Prahou a některými Páčkovými stoupenci, především Petrem Holickým ze Šternberka, i nadále trvalo.¹⁹⁶⁾

Než se Ptáček po smíru s Pražany vydal na cestu do Vídně, učinil ještě další krok k dosažení jednoty utrakvistů v Čechách. Jménem spojených landfrýdů poslal do Tábora, Žatce, Písku a Klatov výzvu, aby se kněží těchto měst, jmenovitě pak Václav Rohlík, Václav Koranda, Mikuláš Biskupec, Václav Rájovec i Vavřinec Němec z Reichenbachu (Quirín) spolu s několika osobami u obcí dostavili dne 14. května do Kutné Hory, kam je svolána synoda utrakvistického kněžstva i sjezd spojených východočeských krajů. Ptáček své listy formuloval dosti ostře, to nebylo pozvání, tón se blížil spíše púhonu. Dával tak táborům znát, že přichází čas, kdy se budou muset zodpovídat za svůj separatismus, kterým oslabují všechny české kališníky a jejich politickou váhu.¹⁹⁷⁾ Ve stejné záležitosti obeslal tábořské kněží i Jan Rokycana. V jeho listech přímo zaznělo obvinění, z něhož se mají obhajovat – jejich kněží špatně věří o svátosti oltářní a jiné tak učí. Závěr zněl hrozivě – kdo se nedostaví, sám tím uznává svou vinu. Táboři nebyli v situaci, kdy by mohli brát Ptáčkovy hrozby na lehkou váhu. Moc jeho strany od I. kutnohorské synody značně vrostla. Navíc stáli díky podpoře Jaroše z Drahonic a Vodňan na počátku nové války s Rožmberkem. Nejednomu z představitelů tábořských obcí musela na paměti vytanout situace z roku 1441, kdy Ptáček bojoval s jejich straníkem Janem Koldou a vyzýval jihočeského magnáta ke spojenectví. Vodňanští už cítili, že těžký boj s několikatisícovým vojskem Rožmberka a jeho spojenců není možné odvrátit. Za takové situace si táboři nemohli dovolit odmítnout Ptáčkovu předvolání. Odklady a výmluvami mohli a také se snažili realizaci jeho plánů oddálit, ale již neměli sílu jí zabránit.¹⁹⁸⁾

V posledním dubnovém týdnu odjel Ptáček jako uznávaná hlava českého sněmovního poselstva do Vídně. Zde nejprve jednal se starým znalcem českého prostředí Kašparem Šlikem, neboť král Fridrich nebyl ve městě. Šlik se k myšlence jeho kandidatury na český trůn stavěl dosti skepticky, Ptáčkoví se však zkušeného diplomata podařilo získat pro druhou alternativu. Fridrich III. měl Ladislavovým jménem převzít zemskou správu, což by, jak byl Šlik přesvědčen, do budoucna usnadnilo i uznání Ladislava nároku na uherský trůn. Proto také přiměl krále, aby se dostavil do Vídně. Nehledě na výsledky rozhovorů se Šlikem se Ptáček držel stanoveného scénáře a nejprve jménem českého

sněmu Fridrichovi nabídl, aby přijal českou korunu.¹⁹⁹⁾ Král tuto možnost zřejmě hned na počátku jednání odmítl s ohledem na svého synovce, proto se další rokování týkalo podmínek Ladislava uznání tak, aby Fridrich do jeho zletilosti osobně převzal řízení zemské správy v Čechách. Habsburk Ptáčekovu žádost neodmítl, ale vyhnul se také přímému souhlasu. Určité přísliby českým poslům přeci jen učinil. Jsou-li pravdivá slova starého letopisce, že „*Fridrich lahodil Čechům pěknými řečmi, že chce jim sám dáti mladého krále... ale sám chce spravovati krále a královstvie až do let rozumných jeho a v Praze na Hradě seděti se svým dvorem,*“ pak Ptáček a jeho druzi museli získat dojem, že se záměr sněmu podaří naplnit, byť váhavý a pohodlný Fridrich se s největší pravděpodobností nevyjádřil takto přímo.²⁰⁰⁾ Sliby pro něj byly prostředkem, jak se vyhnout rychlému řešení českého problému. Nijak ho nelákala představa opustit své Štýrsko a urovnávat spory v rozbourané zemi, kde už jeho velký bratr musel zápolit s tolika problémy. Navíc musel počítat, že čeští utrakvisté, na prvním místě Ptáček a jeho stoupenci, budou tvrdě vyžadovat přijetí svých podmínek a bdít nad jejich dodržováním. Ani Šlik nebyl sto zlomit Habsburkovu nechuť a obavy.

Ptáček a ostatní členové poselstva se ve Vídni neomezili jen na jednání o zemské správě v Čechách. Česká strana při každém rokování nastolovala otázku vzájemných sporů a škod mezi Čechy a Rakušany. Ptáček i Bohuš Kostka z Postupic naléhali na propuštění poddaných Mikuláše Trčky z Lípy, které Rakušané nedávno zajali a uvěznili na hradě Turmberg. Tento spor postupně nabýval na intenzitě a zřejmě se stal i prestižní záležitostí, neboť později dospěl až do stadia, kdy spojené východočeské landfrýdy chystaly opovědní listy Rakušanům. Po dohodě o termínu nového sjezdu, který byl určen na 29. září opět do Vídně, se české poselstvo vydalo na zpáteční cestu.²⁰¹⁾ Ptáček jistě odjížděl spokojen. Zdálo se, že energie vložená do otázky zemské správy nese své ovoce, zbývá jen věc dotáhnout až do konce. Nebylo úkolem poselstva dojednat s králem Fridrichem definitivní smlouvu v tak závažné otázce, zdálo se však, že k tomu dojde na zářijovém sjezdu a do konce roku budou mít Čechy opět centrální vládu.

Ptáček neměl tušení, co se zatím děje v západních Čechách. V době, kdy jednal s králem Fridrichem a Kašparem Šlikem, při-

stoupila část katolíků, zvláště panští představitelé plzeňského landfrýdu, k vlastní akci s cílem dosadit na trůn Albrechta Braniborského. Šlo o pokus zmařit Ptáčkovy záměry, ale také prosadit vlastní politiku, či chceme-li přímo pokus části domácích katolíků vymanit se z Rožmberkova vlivu. Snahy o Albrechtův nástup na trůn vzaly rychle za své, ukazovaly však, že i v samotné rakouské straně se najdou vlivní lidé, kteří se necítí vázání habsburským legitimismem a soustředí se jasně na prosazování svých zájmů. A to ve chvíli, kdy vůdce spojených východočeských landfrýdů i nepsaná světská hlava českých kališníků byl ochoten pro klid a mír v zemi uznat nároky Ladislava Pohrobka, i když s výhradou Fridrichova správcovství na základě přijetí stavovských podmínek.²⁰²⁾

Ani po návratu do Čech si Ptáček nemohl vydechnout, čekal jej sjezd východočeských landfrýdů. Původně ho sám Hynce stanovil na 14. květen, ale protože se do Čech vrátil až kolem 20. května (dne 18. toho měsíce je doložena jeho přítomnost ve Znojmě),²⁰³⁾ musel být sjezd odložen a začal až v prvním červnovém týdnu. Dne 14. června přijel do Kutné Hory Bedřich ze Strážnice (stále ještě člen hejtmanské rady kouřimského landfrýdu!), jemuž tábořské kněžstvo postoupilo svou při, a předal do rukou krajských hejtmanů ústřední odpověď Tábořských na Ptáčkovu předvolání. Táboři prohlašovali, že nejsou povinni dostavit se na utrakvistickou synodu, zvláště ne tehdy, když se koná na místě poddaném jejich nepříteli, panu Ptáčkovi. Jsou ale ochotni dostavit se na neutrální půdu k svobodnému slyšení před zvolenými osobami z obou stran. Bedřich ze Strážnice má od nich plnou moc vyjednat takové místo i termín synody, rozhodující autoritou má být Soudce chebský.²⁰⁴⁾

Ptáček a s ním i Jan Rokycana, tedy světská i církevní hlava spojených landfrýdů, tyto požadavky odmítli. O dva dny později se oba vydali do Prahy, kde od 16. června probíhal zemský sněm. Ptáček jako hlava poselstva z Vídně musel podat zprávu o výsledcích jednání s římským králem Fridrichem III. Fórum, před které předstoupil, ale mělo zcela odlišnou skladbu než v lednu. Ptáčkův rázný postup na předešlém sněmu, vyhocený ve varování, že země je připravena opatřit si i jiného krále, přiměl Oldřicha z Rožmberka i Menharta z Hradce k ráznému zásahu. Tentokráte se Oldřich nevymlouval, že se nemůže dostavit, nao-

pak napodobil Ptáčka a sám vyzýval své spojence k nezbytné účasti na sněmu. Nyní měla jeho strana převahu. Odrazilo se to jasně ve složení poselstva, které mělo podle dohody sjednané Ptáčkem ve Vídni přijet v září do Rakous a uzavřít jasnou dohodu o Fridrichově vstupu do Čech v roli zemského správce. Poselstvo bylo početnější než to, které vedl Ptáček, ale jeho strana zde měla pouze tři oficiální zástupce – Alše Holického ze Šternberka, Jana Zajímače z Kunštátu a Alše ze Žeberka. Ostatní patřili k Menhartovu a Oldřichovu bloku, ba co víc, Rožmberk se sám nechal zvolit do čela poselstva. Ptáček si chtěl nechtěl musel přiznat, že při dalším jednání nebude mít hlavní slovo. Páni vedení stavovskými zájmy podpořili katolíky proti kališnické nižší šlechtě.²⁰⁵⁾

Spor s tábory, který se rovněž dostal na pořad sněmovního jednání, se naproti tomu vyvíjel k Ptáčkovu prospěchu. Jan Rokycana i Příbram si svorně sněmovníkům stěžovali na tábořské kněží. Bedřich ze Strážnice a Mikuláš Biskupec z Pelhřimova, které sněm pozval do Prahy, sice na Staroměstské radnici stavy žádali, aby těmto žalobám nevěřili, dokud jejich protivníci nepředloží jasné důkazy, ale sněm se postavil na Rokycanovu stranu, ba co víc, světské shromáždění si vyhradilo právo konečného výroku v tomto sporu. Táboři se musí dostavit na synodu do Kutné Hory. Pokud se svářící strany nedohodnou ani zde, mají podat písemné podklady příštímu sněmu.²⁰⁶⁾ Dne 25. června se Bedřich ze Strážnice jako zplnomocněnec táborů podvolil vůli sněmu a podepsal příslušnou smlouvu, kterou signovali i Rokycana a Jan z Příbrami. Své pečeti na důkaz, že se skloní před konečným verdiktem sněmu, připojili i Hynce Ptáček z Pirkštejna, Jan Smiřický, Jan Hertvík z Rušínova, Bohuslav Kostka z Postupic, Jan Čabelický ze Soutic a dokonce i Oldřich z Rožmberka.²⁰⁷⁾

Smlouva znamenala další krok k porážce tábořských kněží a vítězství Ptáčkových snah o sjednocení utrakvismu. Jasně ukázovala, proti komu táboři stojí – proti celé stavovské obci Českého království. Od mělnického sjezdu v roce 1442 už nemohli počítat ani s podporou severozápadních měst. V minulých letech, zahleděni do svých sporů na jihu, nechali iniciativu Ptáčkovi a sami jen odráželi útoky. Výsledek vystupoval stále zřetelněji – zatímco od nich odpadávali stoupenci, Ptáčkova strana nebyvale

vzrostla a zesílila. Kolínský vládce Bedřich ze Strážnice jim prokázal vpravdě medvědí službu. Nejen že je jeho podpis přinutil k jednání v centru Ptáčkovi mocenské oblasti, ale navíc je jeho uznání rozhodčí autority sněmu zbavilo právní ochrany, kterou jim poskytoval Zikmundův majestát.²⁰⁸⁾

Kutnohorský sjezd či II. synoda, ono poslední velké hádání mezi kališníky a tábory, na jehož režii připadl Ptáčkovi lví podíl, byl zahájen dne 6. července 1443. Sešli se tu prakticky všichni hlavní představitelé husitských směrů. Byl tu vládce Kolína nad Labem Bedřich ze Strážnice, hlava táboreské církve Mikuláš Biskupec z Pelhřimova, Matěj Louda z Chlumčan, skvělý řečník Václav Koranda, Prokop z Plzně i anglický stoupenec radikálního husitství Petr Payne. Z jejich kališnických odpůrců se dostavil nejen Jan Rokycana a jeho přátelé, ale i Jan z Příbrami, univerzitní mistr a někdejší Husův stoupenec, nyní ovšem zavilý protivník všeho táboreského. Do Kutné Hory se sjeli i představitelé kališnické šlechty, byli tu všichni hejtmani východočeských krajů, členové hejtmanských rad a mnoho dalších pánů a zemanů.²⁰⁹⁾ Ptáček sjezdu předsedal a od počátku dal táborům najevo, že budou stát nejen proti Janu Rokycanovi a jeho kněžím, ale také proti kališnické šlechtě, která Rokycanovi poskytovala mocenskou oporu a záštitu. Už úvodní „protokolární záležitosti“ nevěstily nic dobrého. Hynce žádal od všech předvolaných táboreských kněží předložení listin, jimiž se jejich města přiznávají k pražské smlouvě z 25. června. Vzplanul o to ostrý spor, sám Ptáček rázně vyzval Václava Korandu, který z Žatce žádné podobné osvědčení nepřinesl, aby se pro něj neprodleně vypravil. Koranda to sice zprvu velmi sebevědomě odepřel, Ptáčkova strana na tomto požadavku nekompromisně trvala, a tak již o dva dny později složil Koranda svůj osobní přiznávací list do rukou Hynce Ptáčka jakožto předsedy sjezdu.²¹⁰⁾ Autoritu vůdce spojených landfrýdů, byť si na jeho zásahy později trpce stěžovali, se táboři již na jednání neodvážili zpochybňovat.

Od 8. července probíhaly v kostele sv. Jakuba vášnivé teologické spory. Ptáček takticky zachovával důstojnost předsedy sjezdu a nechal Rokycanu a zvláště vášnivého Jana z Příbrami, pro něhož byli táboři „zlými svódcí, kteří sú zemi těmi bludy naprznilí“, aby vedli hlavní útoky na náboženské učení a praxi svého protivníka. Jan Rokycana sice v úvodní řeči vyzval přítomné

ke klidu a důstojnému jednání, to ale nedodržela ani jedna strana. Později táboři dokonce tvrdili, že Příbram v Kutné Hoře naváděl jejich odpůrce, „*aby na nás i s dětmi šli a mordovali napořád*“. Snad i přeháněli, ale nelze brát na lehkou váhu jejich prohlášení, že v Kutné Hoře do jejich práv výrazně zasahovali laikové a spolu s utrakvistickým kněžstvem řídili synodu zcela podle své vůle. Jinými slovy, tím kdo o všem ve skutečnosti rozhodoval, nebyl neustranný výbor, ale Hynce Ptáček z Pirkštejna s Janem Rokycanou.²¹¹⁾ Vůdce spojených landfrýdů se ostatně již v únoru, když v této věci poprvé obeslal tábory, nijak netajil tím, že se v Hoře má konat spolu se synodou i sjezd landfrýdů. Nyní byl pevně rozhodnut spor s tábory ukončit. Před jeho stranou stál těžký úkol – zvrátit nepříznivý výsledek červnového sněmu. Po slibech, které dal král Fridrich českému poselstvu ve Vídni, se zdálo převzetí zemské správy otázkou několika měsíců. Ptáček tehdy ještě věřil, že Rožmberkův úspěch na sněmu neznamená zmaření této naděje, ale obával se, že by nesvorný utrakvistický tábor, kromě teologických sporů rozdrobený i stavovskou rivalitou nedokázal na novém vládcovi vymoci splnění svých podmínek v oblasti politické i náboženské. Potřeboval proto rychlé a rozhodné vítězství nad tábořským radikalismem. A užil všech možností a prostředků, které mu situace nabízela.

Jak se dalo očekávat, ani jedna ze stran nebyla ochotna přijmout mínění protivníka, proto bylo usneseno, aby kněží obou bloků své názory a argumenty zformulovali písemně a odevzdali kutnohorské městské radě. Celý spor měl definitivně rozhodnout a uzavřít příští zemský sněm. Do té doby mělo to, co se odehrálo v kostele sv. Jakuba, zůstat v tajnosti. Kališníci i táboři se k tomu vzájemně zavázali, ale už pár dní po skončení synody Hynce Ptáček z Pirkštejna a Jan Rokycana rozesílali po celé zemi podrobné zprávy o kutnohorském jednání. V těchto listech sami sebe označovali za vítěze sporu a snažili se (nutno dodat, že dosti úspěšně) vzbudit dojem, že táboři byli v Kutné Hoře jasně poraženi a ohlášený zemský sněm už tuto skutečnost jen formálně potvrdí.²¹²⁾

Ani po bouřlivé kutnohorské synodě si Ptáček nadlouho neodpočinul od svízeli politických jednání. Již dne 9. září se na jeho hradě Polná konal sjezd hejtmanů východočeských landfrýdů a dalších představitelů kališnické šlechty. Hlavním bodem se stal

spor Mikuláše Trčky z Lípy o propuštění jeho zajatých pelhřimovských poddaných z rakouského vězení. Sjezd se obrátil přímo na krále Fridricha III., který byl vyzván k rychlé nápravě.²¹³⁾ Trčkův spor, mnohokrát dotčený při květnovém jednání ve Vídni, se zde vystupňoval do hrozivých rozměrů a stal se ukazatelem poměru Ptáčkovy strany k římskému králi. Nezůstalo totiž jen u této výzvy, landfrýdy již chystaly opovědní listy a byl dokonce stanoven termín i shromaždiště vojsk k válečné výpravě proti Rakušanům: „*Cíl ku poli a den jsme sobě ku poli uložili.*“ Ptáčkův moravský straník Pertolt z Lipé již na jaře dokázal, že i vcelku nevelké vojenské síly se mohou s úspěchem zhostit vpádu na rakouské území.²¹⁴⁾ Proč Ptáček v době, kdy do ohlášeného jednání českých poslů s králem Fridrichem o jeho regentství v Čechách zbývalo jen pár týdnů, zvolil tento postup a nenaléhal na ostatní hejtmany, aby s otevřeným nepřátelstvím vystoupili až po jmenovaném sjezdu, není zcela zřejmé. Po červnovém sněmu znovu oživilo napětí mezi Ptáčkovou stranou a lidmi kolem krále Fridricha.²¹⁵⁾ Snad měl rázný postup králi ukázat, že spojené landfrýdy jsou silou, jíž jako zemský správce bude muset respektovat.

Na konci září 1443 vyjelo české poselstvo, čítající 500 jezdců, ke králi Fridrichovi do Vídně. Nové jednání brzy ukázalo, že naděje na brzké vytvoření zemské vlády padla. Král Fridrich už Čechům nelahodil libými slovy. Ladislava Pohrobka nebyl ochoten vydat ani Čechům ani Uhrům, pouze vyhlásil, že je Čechům připraven pomoci radou. Navíc se choval tak, jakoby Ladislav byl již uznán celou zemí a přijetí českých podmínek se týkalo jen zemské správy. S odvoláním na rozpory v říši i složitou církevní problematiku odmítl i žádost, aby se se svým dvorem usídlil do Ladislavovy zletilosti v Praze. V náboženských otázkách projevil ještě menší ochotu vyjít utrakvistům vstříc, než kdysi Albrecht II. Zůstával na tom, co Čechům povolil koncil. Pokud se týče arcibiskupa, koho potvrdí církev, toho uzná i on. Do Čech sám zavítá, až se poměry v říši zlepší.²¹⁶⁾

Ač byli Ptáčkoví stoupenci v menšině, Fridrichova váhavost přiměla i ostatní členy poselstva k důraznějšímu vystoupení. Dne 24. října dali Češi jasně najevo, že se s takovou odpovědí nespokojí. Král Fridrich pod tímto tlakem přeci jen ustoupil a vydal konečné prohlášení, formulované ovšem dosti obecnými slovy, že

přijímá správu Českého království a slibuje zachovat Čechy v těch bodech, které jim kdysi potvrdil jeho bratr Albrecht II.²¹⁷⁾ Situace až nápadně připomínala dubnová jednání z roku 1438. Aleš ze Šternberka se proti drtivé převaze Rožmberkových stoupců nemohl prosadit. Svými protesty a výstrahami, k nimž ho pobízel značně radikálnější syn Petr, sice bránil Oldřichově straně, aby jednala zcela bez ohledu na stanovisko spojených východočeských landfrýdů, ale nemohl vybojovat takovou dohodu, k níž by i Ptáček se svými stoupenci mohl přivolit.²¹⁸⁾ Je ovšem otázka, zda za daného poměru sil a postoje krále Fridricha, kdy jeho odpovědi nebyly zprvu přijatelné ani pro samotné katolíky, by sám Hynce Ptáček z Pirkštejna prosadil něco významnějšího.

O neradostném průběhu vídeňských jednání byl pán z Pirkštejna informován velmi brzy. Na zpáteční cestě z Vídně se Menhart z Hradce, Zbyněk Zajíc z Hasenburka a zástupci pražských měst zastavili na Lipnici u Mikuláše Trčky z Lípy. Zde je očekával nejen pan Mikuláš, ale i Ptáček. Dohodli se, že příští zemský sněm svolají poslové podle svého vlastního uvážení, Hynce však naléhal, aby bylo stanoveno co nejbližší datum. Termín sněmu byl však po dohodě s Rožmberkem určen až na počátek ledna 1444.²¹⁹⁾

Dne 8. ledna v Praze začalo jednání, které svým bouřlivým průběhem předčilo všechny sněmy předchozích let. „Východočeský a jihočeský král“ – Hynce Ptáček z Pirkštejna a Oldřich z Rožmberka se střetli v nejostřejším osobním souboji. Poté, co poslové seznámili přítomné s výsledky vídeňských jednání, vystoupil Ptáček s velmi ostrým projevem. Dal plný průchod svému rozhořčení, umocněnému vědomím, že všechno úsilí předchozího roku, všechny útrapy cest, zdlouhavých jednání i vynaložené prostředky jsou obráceny vniveč. Ostře vyčetl poselstvu, že přistoupilo k tak špatné dohodě. Jakoby se za oněch šest let, které uplynuly od Albrechtovy odpovědi na české požadavky v dubnu 1438, vůbec nic nestalo. Tolik svízelných roků, tolik sněmů, sjezdů, dohod a slibů a Čechy nemají ani krále ani ústřední správu. Ptáčkův projev pokračoval v podobném tónu i v následujícím dni. Pán z Pirkštejna si vzal na paškál nejen Oldřicha z Rožmberka a jeho intriky, ale podrobil tvrdé kritice i krále Fridricha III., jehož politika již čtvrtý rok bránila Čechům, aby překonali bezvládu.²²⁰⁾ Zda Ptáčkovi v této kritice většina shromáždění odpro-

vala a zabránila jejímu plnému rozvinutí, není lehké soudit. Nemáme dostatečné zprávy o rozložení sil na sněmu. Oldřichova strana jen těžko mohla mít tak jasnou převahu, jakou si vytvořila v červnu. Avízované konečné rozhodnutí ve sporu s tábory na sněm jistě přilákalo velký počet utrakvistů a nemusíme pochybovat, že se Ptáček usilovně snažil, aby se do Prahy dostavilo co nejvíce jeho příznivců. Poměr sil byl nejspíše vyrovnaný, ani jedna snaha neměla výraznou převahu.

Ptáček nezůstal jen u kritiky poselstva a Fridrichovy politiky vůči Čechům. Navrhl, aby – zatímco se sněm bude zabývat náboženským sporem – přední muži zúčastněných stran rozhodli o dalším postupu a jednání s králem Fridrichem, což nám Oldřich z Rožmberka vylíčil těmito slovy: „*Protože pochopil, že se touto cestou ani on, ani jeho společníci nikam nedostanou, poprosil pány, aby se toho ujali a přivedli věc k úspěšnému konci.*“²²¹⁾ Během jednání údajně musel Ptáček nakrátko odjet z Prahy. Oldřich jeho odjezd ve svém listu vylíčil jako zbabělý útěk před porážkou, která mu prý na sněmu hrozila. Přestože se pasoval na vítěze, zamlčel, že on sám Prahu rovněž opustil, a to ještě před uzavřením hlavních dohod. „*Porazený a zahanbený*“ Ptáček se na sněm vrátil a byl svědkem konečného verdiktu v letitém sporu s táborskou církví.

Hynce předsedal zvláštnímu sněmovnímu výboru, který si přizval několik mužů „*učených v zákoně božím i v doktořích*“.²²²⁾ Probíhaly zde stejné vášnivé řečnické souboje jako v Kutné Hoře. Jan z Příbrami měl za soupeře Petra Payna a Rokycana se pustil do sporu s knězem Quirínem (Vavřincem z Reichenbachu), jehož prý „*udatně porážel a dovedl všech artikulův jich býti bludné a proti věře cirkve obecní*“.²²³⁾ Stejně jako na kutnohorské synodě se ani v Praze nepostupovalo nestranně. Utrakvistická církev v čele s Rokycanou využila sílu většiny a za vydatné podpory pana Ptáčka a jeho stoupenců připravila táborem krutou porážku. Sněmovní výbor vypracoval dobrozdání, na jehož základě zemský sněm vyhlásil učení mistra Rokycany a Jana z Příbrami za správné a jisté, čímž zároveň schválil kališnickou věrouku i praxi a táborské zcela a zásadně odmítl.²²⁴⁾ Obrovskou váhu dodal tomuto prohlášení závazek všech přítomných sněmovníků, že „*tak chtějí držeti jako oni [Rokycanova strana] a ve všem se srovnati a brániti až do smrti a na tuom zůstali a svo-*

*lili se buďto světšší, jako duchovní, strany oboje a slíbili sobě obojí čistou vierú.*²²⁵⁾

Ptáček tak po letech sporů dosáhl velkého vítězství. Rozdíly mezi utrakvistickými stranami byly autoritativně rozřešeny ve prospěch jeho a Rokycanova proudu. Od táborů začali odpa-
dat poslední stoupenci. Ptáček postupoval velmi uvážlivě a dal bývalým tábořským příznivcům možnost přestupu s tím, že proti táborům nepoužil vojenskou sílu. Jeho politika se ukázala jako velmi úspěšná. Táboři zůstali izolováni ve svém učení a přestali být nebezpeční sjednocovacím snahám utrakvistických vůdců. Když o osm let později po vítězství nad Rožmberkem zahájil Jiří z Poděbrad tažení pro konečné pokoření jejich moci, zhroutila se tábořská jednota jako domeček z karet a její města se bez velkého rozruchu poddala správě Rokycanových kněží. To byl mistrovský výsledek Ptáčkovy taktiky, z jejíhož výsledku však již sám nemohl těžit.

Určitý posun nastal po Rožmberkově předčasném odjezdu ze sněmu i v královské otázce. Bez Oldřicha se jeho strana po obtížném jednání s Ptáčkem a ostatními utrakvistickými vůdci pře-
ci jen shodla na určitém kompromisu. Sněm neuznal písemné prohlášení, jímž římský král Fridrich III. formálně přijal správu království. Tím byly fakticky negovány vídeňské dohody, které byly pro Ptáčkovu stranu nepřijatelné. I ona musela ustoupit a spolu s katolíky uznat nárok čtyřletého Ladislava Pohrobka na český trůn.²²⁶⁾

Po sněmu trvalo na obou stranách značné podráždění. Ptáček opakovaně prohlašoval, že další zemské sněmy se musí konat na neutrální půdě a ne v Praze, která je pod vlivem Rožmberka a Menharta z Hradce. Důvodem tu kromě Rožmberkových intrik bylo zřejmě i obnovení konfliktu z minulého jara. V noci z 20. na 21. března 1444 byla vypálena tvrz Práče, které se loňského roku zmocnil spolu s Janem Čabelickým ze Soutic. Strohá zpráva starých letopisů nám bohužel neříká, kdo byl útočníkem. Práče však zůstalo i po smírném vyřešení konfliktu z roku 1443 v rukou pána z Pirkštejna a nemáme žádné zmínky o tom, že by později tuto tvrz vrátil staroměstské obci.²²⁷⁾

Ptáček ale na přelomu března a dubna určité vojenské síly skutečně shromáždil. Příčinou byla zřejmě půjčka Menhartovi z Hradce ve výši 200 kop pražských grošů. Zdá se, že Menhart

se splacením příliš nespáchal. Ptáček odpověděl silou. Dne 12. dubna 1444 zaútočil na Menhartův jihomoravský hrad Bílkov a po krátkém ostřelování se ho zmocnil. Spolu s ním se útoku znovu zúčastnil i Jan Čabelický ze Soutic.²²⁸⁾ Ptáček se rozhodl Bílkov i s přilehlým městečkem natrvalo připojit ke svému zboží. Svůj nárok opřel i o dědické nároky své manželky Anny z Hradce, Menhartovy sestřenice. Spor skončil smírem, při němž Menhart patrně souhlasil, že místo výše uvedené sumy Ptáčkovi zůstane Bílkov. Práva na Bílkov ovšem nepřešla na jeho potomky, nýbrž zůstala Anně z Hradce.²²⁹⁾ V důsledku tohoto sporu se Menhart nezúčastnil nového poselstva do Vídně.

Ptáček svou nechuť k další cestě ke králi Fridrichovi dal jasně najevo již v Praze a ani nikdo jiný z vůdčích osobností spojených landfrýdů se k poslům nepřipojil. Rožmberk se přesto obával zásahu Ptáčkových stoupců na vídeňském dvoře, a proto ve svých listech varoval před údajnými intrikami, které chtějí jeho odpůrci spřádat za pomoci spřízněných rakouských šlechticů.²³⁰⁾ Určitý ohlas tyto zprávy mezi Fridrichovými rádci jistě našly. Král však respektoval, že v Čechách je Ptáčkova strana silou, s níž se chtě nechtě jednat musí. Na počátku května dostal Ptáček a další představitelé jeho strany od Fridricha III. listy, v nichž král žádal, aby se Češi sami poradili o nějaké formě zemské správy, než se on sám bude moci do věci osobně vložit.²³¹⁾

V polovině května pak navštívil Ptáčka na své cestě z Vídně Hašek z Valdštejna (který ostatně vděčil spojeným landfrýdům za své vysvobození z rukou Beneše z Mokrovous), aby se s ním a Alšem Holickým ze Šternberka dohodl na společném sjezdu s rakouskou stranou. Ptáček se ale rezolutně za sebe i za své strany odmítl dostavit do Prahy, rakouská strana zase nechtěla jednat na jiném místě.²³²⁾ Hynce se proto rozhodl převzít iniciativu do svých rukou a v červnu již obeslal své stoupence i domácí katolíky a lidi z Menhartovy a Oldřichovy strany ke sjezdu, který určil na 8. červenec do Pelhřimova. Rakouská strana se k tomuto pozvání stavěla většinou negativně, přesto ale znepokojený Rožmberk sondařoval u Hynka Krušiny ze Švamberka, zda se on či jeho přátelé hodlají do Pelhřimova dostavit. Z paměti mu patrně ještě nevymizel pokus západočeských katolíků o uvedení Albrechta Braniborského do Čech a obával se, že by mohl být jimi obejit. Praha však své zástupce do Pelhřimova vyslala,

k jízdě se strojili na konci června. Přesto se do tohoto města mnoho stavů nedostavilo, a nemělo proto smysl začínat žádná důležitější jednání.²³³⁾

Rozmrzelý Ptáček dostal za nedlouho poté znepokojivý list od Jana Zajímače z Kunštátu. Jan si nejenom stěžoval na Rožmberkovy úklady, ale i nepokrytě varoval pána z Pirkštejna, že Oldřich má velký zájem na jeho odstranění: „*Protož pro buoh vystřiehaj se jeho, neb s ním více máš činiti, a mnohem spíše dalt by svú čest za tě nežli za mne.*“²³⁴⁾ I přes toto varování Ptáček stále usiloval o nový sjezd s katolickými předáky. Po dlouhém dopisování se měli vůdci obou stran sjet v Dobříši a zde se dohodnout, kdy a na kterém místě by se měl konat nový zemský sněm.

Na cestu do Dobříše se Ptáček vydal ze svých Ratají dne 20. srpna. Sotva však ujel jednu a půl míle, přišlo mu velmi zle (patrně mrtvice), musel se vrátit na hrad Pirkštejn. Zde po týdenním zápasu o život dne 27. srpna 1444 skonal, „*jsa v květu věku svého*“.²³⁵⁾ Jeho smrt znamenala vymření rodu pánů z Pirkštejna po meči.

Českou politickou scénu tak opustil pozoruhodný muž, historiografii stejně podceňovaný jako přeceňovaný (podivná jistota zvláště u regionálních historiků, že nebyt předčasné smrti, dospěl by až ke koruně jako jeho nástupce Jiří z Poděbrad). Nepochybné je, že v době chaosu a sobeckých kořistnických kroků svých součastníků vystoupil s jasnou politickou koncepcí, a i když mu nebylo dopřáno dovést ji do konce, učinil mnoho zásadních kroků k její realizaci. Dokázal bojovat na více frontách současně a navzdory vyčerpávajícímu vleklému konfliktu s rakouskou stranou a radikály vybudoval ve východních Čechách hlavní základnu českého utrakvismu. Strana, kterou vytvořil, dokázala spojit uchování hlavních výtobytků husitské revoluce s myšlenkou na znovuupevnění a pozdvihnutí české státosti jako garanta obecné stability. Svému nástupci zanechal stabilní sílu i důležitých „rozběhnutých“ procesů, jejichž pozitivní výsledky se naplno projevily v dramatických událostech na přelomu 40. a 50. let 15. století.

Z Ptáčkových potomků se dospělosti dožila jediná dcera – Markéta.²³⁶⁾ Poručnictví nad ní i správu otcovského dědictví – 5 hradů (Rataje, Pirkštejn, Ronov, Příbylav, Polná), 3 městeček a 65 poddanských vsí převzal Ptáčkův starý spolubojovník Jan

Čabelický ze Soutic.²³⁷⁾ Matku ztratila Markéta již v roce 1452, byl tu však nový otčím – Jindřich z Michalovic zvaný Kruhlatá, který se sám ze dvou manželství nedočkal potomka a k Ptáčkové potomku se vždy choval jako k vlastní dceři.²³⁸⁾ Ani Jiřímu z Poděbrad nebyl lhostejný osud rodiny jeho předchůdce. Když Markétin poručník Jan Čabelický ze Soutic začal s rozsáhlými opravami poničených Ratají, které roku 1447 „z neopatrnosti páně a čeledi jeho“ vyhořely, dostalo se mu i Poděbradovy finanční podpory.²³⁹⁾

Markétě z Pirkštejna život nabídl perspektivu hodnou někdejšího vlivu a politické váhy jejího otce. Ať již zásluha připadala poručníku Janu Čabelickému ze Soutic, váženému členu rady zemského správce a mincmistru Hor Kutných či otčímů Jindřichu z Michalovic, nejvyššímu komorníku království Českého, výsledkem byla dohoda o Markétině sňatku s Poděbradovým druhým synem Viktorínem.²⁴⁰⁾ Pokud nejčastěji udávané datum sňatku – rok 1463 – odpovídá skutečnosti, byl Markétin vzestup velmi oslnivý. Byť nebyla nevěstou z Nemanic, ve srovnání s ostatními Jiříkovými dětmi, které (s výjimkou Bočka) měly partnery z evropských knížecích rodů, sáhl Viktorín přeci jen podstatně níže, než mohl. Za zmínku také stojí, že se tímto sňatkem stal jediným z potomků Jiřího z Poděbrad, který neměl katolického partnera.²⁴¹⁾ S Markétou však vyženil i panství Polná, které mu při jeho opětovném jmenování moravským zemským hejtmanem přišlo velmi vhod, neboť bylo počítáno za součást Moravského markrabství. Na rozdíl od předchozích let nemohl nikdo namítat, že Viktorín nepatří k moravské šlechtě.²⁴²⁾

Manželství, které Markétě přineslo vrcholný společenský vzestup (stala se členkou královské rodiny), bylo poznamenáno marným čekáním na mužského potomka. Za léta společného soužití s Viktorínem přivedla Markéta na svět jediné dítě – dceru Johanu.²⁴³⁾ Také politické problémy začaly výrazně zasahovat do života mladého páru. Zvláště rok 1468 uchystal Ptáčkové dceři mnoho strastí. Strach o osud manžela, obleženého se zbytky královské jízdy v třebíčském klášteře vystřídal na podzim hluboký zármutek nad smrtí otčima Jindřicha z Michalovic, který padl nedaleko Turnova při pronásledování poražených Lužičanů.²⁴⁴⁾ Markéta se nedožila vysokého věku a zemřela s největší pravděpodobností ještě roku 1468.²⁴⁵⁾ Její dcera Johana byla provdána

za knížete Kazimíra II. Těšínského, na jehož dvoře našel nakonec útočiště i zoufalý otec Viktorín, který se musel vzdát i všech statků, jež kdysi Markétě připadly po jejím otci Hynce Ptáčkovi z Pirkštejna.²⁴⁶⁾

Poznámky:

¹⁾ *Kronika Bartoška z Drahoníc, Fontes rerum Bohemicarum V*, ed. J. Goll, Praha 1893, s. 614. Podle A. Přídala, *Erb a pečeti města Polná*, Jihlava 1965, s. 22 se od ostatních Ronovců odlišovali stříbrným štítem.

²⁾ M. Mysliveček, *Erbovník*, Praha 1993, s. 94.

³⁾ Ke koupí Ratají AČ XVI, s. 501–502, č. 67.

⁴⁾ *Ottův slovník naučný XIX* (dále jen OSN), s. 768. Autorem hesla je A. Sedláček.

⁵⁾ K Janově přítomnosti mezi přísedícími moravského zemského soudu AČ II, s. 364–365, č. 115.

⁶⁾ Výnos mocných opravců v tomto sporu z 1. února 1412 je v AČ VI, s. 22–23, č. 17.

⁷⁾ Jan mezi signatáři stížného listu – *Ze zpráv a kronik doby husitské*, ed. I. Hlaváček, Praha 1981, s. 199, uveden pod č. 101.

⁸⁾ K Janově účasti v boji u Živohoště je pramenem *Kronika Vavřince z Březové*, ed. F. Heřmanský, Praha 1979, s. 39. Z literatury V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy*. F. Kavka, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, Praha 1998, s. 36 se domnívá, že u Živohoště na místo otce Jana bojoval již jeho syn Hynce.

Oповěd husitské Praze z 6. 11. 1419 vydal F. Palacký v AČ IV, s. 375–377, č. 55. Hyncův otec se zde tituluje „*Jan z Pirkštejna seděním na Ratajích*“.

⁹⁾ O sňatku Jitky s Janem Janovským ze Soutic OSN XIX, s. 768. Potvrzení pro zprávu o druhém manželství Ptáčkovy matky lze spatřovat i v listu Oldřicha z Rožmberka o průběhu lednového sněmu v roce 1444, kde Oldřich informuje o tom, že prý Ptáček z jednání ujel a zanechal zde svého nevlastního otce a jiné pány, kteří s ním byli – *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka* (dále jen *Listář a listinář*) II, ed. B. Rynešová, s. 309.

¹⁰⁾ Zikmundův list byl otištěn v AČ I, s. 17, č. 16 a v *Listáři a listináři Oldřicha z Rožmberka I*, ed. B. Rynešová Praha 1929, s. 57. Jak Palacký, tak Rynešová ztotožňují onoho Heince s Hynce Ptáčkem z Pirkštejna. V roce 1424 byl však zřejmě ještě naživu i jiný Hynce – bratr Hanuše z Lipé, někdejšího nejvyššího maršálka a zároveň uzurpátora ratajského panství. (O něm zmínky v AČ VI, s. 23, č. 17 a s. 29, č. 22). Ani jeho nemůžeme spolehlivě vyloučit.

- ¹¹⁾ K Ptáčkově příslušnosti k husitské šlechtě názorově blízké pražským mistrům V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy III*, Praha 1897, s. 375.
- ¹²⁾ K této dohodě F. Hoffmann, *Jihlava v husitské revoluci*, Krajské nakladatelství Havlíčkův Brod 1961, s. 177. Na základě Ansbašských „Kriegsakten“ považuje Ptáčka k roku 1427 stále ještě za příslušníka královské strany Fridrich von Bezold, *König Sigmund und die Reichskriege gegen Husiten II (Die Jahre 1423–1428)*, München 1875, s. 165.
- ¹³⁾ Pramenem je koncept glejtů, které český sněm poslal Fridrichu Braniborskému i s uvedením konkrétních osob, jichž se měly týkat. Otištěn byl v *Deutsche Reichstasakten unter Kaiser Sigmund IX*, ed. D. Kerler, Gotha 1887, s. 402–405. Uvádí ho i F. Bezold, *König Sigmund und die Reichskriege gegen Hussiten III*, München 1877, s. 171–175. Z českých prací k tomu nejpodrobněji F. M. Bartoš, *Husitská revoluce II*, Praha 1993, s. 223–224.
- ¹⁴⁾ O Anně z Hradce, vdově po Ptáčkovi z Pirkštejna, píše ve svém listu z 8. března 1446 Jan Smiřický – AČ III, s. 34, č. 51. Z literatury F. Bačkovský, *Stará česká šlechta pobělohorská ve svých sídlech v Čechách a na Moravě a ve svých znacích*, Praha 1948, s. 25–26.
- ¹⁵⁾ Text, v němž se Heralt z Kunštátu ve své při s Hlaváčem z Ronova dne 28. dubna 1430 podává na rozhodnutí ubrmanů je v AČ VI, s. 422–423, č. 26. Ptáček byl spolu s 18 dalšími šlechtici Heraltovým ručitelem.
- ¹⁶⁾ Výťah ze zápisu Jana z Meziříčí z 21. června 1433 je v AČ III, s. 507, č. 297.
- ¹⁷⁾ Zápis svatomartinského sněmu je v AČ III, s. 412–415, č. 5, tamtéž, s. 415–417 je i (zřejmě neúplný) seznam účastníků. Z literatury o svatomartinském sněmu I. Hlaváček, *Husitské sněmy*, in: *Sborník historický IV*, Praha 1956, s. 71–109 a F. Šmahel, *Husitská revoluce III*, s. 278–279. Nejnověji k témuž P. Čornej, *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha – Litomyšl 2000, s. 600–603.
- ¹⁸⁾ *Enee Silvii Piccolomini, postea Pii PP. II. De viris illustribus*, ed. A. van Heck, Roma 1991, s. 67.
- ¹⁹⁾ O Ptáčkově přítomnosti na shromaždišti vojsk u Kačina *Chronicon veteris Collegiati Pragensis*, in: *Geschichtschreiber der Husitischen Bewegung in Böhmen*, ed. K. Höfler, Wien 1856, s. 93.
- ²⁰⁾ O zasnoubení Jindřicha z Vartenberka s Ptáčkovou příbuznou Kunhou B. Paprocký z Glogol a Paprocké Vůle, *Diadochos, id et succesio, II – O stavu panském*, Praha 1602 s. 272–273. K Jindřichově závěti P. Čornej, *Lipanská křižovatka*, Praha 1992, s. 155 a 158.

- ²¹⁾ Citace ze *Starých letopisů českých z rukopisu křížovnického*, s. 109.
- ²²⁾ O obecně kvitovaných Ptáčkových zásluhách mluví *Aeneae Silvii Historia Bohemica – Enea Silvio Historie česká*, edd. D. Martínková – A. Hadravová – J. Matl, Praha 1998, s. 160. Z literatury R. Urbánek, *Lipany a konec polních vojsk*, Praha 1934, s. 139.
- ²³⁾ *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 11. Z literatury F. Palacký, *Dějiny III*, s. 227.
- ²⁴⁾ O svatojánském sněmu *Kronika Bartoška z Drahonice*, s. 618. Německý list, který shrnuje všechny body sněmovního usnesení otiskl F. Palacký v *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Hussitenkriege in den Jahren 1419–1436 II* (dále jen *UB*), Praha 1873, s. 419–421, č. 916.
- ²⁵⁾ O sjezdu v Řezně informují zprávy účastníků III. basilejské legace – *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti I. Concilium Basiliense* (dále jen *MC I*), edd. F. Palacký – E. Birk, Wien 1857, s. 505–523. Z literatury k tomu F. M. Bartoš, *Husitská revoluce II*, s. 179.
- ²⁶⁾ Text lanfrýdního zápisu moravské šlechty je v *AC X*, s. 250–252, č. VI, zde však mylně datováno na 4. březen. Z literatury k tomu F. M. Bartoš, *Husitská revoluce II*, s. 119.
- ²⁷⁾ Ke koupi Přibyslavi a Ronova A. Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království českého XII*, s. 155. A. Molnár, *Na rozhraní věků*, Praha 1984, s. 63.
- ²⁸⁾ Ke sněmu po sv. Havlu – *SLČ z rukopisu křížovnického*, s. 113. Z literatury V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy IV*, Praha 1899, s. 661–664; dále F. M. Bartoš, *Husitská revoluce II.*, Praha 1966, s. 181–182.
- ²⁹⁾ Zprávy o sjednocení sirotčích kněží s ostatními utrakvisty uvádějí *Starí letopisové čeští*, s. 90. Z literatury F. Palacký, *Dějiny III*, s. 534 a F. M. Bartoš, *Husitská revoluce II*, s. 181.
- ³⁰⁾ Ke smrti Jindřicha z Vartenberka *Kronika Bartoška z Drahonice*, s. 615.
- ³¹⁾ K dobytí Soběslavi list českých pánů z Prešpurku, v němž Oldřichovi z Rožmberka vyjadřují lítost nad ztrátou dobrého města – *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka I*, s. 181. Okolnosti dobytí města a jeho důsledky rozebral F. Šmahel, *Husitská revoluce III*, s. 302.
- ³²⁾ K Ptáčkové roli při dobývání Ostroměře *Kronika Bartoška z Drahonice*, s. 615.
- ³³⁾ Tamtéž, s. 616.
- ³⁴⁾ K obléhání Ostroměče *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, s. 71. Z literatury R. Tecl, *Tábor a bitva u Křeče v roce 1435*, in: *Husit-*

ský Tábor 9, 1986–1987, s. 158–161 a F. Šmahel, *Dějiny Tábora I–2*, České Budějovice 1990, s. 488.

³⁵⁾ O informování legátů Půtou z Častolovic – *MC I*, s. 538 a 665.

³⁶⁾ K brněnskému sjezdu jsou hlavním pramenem deníky basilejských legátů – *MC I*, s. 524–636. Z literatury F. M. Bartoš, *Husitská revoluce II*, s. 188–191.

³⁷⁾ K Ptáčkové roli v Brně a převzetí uvedené částky informuje Jiljí Charlier – *MC I*, s. 615. Z literatury V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy IV*, s. 679–681. F. Šmahel, *Husitská revoluce III*, s. 308.

³⁸⁾ O sněmu *Kronika Bartoška z Drahonice*, s. 617. Dále *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, s. 69. Z literatury F. Šmahel, *Husitská revoluce III*, s. 309–310.

³⁹⁾ O volbě arcibiskupa *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, s. 69. Listinu o volebním aktu z 21. října 1435 vydal F. Palacký v *AČ III*, s. 436–437, č. 15. Ptáček je uveden na druhém místě s titulaturou „Hynce Ptaček z Pirkštejna seděním na Ratajích“.

⁴⁰⁾ Charakteristiku Jana Rokycany podává F. Palacký, *Dějiny III*, s. 547. R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, Praha 1915, s. 114–115 a 120–121; J. Zachová, *Mistr Jan z Rokycan*, in: *Žaloby katolíků na Mistra Jana z Rokycan*, ed. J. Boubín – J. Zachová, Rokycany 1997, s. 5–9.

⁴¹⁾ K ostrým slovním výpadům proti Rokycanovi a záměrně šířené fámě o jeho snahách zmařit převratem v Praze jednání s císařem F. M. Bartoš, *Husitská revoluce II*, s. 192–193 a F. Šmahel, *Husitská revoluce III*, s. 310.

⁴²⁾ Pramenem k jednání ve Stoličném Bělehradě jsou deníky legáta J. Charliera a písaře T. Ebendorfera v *MC I*, s. 674–700 a s. 757–765. Z literatury V. V. Tomek, *Dějepis Prahy IV*, s. 701 a F. M. Bartoš, *Husitská revoluce II*, s. 193.

⁴³⁾ K vydání Zikmundova majestátu a požadovanému slibu *MC I*, s. 692. Z literatury F. Šmahel, *Husitská revoluce III*, s. 310 a P. Čornej, *Lipan-ská křížovatka*, s. 212.

⁴⁴⁾ K návratu českého poselstva a vypsání nového sněmu *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 116. Z literatury F. Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě III*, Praha 1877, s. 195 a F. Šmahel, *Husitská revoluce III*, s. 310.

⁴⁵⁾ O únorovému sněmu v roce 1436 informují *Staří letopisové čeští*, s. 93. Z literatury F. M. Bartoš, *Husitská revoluce II*, s. 194.

⁴⁶⁾ K jihlavskému sjezdu *Kronika Bartoška z Drahonic*, s. 618–619. Dále *Staří letopisové čeští*, s. 93–96. Z literatury F. Hoffmann, *Jihlava v husitské revoluci*, Havlíčkův Brod 1956, s. 55–66; F. Šmahel, *Husitská revoluce III*, s. 313 a P. Čornej, *Velké dějiny zemí Koruny české V*, s. 636–638.

⁴⁷⁾ K císařově cestě do Prahy přes Čáslav, Kutnou Horu a český Brod viz. zpráva Jana Palomara koncilu z 24. 9. 1436 – *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges II*, ed. F. Palacký, Praha 1873, s. 466–468, č. 974. Dále *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 127–128.

⁴⁸⁾ O prvním sporu legátů a Rokycany. Z literatury V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy IV*, s. 6.

⁴⁹⁾ *SLČ z uratislavského rukopisu*, s. 78.

⁵⁰⁾ Text Paynova výroku v *Johannis de Lukawecz et Nikolai de Pelhrzimow Chronicon Taboritarum* (dále jen *Chronicon Taboritarum*), in: *Geschichtschreiber II*, ed. K. Höfler, Wien 1865, s. 705–711. K prvnímu sněmu po Žikmundově návratu na český trůn F. Šmahel, *Husitská revoluce III*, s. 315.

⁵¹⁾ K osobnosti Jana Čabelického J. V. Dolenský, *Jan Čabelický ze Soutic*, in: *Roční zpráva c. k. střední školy v Kutné Hoře*, 1888, s. 5. K jeho působení v úřadu mincmistra *Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořalých II/1*, ed. Josef Emler, Praha 1872, s. 173. Z literatury E. Leminger, *Královská mincovna v Kutné Hoře*, Praha 1912, s. 142 a především J. Kejř, *Právní život v husitské Kutné Hoře*, Praha 1958. Mylné zařazování Hynce Ptáčka z Pirkštejna vychází ze zmínky v pozdějším listu Barbory Celské, která Ptáčka označila jako pána Stříbrných hor. Je dodnes nevyřešenou otázkou, co tím bylo myšleno. Jan Čabelický Ptáčka vždy respektoval jako nadřazenou autoritu. Navíc k Ptáčkovu Ratajskému panství skutečně patřila i vesnice Stříbrné Hory.

⁵²⁾ *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka I*, s. 205.

⁵³⁾ Regest dohody je v *Archivu České koruny V*, ed. A. Haas, Praha 1947, s. 220–221, č. 355. Z literatury A. Molnár, *Na rozhraní věků*, s. 53–54.

⁵⁴⁾ Text dohody s knězem Bedřichem je v *AC VI*, s. 437–438, č. 41. Regest zařadil F. Palacký v *UB II*, s. 519, č. 45.

⁵⁵⁾ Alšův list Oldřichovi z Rožmberka z 15. prosince 1436 otiskla B. Rynešová v *Listáři a listináři Oldřicha z Rožmberka I*, Praha 1929, s. 210,

č. 313. Stojí zde mj.: „*I zdát se mi i panu Ptakowi, aby(s) neráčil meška-
ti se svú příjezdú, nebl bychme měli s tebu před sněmem welmi o liné
věci rozmluviti, ježtoť se nám psáti nehodie.*“

⁵⁶⁾ Výpověď císaře Zikmunda ve při mezi panským a rytířským stavem o sedání na zemském soudu z 21. ledna 1437 je v *AČ III*, s. 451–453, č. 24. Většinu členů zemského soudu vypočítává *Kronika Bartoška z Drahonic*, s. 619–620. F. Palacký, *Dějiny III*, s. 232.

⁵⁷⁾ Ke korunovací Barbory Celské *SLČ z rukopisu křížovnického*, s. 128 a *Kronika Bartoška z Drahonic*, s. 620.

⁵⁸⁾ Opovědný list Jiřího z Poděbrad Oldřichovi z Rožmberka – *Český listář*, ed. B. Václavek, Praha 1949, s. 65–66, č. 28.

⁵⁹⁾ Korespondence mezi Rožmberkem a Barborem Celskou – *Listář a listinář I*, s. 207, č. 308, kde Oldřich Barboru prosí za přímluvu ve věci jeho pře s městem Prachatice a císařova zápisu Zmrzlíkům ze Svojsína. Barbořiny listy z 16. 4. – tamtéž, s. 212, č. 317 a z 1. 7. 1437, s. 223, č. 331.

⁶⁰⁾ Hypotézu, že se Ptáček měl s Roháčem v klidu dohodnout, vyslovil P. Čornej v *Tajemství českých kronik*, Praha 1987, s. 261.

⁶¹⁾ O odporu, který se zdvihl u nižší šlechty vůči prohlášení Jana Roháče za zemského škůdce F. Palacký, *Dějiny III*, s. 246 a P. Čornej, *Tajemství českých kronik*, s. 260.

⁶²⁾ V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy IV*, s. 31. E. Jánská, *Hrad Jana Roháče z Dubé Sion*, in: *Sborník okresního muzea v Kutné Hoře*, řada A – historická, 6–7, 1965, s. 12–27 a s. 63. *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 172. *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 143. O rekonstrukci Ptáčkova postupu M. Ivanov, *Podivný příběh života a smrti urozeného pána Jana Roháče z Dubé, odjinud z Tehova a na Sionu*, in: *Podivuhodné příběhy*, Praha 1979.

⁶³⁾ Zikmundův list z 29. 7. 1437, v němž pana Oldřicha vybízí, aby pomohl obléhání Sionu otištěn v *Listáři a listináři Oldřicha z Rožmberka I*, ed. B. Rynešová, Praha 1929, s. 222, č. 330. Oldřichova odpověď tamtéž, s. 223–224, č. 332.

⁶⁴⁾ K dobytí hradu a Roháčově popravě *Kronika Bartoška z Drahonic*, s. 619. Rovněž *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 143. Z literatury především P. Čornej, *Tajemství českých kronik*, Praha 1987, s. 264–265. O odboji Jana Roháče z Dubé, pádu Sionu a popravě jeho obránců také P. Čornej – B. Zilinskij, *Jan Roháč z Dubé a Praha*, in: *Pražský sborník historický*, 1987, s. 50–61.

- ⁶⁵⁾ *Staří letopisové čeští*, s. 104. K říjnovému sněmu R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, Praha 1915, s. 242–243.
- ⁶⁶⁾ Ke jmenování šesti zastupujících hejtmanů list zhořeleckého písaře datovaný do 20. listopadu 1437, vydal R. Jecht v edici *Codex diplomaticus Lusatae superioris II*, Görlitz 1903, s. 687. Z literatury V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy IV*, s. 41 a R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 253–254.
- ⁶⁷⁾ Výčet příslušníků a sympatizantů Ptáčkovy strany na počátku roku 1438 přináší *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 145.
- ⁶⁸⁾ K tomuto projevu Šlikův list z 23. prosince 1437, který uvádí W. Wostry, *König Albrecht II. (1437–1439)*, Prag 1906, s. 150. K témuž i R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 264.
- ⁶⁹⁾ V. V. Tomek, *Dějepis Prahy IV*, s. 48 a F. Šmahel, *Husitská revoluce IV*, Praha 1993, s. 75.
- ⁷⁰⁾ *Staří letopisové čeští*, s. 106.
- ⁷¹⁾ W. Wostry, *König Albrecht II.*, Praha 1907, s. 106; k témuž i Tomek, *Dějepis města Prahy IV*, s. 48 a R. Heck, *Tabor a kandydatura jagiellonska w Czechach*, Wroclaw 1964, s. 47–50.
- ⁷²⁾ Text volební kapitulace je uveden v *AČ III*, s. 459–460. Pokud jde o obsazení úřadu pražského arcibiskupa, požaduje se zde jen, aby takový světil utrakvisty, o Rokycanovi a jeho potvrzení v kapitulaci není ani slovo.
- ⁷³⁾ O tom informuje list Alše Holického Oldřichovi z Rožmberka v *AČ II*, s. 5, č. 3.
- ⁷⁴⁾ Vysvítá z výše uvedeného Alšova listu. V dalším listu datovaném na 1. únor 1438 se Aleš ohrazuje, že on ani Ptáček nejsou příčinou „*těch búřek okolo Prahy*“ – *AČ II*, s. 5–6, č. 4.
- ⁷⁵⁾ W. Wostry, *König Albrecht II.*, s. 114–116.
- ⁷⁶⁾ K polskému poselstvu na chrudimském sjezdu R. Heck, *Tabor i kandydatura jagiellonska v Czechach*, s. 53.
- ⁷⁷⁾ K Ptáčkově schůzce s polskými posly, jež se měla konat v únoru v Kutné Hoře – W. Wostry, *König Albrecht II.*, 2, s. 158–159. Od něj R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 283.
- ⁷⁸⁾ Odpověď krále Albrechta na předloženou českou volební kapitulaci je v *AČ III*, s. 460–461, č. 31.
- ⁷⁹⁾ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 178. Z literatury především W. Wostry, *König Albrecht II.*, s. 176 a 179.

⁸⁰⁾ R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 304 a F. Šmahel, *Husitská revoluce IV*, Praha 1993, s.75.

⁸¹⁾ R. Heck, *Tabor a kandydatura jagiellonska w Czechach*, Wroclaw 1964, s. 66 a 94.

⁸²⁾ Urbánek se prý dopustil omylu, když doslovně vzal a interpretoval fragment z listu Albrechta Habsburského, datovaný 2. 6. 1438 (*Codex epistolaris II*, ed. A. Prochaska, Kraków, s. 559): „...*das di Polan, mit hilf ettlicherr hetzer und Sunderlich Alssen von Sternberg, Ptacken, Knyez Bedrzychin, Peter Palaken und Czapken, die i dezund czu Krakow sind.*“ Z dopisu, jenž byl vložen do dokumentu a z něhož Albrecht čerpal své informace, vyplývá, že se v Krakově tehdy nacházeli pouze tři ze zmiňovaných lidí. Dle Hecka písař dokumentu v listu podal výčet vůdců projagellonského seskupení a zapomněl na konci oddělit Ptáčka a Alše od třech husitů, o jejichž pobytu v Krakově věděl. O přítomnosti tak významných českých pánů by se určitě zmínil Jan Dlugosz, který však nic takového neuvádí.

⁸³⁾ R. Heck uvádí, že tábořská strana byla ochotna v Korczynu obětovat za polskou pomoc Slezsko, na němž stejně díky jeho katolickému rázu neměla zájem. To prý bylo i součástí konečné dohody. Za to, že Ptáček přistoupil k jagellonskému táboru, prý Poláci rezignovali na plán o získání Slezska. S tím lze souhlasit. Ptáček, který požadoval připojení Rakouska a později Bavorska k České koruně, by rozhodně nemohl přijmout ztrátu Slezska. Vždyť on i jeho nástupce Jiří z Poděbrad po celý život požadovali co největší rozsah České koruny. Mohla však být dohoda o tak závažné otázce svěřena poslům, o nichž navíc není v pramelech ani zmínka? Jen těžko můžeme považovat za reálné, že by se Poláci dohodli s radikály o postupném připojení Slezska a za pár dní se ho vzdali. Ptáček by také jen těžko vše vsadil na jedinou kartu, aniž by o podmínkách jednal přímo s polským dvorem.

⁸⁴⁾ *Starí letopisové čeští*, s. 109.

⁸⁵⁾ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 180 i Z. Theobald, *Husittenkrieg*, Nürnberg 1621, s. 44.

⁸⁶⁾ K novému poselstvu Ptáčkovy strany *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 180; Z. Theobald, *Husittenkrieg*, s. 45; W. Wostry, *König Albrecht II.*, s. 142 a R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 338.

⁸⁷⁾ K Albrechtově korunovací *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 148.

- ⁸⁸⁾ K těmto Albrechtovým listům W. Wostry, *König Albrecht II.*, s. 139.
- ⁸⁹⁾ *Aeneae Silvii Historia bohemica*, s. 180.
- ⁹⁰⁾ Tamtéž.
- ⁹¹⁾ *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 148–149.
- ⁹²⁾ R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 348.
- ⁹³⁾ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 182.
- ⁹⁴⁾ Jako přímo patovou hodnotí vojenskou situaci u Tábora O. Frankenberger, *Husitské válečnictví po Lipanech*, Praha 1960, s. 17–20.
- ⁹⁵⁾ R. Heck, *Tabor a kandydatura jagiellonska w Czechach*, s. 129.
- ⁹⁶⁾ Tamtéž, s. 130.
- ⁹⁷⁾ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 182.
- ⁹⁸⁾ R. Heck, *Tabor i kandydatura jagiellonska w Czechach*, s. 132.
- ⁹⁹⁾ Stručný výčet toho, jak tyto události líčí hlavní kronikáři podává R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 359–362.
- ¹⁰⁰⁾ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 182. Dne 31. srpna 1438 strana krále polského glejtuje k sobě na dva dni některé pány strany krále Albrechta ke společnému rokování – *AČ III*, s. 462, č. 462.
- ¹⁰¹⁾ K bitvě u Želenic *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 150–151 a *Kronika Bartoška z Drahonice*, s. 622.
- ¹⁰²⁾ O propuštění zajatého Mikuláše z Nedrahovic *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka II*, s. 186, č. 39.
- ¹⁰³⁾ O žádosti Fridrichu Saskému W. Wostry, *König Albrecht II.*, s. 54–55. R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 401.
- ¹⁰⁴⁾ *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka II*, s. 186.
- ¹⁰⁵⁾ O zastupování pana Ptáčka Janem Čabelickým A. Sedláček, *Hrady XII*, s. 55 a J. V. Dolenský, *Jan Čabelický ze Soutic*, s. 9.
- ¹⁰⁶⁾ *Starší letopisové čeští*, s. 110. Ke sněmu v Piotrkóvu R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 407–408.
- ¹⁰⁷⁾ K jednání ve Vratislavi J. Goll, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897, s. 254, pozn. 15. Tamtéž, s. 401–402.
- ¹⁰⁸⁾ R. Heck, *Tabor a kandydatura jagiellonska w Czechach*, s. 173.
- ¹⁰⁹⁾ Ke srážce Mělnických s Janem Šmikovským ze Žďáru *Starší letopisové čeští*, s. 110. O převratu ve Slaném informuje Z. Theobald, *Hussitenkrieg*, s. 78.
- ¹¹⁰⁾ O jednání v Namyslavi a náladě v Polsku R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 427.
- ¹¹¹⁾ *Starší letopisové čeští*, s. 114. Regest zápisu Ptáčkovy strany na příměří s Menhartem z Hradce, Pražany a dalšími příslušníky Albrechto-

vy strany je v *AČ III*, s. 521, č. 392. Zde ovšem chybně datováno do roku 1438. Příměří bylo uzavřeno pod základem 6000 kop.

¹¹²⁾ Regest zápisu příměří uzavřeného Bedřichem ze Strážnice – *AČ III*, s. 521, č. 394. Z literatury R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 430.

¹¹³⁾ K jednání v Lubové W. Wostry, *König Albrecht II.*, s. 111 a R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 445–446.

¹¹⁴⁾ K letnímu sjezdu v Mělníce *Staří letopisové čeští*, s. 115.

¹¹⁵⁾ Jan Čabelický ze Soutic odpověděl Oldřichovi z Rožmberka na jeho dotaz o povaze jednání, které vede Ptáček s Menhratem z Hradce a Pražany – *AČ III*, s. 16, č. 20. Alšův list Oldřichovi z Rožmberka z 14. listopadu 1439 v *AČ II*, s. 10–11, č. 10.

¹¹⁶⁾ Text listu Ptáčka, Alše Holického, Jiřího z Poděbrad a Petra Zvířetického z 3. listopadu 1439 je v *Listáři a listináři II*, s. 45–46, č. 59. Ptáček zvolil titulaturu Hynce z Pírgštějna a z Rataj. Ptáčkova strana při zprávě o smrti Albrechta Habsburského záměrně vynechala titul českého krále – „*pán Buoh KMti krále Albrechta Uherského smrti neuchoval.*“

¹¹⁷⁾ List Oldřicha z Rožmberka Alši Holickému z 20. listopadu 1439 v *AČ II*, s. 11, č. 11, kde Oldřich informuje: „*Tajno tebe nebud, žel sem nyní v Hradci byl se panem Ptačkem a s jinými pány. Tu jsme se svolili o obecní sněm v České zemi.*“

¹¹⁸⁾ O sjezdu Ptáčkovy strany v Mělníce na konci prosince – Z. Theobald, *Hussitenkrieg*, s. 54.

¹¹⁹⁾ Z. Theobald, *Hussitenkrieg*, s. 55–56. R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 467 se domnívá, že obsah listu je buď vymyšlen, nebo radikálně změněn.

¹²⁰⁾ Usnesení vydat Ptáčkově straně glejty – *Staří letopisové čeští*, s. 117.

¹²¹⁾ Výčet členů Ptáčkovy strany, kteří se zúčastnili lednového sněmu je v *AČ I*, s. 245, č. 1. Sám Ptáček zde užívá jen jméno Hynce z Pírkštejna.

¹²²⁾ Text Listu mírného otiskl F. Palacký v *AČ I*, s. 245–249, č. 1.

¹²³⁾ Viz 10. článek Listu mírného, *AČ I*, s. 247.

¹²⁴⁾ R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 471.

¹²⁵⁾ Článek 12, *AČ I*, s. 249.

¹²⁶⁾ R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 480–481 a F. Šmahel, *Husitská revoluce IV*, s. 80. Zástupcem českých stavů při frankfurtské volbě byl Jindřich z Plavna.

¹²⁷⁾ R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 481–482. Za Ptáčkovu stranu se jednání zúčastnili Aleš Holický ze Šternberka a Petr ze Zvířetic.

¹²⁸⁾ Zápis boleslavského landfrýdu z 10. března 1440 je v *AČ I*, s. 249–254, č. 2.

¹²⁹⁾ Společně podaly stížný list proti politice císaře Zikmunda. List jejich jménem přednesl Diviš Bořek z Miletínka na říjnovém sněmu r. 1437 – *Ze starých letopisů českých*, ed. J. Kašpar – F. Porák, Praha 1980. Zápis spojených krajů na mír zemský je v *AČ I*, s. 254–263, č. 3. O volbě hejtmanů mluví 4. článek.

¹³⁰⁾ Viz zápis boleslavského landfrýdu, *AČ I*, s. 249, č. 2.

¹³¹⁾ Pro doklad Ptáčkově výjimečného postavení lze uvést, že ze zvolených krajských hejtmanů byl jediný, kdo koncipoval listy jménem spojených landfrýdů.

¹³²⁾ Text meziříčské smlouvy z 11. srpna 1440 je uveden v *AČ X*, s. 258–261, č. XIII. K Ptáčkově osobní při slyšíme jen tolik: „...jakož [Ptáček] vinu dává panu Janovi z Cimburka hauptmanovi a podkomoříemu a měštóm, a páni moravščí a zemané zase dávají vinu panu Ptačkovi pro kněze Fridricha z Poličky: O to tak nalézáme a prosíme jich s obú stranú, aby to mezi nimi minulo pro zemské dobré.“

¹³³⁾ O Ptáčkově podílu na urovnání sporu Lužičanů a Vartenberků *Codex diplomaticus Lusatie superioris II/IV*, ed. R. Jecht, Görlitz 1927, s. 144–147. Příměří bylo uzavřeno 13. června 1440 a mělo platit až do sv. Martina téhož roku. Z literatury R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 500.

¹³⁴⁾ O Rožmberkově snaze odložit sněm k svátku Božího těla srv. jeho list Alši Holického z 1. května 1440 – *Listář a listinář II*, s. 58–59, č. 80. O Páčkově přítomnosti v Praze i o zjitřené atmosféře v reakci na Rožmberkovy snahy odložit sněm – list Alše Holického ze Šternberka Rožmberkovi z 5. května 1440 – *Listář a listinář II*, s. 59–60, č. 82.

¹³⁵⁾ Ke sporům o způsob volby a zastoupení ve sboru voličů *Starí letopisové čeští*, s. 117. Z literatury R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 522–524.

¹³⁶⁾ Přísaha volitelů (Ptáček označen jako D. Hynce Ptak) je v *AČ I*, s. 264, č. 5. *Kronika Bartoška z Drahonic*, s. 623 mluví jen o 12 pánech, 8 rytířích a několika zástupcích z královských měst. Na další naléhání byl přibrán zvolený arcibiskup Jan Rokycana.

¹³⁷⁾ Tento údajný Ptáčkův výrok uvádí *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 188.

¹³⁸⁾ Tamtéž. Z literatury R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 529.

- ¹³⁹⁾ O střetu Ptáčkovy strany s husitskými radikály při uvedení kandidatury Vladislava Jagellonského informoval Rožmberk ve svém listu do Basileje, o který se opírá R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 530.
- ¹⁴⁰⁾ O Rožmberkově roli při volbě F. Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě IV*, Praha 1877, s. 29–30 a R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 528.
- ¹⁴¹⁾ Ke spiknutí polské strany a následné odvetě *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 158 a *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, s. 89–90. Z literatury nejpodrobněji R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 547–553.
- ¹⁴²⁾ Věřící list, kteří volitelé (Ptáček na třetím místě) vydali poslům k vévodovi Albrechtu Bavorskému je v *AČ I*, s. 265, č. 6. Byli jimi Jaroslav Plichta ze Žerotína a Jan Malovec z Pacova.
- ¹⁴³⁾ O složení poselstva. K seznamu poslů zvolených sněmem *Staří letopisové čeští*, s. 119 a *AČ I*, s. 265.
- ¹⁴⁴⁾ K srpnovému jednání Hynce Ptáčka s Oldřichem z Rožmberka srv. Oldřichův list Janovi ze Sedlce z 1. srpna 1440 – *Listář a listinář II*, s. 69–70, č. 95.
- ¹⁴⁵⁾ Výčet volebních podmínek, které české poselstvo předložilo v Koubě je v *AČ I*, s. 266–267, č. 7 pod názvem Artikulové podání od stavů království českého knížeti Albrechtovi Bavorskému na království zvolenému. Z literatury V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy IV*, s. 85.
- ¹⁴⁶⁾ O ostré Ptáčkově reakci a snaze začit ještě v Plzni jednání o novém kandidátu na trůn R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 563.
- ¹⁴⁷⁾ *Staří letopisové čeští*, s. 122. Z literatury R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 566–567.
- ¹⁴⁸⁾ O tomto sněmu *Staří letopisové čeští*, s. 123–124 a *Kronika Bartoška z Drahonic*, s. 684.
- ¹⁴⁹⁾ K poselstvu ke královně Alžbětě, v jehož čele stál Menhart z Hradce – *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 163.
- ¹⁵⁰⁾ Pramenem k této akci *Staří letopisové čeští*, s. 122. Z literatury V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy IV*, s. 90. A. Sedláček, *Hrady II*, s. 208 a naposledy V. Wolf, *Jan Kolda ze Žampachu. Život tábořského hejtmana, loupeživého rytíře, kondotiéra a psance*, Hradec Králové – Trutnov 2002, s. 23–24.
- ¹⁵¹⁾ O jeho spojeneckých i příbuzenských vazbách V. Wolf, *Jan Kolda ze Žampachu*, s. 24 a 33.

- ¹⁵²⁾ List Svojšeho ze Zahrádky Janu Koldovi z 16.května 1441 – *AČ I*, s. 361, č. 4. R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 735.
- ¹⁵³⁾ List Tábořských Ptáčkovi z 23. května 1441 – *AČ I*, s. 364, č. 9. *AČ I*, s. 363, č. 8. Táborští vyzývají obyvatele Hradce Králové, aby pomohli Koldovi proti Němcům, které na něho poštvají někteří čeští páni.
- ¹⁵⁴⁾ Čabelického odpověď na výtky táborů – *AČ I*, s. 364, č. 10.
- ¹⁵⁵⁾ Dopis Jana Čabelického Oldřichovi z Rožmberka z 27. května 1441 – *Listář a listinář II*, s. 105, č. 130. Dopis Ptáčka a Jana Hertvíka daný na Lichnici o dva dny později – *Listář a listinář II*, s. 106–108, č. 132. Z literatury R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s.757.
- ¹⁵⁶⁾ O průběhu válečných operací informuje list Jana Čabelického ze Soutic Oldřichovi z Rožmberka datovaný 11. července 1441 – *AČ I*, s. 371, č. 19 a *Listář a listinář II*, s. 112–113, č. 138.
- ¹⁵⁷⁾ R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 738–739. Jiný názor zastává V. Wolf, *Jan Kolda ze Žampachu*, s. 41. Podle něho byl hrad dobyt a jeho navrácení Koldovi na čáslavském sjezdu bylo důsledkem diplomatické hry, do níž se významně zapojil Hynek Krušina z Lichtenburka.
- ¹⁵⁸⁾ K Poděbradově poměru k Náchodu A. Sedláček, *Hrady V*, Praha 1995, s. 12–14 a J. K. Hraše, *Dějiny Náchoda I*, Náchod 1895, s. 118–120.
- ¹⁵⁹⁾ List Jana Čabelického Oldřichovi z Rožmberka z 16. července 1441, v němž žádá zprávu, zda Oldřich opravdu uzavřel příměří s Tábořem, jak se v kraji mluví, čemuž on nechce věřit – *Listář a listinář II*, s. 113, č. 139. – *AČ I*, s. 372, č. 20.
- ¹⁶⁰⁾ K uzavření příměří mezi tábory a Rožmberkem – regest v *AČ III*, s. 525–526, č. 421. Oldřichův slib dodržen příměří s tábory z 11. července 1441 *Listář a listinář II*, s. 111–112, č. 137.
- ¹⁶¹⁾ *Starší letopisové čeští*, s. 125.
- ¹⁶²⁾ Bedřich ze Strážnice byl dokonce členem hejtmanské rady kouřimského kraje, tedy formálně i Ptáčkovým poradcem – viz. Zápis spojených landfrýdů, *AČ I*, s. 258, č. 3.
- ¹⁶³⁾ K Barbořinu návratu do Čech *Staré letopisy české z rukopisu křížovníckého*, s. 164.
- ¹⁶⁴⁾ Tamtéž. Z literatury k Barbořiným majetkovým nárokům V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy IV*, s. 93–94.
- ¹⁶⁵⁾ K obeslání táborů (města Tábor, Žatec, Písek a Klatovy) *AČ VI*, s. 440. Regest v *Chronicon Taboritarum III*, 2. kap., in: *Geschichtschrei-*

ber der Husitischen Bewegung in Böhmen II, ed. K. Höfler, Wien 1865, s. 731 a *Prameny k synodám strany pražské a tábořské v letech 1441–1444*, ed. Z. Nejedlý, Praha 1900, s. 16, č. III.

¹⁶⁶⁾ *Starí letopisové čeští*, s. 126.

¹⁶⁷⁾ *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 165.

¹⁶⁸⁾ *Prameny k synodám strany pražské a tábořské v letech 1441–1444*, s. 16, č. III.

¹⁶⁹⁾ *Chronicon veteris Collegiati Pragensis*, in: *Geschichtschreiber der husitische Bewegung in Böhmen I*, ed. K. Höfler, Wien 1856 s. 101 a *Starí letopisové čeští*, s. 32–38.

¹⁷⁰⁾ 24 článků usnesení I. Horské synody otiskl Nejedlý v *Pramenech k synodám strany pražské a tábořské v letech 1441–1444*, s. 32–38, č. V.

¹⁷¹⁾ A. Denis, *Konec samostatnosti české I*, Praha 1909, s. 30.

¹⁷²⁾ List hejtmanů spojených východočeských krajů je v *AČ III*, s. 33, č. 49.

¹⁷³⁾ O tom informuje Jan Čabelický Rožmberka ve své odpovědi na jeho předchozí list – *Listář a listinář II*, s. 135, č. 170.

¹⁷⁴⁾ K tomu srv. list pánů určených ke svolání sněmu z 10. října 1442 – *AČ I*, s. 273–274, č. 11. Z literatury R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 596–597.

¹⁷⁵⁾ *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 169.

¹⁷⁶⁾ Zmíněná Čabelického odpověď v *AČ III*, s. 20, č. 27; list hejtmanů v *AČ III*, s. 33, č. 49. Z literatury k tomu opět R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 598.

¹⁷⁷⁾ K pokusům Barbory Celské Ptáčka přesvědčit lze zřejmě přičíst i zápis na hrad Potštejn, který při zasedání komise pro registra zápisů královských i obecních předložil v roce 1454 Jan Čabelický ze Soutic (jako poručník Ptáčkovy dcery Markéty) s prohlášením, že Ptáček jej měl od císařovny – *AČ II*, s. 188, č. 377. Z literatury k této záležitosti R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 593–594.

¹⁷⁸⁾ Březnovou Ptáčkovu výzvu tábořům, aby se dostavili na sjezd do Kutné Hory, cituje Z. Nejedlý v *Pramenech k synodám strany pražské a tábořské 1440–1444*, s. 16, č. VI.

¹⁷⁹⁾ K tomu A. Molnár, *Na rozhraní věků*, Praha 1984, s. 80.

¹⁸⁰⁾ *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, s. 95.

¹⁸¹⁾ Tamtéž, s. 96.

¹⁸²⁾ Podle *Starých letopisů českých z rukopisu křížovnického*, s. 168 byl sjezd přeložen do Mělníka na žádost Pražanů.

¹⁸³⁾ K zastoupení táborské strany na sjezdu v Mělníku *Chronicon Taboritarum*, s. 735.

¹⁸⁴⁾ *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, s. 169.

¹⁸⁵⁾ Alšův list Oldřichovi z 15. září 1442 je v *Listáři a listináři II*, s. 192.

¹⁸⁶⁾ Oldřichova odpověď z 21. září 1442 – *Listář a listinář II*, s. 197–198, č. 210.

¹⁸⁷⁾ *Listář a listinář II*, s. 198, č. 212.

¹⁸⁸⁾ *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 169.

¹⁸⁹⁾ O jednání ve Znojmě tamtéž.

¹⁹⁰⁾ List Alše Holického ze Šternberka, Zbyňka z Hasenburka, Jiřího z Poděbrad a dalších, *Listář a listinář II*, s. 203, č. 217.

¹⁹¹⁾ O Ptáčkově přítomnosti na sjezdu hradeckého landfrýdu *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, s. 97.

¹⁹²⁾ O lednovém sněmu tamtéž. Z literatury k tomuto tématu R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 619.

¹⁹³⁾ O členech poselstva do Vídně informují *Starší letopisové čeští*, s. 131.

¹⁹⁴⁾ Tamtéž.

¹⁹⁵⁾ *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 171. Z literatury V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy IV*, s. 102.

¹⁹⁶⁾ V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy IV*, s. 102–103.

¹⁹⁷⁾ K obeslání tábora *Prameny k synodám strany pražské a táborské*, s. 18, č. IX. Vychází z nedatovaného regestu v *Chronicon Taboritarum*, s. 735. Z literatury A. Molnár, *Na rozhraní věků*, s. 81.

¹⁹⁸⁾ K obléhání Vodňan F. Šmahel, *Drobné prameny k válečné ekonomice obležení Vodňan na jaře 1443*, in: *Táborský archiv 2*, 1989, s. 9–36. R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 620.

¹⁹⁹⁾ *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 191 uvádí, že Ptáček nabízel českou korunu králi pouze v ústraní, tedy při soukromém rozhovoru, což však odporuje usnesení pražského sněmu. Z literatury R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 620.

²⁰⁰⁾ K údajné odpovědi krále Fridricha III. na žádost českého poselstva *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, s. 97.

²⁰¹⁾ O povaze sporu o zajaté Trčkovy poddané srv. Trčkův list Oldřichovi z Rožmberka daný 30. března 1443 na Lipnici, *Listář a listinář II*, s. 227, č. 246, kde se pan Mikuláš zmiňuje, že Ptáček a jiní páni na jaře písemně intervenovali u sjezdu rakouských stavů ve Vídni o propuštění jeho lidí vězněných na Turmberce. Ve druhém listu (s. 228, č. 247) Trč-

ka zároveň vyjádřil lítost „nad nechutí“, která je mezi Oldřichem a panem Ptáčkem.

²⁰²⁾ R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 626–627.

²⁰³⁾ F. Palacký, *Dějiny*, s. 80.

²⁰⁴⁾ *Prameny k synodám strany pražské a táborské*, s. 18, č. XIV. Úřední odpověď obcí táborských na půhon Ptáčka z Pirkštejna a pánů č. IX. – Nejsou povinni stavěti se před synodu kněžskou, zvláště ne, když se koná v místě poddaném jejich nepříteli p. Ptáčkovi. K jednání o nestranné místo dávají plnou moc též Bedřichovi ze Strážnice. Text bez data v *Chronicon Taboritarum*, s. 737–739. Z literatury A. Molnár, *Na rozhraní věků*, s. 82.

²⁰⁵⁾ Výčet zvolených poslů poskytuje jejich list, který 10. října 1443 poslali z Vídně moravským stavům – *AČ I*, s. 280, č. 13. K jednání a výnosu sněmu R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 628.

²⁰⁶⁾ O nátlaku sněmu na tábory ve věci účasti na kutnohorské synodě A. Molnár, *Na rozhraní věků*, s. 82 a V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy IV*, s. 105.

²⁰⁷⁾ Text smlouvy z 25. června 1443 otiskl Z. Nejedlý v *Pramenech k synodám strany pražské a táborské*, s. 39–41, č. 16.

²⁰⁸⁾ O roli Bedřicha ze Strážnice v tomto sporu A. Molnár, *Na rozhraní věků*, s. 84–85.

²⁰⁹⁾ Výčet účastníků kutnohorské synody přináší *Prameny k synodám strany pražské a táborské v letech 1441–1444*, s. 164–165.

²¹⁰⁾ K Ptáčkovu sporu s Korandou o předložení uvedeného listu žádá předložení listu *Chronicon Taboritarum*, s. 749 a *Prameny k synodám strany pražské a táborské*, s. 164.

²¹¹⁾ Zprávy o výpadech Jana z Příbrami a celkové atmosféře na synodě *Chronicon Taboritarum*, s. 749.

²¹²⁾ Příbramův list z 21. července 1443 otiskl Z. Nejedlý v *Pramenech k synodám strany pražské a táborské*, s. 42–44, č. XX.

²¹³⁾ Trčkův list Oldřichovi z Rožmberka, *Listář a listinář II*, s. 268, č. 309, kde stojí „cíl ku poli a den jsme sobě ku poli uložili“. Trčkova sporu o propuštění jeho poddaných se dotkl i F. Mareš ve své stati *Jan ze Srlína*, *Časopis Národního muzea* 76, 1902, s. 387–388.

²¹⁴⁾ K Pertoldově vpádu do Rakous *Staré letopisy české z rukopisu křížovníckého*, s. 173, kde se uvádí, že „hubili až právě k Viedni a mnoho škod lidem učinili“.

- 215) Viz. list Mikuláše Trčky z Lípy, pozn. 213.
- 216) Jednání mezi českými stavy a králem Fridrichem III. ve Vídni viz. *AČ I*, s. 275–279, č. 13.
- 217) Odpověď krále Fridricha tamtéž.
- 218) R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 637.
- 219) *Listář a listinář II*, s. 285, č. 329. Oldřich zde dne 18. listopadu 1443 sděluje: „...jakož mi píšete, že jedúc z Viedni, obeslali ste pana Ptáčka a s ním i s Trčků na Lipnici mluvili o sněm, toť velmi rád slyším.“
- 220) Oldřichův list rádcům krále Fridricha datovaný editorkou do 3. – 7. března 1444 v *Listáři a listináři II*, s. 309–312, č. 366. Český překlad v *Království dvojího lidu*, ed. P. Čornej, Praha 1989, s. 78–81.
- 221) Tamtéž.
- 222) Prameny k „tříkrálovému“ jednání na zemském sněmu užil ve svém *Triologu* Lukáš Pražský – otiskl Z. Nejedlý – *Položení mistra Jana z Rokycan a mistrů jiných v rozdílu s kněžími táborskými*, s. 56–95. A. Molnár, *Na rozhraní věků*, s. 85.
- 223) *Staré letopisy české z rukopisu vratislavského*, s. 99.
- 224) A. Molnár, *Na rozhraní věků*, s. 85.
- 225) *Staré letopisy české z rukopisu vratislavského*, s. 99.
- 226) R. Urbánek, *Věk poděbradský I*, s. 641–642.
- 227) O vypálení tvrže Práče *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, s. 174.
- 228) Ke sporu o Bílkov *AČ IX*, s. 200 a *Staré letopisy české z rukopisu vratislavského*, s. 100.
- 229) O majetkových právech Anny k Bílkovu srv. její písemné prohlášení z roku 1452, kdy „vidúc nebezpečnost života svého a nemohúc pro dalekost desk dojíti“, zapsala Bílkov se vším příslušenstvím svému druhému manželovi Jindřichu z Michalovic – *AČ IX*, s. 296–297.
- 230) Zmínky o těchto listech jsou v listu z kutnohorského sjezdu landfrýdů dne 30. 4. 1446 – *AČ I*, s. 293, č. 19.
- 231) List Prokopa z Rabštejna Oldřichovi z Rožmberka daný ve Vídni dne 8. května 1444 – *Listář a listinář II*, s. 344–347, č. 394.
- 232) O jednání s Haškem z Valdštejna – viz předchozí list: „...ale tak mi pravil [Hašek z Valdštejna], že oni, Ptáček a jiní, pro nic do Prahy nechťe jeti.“
- 233) Rožmberkův list Švamberkovi z 21. června 1444 – *Listář a listinář II*, s. 352, č. 409.

²³⁴⁾ List Jana Zajímače z Kunštátu daný 12. července 1444 – Tamtéž, s. 357, č. 409.

²³⁵⁾ O Ptáčkově smrti informoval Příbík z Klenové ve svém listu z 10. září 1444 – AČ III, s. 28, č. 241. „...račiž VMt věděti, že když sem s některými pány přijel do Dobříše, tu jest pan Ptak dobré paměti jeda k nám na cestě se roznemohl, pól druhé míle od Rataj, nemoha dále jeti, i vrátil se jest, a v tom umřel, jakož VM^t tajno nenie.“

²³⁶⁾ V řadě českých prací (V. V. Tomek, J. Macek) včetně díla předního znalce poděbradské éry Rudolfa Urbánka je Ptáčkova dcera označována jako Žofie, nikoli Markéta. Výjimkou je F. Palacký, *Dějiny IV*, s. 477 a 525, který mluví o Markétě. Na vině je zřejmě Bohuslav Balbín, který jméno Žofie převzal od druhé Viktorínovy ženy Žofie Těšínské – *Sophia baronissa, matka Viktorínovy nejstarší dcery* – *Miscelanea I*, s. 220. K dispozici je však Viktorínova listina z roku 1475, v níž se kníže vzdal části dědictví po své první ženě: „...jakož jsme měli právo po osviecené kněžně Markétě, manželce naší milé, ku panství a zboží, třetinu města Jindřichova Hradce, i k jeho příslušenství, tudíž i k hradu Bílkov a jeho příslušenství.“ – AČ V, s. 534–535, č. 19.

²³⁷⁾ J. V. Dolenský, *Jan Čabelický ze Soutic*, s. 13.

²³⁸⁾ O sňatku Ptáčkovy vdovy Anny z Hradce s Jindřichem z Michalovic informuje list Jana Smiřického – AČ III, s. 34, č. 51.

²³⁹⁾ O Ratajích jako sídle Jana Čabelického – A. Sedláček, *Hrady XII*, s. 55. K požáru roku 1447 nejpodrobněji J. Lutrýn, *Rataje Hrazené nad Sázavou*, Kolín 1930, s. 43.

²⁴⁰⁾ K postavení Markétina poručníka J. V. Dolenský, *Jan Čabelický ze Soutic*, s. 13–14. J. Kejř, *Právní život v husitské Kutné Hoře*, Praha 1958, s. 169–170 a 172. O politickém vlivu a společenském postavení Jindřicha z Michalovic R. Urbánek, *Věk poděbradský III*, Praha 1930, s. 114, 150 a 194. S Viktorínem se blíže poznal v roce 1459, kdy se oba účastnili tažení do Rakouska.

²⁴¹⁾ Datum sňatku bylo v literatuře předmětem sporů, nejčastěji udávanému datu 1463 neodpovídá tvrzení, že při sňatku zastupoval Markétina otce Jan Čabelický, neboť ten zemřel již roku 1458 – AČ IX, s. 307–308. J. V. Dolenský, *Jan Čabelický ze Soutic*, s. 15 uvádí, že se Markéta roku 1463 provdala za knížete Viktorína, nikoli že jí provdal její poručník. Také R. Urbánek, *Husitský král*, Praha 1926, s. 205 soudí, že se sňatek konal až po brněnském sněmu v roce 1463. Otázkou správného

datování se nejpodrobněji zabýval polský historik S. Glogowski *Potomci krále Jiřího z Poděbrad*, Ostrava 1989, s. 10–11, který by dal spíše z biologických ohledů (věk ženicha i nevěsty) přednost roku 1459, spolehlivý zdroj pro své tvrzení však nenabízí.

²⁴²⁾ Jako moravského hejtmána Jiří svého syna tituluje v listu z 3. 6. 1466 – AČ X, s. 291–292, č. 35.

²⁴³⁾ O Johaně S. Glogowski, *Potomci krále Jiřího*, s. 26.

²⁴⁴⁾ K boji u Turnova a Jindřichově smrti J. V. Šimák, *Příběhy města Turnova nad Jizerou*, Turnov 1903, s. 52–54 a V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy VII*, Praha 1906, s. 212–213. K bojům u Třebíče *Staří leto-pisové čeští*, s. 188–190.

²⁴⁵⁾ S. Glogowski (*Potomci krále Jiřího*) posunuje datum jejího úmrtí až do doby po Viktorínově zajetí v městečku Veselí, opět ale neuvádí pramen pro své tvrzení. Víme však, že Viktorín již na počátku roku 1469 prodal Ronov, Přibyslav a práva k Polné Burianu Trčkovi z Lípy – AČ IX, s. 270. I zde lze hledat oprávnění proto, že Markéta zemřela již v roce 1468.

²⁴⁶⁾ Rataje a Pirkštejn, poslední část někdejšího Ptáčkova majetku, zapsal Viktorín zřejmě pod Korvínovým nátlakem panu Bohuslavovi ze Švamberka za 3000 kop pražských grošů – AČ V, s. 534–535, č. 19. Sňatek Ptáčkovy vnučky Johany a knížete Kazimíra II. Těšínského se uskutečnil mezi lety 1478–1480 – S. Glogowski, *Potomci krále Jiřího*, s. 26.

Jiří Havlík

DRUHÉ OBLÉHÁNÍ VÍDNĚ V REFLEXÍCH DOBOVÉHO TISKU A LITERATURY V ČESKÝCH ZEMÍCH

Kdo čeká, že zde najde líčení vídeňské bitvy, bude asi velmi zklamán, neboť právě o ní se toho dozví nejméně. Ostatně je o ní velké množství literatury v němčině a o dost méně publikací v češtině,¹⁾ kde čtenář může najít informace, které by tu autor pouze opisoval a opakoval. V dobové české literatuře (a dokonce ani v literatuře české provenience) nelze hledat mnoho bezprostředních popsání této události. Víme sice o jednom *Diarium hodnověrné aneb Vypsání toho, co se v čas tureckého dobývání císa. hl. rezidencí města Vídně zběhlo* a jakési *Summární relací*, z nichž pravděpodobně brali ostatní své informace, ale do dnešních dob nebyl objeven jediný exemplář těchto tisků. Podlehlly zřejmě zkáze a poslední, kdo je viděl, byl pravděpodobně Josef Jungmann.²⁾ Ohnisko našeho zájmu bude právě v publikacích, které tak či onak vycházely z dobového zpravodajství, ale především na ně nějak reagovaly, často aniž by cokoli z nich reprodukovaly. Tak mnohem více než o vídeňské bitvě vypovídají o obrazu tureckých reálií, Turků vůbec a o protiturecké propagandě, která na konci sedmnáctého století dosáhla v naší literatuře dvou vrcholů před vídeňskou bitvou v díle Pešinové a Pfaltzové a po oslavných voláních počala postupně slábnout, až se poprvé objevil v roce 1699 mírnější tón i v kramářské písni.

Od chvíle, kdy se objevila zpráva o tom, že Turci oblehli Vídeň, spustila se znovu vlna protiturecké agitace, vlna vytváření masové psychózy strachu z věčného nepřítele křesťanstva, a z kazatelen, novin a kramářských tisků znovu zněly hrozby,

kteře nejednou předpovídaly konec světa. Proč tomu tak bylo? Bylo to pouh  dva roky od velké morov  epidemie, kter  zasáhla  esk  zem  v letech 1679–1681. Ještě roku 1683, ale i později, se vydávaly spisky napsan  v oněch hrůzných letech.³⁾ Většina lidí se nějak s touto událostí byla nucena potýkat a teď tu byla nov , kter  se zdála hrozit. Zatímco mor je často bezprostředním zážitkem, Turek je v naších zemích otázkou propagandy a agitace proti němu. Je do velké míry nástrojem, i když reakce na jeho blízkost jsou často podobn  (aspoň mluvíme-li o tisícich). Mor, hlad a válka vystupují jako trojjedin  Boží metla j i v 16. století.⁴⁾ Stejn  je tomu i ve zde analyzovaných textech. Začněme s výběrem ze zp v  šířených na trzích osmdesátých let 17. století.⁵⁾ Pro ilustraci jsme vybrali čtyři z nich.⁶⁾ Dvě písničky publikoval ve *Špal tceku písniček jarmarečních* Miloslav Novotný. Jedná se o dvě *P sn  žalostiv * z roku 1683.⁷⁾ O rok mladší jsou *Pravdiv  vypsání těch zázraků...⁸⁾* a *Lamentací tureckého velkého vezíra Kara Mustafa Baša.⁹⁾*

„Ej, j i  as ten p ch z  / proroctví dávného, / svět k skončení dochází / cíle posledního: / Polep eme se, lid , / Bohu se vinni dejme, / k pokání se oddejme, / B h se hn v  na nás.“¹⁰⁾ Tak za n  první z p sn . Konec světa, kter  se tu připomíná, předvídají mnoh  komety, kter  se objevují na obloze. Vykládání poselství komet není v této době pouhou záležitostí lidovou a popul rn , ale i p r sn  vědeckou.¹¹⁾ Zde se jedná o kometu, kter  se objevila na obloze v roce 1680 a v štila morovou epidemií, kter  se téhož roku rozmohla i v Čechách. „Mocn  B h, chtějíce nás / ještě víc zkrotiti, / r c il jest Turka na nás, / pohana vzbuditi...“¹²⁾ Následuje l ien  tureckého tažení, kter  doprovázely mordu d t , kter  pr y nepř tel  napichovali na kop , a jin  hrozn  skutky. Ani Uhr m, kter  pod veden m Imricha Th k lyho povstali, se jejich čin nevyplatil. „Vesnice, t ž městečka / v popeli le ej , / lid  z nich rozpt yleni / Źebrati musejí: /  , zli rebelanti! / Źe jsou v ru zrušili, / Turka k sobě v bili, / za to jim zl m plat .“¹³⁾ C sařsk  rodina odj zd  do Pasova, kde nad nimi bd  anděl str i n . Turci oblehnou V ideň a state n  V ideňan  s pomocí boží zabrání vpadu do m sta. Následuje l ien  poměrů uvnitř m sta, kde se roznemohly nemoci, hlad a b da. „Vidouc B h dobrotiv  / bídu lidu svého, / k slitování v dy chtiv , / nedopustil toho: / (...) / R c il d t vnuknut  / hned králi polskému, / když se horliv 

*modlil / k obrazu svatému / Panny častochovské: / řka: Pospěš k spomožení, / mých věrných k utěšení, / měj srdce hrdinské.*¹⁴⁾ Vídeňská bitva není vylíčena, je pouze v jedné sloce komentována s tím, že nad spojeneckými vojsky kroužila bílá holubice – rozumějme Duch svatý. Navíc u Vídně prý podle svědectví vojáků samotných bojovali na spojenecké straně andělé. V několika slokách se dozvídáme, co všechno nechali prchající Turci před nepokořeným městem, když od něj ustupovali až k Parkánu. Píseň želí i nad mrtvými a především nad smrtí královského hetmana knížete Josefa Potockého.

Na závěr se pak ozývají děkovné mše: „*Hned TE DEUM LAUDAMUS / na ráno zpívali, / jeho milost král polský / zpívat pomáhali: / SALVE VIRGO k tomu. / Jeho císařská milost / slzela vida zpusťlost / tak slavného domu.*“ Po nich už následuje jen prosba: „*Bože, dejž již pokoj! / Turky, pohany zapuď, / zlostné kacírstvo vypuď, / odvrť mor, hlad i boj.*“¹⁵⁾ Na tuto píseň přímo navazuje druhá *Píseň žalostivá*, která vídeňskou bitvu reflektuje už jen velmi stručně. Popisuje však události, ke kterým došlo před obléháním města a během něj. Mluví o zemětřesení, o tom, jak se lidé propadají do země, o bouřích na moři, požáru v Moskvě, o dobytí Trnavy Turky a po odražení Turků dovádí události až do Ostřihomi a předpovídá dobytí Budína. Je to zajímavý doklad o tom, jak autor písně kalkuloval s předpokladem známosti písně předešlé. Její děj a zprávy v ní obsažené o Vídni zhustil do pouhých dvou slok, a mnohé z nich proto vynechal. Neopomenul však upozornit na blížící se soudný den, k němuž ukazují všechny události, které líčí. A tu se dostáváme k možná paradoxnímu jevu. Obě písně, ač jsou oslavou vítězství křesťanských zbraní, mají v názvu *Píseň žalostivá*. To lze vysvětlit jednak běžností tohoto názvu, jednak vyšší atraktivností pro prodej a jednak právě apelem na křesťanské ctnosti, které upadají, což je podle tehdejší propagandy hlavní příčinou tureckých válek, moru a dalších metel, které dopadají. V těchto dvou písních je vlastně nahromaděna většina topoi, opakujících se obecně v protiturecké literatuře. Mnohá další však ještě poznáme.

Dříve než se podíváme na *Lamentací*, která zde představenou podobu historické písně variuje a posouvá do jiných rozměrů, přistupme k textu trochu jiného typu. *Pravdivé vypsání těch zázraků*¹⁶⁾ začíná slovy: „*V Kristu Pánu každý věrný, / pohleď málo*

na vše strany. / Lid se v zlosti zatvrzuje, / kdo koho muž, potlačuje. // Bůh ukazuje znamení / na nebi, také na zemi, / (...) / Neb ta nebeská znamení / nejsou poslové daremní. / Nepředejde-li pokání, / budem velice trestáni.“ Ani zmínka o vídeňském vítězství, ani slovo o tom, že by se blížily lepší časy, kdy budou Turci odehnáni. Nikoliv. Ba právě naopak. Jako by nic takového vůbec nebylo. Píseň vypráví příběh o děvečce, která nedaleko Nových Zámků v noci vyšla k dobytku, a na obloze uviděla podivná zjevení: „Kouli velikou ohnivou, / metlu i šavli tureckou. / Nad Novými Zámky stála, / všemu lidu strach přinesla.“ Svolala celou ves, aby viděla, co se děje: „Vtom z nějakého mračinka / vyšla jest člověčí ruka, / kteráž jest šavli držela / a všemu světu hrozila. // Z druhé strany jiná ruka / vycházela též z mračinka / a držela hroznou metlu. / Ta přinesla žalost velkou.“ Když koule s velikým rámusem zmizela, ozval se z nebes hlas: „...ach, ouve, blízký jest konec, / ach, ouve, blízký jest konec.“ Zjevení však pokračuje. Objevila se dvě vojska, která se dala do boje. Všichni se jali utíkat. Schovat se utíkali i turečtí vojáci, kteří stáli na Nových Zámcích. Potom se už autor písně snaží toto zjevení vyložit: „Ten zázrak nám snad znamená / Tatara, Turka, pohana, / který se jest na nás sílí, / chtíc nás zkazit v malé chvíli. / (...) / Jsouc počtu nesčíslného, / jakž téměř písku mořského. / Mnohé krajiny i země zhubí, / zplundrují násilně.“ Turecká vojska nejsou ničím menším než vojsky apokalyptickými. Jako by nebylo vítězství, k němuž došlo teprve nedávno, ono vítězství, od něhož si křesťanstvo tolik slibovalo. „Píše prorok Ezeychel, / Ezdráš, také Danyel / a svatý Jan v svém Zjevení, / že budou dnové poslední, // v kterýchž Bůh vzbudí pohany / na neposlušný křesťany. / (...) / Ó, jaká tu žalost bude, / pohřbít kdo koho mít nebude. / Pán Bůh ty věci dopustí / pro hříchy a nepravosti. / (...) / Nepolepšíme-li se vtom, / dopustí Bůh na nás potom / nepřátely ode všech stran, / jenž nás zbijí skrze svou zbraň.“ A to všechno se zdá být autorovi písně blíže. Pohanská vojska, která zhubí „neposlušný křesťany“, jsou už přítomna na hranicích se západem. Už došla až k Vídni a zřejmě ještě jejich ústup nedošel tak daleko, aby se vzbudila naděje. Apokalyptický strach stoupá a konec, který věštil hlas z nebes, je konec světa, ne konec boje. Píseň se vlastně přičleňuje k obrazům konce, který hrozí „neposlušným křesťanům“. Opakuje se strach z konce světa, známý už z předešlých

staletí. Je v tuto chvíli umocněn nedávno přestálou morovou epidemií let 1679–1681, po níž téměř bezprostředně přišla turecká vojska. A podobně jako ve spiscích reagujících na podobné události, následuje apel nápravy, která má a musí před nastávajícím koncem nastat. „*Není při nás upřímnosti / než faleš, zrada, šibalství, / rozpustilost, Boha prázdnot / počítá se téměř za ctnost. // My jsme proti všemu spurní, / starších, správcův neposlušní. / Každý na svém smyslu stojí, / praví, že se nic nebojí. // Tatara, Turka pohana, / že by je rád měl za pána. / Mnozí to mluví ruhači, / jenžto jsou zrádci své vlasti.*“ Pokračuje výčet lidských hříchů, které se v poslední době množí, a lidé stále více zapomínají na Boha. A co víc: „*Tento svět jest k pohoršení, / nechce být v něm napravení. / Lidé nečiní pokání, / budou přehrozně mrskáni.*“ Avšak to vše ještě není skutečnost.

Vystupme na chvíli z textu, oddalme se od něj a zamysleme se nad tím, co všechno znamená. Nejde totiž pouze o mravokárnou píseň, která má upozornit na hříchy křesťanstva. Nejde jen o píseň, která hrozí a nabádá k nápravě. Je v tom něco podobného dnešním obrazům hrůzy, které však už ztratily jakékoli sakrální a nápravný apel u nich dočista zmizel – ano, mám na mysli horor. I písně tohoto typu poskytují podobnou katarzi, i když je u nich samozřejmě nápravný a sakrální aspekt o mnoho silnější než onen řekněme literární, který tu byl spíše imanentně. Adresát ho však kupoval mimo jiné právě proto. Potřeboval obraz hrůz, které ho čekají, nebude-li se snažit o vlastní nápravu. Potřeboval ale i prostý obraz hrůz a fantastična – zázraků, které ony hrůzy věští. Snad není toto tvrzení příliš odvážné, obzvláště když uslyšíme i jednu z posledních slok: „*A protože křesťané milí, / slyšíce toto zpívání / k vejstraze to můžete mít / za jeden krejcar si koupit.*“ Ano, i do textu vstoupil tento autorův záměr – totiž píseň prodat. A toto nabádání ke koupi není tím jediným, co k tomu poukazuje. Jsou to právě ony kvality, kterých jsem se dotknul výše a které tu nejsou z důvodu nějakého náboženského fanatismu či zanícení, neinformovanosti či záměrného zamlčování, nápravného či rekatolizačního záměru, ale právě z důvodu zvýšení atraktivnosti tisku pro jeho úspěch na trhu.

Ale abychom textu neubrali na jeho apelech. Následují tu ještě další sloky, které znovu vyzývají k nápravě. Obrací se také s prosbou k Bohu: „*Všemohoucí, věčný Pán Bůh / rač nám od-*

*pustit hřích, náš dluh. / Račiž tento krvavý boj / a mezi křesťany
rozbroj / přetrhnutí, zapuditi, / pokoj svatý navrátiti. / Pro Krista
Pána Ježíše, / jenž jest mocný co nejvýše. / Amen.*“ Koncem
jako by protiřekl předešlým tvrzením. Z mravokárné písně se
najednou mění na píseň prosebnou a co víc je zakončena slovem
„amen“. Píseň tak nekrytě kramářská, že to na sebe sama pro-
zrazuje, a najednou se obrací zpět k sakrálnu? To nám může při-
padat zvláštní dnes, ale v kontextu kramářských tisků konce 17.
století to nic tak zvláštního není. Mějme přitom na paměti, že
poslední dva odstavce se netýkají jen posledně zmiňované písně.
Mnohá tvrzení se dají plně aplikovat i na písně předešlé
a i na další, které zde budu uvádět.

Lamentací velkého vezíra je píseň, v níž se střídají mluvčí.
Začíná monologem samotného velkovezíra Kary Mustafy, který
vedl turecká vojska obléhající Vídeň. Po něm zpívá jeho žena
a přátelé, vojáci a nakonec mluví mufti, nejvyšší turecký soudce.
*„Velký vezír mluví / (...) / Vždycky jsem v mysli měl, / abych křes-
ťany v jich zemích / sužovati hleděl, / s velkým vojskem jsem se
zdvihl, / do rakouské země vtrhl, / Vídeň dostati chtěl.“*⁽¹⁷⁾ Kara
Mustafa adresně laje Ernstu Rüdigerovi von Starhemberg
(1638–1701), který velel obležené Vídni. O Kašparu Zdeňkovi
Kaplířovi ze Sulevic nic nepraví. Nadává však i nejvyššímu
z proroků Mohamedovi a vmetává mu do tváře: *„Na tě jsem spo-
léhal / a tys mi, ďáble smrdutý, / hned nic nepomáhal, / máš hrob
z karbuňkulu, z zlata, / ó, abys, šelmo, od kata / na šibenici vi-
sel. // Ach kýž jsem křesťanem, / jistě žeť by mi Bůh jejich / byl
také přítomen, / jako byl králi polskému, / všemu lidu císařské-
mu, / přemocnýť jest Bůh ten. / Ty svůdce proklatý, / ó kýž tobě
kat přetluče / kolem tvoje hnáty: / slepý, hluchý jsi pes shnilý, /
běda, že jsme v tě věřili, / křesťany soužili. / Zemi jsem plundro-
val / právě jako slepý Žižka, / páčil a mordoval...“*⁽¹⁸⁾ Velký vezír
se obrací na křesťanskou víru a odvrhá pohanský blud. Přirov-
nává se přitom k Janu Žižkovi, který je tu zobrazen v kontextu,
v němž byl dobově chápán jako vojevůdce kacířů, který plnil
zemi,⁽¹⁹⁾ a jak vidno hodil se i do příměru s Karou Mustafou –
jasným zvnějšku útočícím agresorem, který musí být krutě po-
trestán. Ale nepředbíhejme samotnou píseň. Ona totiž líčí Karu
Mustafu ještě živého, ač už reaguje na zprávu o jeho smrti. Tu-
recké zákony jsou líčeny jako neúprosné, a tak žena, která vidí

vracejícího se Karu Mustafu (nechme stranou to, že je jen jedna, i to, že Kara Mustafa si přivezl svůj harém k Vídni s sebou a také ho tam zanechal), už ví, co se stane jejímu manželovi. „*Ach, což znamená to, / nač já se nešťastná žena / musím dívat tuto? / Již můj vezír domů jede, / chromý bez ruky lid vede, / což mu se stalo to? // (...) // Jižť své krásné vlasy / musím přemutná vyrva- ti, / bych neměla krásy, / nebo musím býti vdovou, / s dětmi se živit ubohou, / pro tvou pejchu zpurnou.*“²⁰⁾ Po ní zpívají váleční mrzáci a naříkají na svého zpupného vůdce. Nikdo na něm ne- nechá jediný chlup suchý. Čtenáři, respektive posluchači je ho skoro líto. Ale o něco podobného právě jde. Proto je Kara Musta- fa „christianizován“ se všim všudy – touží být křesťanem, má jednu manželku, laje na Mohameda a na Alláha, i když jeho jmé- no nevysloví. Proto, aby znovu poukázal na výše zmíněná napo- menutí, není vůbec zobrazen jako velký hubitel křesťanů, ale jako člověk, který lituje své nepravé víry a svých činů. Proto je v písni ode všech zatracován, ale také proto v písni vystupuje té- měř jako kladný hrdina – hříšník, který lituje a hrozí se svých předešlých činů. Navíc je jediným, kdo v písni útočí na islám. Všichni ostatní dávají vinu jemu. On dává vinu falešnému pro- rokovi, který ho svedl na scestí a poukazuje na cestu správnou – křesťanskou, co více, pamatujeme-li na přirovnání k Žižkovi, na katolickou. Píseň tak má podobný účel jako předešlé, ale zná- zornuje ho mnohem rafinovanějším způsobem.

Na závěr písně mufti hrozí Karovi Mustafovi provazem, který ho čeká za jeho prohru ve vídeňské bitvě. „*Toť by ti slušelo / s právem pro tvou velkou pejchu / na tvé staré tělo, / zes věrné rady neposlech, / přálť bych, abys jako pes zdech, / nadutá žíz- lo.*“²¹⁾ Ano, ani zde není uveden pravý důvod popravu. Karu Mustafu podle této písně uškrtní ne proto, že u Vídne prohrál, ale proto, že k ní vůbec vytáhl. Celá píseň k tomu směřuje, ale po celou dobu v ní zní tato slova pouze jako hrozba. Že k popravě skutečně došlo, v Bělehradu 25. prosince 1683, je řečeno až v poslední sloce. V posledních čtyřech slokách jsou vlastně zob- razeny téměř veškeré reálie, které píseň obsahuje.²²⁾

Od písni vystupme výš po pomyslném žebříku literárních hod- not k homiletice, tentokrát německé. V Lužické pahorkatině v městě Ostritz, které dnes leží nedaleko hranic Německa a Pol- ska se 16. prosince 1629 narodil dnes neprávem zapomenutý

kazatel Christian Augustin Pfaltz.²³⁾ Navštěvoval jezuitské gymnásium v Jičíně, poté studoval filosofii a teologii na universitách v Praze, Trnavě, ve Vídni a v Olomouci. V roce 1653 byl v Praze vysvěcen na kněze. Poté se vrátil do svého rodného kraje do městečka Seittendorf, kde působil po čtyři roky mezi tamními protestanty. Odtud pak přesídlil do Frýdlantu, kde sloužil po devět let znovu v prostředí, které z větší části teprve přijímalo katolické vyznání a kde musela být základna pro rekatolizaci po neúspěšném pokusu jezuitů teprve vybudována. V *Tumbariu metropolitní kapituly* se píše, že již tady doplňoval svou misijnářskou činnost četnými spisy. Z počátku šedesátých let, kam zapadá Pfaltzova činnost mezi luterány na frýdlantsku, zaznamenává Antonín Podlaha jednu přípravu k dobré smrti a jeden spisek o Kristově kříži, oba vydané v jezuitské tiskárně v Praze.²⁴⁾ K tomu ještě patří jeden německý katechismus, který Podlaha v *Series* nezaznamenává.²⁵⁾

V roce 1660 byl jmenován doktorem teologie na pražské univerzitě. A v polovině šedesátých let začíná jeho poměrně úspěšná kariéra, když je nejdřív v roce 1666 zvolen kanovníkem metropolitní kapituly, o rok později assesorem pražské konsistoře a v roce 1670 kanovníkem kapituly v Budyšíně. V roce 1674 se stal generálním vikářem Pražské arcidiecéze a v této funkci setrval až do roku 1692, kdy se stal nejvyšším kvestorem Království českého. Ke konci života se pak svých úřadů vzdal a zemřel v kapitule nedlouho před svými narozeninami v roce 1702.

Z jeho spisů je dost jasně znát, že ač svým původem z Lužice patřil zřejmě vzdáleně k balbínovské generaci. Značný vliv na něj měl pravděpodobně Tomáš Jan Pešina z Čechorodu, na jehož paměti navázal.²⁶⁾ Podobně byl i Pešinův *Ucalegon* jedním z inspiračních zdrojů spisku nazvaného *Abominatio desolationis Turcicae*,²⁷⁾ kterému se tu mimo jiné budeme věnovat. Nejen v něm ale i v dalších dílech je znát i jeho zemské vlastenectví.

Tak *Abominatio* zahájil zvoláním k českým patronům. V nebeské slávě nad bitvou s Turky před Prahou (sic!) se vznášejí sv. Vít, Václav, Vojtěch, Zikmund, Norbert, Prokop, Ludmila, Ivan, a Jan Nepomucký. V dedikaci je navíc ještě pět svatých bratří. Podobně postila *Theatrum Glorae*²⁸⁾ je souborem kázání o českých patronech. *Krieg- und Siegs-Predigt*, věnované tureckým válkám, je tu vlastně spolu s dalšími třemi kázáními pouze při-

pojeno. Proti tomuto tvrzení mluví fakt, že všechna svá díla napsal převážně německy, vlastně jen jediné latinsky. Navíc je tu právě ono výrazné věnování se problematice válek s Turky. Avšak i to je obráceno na Prahu, na české patrony, kteří chrání své království a jimž je třeba za jeho záchranu děkovat. Jeden jeho spis se týká přímo chrámu sv. Víta, druhý jezuitského chrámu sv. Mikuláše a fakt, že je jednak autorem Pešinova nekrologia v *Tumbariu*, jednak oslavných kázání na počest Arnošta z Harachu a Ferdinanda Matouše Sobka z Bílenberka. Mým úkolem však na tomto místě není hodnotit celou tvorbu Ch. A. Pfaltze. Do zorného úhlu našeho zájmu totiž vstoupil svým pravděpodobně nejvýznamnějším spisem nazvaným *Abominatio desolationis Turcicae – Der türckische Verwüstungs-Grewel* z roku 1672. Za jeho vydáním mohl stát Tomáš Pešina z Čechorodu, autor blízký Pfaltzovi nejen svým úřadem.²⁹⁾

Jedná se o kazatelskou příručku proti Turkům. Na konec spisu je připojena *Türcken-Postila*, která je kazatelským rejstříkem, s jehož pomocí lze připravovat protiturecká kázání. Každá neděle tu má odkaz na příslušný citát z Bible a na příslušné místo v knize, které rozvádí téma směrem k tureckým pohanům. Tak např. na čtvrtou adventní neděli po četbě z třetí kapitoly Lukášova evangelia má následovat kázání na téma: Kristus se svou vírou je naše spása, o níž nás chce satan skrze odporného Mohameda oloupit. Kazatel si má najít inspiraci a vhodný materiál v první kapitole *Abominatia*, v druhém paragrafu *O učení, zvyčích a náboženství Turků*.³⁰⁾

Vlastní text knihy je členěn do čtyř rozsáhlých kapitol. První z nich nese název *O počátku, náboženství, moci, přepychu a krutosti Turků* (Von der Türcken Anfang, Religion, Macht, Pracht und Grausambkeit). Hned na úvod se omlouvá, že není žádný historik, jde však pouze o topos autorské skromnosti. Nechci nijak posuzovat Pfaltzovy kvality v tomto směru, avšak dovoluji si podotknout, že při jeho vzdělání je skutečně pravděpodobnější ona stylizace skromnosti než skutečné přiznání neúplnosti některých údajů. Na to ostatně poukazuje i velké množství literatury, na niž Pfaltz odkazuje. Jak to dokumentuje T. Rataj, objevují se tu autoři jako Jovius, Busbecq, Georgijevič, Löwenklau, Rycaut, Geuffroy, Besold atd.³¹⁾ Turecké dějiny počíná od Mohameda a pokračuje stručným líčením dějin expanze. Sleduje hlav-

ní pilíře turecké státnosti (vojenství, absolutní moc sultána, plnění vlastních hraničních území, vyhlazení šlechty a náboženská tolerance). Popisuje správu, státní finance, vojenský systém, zabývá se postavením sultána, povahou a vzhledem tureckého národa, islámskou věroukou atd. Přebírá topoi o krutosti Turků (viz např. „§8. Die Türcken seyn Mord-gierige Volckfreßer und Ertzgrausame Christen-Feinde“, „§9. Was Jammer, Elend und Peyn die Christen in Türckischer Gefängnuß leyden müßen?“⁽³²⁾). Při výkladu používá hojně citátů z Bible, tak označuje Turky za představitele Goga a Magoga s odkazem na Proroctví Ezechiellovo (Ez 38). Poté pokračuje souvislostí Mohameda s Antikristem s odkazem na Matoušovo evangelium (Mt 24, 15). Už od první kapitoly vlastně nejde o poučný spisek, i když se tak v prvních paragrafech zdá tvářit, ale o agitaci do boje proti tureckému nepříteli, do boje, v němž se má proti nepříteli vzedmout celá křesťanská Evropa.

Z jakých příčin a jakými prostředky dosáhlo Turecko takové velikosti a moci? To je tématem druhé kapitoly. Jaká na to může být odpověď? Stejně jako u moru, hladu a dalších ran je příčina v hřešení a špatnostech, avšak nejen to. Další příčinou je i nejednotnost křesťanstva, špatné vedení správy v řeckých oblastech – přílišná přísnost jejich opatření, přepych Řeků, jejich pýcha a hrdost. Kritika bývalé východní římské říše pokračuje však ještě dál, když označuje za jednu z příčin způsob vlády a dvorského života byzantského císaře. Říká přímo: „*Die Griechischen Kayser haben sich selbst durch ihr übles Regiment und begangne Laster vom Kayser-Throne gestürzt.*“⁽³³⁾ Končí znovu otázkou: „*Warumb Gott deß Türcken-Mord und Macht nicht stürze, sondern ihn je länger je mehr und grawsamer wütten laße? auch Vermahnung zur Buß un Lebens-Besserung.*“⁽³⁴⁾ U tohoto paragrafu se zastavme podrobněji.

Vlastně až doposud nebylo jasné, proč se zde věnujeme podrobnějšímu rozboru díla, které vyšlo devět let před obležením Vídně a které vlastně reaguje na války let 1660–1664 a boje v Podolí na začátku sedmdesátých let. Kromě nutné souvislosti s dalšími Pfaltzovými texty, o nichž se budeme zmiňovat níže, tu jde o to, že Pfaltz tu vyzývá k boji proti Turkům křesťanskou Evropu ve chvíli, kdy je s Vysokou Portou uzavřen mír. Platí stále Vasvářský mír z roku 1664, nehrozí tak výrazné akutní nebez-

pečí, jaké podnítilo Tomáše Pešinu z Čechorodu k napsání *Ucalagonu*. Rytina na frontispisu knihy vlastně šíří planý poplach, neboť reálné nebezpečí obležení Prahy či jiného města natolik na západ nehrozí. Zdálo se hrozit, když do tureckých rukou padly Nové Zámky a turecká vojska hrozila dalším postupem, který byl zastaven až v bitvě u Sv. Gotharda. Znovu se pak zdálo být reálné, až když se turecká říše na počátku osmdesátých let vzrážela k dalšímu útoku a v roce 1683 oblehla její vojska Vídeň, avšak na počátku sedmdesátých let žádné takové nebezpečí reálně nehrozilo. Co bylo bezprostředním podnětem k napsání *Abominatia* vysvětluje sám autor v jeho závěru,³⁵⁾ avšak už zde v závěru druhé kapitoly jsou zřejmé skutečné záměry knihy, která měla sloužit mimo jiné polním kazatelům v budoucích vojscích spojeného křesťanstva, které porazí pohanské nepřátele.

Pfaltz tu počíná zvoláním z Proroctví Jeremiášova: „*Běda, Hospodinův meči! Jak dlouho si ještě nedopřeješ klidu. Uklid se do pochvy, mírni se, ustaň.*“ (Jer 47, 6)³⁶⁾ Pokračuje obrácením Jeremiášova proroctví na veškerý křesťanský lid. Každý má umýt své srdce od zla. Každý má spolu s Davidem říkat: „*Ich, ich bins der gesündiget hab, ich hab unrecht gehandelt. O du Schwerdt des Herzn, wann wilt du doch auffhören? Ach gib Herz Jesu daß es auffhöre! laß dein Ungnad ein Ende haben lieber Herz! laß dein Zorn über unser Untugend ein Ende haben! Ach Herz, erhöre, ach Herz sey gnädig umb dein selbst willen!*“³⁷⁾ Ale tato zvolání nejsou to jediné. Pfaltz přechází do veršů, v nichž vyzývá nejen k očištění od hříchů, nejen volá k Bohu s prosbami o odvrácení rány meče, ale přidává tu výzvu k boji zbraněmi. Avšak jen ve spojitosti s vírou bude nepřítel poražen: „*Andre Trawn auff ihre Krafft / Auff ihr Glück und Ritterschafft, / Deine Christen trawn auff dich / Auff dich trawn sie festiglich, / Laß sie werden nicht zu Schand / Bleib ihr Helfer und Beystand...*“³⁸⁾ Vyzývá Hospodina, aby obrátil meč proti svému nepříteli – turecké říši a končí znovu zvoláním k Bohu: „*Du bist ja der Held und Mann / Der den Kriegen stewren kan, / Der da Spieß und Schwert zerbricht, / Der die Bögen macht zu nicht, / Der die Wägen gar verbrendt / Und der Menschen Herzen wendt, / Daß der Krieg gewint ein End!*“³⁹⁾

Ve třetí kapitole pak líčí *Z jakých příčin se má se vši mocí bojovat proti Turku?* Avšak to nijak neznamená, že by se vracel

ke klidnějšímu tónu. Naopak výzvy a volání po boji nabírají na síle a konkrétnosti: „*Du grosser Zebaoth, ein herzscher der Heerscharen, / Laß deiner Engel wach zu Tag und Nacht bewahren, / Dem Kayser LEOPOLD, sein ganzes Hauß und Heer, / Auff daß durch sie vermehrt, werd deines Nahmens Ehr. / Gib ihm vom Himmel Sieg, und segne seine Waffen, / Daß seiner Völcker Heer durch dich viel Gutes schaffen, / Der Christenheit zu Trost: zerbrich deß Türcken Macht / Der weder dich noch uns, auß lauter Hochmuth acht.*“⁴⁰⁾ Ale jaké jsou tedy teď právě, v době míru, důvody pro boj? Turecko je nespolehlivý mírový partner, útok je vždy lepší než obrana, navíc se tu objevuje něco, o čem starší autoři ani neuvažovali. Pfaltz se snaží doložit, že militární charakter tureckého státu, tak jak jej sám představuje, může podkopat říši v samotných jejích základech. Poukazuje na stagnaci obchodu a řemesel a přílišné výdaje na armádu. Poprvé už Pešina viděl faktory, které mohou turecký stát nabourat zevnitř. Pfaltz tu v jeho názorech pokračuje a rozvíjí je.⁴¹⁾

V poslední kapitole přechází téměř k prorokování budoucího vývoje. Stejně jako padla říše Gogova v Ezechielově proctví (Ez 39), musí padnout i turecká říše. Bůh má dát vítězství Leopoldovi, avšak definitivní pád Vysoké Porty vidí Pfaltz až na počátku devatenáctého století. V roce 1672 ještě nemohl Pfaltz tušit, že turecká vojska budou jednou zahrnata od Vídně a budou ustupovat před spojeneckými vojsky. Avšak přesto pořád sám šířil své výzvy a podněcoval a v roce 1691 děkoval Bohu a českým patronům za vyslyšení proseb a výzev, které právě zde tak vehementně hlásal.

V roce 1683 píše do svých pamětí zachovaných v rukopise v archivu Metropolitní kapituly⁴²⁾ několik poznámek o obležení Vídně. Zajímavý je tu fakt, že mluví o zásluhách obou vídeňských obránců, Starhemberga a Kaplíře ze Sulevic. Hodnotí je oba ještě na stejné rovině. V české publicistice pak samozřejmě Kaplír ze Sulevic Starhemberga přerostl. O tom však v nám do dnes zřejmě jediné zachované reflexe české provenience nemáme žádný doklad. Jedná se o výtvor konce 19. století, kdy souběžně v roce 1883 k oslavě dvoustého výročí rostl obraz obou – v českém kontextu Kaplířův a v rakouském Starhembergův.⁴³⁾ Avšak je tu jiná věc hodná poznamenání. Pfaltz tu uvádí, že byl strahovským opatem pověřen, aby sepsal majetky pražských koste-

lů. Nešlo o bezdůvodnou evidenci. Pfaltz ji v pamětech přímo spojuje s blížící se hrozbou. Svůj úkol totiž splnil a majetky zaznamenal mimo jiné do této knihy pod titulem *Specificatio thesaurorum in auro et argento Ecclesiarum pragensium praeter Calicet et patenos, prout ea conscripta fuerat hoc anno in subsidium Belli Turcici...*⁴⁴⁾ Je vidět, že v roce 1683 žil nejen on ve strachu z reálného nebezpečí vpádu Turků až do Prahy. Dílem jeho vlastní propaganda a dílem skutečné události posledních dvou let v tomto strachu jen utvrzovaly. „*Omnio sunt periculis et timoribusque plena. Aliqui in Praga cum thesauris fugam meditantur Deus conferuet Viennam...*“ Jinak jsou jeho zápisy strohé a přímé až na zápis o odehnání Turků od Vídně. K tomu je připojen výčet toho, co obláhatelé u Vídně nechali, známý též z Beckovského kroniky.

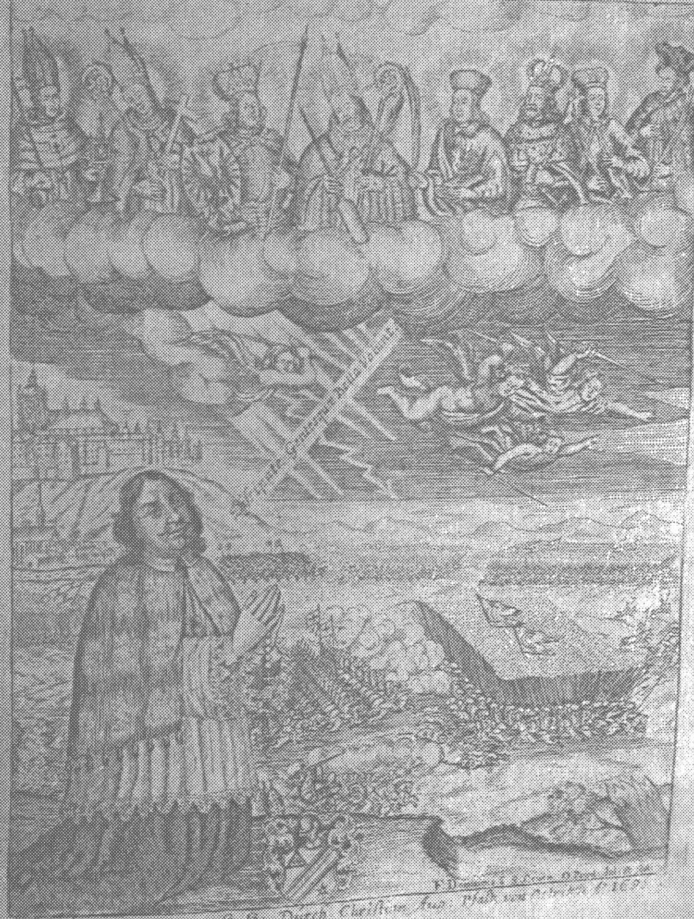
Pojďme se již podívat na text *Krieg- und Siegs-Predigt* z roku 1691, zvláště pak na jeho pasáže o obležení Vídně. „*Gott hat ihren Meyneyd gestraffet, indem sie den 20jährigen Frieden gebrochen, un(d) ohne gegebene Ursach mit einem Kriegsheer von zweymal hunderttausend Man(n) Anno 1682. in Oesterreich eingefallen, mit Feuer und Schwerdt das edle Land verwüstet die Haupt-Stadt Wien mit zwey-Monatlicher harten Belägerung geünstiget, in Meynung, den Türckischen halben Mond auff dero hohe Thürm zu setzen, und ferner gantz Deutschland zu übertumpeln, deßhalben die benachbarte Land und Leute in Furcht und grossen Schröcken Stunden! Da konnte die bedrengte Stadt Wien klagen: Tauri pingues obsederunt me. Psal. 21 (22, pozn. J. H.), 13. Fette Ochsen haben sich umb mich gelägert, viel Hunde haben mich umgeben, und die Rotte der Boßhaftigen ist umb mich her / v. 17. Du, aber, o Herr, mache deine Hülffe nicht weit von mir, siehe auff meinen Schutz, errette meine Seele vom Schwerdt! vers. 30 (22, 20–21, pozn. J. H.) und Gott sandte ihnen Erlösung zu bequemer Zeit, und machte den Türckischen Wüterich zu schanden, als durch die Deutsche und Polnische Armaden der Entsatz glücklich ins Werk gerichtet worden; da fiel über sie (die Muselmänner) eine unkrägliche Furcht und Zittern, und ihre Gemüther erschracken sehr, und es war mitten in ihrem Heerlager ein unerhört groß Geschrey, Judith 14, 17., sie verließen ihr Lager, Gezelte, Munition, Stücke, Proviant, unsägliche Schätze, und eyleten, den Christen zu enkrinnen, welche sie*

mit gewaffneter Hand sahen heran kommen, flohen also durch die Wege im flachen Felde und über die Bühel, und die Christliche Ritterschaft eylete ihnen nach, und verfolgeten sie mit der Schärffe des Schwerdts, und erhielten einen deppelt-herzlichen Sieg, durch Niederlage des Türckenheers, und wegen gloriosen Entsatzes der importanten Vestung Wien! So fürwahr ein rechter Hauptstreich ware...⁴⁵⁾ A to je vlastně vše, co o obléhání Pfaltz v kázání řekne. Pak už následuje tažení křesťanských vojsk proti ustupujícím Turkům – bitva u Parkánu a další. Nikoho přitom nejmenuje, nikoho neoslavuje než Boha a patrony, kteří stojí za křesťanskými rytíři. Nejde mu o zpravodajskou hodnotu, ale o to, že se splnila jeho výzva. Nedává však zásluhy jmenovitě císaři. Děkuje Bohu, že byla vyslyšena prosba, kterou o devatenáct let dříve vyslovil v *Abominatio*.

Ve svazku pražských poštovských novin z roku 1680 mnoho zpráv o hrozících událostech nenajdeme, avšak můžeme narazit na dost náznaků počínajícího strachu.⁴⁶⁾ Jedním z nich byla rytina, která se ve svázaném špalíčku kromě jednotlivých čísel objevila. Poprvé ji mohli čtenáři spatřit v *Abominatiu* v roce 1672. Na této rytině se autor modlí k českým patronům v nebeské slávě a v pozadí výjevu se odehrává bitva křesťanů s Turky před Prahou.⁴⁷⁾ Že je tomu skutečně tak, nemůže být pochyb. Nejde o fiktivní město, ale skutečně o Prahu. Na kopci je jasně poznat chrám sv. Víta s Hradem. S chrámem sv. Víta je rovněž spojena osoba trochu nezaslouženě zapomenutého autora. Význam této zřejmě dosti rozšířené rytiny se nám ze zpětného pohledu ještě rozjasní, když vezmeme do ruky jiný tisk z pera téhož Ch. A. Pfaltze, totiž *Theatrum gloriae*,⁴⁸⁾ vydaný v roce 1691. Rytina je tu znovu, už však vypadá trochu jinak. Je na ní znát větší výtvarné propracování, ale hlavně komentáře, které se objevují po jejích okrajích, jsou jiné. V roce 1672 jí ještě Ch. A. Pfaltz, pokud ovšem byl jejím skutečným inspirátorem,⁴⁹⁾ varuje a vyzývá, o devatenáct let později již jí vzdává hold za uchránění před touto hrozbou.

Je zřetelné, že *Abominatio* mělo svého času, byť nevyšlo ve více vydáních, zřejmě značný úspěch. Do dnešní doby se nám zachovalo značné množství evidovaných exemplářů. Rovněž *Theatrum gloriae* bylo poměrně rozšířenou postilou. V Národní knihovně lze dohledat celkem 14 exemplářů, 3 další se nacházejí

Ihr Hh. Patronen groß von Ehren. Helfft uns im Krieg den Sieg vermehren.

Verfertigt von Johann B. B. Durch Christian Aug. Madt von Göttingen 1710.

ve strahovské knihovně, jeden v Knihovně Národního muzea. Dál je tu onen fakt, že se rytinka z *Abominatia* objevila mimo jiné i ve svázaném ročníku novin o osm let pozdějším.⁵⁰⁾ Z těchto několika údajů pohříchu kvantitativního charakteru se dá usuzovat, že Pfaltz měl na utváření představ o Turcích a boje proti nim skutečně nemalý vliv.

V roce 1691 vydal Pfaltz tuto rytinu znovu s novými opisy: „*Ihr HH: Patronen groß von ehren. Helfft unß im Krieg den Sieg vermehren. Dissipate Gentes quae Bella Volunt. Lobpredigte von Denen HH: Durch Christian Aug: Pfaltz von Ostritz D. A. 1691.*“ Na té starší je samozřejmě dole jiný titul. Ale první věta – opis nahoře chybí úplně. Nu, on tam ani být nemůže, neboť v roce 1672 nebylo žádné vítězství, které by mohli pomoci sv. patroni zmnožit, ale Pfaltz na obou rytinách prosí: „*Rozptylte národy, které chtějí válku.*“ V obou případech válku ospravedlňuje. V roce 1672 mělo jít o útok proti těm, kteří ve Pfaltzových očích byli připraveni kdykoli k útoku na země habsburské monarchie. Spojení křesťanstva, k němuž vyzývá, je spojením k obraně. I tím, že Turky zobrazí před Prahou, je označuje za agresory, kteří sami tuto válku způsobili, mají být a v roce 1691 už i jsou tedy spravedlivě poráženi.

Značně rozdílný přístup představuje Tobiáš Jan Becker, druhý německý kazatel v metropolitním kostele sv. Víta. Pocházel z Králíků a byl o necelých dvacet let mladší než Pfaltz. Z jeho činnosti do kanonikátu v metropolitní kapitule víme méně než u Pfaltze. V roce 1679 je zmiňován jako kaplan u pražských uršulinek, později pak jako děkan v Hostinné. V lednu 1681 ho pak metropolitní kapitula zvolila do svých řad a 28. září byl ustanoven a byl navíc jmenován děkanem u sv. Apolináře. Svůj úřad však nastoupil až v březnu 1688. Jako německý kazatel v chrámu sv. Víta působil jednadvacet let. Pro presbytář chrámu sv. Víta nechal zhotovit sochy českých patronů a z jeho podnětu bylo okolo náhrobku Jana Nepomuckého v chrámu sv. Víta roku 1692 postaveno šest soch, personifikujících světcovy ctnosti.⁵¹⁾ O nedlouho později pak stál u založení kláštera servitů ve svých rodných Králíkách. V roce 1701 byl pak jmenován a o rok později konfirmován biskupem v Hradci Králové a odešel z metropolitní kapituly. Za svého působení pak nechal ještě založit seminář a kostel v Chrasti, kde rovněž čas od času sídlil na místním zám-

ku, který už od r. 1660 sloužil jako residence královéhradeckých biskupů.

Jeho souboru kázání *Quinque lapides lapidissimi* se věnoval ve svém článku rakouský historik Ludwig Kretzenbacher. Jedná se o poměrně rozšířenou sbírku. Strahovská knihovna sama uchovává pět jejích exemplářů. *Quinque lapides lapidissimi* obsahuje pět oslavných kázání z let 1683–1688.⁵²⁾ Všechna držel T. J. Becker v katedrále u významných příležitostí – bitva u Vídně, u Nových Zámků, narození arcivévody Karla, dobytí Budína a dobytí řeckého Bělehradu. Celá slavnostní postila je dedikována císaři Leopoldu.

Nás pochopitelně zajímá první z kázání, které se týká vídeňské bitvy. T. J. Becker se o této události dozvěděl poměrně dosti rychle, neboť o ní káže již 5. října 1683. Začíná citací z Lukáše (L 19, 9) „*Dnes přišlo spasení do tohoto domu...*“ a tato slova, která v evangeliu pronáší Ježíš o domu jeriškého celníka Zachea, přenáší na Vídeň. Dříve než však přistoupí k výkladu tohoto konceptu, zmiňuje nám už známé výklady objevení komety v roce 1679: „*Zittern und Schräcken thät mich überfallen, als mir vor ungefähr drey Wochen wiederumb vorkam, jener ungewöhnlich grosse Comet-Stern, welcher sich sehen ließ vor vier Jahren in dem Gestirn deß Adlers, im allhiesigem Königreich Böhmeim: Dann es kam mir zugleich der Himmel gantz verfürstert vor; nichts anders drohend, als Donner, Plitz, und Hagel...*“ Kolem této komety a jistě i mnohých dalších by se dalo napsat několik podobných prací o reflexi tohoto astronomického jevu, který byl ve své době vykládán jako znamení hrůz ale i zvěstování dobrých příchozích událostí.⁵³⁾ Tady je propojena kometa se stínem orla, erbovního zvířete habsburské monarchie. Skutečně, o něco později rozšiřuje dopad hrůz na celou monarchii. Nehledě na to, že tatáž kometa podle tehdejšího pojetí věstila i morovou epidemii, která se rozšířila po celé monarchii a zasáhla i některé další země (Polsko, Sasko atd.).

Avšak, jak došlo k tomu, že „přišlo spasení do tohoto domu“? Zde jako u Pfaltze na Vídeň neútočí ani spojené křesťanstvo, ani nejsou vzývání všichni čeští patroni, včetně těch, kteří teprve svatořečení budou, ale obraznost jde ještě dál. Proti Turku se vydává celé vojsko svatých. Vede je patronka Uher Panna Maria ozbrojená dlouhým kopím (šípem) a sv. Leopold, patron rakous-

kého arcivévodství, s obnaženým mečem. Za moravské markrabství jde do boje sv. Cyril s palcátem (Morgenstern), za České království sv. Václav s vlajícím praporcem, připravený k pochodu, za Slezsko sv. Hedvika, za Bavorsko sv. Rupert, za Štýrsko sv. Aegidius, za Chorvatsko sv. Achatius, biskup Stanislav za Polské království a evangelista Marek za Benátskou republiku, všichni ozbrojení a připravení k boji.⁵⁴⁾ Táhnou proti drakovi s mnoha ocasy – falešnému proroku Mohamedovi s jeho vojskem. Ale nejen to, s Pannou Marií má přijít i Bůh sám s archandělem Michaellem, aby město osvobodili.

Becker pokračuje líčením obsazení čtyř měst – sídel křesťanských patriarchů – Alexandrie, Antiochie, Jerusalema a Konstantinopole. Poté přicházejí vize, při nichž T. J. Becker věští osvobození všech patriarchálních stolců: „*Es thut halt leyder unterdessen, der Drach Machomat mit seinem Anhang, sich allzeit weiter auß breiten, verjaget die unschuldige Braut Christi von allen vier Patriarchalischen Stühlen.*“⁵⁵⁾ Sjednocená katolická církev má obrátit své bolesti trpící srdce a plačící zraky až na Palestinu a Egypt. Není to jen výzva, ale i hrozba: „*Massen die unersättige Bestia, der Machometanische Drach, sich auch in lauffendem Saeculo, noch weiter auß gebreitet; Nahm hinweck die Insul Candien (Kreta), etliche fürtreffliche Vestungen in dem Königreich Hungarn und Pohlen...*“⁵⁶⁾ Becker rozšiřuje i označení *bestie* dále než jen na Turky a Tatary. Obrací se v kázání i proti uherským rebelům vedeným Imrichem Thökölym, o nichž říká, že se sice nazývají křesťany, avšak obrací se proti Kristu, když se paktují s Mohamedem.

Potom se obrací k samotnému městu a líčí stručně jeho obléhání, útoky na ravelin, mluví o tom, že se ho Turci snažili pohřbit. V metaforickém vyjádření si bere jako inspiraci Žalm 80, 14: „*Rozrývá ji (vinici – pozn. J. H.) kanec z lesa a spásá ji polní havěť.*“ Rozvíjí ho a aktualizuje: „*Ein wild Schwein (der Türck) auß dem Walde, hat (Wienn) verwüstet, und ein besonder Wild-Thier hat (sie) abgefressen.*“⁵⁷⁾ V této nouzi přichází „spasení do tohoto domu“. Slova, která uslyšel podle legend Konstantin Veliký před bitvou u Milvijského mostu, *In hoc signo vinces* uslyší Leopold a kázání vyznívá v jeho apoteózu.

Becker, jak jsme viděli, značně přestupuje horizonty, které vykreslil Pfaltz. Pfaltz v *Abominatiu* vítězství rovněž přisuzoval

Leopoldovi, avšak v *Theatru Gloriae* zůstal na zemské české úrovni, vzýval pouze české patrony, kteří jako zástupci věrného Českého království pomohou přemocit tureckého nepřítele stojícího před Vídní. Becker také mluví o Čechách jako o *Grantz-Häußl*, ale jeho obzor je o mnoho širší. Mluví o ohrožení celé církve, celé habsburské monarchie. Chybí u něj to, co se domnívám nacházet u Pfaltze, totiž vzdálená příbuznost balbínovskému směru.

Kromě prvního kázání je pro nás zajímavé i druhé, které Becker přednesl v katedrále 9. září následujícího roku, avšak již jen v úryvcích, v nichž se vrací k vídeňské bitvě. Toto kázání totiž držel Becker na počest svátku nejsvětějšího jména Mariina, který se právě začínal slavit na 12. září. Svátek měl oporu v již dlouhé tradici kultu nejsvětějšího jména Ježíš. Přestože byl tento svátek svou povahou starší, k definitivnímu ustanovení jeho pevného data došlo až v roce 1721 na 14. ledna. Ustanovení svátku nejsvětějšího jména Marie samozřejmě zapadá do barokního rozšiřování mariánské úcty.⁵⁸⁾ Vztahoval se navíc k vídeňské bitvě, i k nedávné morové epidemii, která Vídeň stihla v roce 1679⁵⁹⁾ a o rok později se objevila i v Praze.

Pokračují další kázání k počtě nového Davida Leopolda I. a jeho Joaba bavorského kurfiřta Maxe Emanuela a Becker nejdnou lavíruje na pomezí kázání a panegyriky. V roce 1688 sebral svých pět kázání a postavil je na obrazu kamenů z Davidova praku. Uzavřel tak sbírku konceptuálních kázání, vznikajících původně samostatně do jednoho shrnujícího velkého konceptu – *quinque lapides*.

„*Léta 1683. sedmého dne měsíce července Tataři 4 míle od Vídně u vsi Elend řečené na císařského rejtharstva pakáži trefili, některé vozy zloupili a regimenty, jenž při nich byli, z pořádnosti vyrazili, některé sto z nich zmordovali (...) Což celý císařský dvůr, ano téměř všechno panstvo pohnulo, že ihned v ten večer, ano i celou noc, uchrániti se chtěje, přes mosty a pořád do Lince jeli; jako i jiní lidé, jak nejlépe mohli a příležitost měli, své věci spolu sebrali a odtud utekli.*“⁶⁰⁾ Pokračuje líčení vpádu tatarského předvoje do blízkého okolí Vídně. Tataři pálí vesnice, „*staré lidi a nemluvnátka ukrutně postínali, tak že celé silnice mrtvými těly sem i tam naplněné byly. Lidu pak věku dospělého do šedesáti tisícův zajali a Turkům prodali.*“⁶¹⁾ Tak v Poselkyni píše Jan

František Beckovský svůj příběh města Vídně roku 1683. 13. července se objevil už turecký předvoj na Vídeňské hoře a v příštích dnech již drancoval předměstí, 16. července je Vídeň uzavřena v kleštích a Kara Mustafa před ní se svým vojskem rozestaví na 25 000 stanů.⁶²⁾

Není naším úkolem na tomto místě sledovat věrohodnost Beckovského popisu obležení. Bohužel nám ani není umožněno sledovat, odkud Beckovský své zprávy čerpal. Jak bylo už zmíněno výše, Pražské poštovské noviny z roku 1683 podobně jako *Diarium hodnověrné a Sumární relací*, se nám nedochovaly. Můžeme se pouze domívat, že *Poznamenání těch věcí, které Turek u Vídně v ležení nechal*,⁶³⁾ známé nám už z první *Písně žalostivé* a z Pfaltzových pamětí, pochází z dobového tisku, avšak, zdali jde o letáky, Pražské poštovské či jiné noviny, se mi bohužel zjistit nepodařilo. Navíc by šlo o krok stranou oproti metodě použité v předchozích kapitolách. Potom by totiž kupříkladu bylo nutné sledovat Beckerova i Pfaltzova pozdější kázání zřejmě v souvislosti s *Auf, auf, ihr Christen* Abrahama a Santa Clara a dalšími prameny, z nichž mohli jednotliví autoři při své tvorbě vycházet. Pfaltzovo *Abominatio* by si rázem vyžádalo rozsáhlou kapitolu o turcicích celé Evropy do sedmnáctého století – to vše, jenom abychom mohli říct ne o mnoho více o účelu knihy, než jsme se pokusili takto.⁶⁴⁾ A proto byla také kapitola o Beckovského kronice v tomto případě kratší, než by čtenář očekával. Její text totiž narozdíl od jiných pasáží neobsahuje tolik příznakového pro vnímání tureckého nepřitele. Není tu nic ani o strachu, kterému podléhalo i daleké okolí města. Beckovský se tu soustřeďuje jen na osudy vlastního města, boje na jeho hradbách, poměry uvnitř. Zajímavá je ale okolnost, že obléhání Vídně je to jediné, co se zdálo autorovi zaznamenáníhodné. Nic dalšího z roku 1683 Beckovského kronika nezaznamenává. Nelze to zřejmě přičítat pouze tomu, že sám Beckovský ve Vídni strávil několik let života (studoval tu v letech 1680–1682).⁶⁵⁾ Vídeňské události tehdy přehlušily vše ostatní, co se dalo mimo ně v ostatním světě. Celá střední Evropa a postupně i západ s úzkostí upírali oči k obležené Vídni. Beckovský jako jediný popisuje situaci krátce před bitvou, počínaje 9. zářím. Je tu popsána velmi stručně i samotná bitva, včetně toho, jak Jan III. Sobieský hnal Turky od Vídně pryč až k Schwechatu. Je tu i příjezd Leopolda I.,

který dorazil do Vídně až po vítězné bitvě 14. září. „*Svato-Štěpánská a na zemském domu věže aniž se více poznati mohau, též hrad císařský tak pobořen a ruinírován jest, že J. Mti Cské není možné v něm bydleti.*“⁶⁶⁾ Proto Jan III. Sobieský podle Beckovského svědectví požádá císaře, aby se zase navrátil zpět do Lince, a pokračuje v tažení. Pak už následuje po krátkém odstavci o pomoci boží ono *Poznamenání těch věcí, které Turek u Vídně v ležení nechal.*

S odstupem již k této události přistupoval autor *Komedie o turecký vojně*. Dochovala se ve 4. svazku sborníku Jiřího Evermonda Košetického. Ukázky ze hry vydal ve svém obsáhlém popisu tohoto sborníku Antonín Podlaha.⁶⁷⁾ V padesátých letech ji pak téměř celou (bez latinských zpěvů a promluv) vydal Josef Hrabák.⁶⁸⁾ Sám k ní připojil několik poznámek, které se pokusím trochu rozšířit. Tak předně J. Hrabák vyvozuje původ alegorické osnovy hry ze soudobých jesuitských her. Kromě tohoto proudu však musíme počítat ještě s dalšími, které se ve hře dost pravděpodobně setkávají. Alegorické složky tvoří skutečně rámec hry, ale i přesto je jejich původ minimálně dvojitý. Podívejme se nejdříve na alegoričnost v promluvách jednotlivých aktérů. Postavy používají nám již známá metaforická pojmenování rakouských, českých a německých zemí, císaře, Turka atd. Ta vůbec nemusí mít původ v jesuitském dramatu. Mohou vycházet, jak jsme koneckonců již viděli, jak z homiletiky tak ze soudobých kramářských tisků. Navíc se nejedná o žádnou složitou symboliku, ale o zcela obecně srozumitelná přirovnání. Tak císař Turku odpovídá na jeho výhrušné výzvy k boji: „*Veliká jest sice síla tvá, / mně však ne tak tuze hrozná: / malý se zdám bejt před tebou, / velký však před tváří Božskou. / Malý byl jest David taky, / Goliát klofát veliký, / že však přišel v jménu Páně, / přemohl jest jeho silně.*“⁶⁹⁾ A pokračuje tím, že upomíná na své vítězství u Sv. Gotthardu. Jako by tu ústy autora mluvili právě připomenutí protiturečtí kazatelé Ch. A. Pfaltz a T. J. Becker. Avšak k orlu rakouské země i císaře samotného přirovnávají i kramářské tisky – heraldická symbolika je natolik rozšířená a srozumitelná, že netřeba hledat její původ ve vyšší literatuře nebo homiletice.

V čem je však třeba hledat s velkou pravděpodobností velký vliv jesuitského dramatu, nejsou samotné promluvy aktérů, ale aktéři samotní a rozestavení jednotlivých obrazů ve hře. Tak tu

vystupují kromě Turka a císaře alegorické postavy – Země česká a německá, dvě postavy mytické – Mars a Cupido, Panna Maria, andělé a Kristus. Navíc alegorické obrazy se objevují právě jako rámec celé hry. Slouží jako zarámování poměrně lehké frašky o verbování vojáků. Co je dalším zajímavým jevem, který mluví pro aluze na jezuitské drama, jsou latinské zpěvy, kterým však tehdy rozuměl, nebo které alespoň znal, každý věřící. Jedná se totiž o *Te deum laudamus*. Tak hra působí s latinskými promluvy (rovněž obecně srozumitelnými – *plus ultra* atp.) a zpěvy lehce makaronsky. Židé jsou tu totiž charakterizováni jidišem a němčinou. Podobně verbíř občas promlouvá německy, z čehož si bryskně autor tropí legraci: „Verbíř: Kamarád, nejdříve na vartě / v mušketýřství musíš jistě / 'Werdo? Werdo?' volati začasto. / Sedlák: Vědro! Vědro! Umím již to. / Verbíř: Halb link, halb recht. / Sedlák: Hoblík, Albrecht...“⁷⁰) Jazyk je tu tedy vskutku znakem s mnoha roviny – charakterizuje postavy, vlastní promluvy (chvalozpěv *Te deum laudamus*), slouží jako prostředek komiky. A v komice, v odstupu, s jakým hra přistupuje k tématu, v prostředí, v němž se hra pohybuje uvnitř alegorického rámce, v tom všem je právě odlišnost od všech reminiscencí na tureckou válku let 1683–1699.

Záměr byl soustředit se pouze na vídeňskou bitvu, a proto se může tato pasáž zdát trochu jako krok stranou, avšak slouží jako dokreslení obrazu. Jistě nereaguje pouze na vídeňskou bitvu, ale i na následující události, ale i ta je v ní, i když pouze v náznacích tematizována. Jde snad spíš o snahu o úplnější vykreslení rámce reminiscencí války, která se rozpoutala ve své pravé síle právě na vídeňském bojišti.

Nakonec se přehoupneme přes velké množství písniček, novin, kázání a kronikářských záznamů o obléhání Budína, bitvě u Zenty a dalších událostech tažení let 1683–1699 právě až na jeho konec. Po ujednání míru v Srjemských Karlovicích se objevila *Píseň o svatém pokoji* čítající více než 40 slok a vydaná v tisku nazvaném *Přeššastný leden roku tohoto běžícího 1699*.⁷¹) V úvodu jsme zmínili, že je tu již mírnější tón, že propaganda proti turecké říši dosáhla u nás v 17. století posledního vrcholu v Pfaltzově *Abominatiu* a poté již postupně slábla. Slábla však spíše v oslavách vítězství, než ve směru smíru. První náznaky smírného tónu se objevují právě až po skončených válkách. Tady

je první náznak v tom, že jsou zobrazeni habsburský císař a turecký sultán na jedné rovině. To však vůbec neznamená, že by tu opadlo líčení hrůz. Nechme už mluvit samotnou píseň:⁷²⁾ „Nu vzhůru povstaňte, / lide věřící, / upěti přestaňte, / země kvílící, / chval Boha za mnoha / jeho dobrodiní, / ó, Svatá Římská říše, / vesel se nyní. // Již přes patnácte let / kvílilas smutně, / v nichž proti tobě ved / válku urputně / turecký chán všechny / hubíc tvé zemi, / ukrutně mordující / muže i ženy. // Viz, kterak / již tobě ruce dávají, / svatého pokoje / mír ukládají. / Císař pán / a sultán / v světě velké hlavy, / jimž nemá nápodobné / žádný zde slávy. // (...) // Cokoliv buďto lstí, / neb mečem dobyl, / nepřítel plň zlosti / toho zas odbyl...“ Následuje výčet měst a vítězství, která Leopold získal na tureckém sultánovi. Uherská země je osvobozená od tureckého jha, ale nejen uherská země, ale i vězňové se navracejí z vězení, a tak se může vrátit i líčení hrůz, které museli prožívat, ovšem ve značně mírnější podobě, než známe z dřívějšíka: „Již z tureckého jha / táhnou vězňové, / kteří léta mnohá / snesli zlé mnohé, / jak bude z tak veliké / jejich potěšení, / že moci ukrutné jsou vyhoštěni. // V tyranském vězení / se psy jídali, / leže pak na zemi / bití bývali. / Jak bude chutnati / již jim skýva chleba, / jimžto dosti tvrdá / byla kost milá.“

Nejedná se však pouze o oslavu míru, ani jen o zprávu o něm, ale i o poděkování Bohu a Panně Marii, která pomohla křesťanským zbraním v jejich boji. „Dvacátý šestý den ledna měsíce / zastkvěl se všechněm těm, / kteří kvílíce / v tyranské / pohanské / moci vězni byli, / v němž svatého pokoje / šťastně nabyli. // Již z bídného těla / pouta skládají / a k nám se docela / zas ubírají. / Vítejte! Plesejte! Ó, přemilý hosti, / díky Bohu vzdávejte, / že pout vás zhostil. / Maria to dobré / vám způsobila, / která v Peči mnohé slzy vylila. / Co jiného bylo / to její kvílení / než mateřská / outrpnost z vašich úpění.“

V čem je tedy posun proti výše uváděným topoi? Právě v události, na níž píseň reaguje a kterou také sama popisuje, totiž jednání císaře se sultánem. Diplomacie byla neustálou realitou, avšak až tady vystupuje skutečně v kramářské písni. Sultán se tu objevuje poprvé v tisku tohoto typu jako osoba, s níž jedná jeho přemožitel císař jako se svým diplomatickým, i když, znovu zdůrazňuji, přemoženým partnerem.

Jak se tedy jeví obraz dobývání Vídně v českých literárních reminiscencích konce sedmnáctého století? Předtím, než se na tuto otázku pokusím odpovědět, musím upozornit na několik věcí: Ani v nejmenším nejde o absolutní uzavření problematiky. Jde o pouhý výběr z pramenů. Mnohé jistě zůstaly opomenuty, ale v zásadních konturách by snad vylíčený obraz nepozměnily. Pokusili jsme se uvést zpět na světlo dva německé autory raně novověkých Čech. Pokud je mi známo, ani jeden z nich zatím neprostoupil hlouběji do posledních několika málo publikací o německé literatuře v českých zemích, byl se ani u jednoho z nich nezdá, že by jeho význam byl „mizivý“. Záměrně jsme nechali stranou jiného mnohem významnějšího kazatele, který vstoupil velmi výrazně do dějin „rakouské“ literatury, totiž nedávno beatifikovaného Marka ab Aviano. Dvě kázání pronesl kapucínský kazatel v roce 1691 v kostele sv. Víta a na dnešním náměstí Republiky, kam se musel uchýlit, neboť se houf posluchačů nevešel do kostela sv. Josefa.⁷³⁾ Díky obrovskému ohlasu, kterého se mu na našich kazatelkách dostalo, musel zcela jistě zasáhnout do vnímání tureckých válek u nás. Avšak přesto by bylo dost obtížné obhájit Avianovu příslušnost k literatuře českých zemí. Jsou tu ještě beletristické texty, které však popisuje ve své knížce Tomáš Rataj. Nemluvili jsme o nich podrobněji, protože by nezbylo než opisovat. Jedná se o spisek Jeana de Préchaca, vydaný v Praze v roce 1685.⁷⁴⁾ Není to samozřejmě tisk české provenience. Poprvé vyšel v Hamburku a do Prahy se pouze rozšířil a byl tu vydán také.

Jak zní tedy odpověď? Cesta k ní počíná u Pfaltzovy rytinky – strach z toho, že Turek dorazí až k Praze šířený již v dobách míru. Potom je tu samotné *Abominatio*. Pešina udělal vlastně už podobný čin svým *Ucalegonem*, ale jeho latinské dílo, byť třeba literárně zajímavější, nemohlo mít takový dosah a význam, který pravděpodobně nabylo dílo Pfaltzovo. Pešina je sice předal do rukou samotnému císaři, ale Pfaltz kromě toho, že to mohl udělat rovněž (neznáme pro to jediný doklad), předal svou knihu do rukou kazatelům, nebo jim ji aspoň určil. Odtud pak mohlo působit mnohem dál, na mnohem více lidí a možná i na víc literárních autorů (opět zatím bez dokladu).

Dalšími milníky na cestě k odpovědi jsou kramářské písně a *Komedie o turecký vojně*. Všechny tyto texty jsou prostoupeny

několika společnými motivy, které mají dílem původ v předešlé protiturecké literatuře, dílem jsou vlastní invencí jednotlivých autorů, dílem vycházejí přímo z Bible. Pouze u Beckovského tyto motivy téměř chybí a ztrácejí se v „světském“ líčení události. Nemůžeme však přesto Beckovského označit za menšinový jev. Je to totiž v našem zorném poli jediný představitel žánru historiografie. Jinak se pohybujeme na úrovni homiletiky, memoárů, kramářských písní a komedie. Je tu znovu patrný jev, nad nímž pláčou někteří literární historikové, totiž ten fakt, že drtivá většina autorů, které ze sedmnáctého století známe, jsou duchovní. V obzoru reminiscencí vídeňské bitvy se nám vlastně, s výjimkou kramářských tisků, jejichž autory neznáme, neobjevil jediný autor, který by nebyl nějak svázán s církevní hierarchií či řeholním řádem.

Vídeňská bitva se nám tedy jeví jako událost, která pro soudobou produkci přehlušila svým významem všechno ostatní, co se v roce 1683 seběhlo. Literární reminiscence, které se k ní vztahují, na ní mnohem spíše než popisně reagují propagandisticky a apelativně. Nacházejí v ní naději a ukazují směr, jímž se má ubírat ne habsburská monarchie, ale celé křesťanstvo. Mnohá z těchto topoi jsou značně rozšířeným jevem v protiturecké literatuře vůbec.

Zkratky:

AKMp – Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta, fond uložený v Archivu Pražského hradu

ČNM – Časopis Národního muzea

KNM – Knihovna Národního muzea

NK – Národní knihovna

Strahov – Strahovská knihovna

Poznámky:

¹⁾ J. P. Spielman, *Leopold I. of Austria*, London 1977; W. Sturminger, *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens und 1683*, Graz – Köln 1955; I. Ackerl, *Von Türken belagert – von Christen entsetzt. Das belagerte Wien 1683*, Wien 1983; J. Mikulec, *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*, Praha 1997; V. Vlnas, *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka*, Praha 2001. Tam viz i další literaturu.

²⁾ *Diarium hodnověrné aneb Vypsání toho, co se v čas tureckého dobývání císař. hl. rezidencí města Vídně zběhlo, od jednoho císařského oficíra, který od začátku až do konce téhož dobývání v témž městě přítomen byl 1683*, Knihopis 1879; *Summární relacé neb jistá zpráva všeho toho, co při obležení císař. residencí města Vídně, jakž v témž městě tak i ven z něho t. v ležení tureckém se zběhlo*. J. Svátek, *Dějiny Čech a Moravy nové doby. III. Vladaření císaře a krále Leopolda I. (Část druhá)*, Praha 1894, s. 249–250; J. Jungmann, *Historie literatury české V*, s. 355.

³⁾ *Spiegel des prägerischen Elends* Paula Rocha Redlicha, které zobrazovalo život v malostranském lazaretu, vyšlo roku 1682.

⁴⁾ T. Rataj, *České země ve stínu pŕlměšice*, Praha 2002, s. 48. Avšak jde o spojitost o mnoho starší. Vychází z obrazů *Apokalypsy*, konkrétně viz Zj 6.

⁵⁾ Nejúplnější soupis písní reagujících na turecké války konce sedmnáctého století viz T. Rataj, *České země ve stínu pŕlměšice*, Praha 2002, s. 361, Turcica 297–307. Typologii jarmarečních písní, vycházejících na konci 17. století v samostatných tiscích viz v úvodní studii Václavkova výboru z těchto textů: B. Václavek, *České písně kramářské*, Praha 1937.

⁶⁾ *Píseň žalostivá, obsahující v sobě o tureckém vpádu do uherské a rakouské země, jakož také o obležení slavného města Vídně a kterak Bůh všemohoucí ráčil Jeho Milost krále polského ku pomoci zarmoucenému křesťanstvu vzbuditi a šťastné vítězství nad Turky propůjčiti. Každému křesťanskému člověku k potěšení vydaná. Vytištěná 1683, in.: M. Novotný, Špalíček písniček jarmarečních, Praha 1940, s. 52–57; Píseň žalostivá o velkých neštěstích, kteráž jsou se v již docházejícím 1683. roku na rozdílných místech přihodily. Totiž: o zemětřesení, zbouření moře, ztopení šífův, ohnůch, mordech, vybojování měst a o zázraku, kterýž se stal u Budína aneb Offen v Uhřích s jedním oslem. Vselikého stavu lidem v těchto žalosti a strachu plných časech upřímným oumyslem na světlo vydaná, in.: M. Novotný, Špalíček písniček jarmarečních, Praha 1940, s. 58 – 62.*

⁷⁾ *Pravdivé vypsání těch zázraků, které se v Uherském království nad Novýma zámky tohoto přítomného 1684. roku v druhou středu masopůstni s velikým strachem a strnutím jak křesťanům, tak také Turkům zázračně ukazovali, o kterýchž jeden mezi Turky zajatý obrst-lajtenambt svým přátelům do Slezska pravdivou relaci obeslal. Pán Bůh rač dáti našemu nejmilostivějšímu císaři křesťanskému slavné vítězství, aby on s jeho božskou pomocí ty machometány všechny šťastně vyvrátiti mohl a my užijíc při něm pokoje Boha všemohoucího tím volněji velebiti a chváliti mohli. Amen. Vytištěno roku surchu psaného, KNM, sig. 27 D 21.*

⁸⁾ *Lamentací tureckého velkého vezíra Kara Mustafa Baša, kterouž roku minulého 1683, když se od města Vídně a Parkanu v Uhřích po krvavé lázni a ztracení nejlepšího jádra vojska tureckého do Konstantinopole s hanbou navracoval, velmi smutně zpíval. Nejprv v vlaské, potom v německý řeči tištěná a nyní na česko přeložená ku potěšení Čechův a Moravanův. Jezus Sirach v 28. kap.: „Kdo chce jinému škoditi, na jeho vlastní šiji to přichází.“ Vytištěná léta tohoto 1684, in.: M. Novotný, Špalíček písniček jarmarečních, Praha 1940, s. 63–70.*

⁹⁾ *Píseň žalostivá..., in.: M. Novotný, Špalíček písniček jarmarečních, Praha 1940, s. 52–57.*

¹⁰⁾ S. F. Hartmann, *Cometa anni 1680 et 1681*, Prag 1681, NK sig.: 14 F 256, 45 A 11 adl. num. 17, Strahov, sig.: BE VI 93, č. 12, AG III 90, č. 3.

¹¹⁾ *Píseň žalostivá..., in.: M. Novotný, Špalíček písniček jarmarečních, Praha 1940, s. 54.*

¹²⁾ Tamtéž, s. 55. Panna Maria Čenstochovská. Jedná se o velmi uctívanou sošku Panny Marie umístěnou na oltáři kostela v polském městě Częstochowa, jejíž kult byl rozšířen po celém Polsku. Poutníci se k ní odebírali i z českých zemí. Informace a literaturu k ní viz J. Royt, *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha 1999.

¹³⁾ *Píseň žalostivá...*, in: M. Novotný, *Špalíček písniček jarmarečních*, Praha 1940, s. 57.

¹⁴⁾ *Píseň žalostivá o velkých neštěstích...*, in: M. Novotný, *Špalíček písniček jarmarečních*, Praha 1940, s. 58–62.

¹⁵⁾ *Pravdivé vypsání těch zázraků...*, KNM, sig. 27 D 21.28. *Lamentací tureckého velkého vezíra Kara Mustafa Baša...*, in: M. Novotný, *Špalíček písniček jarmarečních*, Praha 1940, s. 63.

¹⁶⁾ Tamtéž, s. 64.

¹⁷⁾ Tamtéž, s. 64.

¹⁸⁾ K baroknímu obrazu Jana Žižky viz R. Ferstl, *Husy, housaři a klášterobořec. Obraz husitů a husitství u historiků pobalbínovské generace*, in: *Marginalia historica V*, Praha 2002, s. 357–371.

¹⁹⁾ *Lamentací tureckého velkého vezíra Kara Mustafa Baša...*, in: M. Novotný, *Špalíček písniček jarmarečních*, Praha 1940, s. 67.

²⁰⁾ Tamtéž, s. 69.

²¹⁾ Osud Kary Mustafy (asi 1635–1683) viz V. Vlnas, *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka*, Praha 2001, s. 86–89.

²²⁾ *Lamentací tureckého velkého vezíra Kara Mustafa Baša...*, in: M. Novotný, *Špalíček písniček jarmarečních*, Praha 1940, s. 70–71.

²³⁾ O kanovníku Metropolitní kapituly Christianu Augustinu Pfaltzovi krom několika zmínek v Ratajově knížce, Podlahových *Series* a Neubauerovy studie o německé literatuře v českých zemích z roku 1876 neexistuje zřejmě žádná literatura, proto vycházím především z Podlahy a z vlastních postřehů ze samotného Pfaltzova díla. A. Podlaha, *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum aliorumque praelatorum et canonicorum S. Metropolitanae ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad praesentia tempora*, Praegae 1912, s. 189–212; A. Podlaha (ed.), *Tumbarius S. Metropolitanae ecclesiae Pragensis*, Praegae 1916, s. 13–14; J. Neubauer, *Deutsche Literatur in Böhmen bis zum 18. Jahrhundert. Jahrbuch...*, Elbogen 1876.

²⁴⁾ *Trophaeum Salvatoris. Oder Seig-Zeichen des wahren Heilands der Welt, allen frommen Christen und Liebhabern des gecreutzigten Christi*,

nebenst Einführung gründlicher Lehr und Bericht vom heiligen Creutz vorgebildet..., Prag SJ (Clementinum) 1660; *Todes-Seufftzer, sampt christlicher Zubereitung zu einem seligen Hinscheiden von dieser Welt in die Ewigkeit. Allen Betrübten, Krancken und Sterbenden zu Nutz und heilsamen Trost aus einen grossen Trost-Brunen geschöpft und aufs kürzeste verfasst, durch Ch. A. Pfaltzen...*, Prag 1661. Viz A. Podlaha, *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum aliorumque praelatorum et canonicorum S. Metropolitanae ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad praesentia tempora*, Pragae 1912, s. 192, pod č. 1., 2.

²⁵⁾ *Katholische Grundsetze oder Kearer und waarer Bericht von beständiger Waarheit der Römisch-catholischen Kirchen*, Prag 1661, Strahovská knihovna, sig. BCh X 76.

²⁶⁾ *Liber actorum Christiani Augustini Pflaz ab Ostriz SS Theologiae Doctoris, S. Metrop. Ecclesia Pragensis Archidiaconi et Ecclesiastis ex Budissina Scholastici propria manu ejusdem conscriptis ab anno 1680 usque ad annum 1695*, ex archivo Capitoli Sa Metrop. Eccles Praegen, sig. Cod. LII., 1.

²⁷⁾ Ch. A. Pfaltz ab Ostriz, *Abominatio desolationis Turcicae – Der türkische Verwüstungs-Grewel durch unsern Herrn und Heyland Iesum Christum Vorgesagt: Wann ihr sehen werdet den Grewel der Verwüstung, dass er stehet an dem heyligen Orth (Matth. 24. V. 15.) Bey diesen bedrangten, elenden letzten Zeiten, sambt dessen Ursachen und Beyfügung heylsamen Trosts vom Türcken-Fall, mit theologischen, sittlichen und historischen Discursen der werthen Christenheit erkläret und vorgestellt*, Prag 1672; Strahov, sig.: CA IX 13.

²⁸⁾ Ch. A. Pfaltz, *Theatrum Gloruae, Das ist Schau-Platz der Ehren oder Lob-Predigten von denen heiligen, ausserwählten glorwürdigen Patronen des hochlöblichen Königreichs Böhemb, mit Ehren-Preiss ihres gottseeligen Wandels, rühmlichen Verdienst und herzlicher Wunderthaten aus böhmischen Geschichten Historico-moraliter verfosset, in Göttlicher Schrift und heiligen Vätern gegründet; mit Theologischen Fragen und Concepten gezieret; An deren heiligen, hohen Fest-Tagen, bey Gegenwart Volkreicher Versamlung in der Ertz- Stuhl- und Haupt-Kirchen S. Viti in Prag auffgerichtet; Itzo aber auff vieler Begehren, durch öffentlichen Druck, nebst noch etlich sonderbaren Predigten, vorgestellt, von Christiano Aug. Pfaltz von Ostritz der Heil. Schrift Doctorn, Archi-Diacono und Dohm-Predigern daselbst auch Scholastico bey St. Peter zu Budissin, Alt-Stadt Prag 1691, KNM, sig. 46 B 17.*

- ²⁹⁾ T. Rataj, *České země ve stínu pŭlměsíce*, Praha 2002, s. 95n.
- ³⁰⁾ „Am 4. Sonntag in Advent: Alles Fleisch wird das Heyl Gottes sehen. Luc. 3 (L 3, 6 J. H.) Christus mit seinem Glauben ist unser Heyl, dessen will uns der Sathan, durch den leydigen Mahomet berauben. Siehe Cap. 1 § 2. Von der Türcken-Lehr, Sitten und Religion.“ *Türcken-Postilla oder Summarische Eintheilung dieses Buchs in die Sonntags-Predigten dess gantzen Jahres, von den Land- und Feld-Predigern in wehrenden Türcken-Kriege nutzlich zugebrauchen*, in: Ch. A. Pfaltz ab Ostriz, *Abominatio desolationis Turcicae...*, Prag 1672.
- ³¹⁾ T. Rataj, *České země ve stínu pŭlměsíce*, Praha 2002, s. 96. O zmiňované literatuře viz tamtéž.
- ³²⁾ Ch. A. Pfaltz ab Ostriz, *Abominatio desolationis Turcicae...*, Prag 1672.
- ³³⁾ Tamtéž, Cap. II. § 15.
- ³⁴⁾ Tamtéž, Cap. II. § 19, s. 240–248.
- ³⁵⁾ *Beschluss dess Authoris, Sambt Beyfügung der Ursachen, warumb diss Buch geschrieben, und zum offentlichen Druck verfertiget worden?* Tamtéž, s. 405–410.
- ³⁶⁾ Tamtéž, s. 240. „O du Schwerdt des Herrn, wilst du nicht einmal auffhören? Gehe doch in deine Scheide, und erkühle dich und sey stille.“ Není bez zajímavosti, že stejný verš slouží jako koncept Pfaltzovu morovému kázání z roku 1681, kde si autor pohrává s jeho německým zněním a zaměňuje slova *Pán a srdce*, rozvíjí ho, různě interpretuje a variuje, na čemž staví nemalou část textu. Viz *Pragerische Pest-Predigt, gehalten in der hohen Dohm-Kirchen S. Viti, Anno 1681 nach der Pest*, in: Ch. A. Pfaltz, *Theatrum Gloriae...*, Alt-Stadt Prag 1691, KNM, sig. 46 B 17.
- ³⁷⁾ Ch. A. Pfaltz ab Ostriz, *Abominatio desolationis Turcicae...*, Prag 1672, s. 240–241.
- ³⁸⁾ Tamtéž, s. 248.
- ³⁹⁾ Tamtéž.
- ⁴⁰⁾ Tamtéž, s. 252.
- ⁴¹⁾ T. Rataj, *České země ve stínu pŭlměsíce*, Praha 2002, s. 248.
- ⁴²⁾ *Liber actorum Christiani Augustini Pflaz ab Ostriz SS Theologiae Doctoris, S. Metrop. Ecclesia Pragensis Archidiaconi et Ecclesiastis ex Budissina Scholastici propria manu ejusdem conscriptis ab anno 1680 usque ad annum 1695*, AKM^p sig.: Cod. LII., 1.

⁴³⁾ J. B. Miltner, *Kašpar Zdeněk Kaplíř*, in: *Výroční zpráva gymnázia v Hradci Králové za r. 1877*, s. 3–39; F. Mareš, *Hrabě Kašpar Zdeněk Kaplíř svobodný pán ze Sulevic, předseda prozatímní vlády ve Vídni po čas obležení její od Turků l. p. 1683. K dvěstěleté památce*, ČNM 57, 1883, s. 3–45, 219–254. Tam viz i další literaturu.

⁴⁴⁾ *Liber actorum Christiani Augustini Pflaz ab Ostriz...*, AKMp, sig.: Cod. LII, 1. Vlastní soupis majetků není předmětem mého zájmu, a proto jsem ani nezjišťoval jeho úplnost ani dosah.

⁴⁵⁾ Ch. A. Pfaltz, *Theatrum Gloriam...*, Alt-Stadt Prag 1691, KNM, sig. 46 B 17, s. 497–498.

⁴⁶⁾ *Pragerische Postzeitungen, (Extra)Ordinari Mitwochliche Postzeitungen*, 1680, NK, sig. Sd 494, 28 H 1.

⁴⁷⁾ Ch. A. Pfaltz ab Ostriz, *Abominatio desolationis Turcicae...*, Prag 1672, frontispis.

⁴⁸⁾ Ch. A. Pfaltz, *Theatrum Gloriam...*, Alt-Stadt Prag 1691, KNM, sig. 46 B 17.

⁴⁹⁾ Nemáme nejmenší důvod si to nemyslet. Navíc k tomu ještě přistoupí to, že Pfaltz věnoval tématu Turků dost významné místo ve své tvorbě. T. Rataj zmiňuje pouze *Abominatio* a *Türckenpostilu*, která je vlastně přílohou *Abominatio* a návodem, jak *Abominatio* použít jako postilu. *Türckenpostila* vlastně není postila, ale kazatelský rejstřík ke kázání o tureckém nebezpečí. Oddělit od sebe tyto texty je tedy nemožné, protože tvoří jediný celek.

⁵⁰⁾ Tyto informace čerpám z kartotéky starých cizojazyčných tisků uložené v Knihovně Akademie věd ČR.

⁵¹⁾ A. Podlaha, *Series praepositorum...*, Pragae 1912, s. 220–222; A. Podlaha (ed.), *Tumbarius...*, Pragae 1916, s. 15–16; J. Tumpach – A. Podlaha, *Český slovník bohovědný. Díl 2. Bascath – církevní rok*, Praha 1916, s. 49–50, heslo Becker 13. Tobiáš Jan; L. Kretzenbacher, *Fünf Prager deutsche „Sieges-Predigten“ auf den Türkenüberwinder Kaiser Leopold I. zwischen 1683–1688*, Bohemia 26, 1985, s. 277–308.

⁵²⁾ „*Sanctorum Patronorum Boëmiae statuis artificiose elaboratis et inauratis, presbyterium ecclesiae metropolitanae, et sepulchrum s. Joannis Nepomuceni marmoreo mausoleo exornavit.*“ A. Podlaha, *Series...*, Pragae 1912, s. 221. V. Vlnas, *Jan Nepomucký. Česká legenda*, Praha 1993, s. 149.

⁵³⁾ T. J. Becker, *Quinque lapides lapidissimi de torrente. Das ist: Fünff sehr glatte Stein, auss dem Bach der Göttlichen Gnaden mit welchen*

*Leopoldus Magnus Römischer Kayser, als ein anderer David, den hof-
färtigen Goliath den Türcken, in das Haupt geworffen, und ihn tödlich
werwundet. So durch fünff nachfolgende Sieges Predigten vorgebildet
werden, die in der Ertz- Stuhl- und Haupt-Kirchen St. Veits zu Prag, bey
Hochadelich- Geist- und Weltlich-Volckreicher Versamblung, Gott zu Lob
und Danck gehalten worden, Prag 1688, Strahov, sig. BC VI 120;
(JC VIII 41; BS II 159; BS II 162; BU II 134).*

⁵⁴⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých. Díl 2. (1526–1715). 3. sv. (1625–1715)*, A. Rezek (ed.), Praha 1880, s. 508–521. Zde zaznamenává, co všechno už v dějinách věštily komety – od narození Kristova až po turecké vpády a morové epidemie. Podobně viz i pozn. 27; Ch. A. Pfaltz, *Cometen-Predigt*, in: *Theatrum Gloriam...*, 1691, Strahov, sig. BP IV 2 atd.

⁵⁵⁾ L. Kretzenbacher, *Fünf Prager deutsche „Sieges-Predigten“ auf den Türkenüberwinder Kaiser Leopold I. zwischen 1683–1688*, Bohemia 26, 1985, s. 284–285. V praporci, který nese sv. Václav, je možné rozumět skrytého sv. Vojtěcha. Je to ovšem trochu odvážné. Je zajímavé, že se na žádném místě tento světec neobjevuje. Jako první patroni všech tří zemí byli tehdy chápáni P. Maria, sv. Stanislav a sv. Václav. Vojtěch tak vystupuje v našem kontextu pouze jako jeden ze světců u Pfaltze, ale nijak se neobjevuje u Beckera.

⁵⁶⁾ Tamtéž, s. 286.

⁵⁷⁾ Tamtéž, s. 287.

⁵⁸⁾ Tamtéž, s. 287.

⁵⁹⁾ Podrobněji viz tamtéž, s. 288–289.

⁶⁰⁾ Viz kupříkladu H. Schmölzer, *Die Pest in Wien. „Deß wütenden Todts Ein umständig Beschreibung...“*, Wien 1985; J. Royt, *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha 1999.

⁶¹⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých. Díl 2. (1526–1715). 3. sv. (1625–1715)*, A. Rezek (ed.), Praha 1880, s. 535–536.

⁶²⁾ Tamtéž, s. 536.

⁶³⁾ F. Czeike, *Geschichte der Stadt Wien*, Wien – München – Zürich – New York 1981, s. 110.

⁶⁴⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhů českých. Díl 2. (1526–1715). 3. sv. (1625–1715)*, A. Rezek (ed.), Praha 1880, s. 540–541.

⁶⁵⁾ Informace tohoto typu viz ostatně v T. Rataj, *České země ve stínu půlměsíce*, Praha 2002.

⁶⁶⁾ A. Rezek, *Životopis Jana Beckovského a literární činnost jeho*, in.: J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhův českých. Díl 2. (1526–1715). 3. sv. (1625–1715)*, A. Rezek (ed.), Praha 1880, s. VII–XXXII; R. Ferstl, *Kronikář Beckovský*, in: *Marginalia historica VI*, Praha 2002, s. 39. O činnosti a osudech J. F. Beckovského v roce 1683 nepodává ani jedna z těchto studií žádnou informaci. Je to hluché místo mezi studiiemi ve Vídni 1680–1682 a vstupem do řádu křížovníků 1684 či 1685. Podle R. Ferstla přišel Beckovský do Prahy už roku 1682 nebo krátce po něm (viz tamtéž).

⁶⁷⁾ J. F. Beckovský, *Poselkyně starých příběhův českých. Díl 2. (1526–1715). 3. sv. (1625–1715)*, A. Rezek (ed.), Praha 1880, s. 539.

⁶⁸⁾ A. Podlaha, *Sborník J. E. Košetického. Sborník historického kroužku Vlast 2*, s. 27–29.

⁶⁹⁾ J. Hrabák, *Lidové drama pobělohorské*, Praha 1951, s. 79–107.

⁷⁰⁾ Tamtéž, s. 82.

⁷¹⁾ Tamtéž, s. 91.

⁷²⁾ *Přešláštný leden roku tohoto běžícího 1699., v němžto 26. dne téhož měsíce všemu křesťanskému lidu zastkvělo se očekávané potěšení z zavřeného vinšovaného pokoje mezi nejnepřemoženějším římským císařem Leopoldem z jedné strany, z druhé pak mezi sultánem Mustafou, tureckým císařem, což vše vnitř obšírněji najdeš. S povolením vrchnosti vytištěný od Jiřího Laubana*, KNM 27 F 65

⁷³⁾ V. Rabas, *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*, Praha 1938, s. 149.

⁷⁴⁾ J. de Préchac, *Des Gros-Vizirs Cara Mustapha Historie, worinnen kürztlich enthalten desselben Erziehung, Liebes-Geschichte im Türkischen Serrail, verschiedene Bedienungen, auch wahre Ursachen, warumb er den Krieg, auch Belagerung der Stadt Wien sich unternommen*, Prag 1685 (přetisk habsburského vyd. – Erstlich gedruckt zu Hamburg in Verlag Georg Wolffen), Strahov, sig. AP XVI 68. T. Rataj, *České země ve stínu pŭlměsíce*, Praha 2002, s. 70.

Václav Fronk

TEORETICKO-PRAKTICKÉ NAVEDENÍ K PÍSEMNOSTEM VINCENCE D. BÍBY – UČEBNICE ČEŠTINY JAKO HISTORICKÝ PRAMEN

*„Od té doby, co mateřský jazyk v naší milé vlasti k novému životu probuzen nejen ve školách rozkvétati, nýbrž i do praktického živobytí kořenů svých rozšiřovati počíná, stává se vada jistého nedostatku každým dnem patrnější (...), že až posud v mnohých českých školách velmi málo na to se dbá, aby se žáci k tomu vedli, by to, o čem přemejšleti se naučili, aspoň v nejobyčejnějších potřebách budoucího povolání svého oustně nebo písemně vyjádřiti mohli, z čehož vyplývá, že větší počet našich řemeslníků neumí ani ve svých nejdůležitějších záležitostech někomu potřebnou zprávu dáti, ba ani oučet za vykonanou práci pravidelně napsati. (...) Výtečnému učiteli není návodu takového zapotřebí, leč by některých v knížce té uvedených úkolů použití chtěl, avšak žákům, obzvláště ale odrostlejší mládeži, která navštěvuje nedělní školu, myslím, že by knížka tato dobře posloužila.“¹⁾ Tímto odůvodněním své potřeby (ale také drobným zapochybováním o vlastních možnostech) začíná předmluva k nejstarší učebnici češtiny, *Teoreticko-praktickému navedení k písemnostem* z roku 1848.*

Její autor, dnes pozapomenutý průkopník české didaktiky Vincenc D. Bíba (1820–1906), se narodil v Rožmitále pod Třemšínem na Příbramsku. Nejprve působil jako učitel v Kotouni, potom v Horažďovicích. Od r. 1848 se v Praze věnuje učitelské přípravě, ve zralém věku vystřídá několik vyšších funkcí ve vzdělávací soustavě – v letech 1869–75 působí jako školní dozorce na

Kolínsku, r. 1870 je jmenován členem zkušební komise učitelské pro školy obecné a měšťanské. V sedmdesáti letech je při svém penzionování vyznamenán za celoživotní dílo Zlatým záslužným křížem s korunou.²⁾ Napsal díla *Malý čtenář, cvičení ve čtení, myšlení a mluvení* (1848), *Cvičení slohová: Životopis Jana Jakuba Ryby, bývalého učitele v Rožmitále* (1860), učebnici slohu, které se chci v této stati věnovat, se však žádná z těchto prací svým ohlasem nevyrovná.

Sepsání *Teoreticko-praktického navedení k písemnostem* spadá na konec Bíbova horažďovického pobytu, jak je patrné z předmluvy, která je datována červencem roku 1847. Stejný letopočet nalezneme také u všech příkladů. Právě zkušenost z praktické výuky, jak se pokusím dále dokázat, je pro ráz textu určující.

Z jakého důvodu dnes může být tato kniha zajímavá? Vzdělání tvořilo jednu z hlavních opor národního života po celé 19. století, právě česká škola patří k symbolům jeho úspěchů. Dobové politiky ovšem vždy zajímala především organizační stránka věci, ze stejného hlediska je tato problematika ve většině posuzována také v historických pracích, obraz vlastního průběhu vyučovací hodiny zůstává pod vlivem literárních i pozdějších filmových zpracování – známý je obraz tuhé disciplíny na středních školách, stejně jako přeplněná třída na venkově. Učitel zůstává až do r. 1868 zaměstnancem obce, a ta na něm zpravidla šetří, je totiž chápán často jenom jako „neužitečný příživník“.³⁾

Základní školství potom odpovídá následující charakteristice: „Úroveň dosaženého vzdělání musela být u většiny žáků velice nízká. Kromě malé motivace (malá prestiž vzdělání) a víceméně nepravidelné docházky k tomu přistupovala i malá pedagogická obratnost učitele, neboť učení bylo založeno na memorování a častém užívání tělesných trestů (...) Stávalo se proto, že ani několikaletá (byť pochybná) docházka nezanechala na dítěti stopy a řada absolventů odcházela ze školy negramotná.“⁴⁾ Závěr opřeny o dobové paměti je zdánlivě nenapadnutelný. Náš pramen, jak se pokusím dále ukázat, mu však přesto v mnohém neodpovídá.

Dílo se jeví zajímavé ještě z dalšího důvodu. Nabízí nám nový náhled na soukromou korespondenci a jejím prostřednictvím na osobní život lidí, kteří jako představitelé ne-elit zůstávají ve většině stranou dějinných událostí, a často proto splývají do podoby

pouhé statistické položky. Pokud na základě jednotlivých dopisů můžeme rekonstruovat osudy a způsob uvažování autora a adresáta, *Teoreticko-praktické navedení k písemnostem* umožňuje více – ukazuje normy, jimiž se geneze tohoto typu písemností řídí. Pro spolehlivost tohoto závěru hovoří skutečnost, že právě tito pisatelé nebudou mít potřebu zažité konvence porušovat a využijí je naopak jako oporu při formulaci svého sdělení, stejně jako fakt, že autor učebnice byl s jejich potřebami dobře obeznámen – přes nutnou schematičnost dbá na zdání reálnosti uváděných ukázek. Svědčí o tom i takové detaily, jakými jsou jméno, datum a místo napsání u každého dopisu. Lze předpokládat, že učitel Bíba měl jako povolání osoba zkušenost s pomocí při psaní těchto textů lidem, kteří toho sami nebyli schopni.

Hovoříme-li o díle jako o nejstarší učebnici češtiny, jde o tvrzení oprávněné? V době národního obrození vzniklo několik starších textů, ty jsou však určeny Němcům a odrodilým Čechům, kteří by se chtěli do tohoto procesu zapojit. Do doby vzniku našeho textu spadají práce Františka Trnky *Praktisch Lehrbuch der českischen vulgo böhmischen Sprache* (1830) a Jana Nepomuka Konečného *Theoretisch-praktische Anleitung zur schnellen und grundlichen Erkernung der českisch-slavischen Sprache* (1842, 1845, 1847). Čeština jako cizí jazyk se z ryze praktických důvodů vyučovala také na vojenských školách. Nejúspěšnější dílo tohoto druhu, *Theoretisch-paktisches Lehrbuch böhmischen Sprache für Deutsche* (1838, 1841, 1859), sepsal Thomas Burian. Starší nebo časově souběžný text, který by byl s Bíbovou učebnicí srovnatelný z hlediska sociálního zacílení textu a jemu podřízenému způsobu podání, však v Čechách neexistoval.⁵⁾

Na úvod ještě krátká zmínka o jazykové stránce pramene. První vydání knihy spadá do období, kdy není český pravopis zdaleka ustálen. Z dnešního pohledu je učebnice plná chyb. Projevuje se v ní v lidové mluvě běžná změna *y* v *ej* (tvary jako *přemejšlet*), na začátku slov preferuje autor *s* (*stratit*). Nedůslednosti nalezneme také v kvantitě (v jednom dopise se setkáme s tvarem *přijimatel* i *prijímatel*). I tak se projevuje skutečnost, že Bíba vycházel z praxe a často se opíral především o svůj vlastní jazykový cit. Kodifikační jazykové příručky jsou záležitostí pozdější doby, první oficiální pravidla pravopisu vycházejí až

r. 1902. A jak definuje sám autor svůj vztah k jazykové kultuře? „*Vlastnosti dobrého slohu jsou: světlost, líbeznost a krátkost.*“⁶⁾ Varuje mimo jiné také před nadužíváním archaismů, sám se však svou snahou o vyšší styl blíží obsáhlým barokním pojednáním. Zmiňované pravopisné nedůslednosti, částečně i značná přetíženosť syntaxe jsou korigovány v pozdějších vydáních.⁷⁾

Koho si představit jako modelového adresáta učebnice? Z hlediska dnešních očekávání mnohé nesouhlasí: Bába u prvního vydání spíše nepředpokládal, že by učebnici žáci vlastnili. V úvodní citaci z předmluvy sice tato možnost vyvstává, proti ní však hovoří koncepce některých úkolů. Svědčí o tom úlohy na konci první kapitoly, zaměřené na vlastní převyprávění (písennou formou) povídky nebo básně po předchozím diktátu. Kniha byla podle všeho především oporou pro učitele, s výhradou vyjádřenou znovu v úvodu, že schopný kantor se bez těchto prostředků samozřejmě obejde. V každém případě představuje tato pomůcka nadstandard – základ české vzdělanosti tvořily v polovině 19. století jednoznačně tabule a kus křídly.

Podtitul prvního vydání jen neurčitě odkazuje na „*potřeby školní mládeže*“. Povinná školní docházka platila pro všechny sice od dob tereziánských reforem, ovšem *Teoreticko-praktické navedení k písennosti* je důležitým signálem, že vzdělání širokých lidových vrstev je bráno jako potřebné a začíná být považováno za hodnotu. Žáci (alespoň někteří) k němu získávají vlastní motivaci. V předmluvě se počítá také s návštěvníky nedělních škol – tedy s těmi, které v dětském věku z různých důvodů gramotnost minula.

Zacílení textu lze dále sociálně upřesnit. Nejpočetnější vrstvu v českých zemích stále představují rolníci, u nich však zůstává potřeba psaného projevu relativně zanedbatelná – ze sepětí s půdou vyplývá jejich malá mobilita, veřejné záležitosti řeší v osobním styku s rychtářem coby hlavou vesnické komunity. Daleko perspektivnější je pro vzdělávání naopak řemeslník. V jeho případě je možnost delší cesty, stejně jako potřeba komunikace se širším spektrem osob, přece jen vyšší. Řemeslníci jsou ostatně v předmluvě přímo jmenováni. Navíc sociální status představuje běžné doplnění podpisu především u listin oficiální povahy, vystupují v nich právě truhlář, zámečnický nebo sládek.

Mnohé o orientaci textu vypovídá také náročnost úkolů: ty jsou především v první části skutečně triviální. Žáci spojují sub-

stantiva s vhodnými adjektivy (např. rozvíjení podstatných jmen strom, člověk, ovoce nebo modlitba, vždy podle vzorů), jen o málo obtížnější je sepsat názvy všeho nářadí v příbytku s udáním jeho vlastností. Více než o osvojování dovedností jde zřejmě v úvodní kapitole o odbourání komunikačních bariér a povzbuzení k další práci.

Kniha se skládá ze dvou částí. V první, jak již bylo naznačeno, jsou čtenáři ve stručnosti seznámeni se základy gramatiky s důrazem na tvoření vět (kapitola s názvem *Příprava k písemnosti*), ve druhé se mají podle vzorů a stanovených scénářů naučit vytvářet vlastní texty (*O spisech vůbec*). Druhou, podstatně rozsáhlejší kapitolu můžeme dále rozdělit na pojednání o dopisech a písemnostech profesního a právního charakteru.

U každého stylového útvaru se žákům dostane praktických rad ohledně jazykové stránky i možných úskalí ve vlastním písemném styku. Můžeme říci, že Bíba vychází ze současné koncepce slohotvorných činitelů objektivních a subjektivních, ačkoli ji samozřejmě nezná a obě kategorie ne vždy důsledně rozlišuje. Dobře je však obeznámen s potřebami uživatelů učebnice, dovede předvídat jejich potíže, jeho upřímná snaha o to, aby v tomto typu komunikace skutečně obstáli, prostupuje celým textem.

Pečlivě zvažuje cíle i prostředky k jejich dosažení, vedle požadavku jasnosti, jazykové správnosti a dbaní krasopisu stojí i toto doporučení: „*Vyhněme se všemu, co by nás z marné ctizádostivosti viniti mohlo, protože nikdy sami sebe nechvalme.*“⁸⁾ Užitečná je jistě také poznámka, že „*není radno všecko psáti, co bychom, oustně rozmlouvajíce, říci mohli, an list náš mnohým způsobem do cizích rukou přijíti a nám nepřijemnosti způsobiti může.*“⁹⁾ Teorie se omezuje na nezbytné minimum. Procvičování má potom u každého útvaru jednotný charakter – nejprve je uvedeno několik příkladů, za nimi následují modelové scénáře k tvorbě vlastních textů.

„*Dopis neb psaní jest spis, kterýmžto s nepřítomnou osobou rozmlouváme.*“¹⁰⁾ Bíba je člení do kategorií podle účelu jejich sepsání na pozvání čili listy zvací, oznámení čili listy zprávní, listy prosební, děkovací, blahopřejné, upomínací a odpisy (odpovědi na předchozí psaní). Je třeba zdůraznit, že dopisem se dalo dokázat více, než jen podat zprávu o brzkém návratu z cesty nebo popřát na dálku k svátku. Svědčí o tom především listy

prosebné – 19. století je dobou osobních vztahů, vznik prvního vydání spadá ještě před zrušení poddanství.¹¹⁾ Obratně koncipovaná žádost mohla pisateli výrazně pomoci, proto je tato kapitola náležitě propracovaná. Autor radí v těchto případech postupovat podle následující strategie: „*Poněvadž listy tyto obyčejně našich vlastních záležitostí se týkají, protož v nich sloh tak vedme, aby osoba nepřítomného vždy vrchní místo měla, mimo to: 1. Odvolejme se prvé, než prosbu svou přednášeti počneme, na skutky, které dobročinnost přijímatelovu osvědčují, neb 2. Učiňme jej pozorna na nepříznivé okolnosti stavu svého, udajíce příčinu, nížto k prosbě vedeni jsme (...) 4. Opakujme důvěru svou, jakou v přízeň neb ochotnost přijímatelovu skládáme, přislubujíce buďto podle možnosti něčím se odsloužiti, nebo jej ubezpečme svou vděčností.*“¹²⁾

Za jednotlivými typy listů následuje pojednání o osloveních. Rozlišuje se titulatura na počátku listu, v obsahu, při podpisu a v adrese. Vystupuje zde celá tehdejší světská i církevní hierarchie: žáci mohli cvičně napsat císaři, císařovně, arciknížatům a arcikněžnám rakouským, knížatům, hrabatům, šlechticům stavu svobodného (baronům) a rytířského, rektorům vysokých škol, profesorům, doktorům a jiným učeným osobám a měšťanům. V církevní linii jsou obdobně seřazeni hodnostáři od papeže přes biskupy až po „*faráře, kaplany a kněží vůbec*“. Těžko bychom mohli Bību podezírat z toho, že tento přehled zařadil jen jako kuriozitu – existovala možnost (byť u nejvyšších instancí málo pravděpodobná), že studenti budou i tyto znalosti v budoucnu potřebovat.

V části s názvem „listy jednací“ nalezneme účty, kvitance, listy přijímací (potvrzení o přijetí), veřejné zprávy a texty právního charakteru – upsání od sebe (revers), dlužní úpisy, listy ručící, veřejné zprávy, pojem „dobrá vůle“ zahrnuje listy postupní a darovací, následuje vysvědčení a pojednání o smlouvách, posledním útvarem je plnomocenství (plná moc).

Komunikační charakter má z této kapitoly především inzerát (*návěští*), zahrnutý pod širší kategorii veřejných zpráv. Slouží jako reklama, způsob hledání místa nebo jako nabídka k pronájmu hostince „*se všemi nově zřízenými případnostmi, jakož i s billiardem a taneční síní*“.¹³⁾ Praktická stránka u těchto písemností pracovního a právního rázu zcela převažuje, od slohu

se dostáváme k základům účetnictví a administrativy. V případě účtů ustupuje text zcela do pozadí, vždy je důraz položen na zvládnutí potřebných náležitostí, týkajících se potvrzení svědky nebo poplatků. Např. o vysvědčení se dozvídáme, že „*vystavují se na kolku 30krejcarovém, vyjmuta jsou však ona vysvědčení, která se čeládce, tovaryšům, nádeníkům od jejich živelů dávají, tato mají kolek 6 kr. Od kolku zcela osvobozena jsou vysvědčení chudoby.*“¹⁴

Nejcennější částí knihy z hlediska poznání dobové mentality jsou vzory osobních dopisů. Zde se nám dostává také rad následujícího charakteru: „*3. Máme-li nějakou příliš radostnou neb velmi žalostnou zprávu podati, učiňme to opatrně, a tudíž jej na neočekávanou událost přiměřeně připravme. Při truchlivých událostech nevynechme žádnou okolnost, která by snad bolest přijímatelovu umírniti mohla. 4. Zpráva o vlastním neštěstí budiž krátká, nebo opravdivá (sic!) bolest nepřipouští mnoho slov.*“¹⁵

O tom, jak důležitá byla ve své době tato ponaučení, dokazuje učebnice následujícím příkladem: „*Milý bratře! Nedávno ještě, dávaje Tobě radostnou zprávu o dobrém zdraví našeho milovaného otce, nenadál jsem se, že brzy smutnější Tobě podati musím. – Náš dobrý otec předevcírem se roznemoha, stěžoval si na nesmírnou bolest hlavy. Z počátku se zdálo, že se nemoc brzy přetrhne, ale bohužel! – naděje nás zklamala! Včera odpoledne oznámil nám lékař – muž nejen výtečný, ale i velmi ochotný – nastávající nebezpečství, a hleděl nás takto poznenáhlu na velikou ztrátu připraviti, která nás potkati měla. Ještě v tu dobu byl milovaný otec náš svátostmi umírajících zaopatřen a učiniv poslední svou vůli, dal nám oběma otcovské požehnání.*“¹⁶

Neštěstí je v polovině 19. století běžnou součástí každodennosti, mezi úlohami najdeme také zprávu o požáru, jako příklad k listům zvacím figuruje i pozvánka k pohřbu. Citovaný koncept dopisu bratrovi o úmrtí otce následuje bezprostředně po zadání s názvem: „*Truhlář dává úředníkovi zprávu, že objednané nářadí je již docela zhotoveno.*“ V tomto textu navíc Bíba prokazuje svůj smysl pro humor, truhlářský mistr je totiž podepsán jako Jan Pila.¹⁷

Motiv smrti v učebnici získává i další opodstatnění – představuje (podobně jako v Erbenově *Kytici*) v podobě neodvratného zapojení jedince do řádu tohoto světa především morální impe-

rativ, jak je patrné z otcovy promluvy v další části listu: „*Milé děti*’, sebrav sílu a na lůžko se posadiv, pravil: *’Já se teď od vás na věčnost odeberu a vás zde zůstavím. – Že jsem vás, jak jsem nejlépe mohl, vychoval, je mou největší útěchou ve smrti. – Zůstaňte jen vždycky nábožné a dobré a buďte denně lepšími. – Milujte se ve spolek, neubližujte žádnému. – Nedejte se chudobou ani ničím jiným k zlému svěsti.*’¹⁸⁾ (...) *Nejdražší bratře! Nyní jsme sice opuštěni, Bůh nás však dle posledních slov našeho umírajícího otce nikdy neopustí, když v něho důvěru svou skládati a všeho zlého se varovati budeme. – On, jenž o všechno tak dobrotivě se stará, smiluj se nad Tebou i nad Tvým nebohým bratrem Jaroslavem. V Rožmitále 14. května 1847.*“¹⁹⁾

Vedle tohoto konečného účtování se setkáváme v knize s řadou účtování dílčích. Také v tomto ohledu je učebnice netypická – neustále se v ní píše o penězích. Hlavní náplní listů upomínacích je vymáhání dluhů, za účelem finanční výpůjčky jsou naopak psány listy prosebné. Držby majetku a jejich změn se týká většina textů v závěrečné části. Zde se projevuje další rys, tolik typický pro mentalitu lidových vrstev v 19. století. Svou samozřejmostí zůstává nejméně nápadný: Je to právě ono výslovně praktické zaměření knihy. Užitečnost musela být neustále potvrzována, o žádný luxus nebo intelektuální zábavu český řemeslník nebo rolník v této době nestál. Právě proto je tolik dbáno na reálnost jednotlivých zadání, ať už jde o jména nebo finanční částky. Fikce by měla jen mizivou naději na to, že by byla pochopena. Praktický ráz má v této době osobní korespondence venkovanů po celé Evropě.²⁰⁾

Utilitární ráz učebnice vyplývá také z dobového postoje k dětem – ty jsou totiž brány jako „malí dospělí“, vývojová psychologie, která objasní jejich možnosti a potřeby ve vztahu k věku, je záležitostí mnohem pozdější. Snaha přizpůsobit text dětskému čtenáři v knize začíná i končí u mravoučných povídek a básní na konci první části.

Z textů dále vystupuje hierarchie rodinných vztahů: dítě vždy vyjadřuje plnou podřízenost rodičům, autorita otce coby hlavy rodiny (jeden z pilířů tradičních hodnot) takřka nezná omezení. Dokládá to i tento začátek synova přání k narozeninám: „*Nejmilejší otče! Dnešní den je mi dnem velikým, dnem přeslavným. Neboť dnes upamatuji se živě, jak mnoho dobrého jste mi od dě-*

*tinství prokázal. – Vám, drahý otče, jsem po Bohu nejvřelejšími díky povinen, neboť Vy nejen o mé tělesné dobro laskavě pečujete, nýbrž i o mé duševní vzdělání otcovsky se staráte, dávaje mne tak mnohemu dobrému a užitečnému učiti, bych budoucně k svému a své drahé vlasti prospěchu svých sil užívati a vynakládati mohl. Každodenně sice vzdávám Vám v srdci svém vroucné díky, ale dnešního dne račiž mi dobrotivost Vaše popřáti, bych citů důklučinění a srdečného přání tímto listem na jevo dáti směl.*²¹⁾

Nejčastějším adresátem je právě otec, případně rodiče. Z toho vyplývá další důležitý fakt: Bíbův svět je jednoznačně patriarchální, osoby, které se v textech objevují, jsou v naprosté většině muži, ať už je to otec, bratr, strýc, přítel nebo vrchnostenský úředník. Ženské postavy jsou o to zajímavější. Proniknou pouze do části věnované osobní korespondenci, z pracovních a právních vztahů jsou dosud vyloučeny. Nacházíme zadání na téma „*Jindřich děkuje své sestře za obdržení dar k Novému roku*“²²⁾ a odpověď na sestřinu zprávu o matčině úmrtí. Ani ženám tedy není autorem v této době gramotnost zcela upřena. Bíba toto pokrokové smýšlení projeví i ve svém profesním životě – r. 1866 se stává učitelem při nově zřízeném ústavu českých učitelek v Praze u sv. Anny, také za to je potom přijat r. 1885 do jejich spolku jako čestný člen.

Teoreticko-praktické navedení k písemnostem se dočkalo celkem třinácti vydání. Podruhé vyšlo hned r. 1849, naposledy potom r. 1887. Mezník představuje desáté vydání z r. 1873, které bylo úředně schváleno jako pomůcka c. k. zemskou školní radou v Praze. Od té doby nelze pochybovat, že s knihou pracovala především školní mládež, také z tohoto důvodu je označení „první učebnice češtiny“ oprávněné. Text samozřejmě nemohl zůstat za tu dobu beze změn, ty lze však ve většině hodnotit jako doplnění. Přežila se předmluva, zcela přepracována byla první část – od několika stručných zmínek o *slovech statných* a *sadách rozvitých* dospěla až k ucelené koncepci pádů, slovních druhů a typů vedlejších vět. Přidána byla druhá část, již tvoří osamostatněné pojednání o popisu.

Jádrum učebnice jsou nadále cvičení z praktické stylistiky. Kapitola věnovaná soukromé korespondenci je rozšířena – výše citovaný list o úmrtí otce v knize i po desetiletích překvapivě zůstává.²³⁾ Realita se sice za čtyři desetiletí změní, Vincenc Bíba

ovšem zůstává formován vesnickým prostředím středních Čech, a nemá proto potřebu do textu zasahovat. Případný impuls zvenčí zřejmě narazil na skutečnost, že všech třináct vydání mělo stejného nakladatele Jaroslava Pospíšila, který byl autorovým generačním druhem. Podtitul se sice změnil na učebnici „*ku prospěchu žáků na měšťanských, nižších reálných a průmyslových školách*“, původní orientace na řemeslnické učně však zůstává v textu nadále patrná. Účty, kvitance a smlouvy v knize nadále zůstávají. Za aktuální je přes nástup občanské společnosti nadále považován přehled titulů světských a církevních, identický s tím z r. 1848.

Každé vydání *Teoreticko-praktického navedení* obsahuje řadu dobových reálií, které byly samozřejmě v průběhu let aktualizovány. V tom dvanáctém z roku 1884 uvádí Bíba s důkladností sobě vlastní seznam všech c. k. poštovních úřadů v Čechách.²⁴⁾ Nalezneme také sazebník listovních tarifů, a to skutečně do celého světa. Psal-li někdo v této době z českých zemí např. na Tahiti, zaplatil (stejně jako v případě Gabunu, ostrova Martinique a každého francouzského zámořského území) z obyčejného listu za každých 15 gramů 20 krejcarů, z korespondenčního lístku 10 kr., z tiskopisů za každých 50 gramů 6 kr. a ze vzorků zboží rovněž 6 kr. za každých 50 gramů.²⁵⁾ Žáci se rovněž dozvěděli, které státy jsou členy poštovní unie – mezipředmětová spolupráce nebyla ani v 19. století neznámým pojmem. Přece jen užitečnější však byly pro studenty formuláře, běžné v poštovním styku, které jsou v knize také přetištěny: jde např. o příkaz poštovský, poznámky o vyřízení, poukázku poštovskou a kvitanci adresátovu.²⁶⁾ Autenticita příkladů je nepatrně oslabena, u některých je rok napsání uváděn jen prvními dvěma číslicemi, zbytek letopočtu je vytečkován – setrvávat neustále u roku 1847 už nebylo únosné.

Skutečnost, že učebnice od jednoho autora mohla být vydávána bezmála čtyřicet let, aniž by navíc za tu dobu doznala změn zásadnějšího charakteru, je pro moderního člověka jen stěží uvěřitelná. Je to dáno pouze jejími mimořádnými kvalitami a úspěchem u čtenářů, případně neexistencí konkurence na tomto trhu? Oba závěry jsou jistě relevantní, na celou věc lze však nahlédnout také z jiné perspektivy. Tento jev je totiž zarážející pouze z pohledu dneška, v kontextu druhé poloviny 19. století není ničím zas tak výjimečným.

„Dlouhé trvání“ má vláda císaře Františka Josefa I., řada poslanců českého zemského sněmu je volena za týž obvod po desetiletí.²⁷⁾ Zakladatel *Humoristických listů* Josef Richard Vilímek st. stojí v jejich čele od počátků časopisu r. 1858 až do r. 1906. List po celé toto dlouhé období vykazuje značnou stabilitu témat i výtvarného zpracování. Právě stabilita je nejprůkaznější známkou úspěchu, změna nebude dlouho společností vítána a prosadí se proti tradici v širších vrstvách plně až se zavedením všeobecného a rovného hlasovacího práva pro muže r. 1907.

Vraťme se k tezi z úvodu o korigování zažitých představ, které jsou se školstvím v 19. století spojeny. *Teoreticko-praktické navedení k písemnosti* jistě nezahrnuje veškerou látku, která byla v rámci výuky (třeba jen mateřského jazyka) probírána. Svědčí však přinejmenším o tom, že bylo možné vést hodinu nápaditým způsobem. Ačkoliv způsob podání učiva se řídí stereotypem, založeném na střídání výkladu, příkladů a procvičování, teorie zůstává vždy podřízena potřebám praxe, mnoho příležitostí k memorování kniha žákům nedává. Autor má v každém případě jasnou představu o cíli svého snažení. Jeho osud (jistě výjimečný) potom dokládá možnost společenského vzestupu i v této oblasti. Jeden český učitel v 19. století řešil také jiné problémy, než ty, související s nízkým společenským ohodnocením a trvalou materiální tísni. O relevanci pramene svědčí počet vydání i široký okruh čtenářů, na které se zaměřuje. Zjistí-li se při sčítání roku 1900, že čeští občané obsazují v žebříčku gramotnosti první místo v monarchii a že podíl analfabetů je překvapivě nízký i mezi lidmi narozenými před r. 1849, můžeme to považovat za úspěch Bíbova životního díla.²⁸⁾

Kvality textu nejvíce vyvstanou poté, co je srovnáme s následující českou produkcí. Orientace na komunikační funkci jazyka s ohledem na praktický život žáků se nadlouho vytrácí, hlavní důraz je při výuce češtiny položen na osvojení gramatických pouček. Zcela v tomto duchu je orientována *Cvičebnice jazyka českého pro školy obecné* z r. 1911 od Josefa Müllera. Kapitola o stylu napříště zůstane poslední nejen svým tradičním zařazením na konec učebnic, v případě *Cvičebnice* si tento nedostatek uvědomuje i sám autor a kompenzuje ho samostatným teoretickým pojednáním s názvem *Sloh v nových proudech vyučovacích*

s příklady. To je však stejným nadstandardem, jako byla ve své podstatě vždy i Bíbova učebnice.

Za hlavní motivaci ke vzdělávání je nyní považována případná kariéra ve státní byrokracii, která se českým studentům od 80. let v širším měřítku otevírá. A pro tu není trocha disciplíny. Pro Bíbu byl ještě adresát jeho knihy partnerem, kterému se snažil vyjít co možná vstříc v potřebách jeho praktického života. Z tohoto hlediska, stejně jako pro nápaditost, s níž dokázal učivo zprostředkovat, je odkaz Vincence Bíby a jeho *Teoreticko-praktického navedení k písemnostem* aktuální dodnes.

Poznámky:

- ¹⁾ V. D. Bíba, *Teoreticko-praktické navedení k písemnostem*, Praha 1848, Předmluva (nepaginováno).
- ²⁾ Zřejmě nejpodrobnější autorův životopis obsahuje 4. díl *Ottova slovníku naučného*, Praha 1891, s. 3. Ani zde však není vysvětleno „D.“ v Bíbově jméně, to encyklopedie vypouští.
- ³⁾ J. Pinkas, *Mentalita české vesnice v 19. století*, Diplomová práce FF UK, Praha 1999, s. 31.
- ⁴⁾ J. Pinkas, c. d., s. 83.
- ⁵⁾ Žádný soupis učebnic z tohoto období bohužel není k dispozici. Vycházím z tematického katalogu v NK v Klementinu a z bibliografie in M. Čechová, *Komunikativní vyučování*, Praha 2000.
- ⁶⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 27.
- ⁷⁾ Při přepisování citací z prvního vydání jsem postupoval podle těchto zásad: Snažil jsem se zachovat ty změny, které dodávají textu jeho neopakovatelný ráz a u nichž nehrozí, že by mohly čtenáře pohoršit jako porušení současných norem. (upravuji proto *stratit* na *ztratit*). Zcela podle dnešních pravidel jsem upravil interpunkci, v originále značně nedůslednou.
- ⁸⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 27.
- ⁹⁾ Tamtéž.
- ¹⁰⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 26.
- ¹¹⁾ O tom vypovídá i věnování Terezii Schönhanslové, rozené baronce Codelli z Fehnenfeldu, které v pozdějších vydáních chybí.
- ¹²⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 43.
- ¹³⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 97.
- ¹⁴⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 123.
- ¹⁵⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 36.
- ¹⁶⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 39n.
- ¹⁷⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 39. Symbolika jmen se objevuje i v dalších případech, k vrcholům patří zadání „*Květomil žádá svého přítele o nějaké květinové semeno*“ na s. 50.
- ¹⁸⁾ Zde dozná tento příklad ve 12. vydání z r. 1884 změny na neutrální „*nedějte se ničím k zlému svěsti*“. Bíba, c. d., 12. vydání 1884, s. 197.
- ¹⁹⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 39n.
- ²⁰⁾ P. Aričs – G. DUBY, (edd.), *A History of Private Life IV*, London 1990, s. 574.

²¹⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 21.

²²⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 53.

²³⁾ Ve srovnání vycházím z 12. vydání z r. 1884, k dispozici jsem měl také vydání 10. z r. 1873.

²⁴⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 184, 12. vydání, 1884.

²⁵⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 160. 12. vydání, 1884.

²⁶⁾ V. D. Bíba, c. d., s. 171nn, 12. vydání, 1884.

²⁷⁾ Eduard Grégr držel mandát vůbec nejdéle, od r. 1867 až do své smrti r. 1907. Sociální strukturu těchto poslanců, volených nejméně po 19 let, rozebírá J. Štaif, *Česká národní společnost a její elity v letech 1848–1911*, in: P. Vošahlíková – M. Řepa (edd.), *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*, Praha 1997, s. 9–28.

²⁸⁾ J. Kořalka, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996, s. 103.

Milan Ducháček

PŘES KAVKAZ K HABILITACI
(STUDIA A KAVKAZSKÉ CESTY
ETNOGRAFA KARLA CHOTKA –
KUS POLOZAPOMENUTÉ KAPITOLY
Z DĚJIN ČESKÉ HISTORIOGRAFIE)

V době, kdy domácí historické scéně vládlo gollovské pozitivistické paradigma, do nějž jen nesměle pronikaly weberovsko-durkheimovské podněty, se v českém prostředí mezi pozdně obrozeneckými závany staroslovanské nostalgie započaly v historiografii rýsovat kontury nového společenskovedního oboru, jemuž v pozdějších letech nebylo dopřáno se plně rozvinout, přestože před první světovou válkou, v čase svého tichého vstupu na domácí universitní půdu, nesporně měl ambice vnést do domácího bádání čerstvý vítr zahraničních progresivních podnětů. Později, ve 30. letech, se jeho protagonisté pokoušeli pružně navázat na metodologii Pražského lingvistického kroužku a rodícího se strukturalismu. Obavy a rozhořčení z agresivní expanze Hitlerova Německa však v polovině 30. let přinesly na akademickou půdu i vlnu znovuoživeného čechoslovanství, jež pomalu se rozvíjející disciplínu, ostatně jako v podstatě celý akademický a universitní život zbrzdila a události druhé světové války ji pak zcela paralyzovaly. Změněná poválečná zahraničněpolitická situace ČSR, ústící v akademické obci v postupný nástup mladých marxistů, mnohdy i nevědomky pod hlasitými údery do „zatuchlé pekařovštiny“ opětovně oživivších národní stereotypy 19. století, pak mladý obor pozvolna zavedla do slepé uličky, v níž poněkud bezmocně tápe vlastně dodnes. Řeč je o odvětví sociohistorického bádání, jež bývá místy poněkud nesprávně či mlhavě

nazýváno národopisem, etnografií, etnologií či kulturní antropologií, ačkoli každý z těchto termínů je dobově podmíněný a nese s sebou při generalizujícím použití množství zavádějících konotací – ať už staročesky zapšklých či poněkud kalně postmoderních.¹⁾

Prvním docentem a později i profesorem etnologie na Karlově universitě se roku 1912 stal rodák z Václavského náměstí, syn krejčovského tovaryše Karel Chotek.²⁾ K habilitaci a pozdějšímu ordinariátu ovšem vedla dlouhá a spletná cesta, během níž se Chotkova životní pouť zkrížila s osudy mnoha předních osobností domácího kulturního a vědeckého života, ale i se jmény světového věhlasu na poli vědy, diplomacie i politiky. Ve svých důsledcích nejvýznamnější z jeho aktivit byla pravděpodobně Chotkova účast na pařížské mírové konferenci v roli experta československé delegace pro národopisné a národnostní otázky. Léta pozdějšího bratislavského extraordinariátu, ústíciho roku 1931 v přestup na pražskou universitu, učinila z Chotka předního odborníka v disciplíně, která se v důsledku ne zcela striktně vytyčeného rozsahu i hloubky svých zájmů neustále potýkala s nedůvěrou a často i pohrdáním ze strany vědeckých kolegů, jejichž habilitace zněla v duchu prestižnějších a etablovanějších disciplin.³⁾ I tato jistá nevymezenost a zejména základní požadavek interdisciplinarity (kdy například historie a sociologie měla být etnologii „pomocnou vědou“) způsobil, že v době, kdy v domácím prostředí usilovaly nové obory o uznání svého práva na samostatnou existenci a přiřknutí konsenzuálního puncu „vědeckosti“ po boku „tradičních“ disciplin, zůstávalo etnologické bádání v domácím akademickém spektru skutečnou popelkou, odsouzenou k živoření a neschopnou v důsledku omezené působnosti na universitní půdě šířeji rozvinout podněty, které do domácího prostředí pronikaly z koloniální západní Evropy a z USA. V poválečných letech bylo na rozvíjení a aplikaci strukturalismu jen málo času a následná politizace oboru, ústící v synchronní zkoumání stavu socialistické vesnice, je tragédií jak oboru samotného, tak zároveň i Chotkova celoživotního snažení. Když roku 1906 Chotek publikoval svou první studii v *Národopisném věstníku československém*, netušil, že přesně o šedesát let později bude ve své poslední publikované stati volat po opětovném navázání zaniknuvšího dialogu etnologů s historiky a archeology, při

němž by byly společně hledány odpovědi na otázky, jež mu tehdy roku 1906 počínaly vyvstávat na mysli.⁴⁾

Na počátku Chotkova vědeckého vzestupu stojí několik studijních cest, uskutečněných na přímý popud Chotkova učitele a tutora Lubora Niederla. Souhrou šťastných okolností dvě z těchto cest, jejichž výsledky se měly Chotkovi stát podkladem pro vypracování habilitační práce, zavedly v letech 1909–1910 mladého badatele do oblasti Podkavkazí a Zakavkazí, to jest do míst, jež nebyly obvyklým cílem odborně školených cestovatelů, ale jež svou polohou a kulturním i historickým vývojem byly (a stále jsou) pro začínajícího etnografa, historika i antropologa nadmíru zajímavé. Právě tyto dvě kavkazské cesty, jež se Chotkovi posléze skutečně staly konečnou bránou k habilitaci, budou i hlavním tématem této stati. Než však přistoupíme k líčení Chotkových takřka exotických zážitků v prostředí okrajových oblastí revolučními otřesy rozklíženého ruského impéria, je třeba přinejmenším nastínit, s jakým vkladem, erudicí a praxí Chotek přistupoval ke své habilitační práci. Na formování jeho osobnosti, zájmů i profesní dráhy měly totiž zásadní vliv vzájemné vztahy jeho učitelů, jeho osobní vazby k nim a koneckonců i citové vzplanutí k jedné pohledné slečně. Cesta k formulování univerzitní etnologie byla poměrně spleťtá.

Již během gymnasiálních studií na pražském ústavu v Ječné ulici jevil mladý Chotek zájem o studium starých kultur, ale i, jak už to u dospívajících hochů bylo obvyklé, o tajemné dálky a exotické kraje. Zatímco faktografií přeplněné hodiny dějepisu v podání Aloise Jiráka mu příliš neimponovaly, dějiny a zeměpis v přednesu Josefa Ladislava Píče jej dokázaly strhnout ke zvýšenému zájmu o archeologii a hmotnou kulturu vůbec. Zcestovalý Píč,⁵⁾ v té době správce archeologických a historických sbírek Musea národa českého, se netajil se svými terénními výzkumy a mladé gymnasisty s potěšením provedl expozičními, které sám instaloval. Je nasnadě, co Chotka v Museu lákalo, když „*zvířata mu neimponovala*.“⁶⁾ Nevyřešené otázky, vzdálené tajemno a neujasněnost původu archeologických nálezů vnímal tehdejší kvintán ovšem s úplně jiným zaujetím, než v té době běžné středoškolské pojetí dějepisu, prezentující dějiny jako uzavřený a provždy daný proces.⁷⁾

Na historii jej tedy neupoutala patetická líčení slavných vítězství a porážek a pohnuté osudy velkých osobností, jež měly být hybnou silou dějin. Obraz dějepisu z učebnic Sobkových, Tomkových či Gindelyho⁸⁾ nebyl tím, co přivedlo Chotka k hlubšímu zaujetí pro tuto oblast poznání. Mnohem spíše to byly právě dojmy z tajných návštěv musejních sbírek, jež v něm podněcovaly zájem o způsob života starých Slovanů i lidské společnosti vůbec. Ani později během universitního studia se mu, na rozdíl od většiny jeho spolustudentů, nestaly středem zájmu velké dějinné procesy a ideje, nýbrž to, co bychom dnes s odstupem času zřejmě nazvali mikrohistorií a dějinami hmotné kultury a každodennosti. Svůj zájem začal Chotek ovšem zhodnocovat osobitým způsobem – údajně se naučil všem popiskům v archeologickém oddělení nazpaměť.⁹⁾ Nevíme sice zhola nic o tom, do jaké míry Píč refleктоval na studentův zájem, ale je možné, že i popud k pozdějším pravidelným návštěvám expozic Náprstkova musea a tamější knihovny¹⁰⁾ vzešel z některé podobné školní exkurse. Právě zde lze tedy hledat kořeny Chotkova směřování ke universitnímu studiu historie.

Do poslucháren Klementina vstoupil sebevědomý maturant na podzim kulatého roku 1900. Brzy se zorientoval a začal si vybírat přednášky a cvičení podle vlastních zájmů. Stal se jedním z prvních seminaristů Josefa Pekaře a na základě jeho přednášek o sociálních a hospodářských dějinách zpracoval v historickém semináři práci, jež mapovala a zčásti řešila doklady k středověkým sociálním vztahům a hospodářským dějinám v Dalimilově kronice. Práce, v níž se navíc promítly i poznatky, nabyté během častých návštěv kulturněhistorických přednášek Čeňka Zírta, se stala také prvním Chotkovým úspěchem, neboť Pekař, jemuž se líbila, ji „*v přednášce citoval jako svůj pramen*“.¹¹⁾ Jak Pekař, tak i Jaroslav Goll pak ohodnotili Chotkovu seminární práci jako výbornou.¹²⁾ Na tom však nezůstalo. Již na gymnasiu bylo zřejmé, že velké dějinné ideje a kauzální nexus politických událostí Chotkovi na rozdíl od většiny jeho generačních souputníků neimponují. Na universitě tak upřel mladý adept historické vědy svou pozornost k poznatkům, na něž mnozí z ostatních studentů, chápající historii jako vznešenou disciplínu, odhalující ve „varu minulosti velké myšlenky“, shlíželi s netajeným despektem.¹³⁾ Do Chotkova zájmu o způsob života nižších vrstev obyva-

telstva se navíc promítal i doznívající názorový radikalismus mladíka z dělnické rodiny. Ten se však měl během universitních studií proměnit ve schopnost kritického pohledu na zkoumaný materiál a ovšem i na samotný způsob tohoto zkoumání.

Přestože jeho studijním oborem byla historie a zeměpis, vzpomínka na archeologické sbírky v Museu v Chotkovi přetrvala. Za nejvýznamnější ovlivnění jeho vědecké dráhy tak lze bezesporu považovat setkání s osobností archeologa Lubora Niederla.¹⁴⁾ On to byl, kdo svými přednáškami získal tápajícího mladíka pro zkoumání reziduí staré kultury. Chotek měl pro tohoto charismatického a oduševnělého i neurózami stíhaného muže velkou slabost, jež se mísila s uctivým obdivem. Přestože filosofická fakulta oplývala v době jeho studií plejádou výrazných osobností, Chotek na první místo stavěl právě Niederla. Ostatně jeho líčení je více než výmluvné: *„Ani později, kdy jsem poznal řadu vynikajících profesorů cizích universit, nenašel jsem mu rovna. Působil už svým zjevem – připomínal Mánesa. Ale imponoval také obsahem i formou přednášek. Jeho čtení nebyla povinná, ale měl tolik posluchačů, jako kdyby byly předmětem státních zkoušek.“*¹⁵⁾ Niederle si Chotka získal nejen svým charismatem, ale i progresivností svého vědeckého přístupu, který se často lišil od Píčových tezí, ale přesto v návaznosti na obrozeneckou tradici odvolával na dílo Šafaříkovo. Pochopitelně tu sehrála roli i Niederlova badatelská ukázněnost a také vysoké nároky, jež na své frekventanty kladl. Jeho přednášky se staly Chotkovi velkou inspirací, a to i pro jeho pozdější pedagogickou činnost. Poslední český polyhistor doplňoval svůj výklad pohotovými a pozoruhodně obratnými nákresey, mapami a náčrtky ornamentů, jež byly dědicstvím jeho dřívějšího zaujetí pro výtvarné umění.¹⁶⁾ Nejen touto demonstrativní přednáškovou metodou, ale i díky vzácně kritické nestrannosti v ožehavých otázkách národnostních sporů si učitel získal studentův respekt a obdiv, který přetrval i do dob pozdějšího přátelství a vědecké spolupráce.

Tématika Niederlových odborných publikací stála i u kořenů nejvýznamnějších Chotkových národopisných zájmů. Přes nestrannost přístupu „padni komu padni“, následkem níž kupříkladu Niederle po uveřejnění svého názoru v otázce složitých národnostních sporů v Makedonii¹⁷⁾ ztratil přízeň bělehradského profesora Jovana Cvijiće, nepřístupoval Chotek k Niederlovým

závěrům nekriticky. Když pak vyšla v *Národopisném sborníku* studie *Národopisná mapa uherských Slováků*,¹⁸⁾ Chotek neváhal a po navázání kontaktů se slovenskými vlastenci se rozjel ověřit si Niederlovy akademické závěry v terénu. Zde začíná Chotkův skutečný badatelský zájem o slovenskou národopisnou tematiku, jež se mu následně stala takřka osudovým určením v celé jeho životní dráze.

Byl to tedy především Niederlův vliv, který dovedl Karla Chotka od mladického rozumování nad aktuálními sociokulturními problémy až ke konkrétnímu zájmu o národopisnou a celkově antropologickou tematiku. Na jeho popud se také později začal Chotek věnovat studiu fyzické antropologie pod patronátem demografa a antropologa Jindřicha Matiegky, Niederlova přítele a nadšeného badatele v oblasti, již pro nedostatek znalostí medicíny Niederle sám před lety opustil, uchováváje si však přesvědčení o jejím významu pro odbornou přípravu všech adeptů odvětví antropologické vědy v duchu evolucionistických teorií Edwar-da Byrnetta Tylora.¹⁹⁾ V duchu tylorovského dělení věd o člověku na antropologii, archeologii a etnografii²⁰⁾ se Chotek rozhodl pro větev etnografickou, vědom si toho, že na rozdíl od archeologie je vědecké bádání v tomto oboru vlastně teprve v plenkách. Jeho pozdější částečný příklon ke studiu veskrze přírodní disciplíny (fyzické antropologie) je také náznakem skutečnosti, že studium historie ani jejích speciálních disciplín Chotkovi zřejmě nedalo dostatečné odpovědi na nové otázky, jež se během nabývání universitních zkušeností vynořovaly. Sám vzpomínal, že po studiích „*nebylo nikoho, kdo by [mu] objasnil, co je lidová kultura, co národopis má studovat a jaké jsou jeho cíle.*“²¹⁾ Meritum studií, totiž pochopení principů vývoje sociokulturních vztahů a kvalit lidové kultury ve vztahu k historii, se stále ztrácelo kdesi v nedohlednu. I vlastní cíl Chotkových studií se změnil. Namísto původního záměru stát se středoškolským učitelem se zajištěnou existencí Chotek začal maně pomýšlet na vědeckou dráhu.

Mezi pražskými studenty i širší veřejností nacházely na přelomu století ohlas družné akce, pořádané především Československou jednotou a slovenskými studenty, sdruženými ve spolku Detvan. Chotek sám konstatoval, že za jeho universitních studií „*v popředí zájmů české veřejnosti byla otázka Slovenska.*“²²⁾ Sám také nezůstal mimo družné radovánky boдрých Slováků, studují-

cích v Praze. Přesto však byla výsledkem těchto veskrze společenských osvětových akcí spíše romantická představa o panenskosti slovenských hor a vstřícnosti jejich obyvatel, smíšená někdy s dozvuky slovenské účasti na národopisné výstavě v roce 1895, než skutečná znalost každodenní slovenské reality.²³⁾ A tak když vydal Niederle roku 1903 svou *Národnostní mapu uheršských Slováků*,²⁴⁾ zaujala Chotka spolu s možností ověřit si vývoody svého učitele pravděpodobně i vize příjemně strávených prázdnin v oblasti, jež rozhodně nebyla centrem zájmu česko-slovenské vzájemnosti, totiž na slovensko-maďarském pomezí. Plán to byl poměrně odvážný, vždyť sám Niederle shledával význam svého spisku o národnostní hranici především v tom, že „přiblížil (...) dosud neznámé Slovensko“.²⁵⁾ Chotek se tedy předem pokusil obeznámit se slovenskými poměry a po prvních setkáních se Slováky z okruhu Detvanu se rozhodl vstoupit do tohoto kdysi významného, na počátku nového století však již poněkud upadajícího spolku.²⁶⁾ Slováci jej odkázali na kontakt s vlasteneckým evangelickým farářem Stanislavem Zochem, sídlícím v malé vesnici Cerovu na Hontě.²⁷⁾ Z oné prázdninové cesty do Horních Uher vzešla monografie zmíněné hontské vesničky. A právě tato stať se posléze stala vůbec prvním odborným článkem mladého badatele, uveřejněným v právě reformovaném periodiku – *Národopisném věstníku československém* (NVČ).²⁸⁾ V Cerovu se Chotek poprvé setkal s celým okruhem národopisných problémů v terénu a očividně byl zaražen rozsáhlostí a různorodostí problematiky, jež před ním vyvstala. I přes některé spíše nastíněné než zpracované problémy však stať ukázala, že mladý národopisec dokáže obratně využívat poznatků nabytých při studiu a samostatně je aplikovat na nový materiál. *Cerovo* se tak stalo předobrazem pozdějších odborných monografií menších lokalit,²⁹⁾ na nichž Chotek vystavěl svou pedagogickou i soupisovou komparativní metodu. Sloučil nutnost zkušenosti z terénního výzkumu, kterou tak prosazoval J. L. Píč, s akademickou kabinetní ukázněností Niederlovou.

Po rázném vstupu na kolbiště vědy se Chotek navíc brzy projevil i jako platný člen rady Národopisné společnosti československé (NSČ).³⁰⁾ Lubor Niederle, ačkoli jej znal především z přednášek, zřejmě vnímal silné povahové stránky svého studenta a vystihl i jeho sklon k museologii. Chotek se tak díky

Niederlem podpořenému jmenování do rady NSČ ocitl v prostředí, po němž toužil zřejmě již od prvních gymnasiálních návštěv v Museu Království českého. Brzy ukázal, že „jeho duch se vyznačuje nejen neobyčejnou iniciativností, ale i tím, jak bystře dovede vyhmátnouti z dané situace potřebné řešení úkolů a jak je dovede zformovati v ucelené programy a jak pro ně posléze také svou výmluvnou přesvědčivostí dovede získati vhodné pracovníky.“³¹⁾ Chotek se skutečně začal projevovat především jako schopný organizátor a přesvědčivý mluvčí. Zprvu přijal neplacenou funkci správce sbírek a knihovníka Národopisného Musea československého (NMČ), ale brzy se jako člen rady společnosti NMČ kromě interních musejních aktivit účastnil i reprezentativních akcí.³²⁾ Musel se však také vyrovnávat s tím, že situaci v museu neovlivňovalo pouze mínění universitních pracovníků, nýbrž i postobrozenecké romantizující relikty, projevující se ve způsobu sbírání, katalogizace i vystavování národopisného materiálu. V instituci se skutečně setkaly a střetávaly všechny tehdejší názorové směry, včetně těch, jež zdělila i stvořila Národopisná výstava československá.³³⁾

Niederle ovšem nejen přivedl Chotka do prostředí musea i NSČ, ale kladl na něj neustále nové nároky. Především ho vedl ke zvyšování vlastní odbornosti a požadoval, aby se nově věnoval i obecné etnografii a antropologii.³⁴⁾ S tímto požadavkem se počalo i Chotkovo postupné směřování k habilitaci, k níž by pravděpodobně bez Niederlovy iniciativy nikdy nedošlo.³⁵⁾ Zřejmě právě tehdy také začal Chotek navštěvovat antropologická cvičení Jindřicha Matiegky.

Pro další vývoj Chotkovy osobnosti byla zřejmě stejně jako Niederlovy nároky důležitá i funkce musejního knihovníka (ač neplacená), díky níž mu bylo umožněno pravidelně se seznamovat s novými tituly.³⁶⁾ Kromě kontaktu s nejnovější odbornou literaturou se Chotek začal systematicky věnovat i poznávání domácích museí, přičemž si mimo obsahu sbírek počal všimnat zejména zastaralého a nesystematického způsobu expozice sebraného materiálu. Se stejným problémem se ostatně setkával i v Praze. V Chotkovi již dříve dřímал museolog a potřeba radikální reformy mu tak pouze zavdala podnět k tvůrčí práci. Moderní pojetí musejních expozic se Chotkovi stalo vytčeným cílem, k němuž směřoval během následujících dvou či tří desetiletí o to

naléhavěji, čím více poznával situaci v zahraničí.³⁷⁾ Výsledkem snažení mělo být vytvoření kompaktní a moderní musejní expozice, jež by souhrnně ilustrovala vývoj a úroveň české i slovenské lidové kultury. Během této organizační činnosti navíc Niederle iniciativně podporoval další odborný růst svého žáka.³⁸⁾

Přes všechny úspěchy však Chotek i nadále považoval za zásadní své pedagogické působení na středních školách, bezesporu proto, že mu poskytovalo existenční jistotu. O habilitaci zatím neuvažoval, přesto však složil koncem února rigorózní zkoušky a získal doktorát. Stalo se tak na základě poněkud rozšířené seminární práce o Dalimilově kronice, kterou předložil již dříve u státních zkoušek. Absolvent studia historie a začínající národopisec své někdejší profesory příliš neuspokojil. Je však nasnadě, že Pekařovo a Kalouskovo poněkud rezignované, avšak kladné hodnocení³⁹⁾ reflektovalo i vědomí, že odborná orientace začínajícího vědce směřuje již jinam, než do hájemství čistě historického.⁴⁰⁾ Svému původnímu oboru se Chotek zdánlivě odrodil a zběžnost zpracování disertace svědčí především o tom, že jeho tehdejší zájmy spočívaly jinde. Práce však musela svým tématem odpovídat doktorandovu původnímu odbornému zaměření. Nemohla se obírat národopisnou tematikou, neboť tato disciplína nebyla zkušebním předmětem.⁴¹⁾ I proto si Chotek ne zvolil zcela nové téma a těžil z kdysi výborného posudku své seminárky. V květnových dnech Gollova rektorského roku a za děkanátu Niederlova tedy Karel Chotek získal doktorát filosofie.⁴²⁾ Národopis jako vědecký obor stál tehdy těsně před svým vstupem na akademickou půdu a měl to být právě čerstvý doktor Chotek, kdo tuto cestu započal.

Po půlroční suplentuře na vinohradské reálce⁴³⁾ (od března 1908) učinil Chotek první krok k naplnění nároků, jež na něj kladl Niederle – vydal se na studijní pobyt do zahraničí.⁴⁴⁾ Prázdňinová cesta směřovala do holandského Leydenu, kde v příjemném a poklidném tempu života menšího přímořského města⁴⁵⁾ poznal mladý stážista kromě zcela jiného prostředí především studium exotického národopisu v té podobě, jak jej formulovaly vědecké autority koloniálních velmocí. Přístup ke studiu primitivních národů, jejich kultury a mentality, byl ovšem něčím zcela odlišným, než tehdejší domácí folkloristika a rodící se národopis, o tradičním českém staromilském sběratelství a historizujícím oživování národních tradic nemluvě.

V Leydenu Chotek zakotvil v ústavu profesora J. D. Schmeltze a věnoval se studiu materiálu, k němuž mělo Holandsko nejbliže – Indonésii (resp. Holandské Indii). Jednalo se o tematiku, jejíž nástin Chotek znal již ze sbírek Náprstkova musea, kde byl příslušný materiál hojněji zastoupen. Téma ostatně nebylo vybráno náhodně, nýbrž z konkrétního důvodu – původní ideou (pravděpodobně Niederlovou) bylo, že se Chotek na základě své zahraniční zkušenosti bude ucházet o post v Náprstkově museu. Zjevně zde našla ohlas myšlenka na spojení sbírek obou institucí a Chotek měl v tomto procesu sehrát roli „agenta v cizím hájemitví“. ⁴⁶⁾ Plány na reformu českých centrálních musejních institucí byly již tehdy očividně rozsáhlejšího rázu, než bylo prosté přehodnocení a modernizace vystavovatelských metod.

Holandský pobyt Chotkovi ukázal i nové, odlišné způsoby pohledu na národopisný materiál, jež v mnohém naznačovaly vznik prvotních forem lidských společenství i jejich duchovního obzoru. Především se však ukázalo, že mnohé metody, aplikovatelné na exotický materiál primitivních etnik, postrádajících doklady historického vývoje, nejsou zdaleka funkční při zkoumání národopisné problematiky národů, jejichž specifikum spočívá právě v dlouhém historickém vývoji a hlubokém zakořenění v kulturním okruhu starého kontinentu. Přesto právě ovládnutí metod a pohledů tzv. všeobecného národopisu poskytlo Chotkovi základní teoretickou výzbroj pro odborný vhled do domácí problematiky.

Domů se Chotek nevracel radostně. Jmenování skutečným učitelem v červnu 1908 sice definitivně ukončilo jeho dráhu putujícího suplenta, ⁴⁷⁾ do Prahy ovšem přijížděl s vědomím, že v září nastupuje na reálku ve věnném městě Novém Bydžově. Jmenování do Bydžova jistě nepřivítal s nadšením, odmítnutí ovšem mohlo znamenat další léta suplentury a nejistého postavení, což by nebyly nikterak růžové vyhlídky vzhledem k nadějně se rozvíjející vážné známosti se slečnou Marií Vojtěchovskou, Chotkovou bývalou žačkou a dcerou českého sládky sídlícího v osadě Labinskaja na Kavkaze, kde vlastnil utěšeně prosperující pivovar. Hlavním důvodem nevole k mimopražskému umístění tedy nebylo opuštění pražského místa a kolegy Františka Kolářka ⁴⁸⁾ na vinohradské reálce. Svou roli pochopitelně hrálo vzdálení se slečně Marii, jež se pravděpodobně právě tehdy navrátila

z ročního studijního pobytu na dívčím lyceu ve Švýcarsku.⁴⁹⁾ Avšak stejně tak si Chotek uvědomoval, že Nový Bydžov bude znamenat výrazné odlučení od pražského dění v museu i od informačních zdrojů potřebných k dalšímu bádání.

Do Bydžova však nastoupil a snažil se, aby si nucený pobyt v onom „*hnízdě*“⁵⁰⁾ co nejvíce zpříjemnil. Naplnil proto pobyt v nudném maloměstě činorodou prací. V místním museu se setkal s tamějším jednatelem a nejstarším Niederlovým žákem, archeologem Albínem Stockým.⁵¹⁾ Brzy nato přednášel v místním musejním spolku a začal podnikat badatelské výlety do okolí. Okruh svých cest později rozšířil i do museí v Náchodě a Nové Pace, načež prozkoumal i tamní terén.⁵²⁾ Přestože všechny tyto aktivity doplňoval při návštěvách v Praze ještě přednáškami v Národopisném museu a novou instalací sbírek nábytku.⁵³⁾ S Novým Bydžovem se však přesto nesmířil. Už v listopadu písemně žádal Niederla, aby mu zprostředkoval půlroční dovolenou na další zahraniční studia. Niederle mu sice dovolenou slíbil (pravděpodobně nezávazně), nicméně rozhořčený skutečný učitel strávil v zastrčeném maloměstě celý školní rok.⁵⁴⁾ Odřekl dokonce účast na významném popularizačním projevu československé vzájemnosti, sborníku *Slovenská čítanka*, jehož redakce se ujal moravský literární kritik František Bílý.⁵⁵⁾ Přesto však jeho vědecká aktivita nestagnovala.

Výrazným zlomem byla pro Chotka chvíle, kdy jej Niederle přizval ke spolupráci na velkém díle, druhém svazku ruské *Encyklopedie slovenské filologie*, nazvaném *Přehled současného Slovanstva*.⁵⁶⁾ O toto vybočení z práce na druhém dílu *Slovenských starožitností* Niederla požádal známý slavista Vatroslav Jagić poté, co nevyhověl spis ruského statistika a etnografa T. D. Florinského.⁵⁷⁾ Niederle si přizval Chotka jako spolupracovníka a svěřil mu dílčí práce při mapování osídlení na Sibiři. Díky tomu měl Chotek výjimečnou příležitost sledovat při práci člověka, jenž mu byl učitelem a do značné míry i vzorem a motivací. Nebylo to obvyklé, neboť „*Niederle nemluvil o své práci, postupech a časovém rozvrhu rád. Považoval to za soukromou věc.*“⁵⁸⁾ Později Chotek s uznáním a obdivem vzpomínal na Niederlovo pečlivé ověřování údajů a minuciózní rozpracovávání detailů, jež se nakonec ve výsledné mapě odrazily jen v malém rozsahu. Samotná Chotkova spolupráce se projevila na mapě Sibiře, výsled-

ně publikované v malé verzi jako doplněk celkové mapy slovan-
ského osídlení Evropy.⁵⁹⁾ Význam celého díla se však měl projevit
až později, neboť její stručný výtah v anglickém překladu Aleše
Hrdličky posloužil prezidentu USA Wilsonovi na pařížské míro-
vé konferenci jako základní zdroj údajů o Slovanech a rozsahu
jejich osídlení.⁶⁰⁾

Chotkova spolupráce byla Niederlovi výraznou pomocí zejmé-
na ve chvílích, kdy se tíživěji projevovaly příznaky oční choroby,
jež se přidaly k dosavadním neurózám. Výsledkem zdravotních
komplikací bylo, že na letní semestr 1909 Niederle požádal
o zproštění přednáškové povinnosti.⁶¹⁾ Nemoc a neustálé pracov-
ní vytížení, jež vyčerpávalo jeho duševní síly, byly příčinou toho,
že po další léta téměř vůbec nepřednášel a věnoval se výhradně
práci na svých *Starožitnostech*.⁶²⁾ Chotkova pomoc při bádání
v onom pro Niederla krizovém životním období proměnila jejich
častý osobní kontakt, probíhající doposud spíše v intencích vzta-
hu učitele a nadějného žáka, v přátelství.

Niederle na Chotka v té době již pravidelně naléhal, aby se
habilitoval,⁶³⁾ což on opakovaně odmítal s poukazem na vytížení
úvazkem na střední škole, správcovstvím v museu a členstvím
v musejní radě.⁶⁴⁾ Zdá se však, že právě tíživý pocit izolace
v zastrčené realce v Novém Bydžově zviklal Chotkův dosavadní
odmítavý postoj k Niederlovi přesvědčování. Odhlédneme-li od
holandské epizody, jež byla spíše snahou o rozšíření obzoru, lze
od spolupráce na *Přehledu současného Slovanstva* sledovat Chot-
kovo systematické směřování k získání docentury. Pravděpodob-
ně s Niederlovým požehnáním si Chotek zvolil za téma své habi-
litace zmapování ruské kolonizace Kavkazu.⁶⁵⁾ Spojil tak do bu-
doucna příjemné s užitečným a během závěru bydžovského půso-
bení se pilně obeznamoval s kavkazskou tematikou. Osobní po-
zvání Adolfa Vojtěchovského, otce Chotkovy přítelkyně, na
prázdninovou návštěvu Labinské se pak stalo počátkem nejkrás-
nějšího období Chotkova mladého života.⁶⁶⁾

První prázdninová cesta na Kavkaz⁶⁷⁾ přinesla Chotkovi nejen
seznámení s rodinou své přítelkyně, ale i možnost obeznámit se
s prostředím zcela odlišným od čehokoli, co mu dosud bylo dáno
poznat. Neznal ideály humanistické *ars apodemica* a na cestu se
vydal prakticky nepřipraven, skočiv rovnýma nohama do hlubo-

ké vody. Tento skok byl však po vzoru Lubora Niederla více badatelský než avanturistický – to znamená, že Chotkova první kavkazská cesta se nikterak nepodobala dobrodružným toulkám cestovatelů formátu E. Holuba, E. S. Vráze, A. V. Friče či A. Musila, nýbrž spíše spořádané cestě universitně vzdělaného evropského gentlemana a místy také zvidavého turisty. Prostudovaná odborná i cestopisná literatura však mladého vědce zdaleka nepřipravila na situace, v nichž se po vystoupení z vlaku v Armaviru ocitl.⁶⁸⁾ Čarokrásný pohled na step, lemovanou na obzoru majestátní scenérií v mracích se topících vrcholků Elbrusu, ostře kontrastoval s přízemní realitou mužických chatrčí na okrajích i v centrech větších sídlišť. Lermontovova romantika se tak střetla s Chotkovým citlivým sociálním vnímáním. Zprvu možná neobvyklý pohled ze sedačky lehkého kočáru se mu na dva měsíce stal i pohledem na kavkazskou realitu.

V rodině Vojtěchovských ovšem objevil životní styl vyšší vrstvy společnosti. Přes nabyté jmění a poněkud aristokratický způsob života však bylo znát, že jde o prostředí, jehož společenská prestiž vzešla z pilné a vytrvalé práce. Proto se lišilo od chování ruských úředníků, duchovních a dalších příslušníků místní honorace. Prázdniny byly u Vojtěchovských výjimečným, snad až svátečním obdobím, neboť z Prahy přijížděly dcery ze studií, a tak se v Labinské načas scházeli všichni členové rodiny a sestry se shledaly i se svým bratrem, benjamínkem Miloušem.⁶⁹⁾ Nejstarší z dcer navíc tehdy přiváděla představit rodičům svého nastávajícího.

Zatímco většina českých kolonistů obývala pohorské vesnice v okolí Novorossijska, sládek Adolf Vojtěchovský se zřejmě již v počátcích usadil v Labinské. Jeho pivovarnické umění se v kraji, kde dříve tento nápoj téměř nebyl znám, ujalo natolik, že se z něj po čase stal milionář, jenž výrobky svého podniku zásoboval nejen široké okolí, ale exportoval je dokonce za hranice.⁷⁰⁾ České pivovarnictví v té době ovládlo obor, v němž na Kavkaze ještě donedávna dominovali Němci, tvořící i jinak nejvýraznější vrstvu kavkazských kolonizátorů.⁷¹⁾ Zisk z prodeje piva pak sládek Vojtěchovský investoval do koupě pozemků, neboť Labinská oblast byla nejúrodnějším krajem celého Podkavkazí.⁷²⁾

Stanice Labinskaja byla kozácká osada na středním toku řeky Láby, bývalá pevnost z doby ruských bojů proti Čerkesům v po-

lovině devatenáctého století. V době Chotkovy návštěvy to bylo město čítající zhruba čtyřicet tisíc obyvatel a stejně jako v ostatních stanicích zde žila pestrá směsice národností.⁷³⁾ Stanice ovšem nebyla městem v evropském slova smyslu. Dominantami Labinské byly především kostel a banka, s výjimkou výstavnějších domů městské smetánky však tvořily zbytek malé přízemní domky kozáků a mužiků.⁷⁴⁾ Ani jinde výrazná budova školy či gymnasia se od těchto stavení nelišila.⁷⁵⁾ Neutěšený stav kavkazského středního školství byl také důvodem, proč sládek Vojtěchovský, jemuž očividně záleželo na vzdělání potomků, posílal své děti na studia do Prahy, a to i za cenu jejich vytržení z rodinného kruhu. O mladší sourozence se ostatně v Praze mohla starat nejstarší Marie, již tak už v mládí připadly na bedra kromě studia i některé povinnosti matky.

Ačkoli se Chotek chystal co nejdříve zahájit své výzkumné cesty, pobyl v rodinném kruhu u Vojtěchovských poměrně dlouho, měsíc a půl. Byl vřele přijat. Navíc je pravděpodobné, že to byl právě sládek Vojtěchovský, kdo Chotkovu expedici finančně zajistil.⁷⁶⁾ Během oněch šesti týdnů Chotek prostudoval okolní etnické, hospodářské a kulturní poměry. Naskýtala se mu zde možnost uplatnit své historické znalosti z přednášek Jaroslava Bidla. Tématika kavkazské kolonizace byla navíc ideální látkou pro demonstraci významných souvislostí mezi sociokulturními proměnami a vlivem přírodních podmínek. Tragédie horských kmenů, jež, vytlačeny Rusy k černomořskému pobřeží, hromadně vymíraly, stejně jako osud ruských mužiků, zvyklých na primitivní zemědělství na velkých polnostech a neschopných uživit se v náročnějších horských podmínkách, to vše byla takřka vzorová látka pro uplatnění Chotkových pohledů na národopisný materiál.⁷⁷⁾ Přesto se na první cestě teprve učil vzhledu do nové problematiky. Šlo mu to rychle, avšak neoprostil se zcela od jistého střeoevropského hodnotícího pohledu, což nakonec sám přiznával a nepovažoval to za negativum, nýbrž za vklad, který mu umožnil kritický odstup i možnost srovnání.⁷⁸⁾

Díky účasti Vojtěchovských na společenském životě labinské honorace poznal Chotek i způsob života místních majetných a vzdělanějších kruhů. Zde se ale střetl s pokrytectvím, povrchností a dalšími jevy, typickými pro vrstvu bohatých obchodníků, vzdělané ruské úřednictvo i kněží. Kritika s hyenismem hraničí-

cí hrabivosti ruských popů, kariérismu úředníků a důstojníků i cynického pohrdání sociálně níže postavenými lidmi a dalších, nejen typicky ruských nešvarů vyšších vrstev se odráží na mnoha místech Chotkových prací s kavkazskou tematikou.⁷⁹⁾ Stejně tak si bedlivě všímal i jiných sociálních a národnostních střetů, především zvláštěního postavení kozáků. Ti byli v oblasti privilegovanou vrstvou, vědomě těžili ze sympatií a podpory petrohradské vlády a pohlíželi proto spatra i na obchodníky a majetné přistěhovalce.⁸⁰⁾ Chotek počínal rozumět složité národnostní a hospodářské problematice oblasti ještě donedávna zmítané válkami a poznamenané krví a křivdami na obou stranách. Učil se chápat tragédii kavkazských kmenů, vytlačených ze svého původního území do Zakavkazí nebo přinucených existovat na omezeném prostoru, obklopeni ruskými kolonizátory, povětšinou právě malo- a velkoruskými kozáky. Stejně tak ale postupně odhaloval potíže a obrovské oběti, jež provázely ruskou imperální expanzi.

Cílem Chotkovy návštěvy bylo zmapování postupu ruské kolonizace, přičemž ho zajímala především otázka, „*proč zabránil severní Asie postupovalo rychle, naproti tomu na Kavkaze trvalo staletí a ukončeno bylo vlastně až v 70. letech 19. století.*“⁸¹⁾ Uchoпил celý problém komplexně. Ještě v Labinské se seznámil se základními možnostmi zmapování demografických proměn. Především kriticky posoudil a využil informace z kavkazských úředních příruček a kalendářů,⁸²⁾ obsahujících základní statistické údaje, jež se mu pro výslednou práci staly především vodítkem a prostředkem k objasňování a podložení jevů, pozorovaných v terénu. Jak ostatně Chotek sám poznamenal, „*poměry na Kavkaze jsou namnoze tak svérázné, že nejpřesnější statistika nedovede úplně je předvésti.*“⁸³⁾

Po základním obeznámení se s dostupnými prameny a aklimatizaci, jež byla zřejmě obzvlášť v dusném letním cholеровém období náročná, se Chotek vydal na cestu.⁸⁴⁾ Vyzrazil z podhůří, kde bylo na severozápad od Labinské po kavkazské válce usídleno téměř devadesát tisíc kočujících Čerkesů, stále žijících ve svých aulách a živících se koňským handlířstvím, ale i lupem.⁸⁵⁾ Nelesnatou oblast s nekonečnými lány zlatých květů slunečnic⁸⁶⁾ brzy vystřídal hornatý terén. Chotkova cesta totiž směřovala po železnici do Těrské oblasti, do podhůří Kazbeku.⁸⁷⁾ Ve Vladikavkazu železnice končila, proto dál zřejmě cestoval dostavníkem

či kočárem. Tak se přes Derbent na Kaspickém pobřeží dostal do Baku a odtamtud již vedlo nejkratší železniční spojení do Gruzie a kavkazského musea v Tiflisu.⁸⁸⁾ Od tamějších musejních sbírek a knihovny si sliboval další informace pro své studium.

V horském terénu mezi kavkazskými kmeny tedy Chotek na své první cestě příliš nepobyl, ba naopak. Vyhnul se zpočátku přechodu hor a dá se říci, že zvolil nejkratší cestu, zdánlivě turistickou, ale pro národopisce poněkud nezáživnou.⁸⁹⁾ Nebylo však divu. Cestoval v oblasti poprvé a v rozjitřelé situaci doznívajících porevolučních represí našlo v horách i stepi útočiště mnoho nekalých živlů, politických dobrodruhů, ohrožujících obyvatelstvo vydiráním i přepady. Tradiční a mnohými romantickými zkazkami opředené kavkazské loupežnictví tak místy dostávalo trpký podtext.⁹⁰⁾ Pro osamělého cizince tedy nebylo nejbezpečnější cestovat v horách. Ostatně i na nádraží v Baku Chotka uvítal výmluvný nápis „*Pozor na zloděje a vrahy*“.⁹¹⁾

V úzkých uličkách a na bazarech předměstí Tiflisu Chotek poprvé pocítil, že je „*opravdu mimo Evropu*“.⁹²⁾ Jeho cílem ovšem byla chátrající budova Kavkazského národopisného musea.⁹³⁾ Čas vyhrazený na cestu se však nezadržitelně tenčil, a tak se badatel po krátkém pobytu v musejních sbírkách a knihovně rozžehnal s gruzínskou metropolí a vydal se zpět. Tentokrát ovšem zvolil atraktivní cestu kočárem po vojnogruzínské cestě, překonávající výškový rozdíl kavkazského třetihorního masivu průsmykem pod vrcholem Kazbeku, jímž „*od nejstarších dob přecházeli nejrůznější národové z Asie do Evropy*“.⁹⁴⁾

Horská spojnice mezi Tiflisem a Vladikavkazem se stala Chotkovým nejsilnějším zážitkem celého kavkazského pobytu. Šplhání koňského spřežení k vrcholům hor skrz údolí lemované hučícími vodopády a starobylými chrámy, upomínajícími na zašlou slávu gruzínského státu, zapůsobilo na cestovatele mocným dojmem, probudilo v jinak povětšinou rezervovaném mladém muži bouřlivé city a udeřilo na romantickou strunu jeho duše. Jinak si nelze vysvětlit, že právě třídní přechod kavkazského hřebenu přiměl Chotka k tomu, aby napsal nejcitlivější stať celého svého života.

Zatímco se téměř všechny jeho odborné články vyznačují výrazně seriózním, poněkud těžkopádným a místy až neživým slohem, ve vzpomínce na vojnogruzínskou cestu se v Chotkovi na

chvíli probudil spisovatel, romantik toužící vypsát prožitou krásu podobně, jako se o to pokoušeli už mnozí před ním. I zde však ve značné míře zachoval mlčení a vybral skutečně jen ty nejpodmanivější obrazy. A tak se před ztěžka šplhajícím čtyřsprežím v zákrutách mezi zalesněnými stráněmi objevují rozpadající se zdi chrámů posvátného města Mcchetu, nad nímž bdí tvář svaté Niny, patronky Gruzie. Když se kočár vyškrábe výš, zjeví se najednou na cestě mezi modravými jezery děsivý průvod vězňů, odsouzených do státních dolů, „*oběti přepjatých, chorobných hesel, nemožné politické utopie.*“ Chotek obdivuje a zároveň upřímně lituje donedávna snící a neustále utlačovanou Gruzii, „*zemi nejkrásnějšího národa na světě.*“ Na chvíli se na scéně zjeví a opět zmizí i téměř dantovský průvodce a rádce, mladý gruzínský pop, čistý ve svém nadšení a tak zcela odlišný od svých hrabivých ruských spolubratrů. Vzrušená debata obou zasvětců o slávě Gruzie je ukotvena v majestátním panoramatu strání pokrytých „*poli rododendronů, ancyan, vstavačů, hluchavek, ohromných kvetoucích bodláků a rostlin, jichž jména ani neznáte.*“ Celá scéna graduje v pomalu za vozem mizejících serpentinách, když poutník, natrhav pestrobarevnou kyticí květín, aby jimi doma ozdobil obraz Lermontova, nakonec pod majestátním vrcholem Kazbeku téměř symbolicky poklekne a okusí z vřídla narzanu, čisté kavkazské minerální vody. Sled obrazů se pak i s kočárem začne střemhlav řídit dolů strmým údolím běsnící řeky Terek, kde na nejnebezpečnější úseky silnice vrhá pomyslný stín zaniklý hrad královny Tamary, a duch Lermontovův se posléze ztrácí v drkotání kol po kostrbatém dláždění Vladikavkazu.⁹⁵⁾ Idyla končí a návratem do Labinské s doznívající cholerou začalo i první loučení s Kavkazem. Koleje rostovské železnice pak dovedly Chotka i sestry Vojtěchovské z Armaviru zpět do Prahy.

Chotek se však návratu nemusel obávat. Přijížděl s vědomím, že si přiváží kromě základu materiálu pro habilitační práci i svou budoucí nevěstu. Navíc byl již asi obeznámen s kladným vyřízením své žádosti o dovolenou v Novém Bydžově.⁹⁶⁾ Niederle se zřejmě zasadil o podporu Chotkova podání a nyní bylo na prosebníkovi, aby splnil další z nároků, jež na něj jeho učitel kladl. Tlak nebyl velký, neboť, jak již bylo zmíněno, Chotek už před kavkazskou cestou žádal Niederla o zprostředkování stipendia

pro studijní pobyt na zahraničních universitách. Po návratu z prázdnin pak skutečně obdržel z ministerstva finanční podporu pro zahraniční stáž na dobu zimního semestru.⁹⁷⁾ Pln zážitků z Kavkazu se vbrzku vydal na další studijní cestu, tentokrát směrem na západ. Nejprve mířil do Berlína.⁹⁸⁾

Cílem Chotkovy druhé zahraniční stáže bylo rozšíření znalostí evropských etnografických metod, především pak z oblasti antropologie, jejíž základy (společně s anatomií) získal již dříve v semináři Jindřicha Matiegky.⁹⁹⁾ Náplní berlínského pobytu byla účast v semináři známého antropologa a etnografa, afrikanisty Felixe R. von Luschana i podíl na jeho výzkumu. Přijetí v cizím, německém prostředí Chotkovi umožnilo i doporučení slavisty Vatroslava Jagiće.¹⁰⁰⁾ Luschan byl velkou postavou německé antropologické a etnografické vědy, v dobách vrcholící německé expanze zpracovával materiál z německých kolonií, především afrických, a již v roce 1896 se podílel na první výstavě, mapující úspěchy německé kolonizační politiky.¹⁰¹⁾ Chotek navštěvoval jeho přednášky, avšak hlavní náplní pobytu v městě nad Sprévou byla práce v národopisném museu (Museum für Volkskunde¹⁰²⁾), kde katalogizoval a inventarizoval „*důležité sbírky prof. Schweinfurtha*“.¹⁰³⁾ Činil tak zřejmě svědomitě, neboť mu Luschan po skončení semestru¹⁰⁴⁾ vystavil pochvalné vysvědčení.¹⁰⁵⁾ Kromě práce v museu ovšem Chotkovi neunikly ani knihovní fondy, v nichž bedlivě pátral po titulech, jež by mu pomohly rozšířit znalosti i pramennou základnu, potřebnou pro práci o Kavkaze. Že jeho pátrání nebylo marné dokazuje (kromě německých titulů v seznamu použité literatury, které ale mohl sehnat i jinde) nález rukopisné vojenské mapy Kavkazu z roku 1755.¹⁰⁶⁾ Ani ve volném čase Chotek nelenil a během tří měsíců berlínského pobytu navštívil i musea v Lipsku a Drážďanech. Vánoce však již zřejmě trávil doma.¹⁰⁷⁾

Přestože se chystal na dlouho očekávaný sňatek se slečnou Marií Vojtěchovskou, využil Chotek ještě prvních měsíců nového roku ke studijní cestě po západoevropských museích. Trasa směřovala do institucí, na nichž v dobách svých studií pobýval i Lubor Niederle.¹⁰⁸⁾ Návštěvy u antropologických kapacit J. L. Ranka v Mnichově a L. Manouvriera v Paříži tak jistě byly provázeny pozdravy od Niederla, jež zároveň sloužily jako doporučení, umožňující vstup i do míst běžnému návštěvníku nepřístup-

ných.¹⁰⁹⁾ Cesta směřovala přes mnichovské museum nejprve do Curychu, kde v té době působil antropolog R. Martin. Právě od něho Chotek převzal některé antropologické metody, např. třídění lidských typů dle barvy očí, jež později používal při terénním výzkumu i ve svých antropologických statích.¹¹⁰⁾ Žádná z návštěv tedy nebyla samoúčelná a nesestávala pouze z prosté prohlídky musejních sbírek. Na jednotlivé pobyty v museích měl však Chotek vymezenou poměrně krátkou dobu, během přibližně dvou měsíců navštívil Mnichov, pobyl v Curychu, Paříži a navštívil i musea v Londýně.¹¹¹⁾ Do Prahy se vrátil bohatý museologickými zkušenostmi, jaké neměl v té době v Čechách téměř nikdo. V daném oboru ho bylo možné pokládat za specialistu a své zkušenosti také hodlal adekvátně zúročit. Ještě předtím se však oženil.

Svatební obřad proběhl 29. března 1910 v novoměstském kostele Panny Marie Sněžné a Marie Kateřina Anna Vojtěchovská se po pětileté známosti stala paní Chotkovou.¹¹²⁾ Začalo tak manželství, jež mělo v dobrém i zlém přestat celých padesát sedm let. Drahomíra Stránská charakterizovala Marii Chotkovou jako „*uzácně dobrou a příkladně obětavou duši, která pak po celý život věrně a s odříkáním provázela manžela (a pak i syna) s plným porozuměním pro jeho práci.*“¹¹³⁾

Je nesporné, že paní Marie byla nejen žena pohledná, ale i inteligentní. Také dosáhla na svou dobu téměř nejvyššího možného vzdělání, a to na zahraničním lyceu.¹¹⁴⁾ Byla sečtělá, hrála, jak bylo tehdy ve vyšších kruzích běžné, na klavír a ovládala několik jazyků. Budoucímu universitnímu docentovi tedy byla skutečně důstojnou partnerkou. Přestože sama mohla toužit po dalším rozvíjení vlastních intelektuálních ambicí, život zasvětila tomu být obětavou partnerkou svého celou bytostí do vlastního bádání ponořeného manžela.¹¹⁵⁾ Opravdu mu také, zejména v pozdějších letech, pomáhala při inventarizaci sebraného materiálu. Chotek byl bezesporu dominantní osobnost, navíc jeho roli introvertního domácího pána v mnohém jistě ovlivnila i otcova autoritativní výchova. Paní Marie tuto vlastnost svého vyvoleného znala a také ji, ač snad ne vždy ochotně, respektovala. V žádném vztahu nepanuje vždy jen slunné a bezmračné počasí, dlouhé trvání jejich manželství však dokládá, že pouto mezi oběma bylo neobyčejně silné. Na konci března 1910 se ovšem všechno

zdálo být krásné a mladí novomanželé měli celý život před sebou. Čekala je dlouhá životní cesta, jejíž první kroky směřovaly na teplý jih, k vlnám Jadranu.

Konec dubna zastihl oba novomanžele při líbáncích v Dalmácii, v malebném městečku Gruz na pobřežním výběžku Lapad nedaleko Dubrovníka. Měsíční pobyt na Balkáně oba okouzli, Chotkovi se stala balkánská ohnivost a pestrobarevnost doživotní láskou. Pro národopisce bylo toto území skutečnou pokladnicí nových badatelských podnětů. Nelze se tedy divit, že Chotek po měsíčním pobytu na pobřeží namísto starostí o zařízení nového bytu v Havlíčkových sadech začal sprádat plány na prodloužení pobytu a prozkoumání i částí vnitrozemí, především ale balkánských museí.¹¹⁶⁾ Ostatně měl stále schválenou půlroční dovolenou.

Chotkovi tedy koncem dubna opustili modravé vlny Jadranu a vydali se na putování po balkánských metropolích. Poznali muzea v Sarajevu, Bělehradě i Sofii, přičemž paní Marie pilně suplovala odbornou asistentku, dělala výpisky a zaznamenávala Chotkovy poznámky, hrnoucí se mu z úst při prohlížení bohatých sbírek.¹¹⁷⁾ Oba přitom spojovalo čiré nadšení z poznávání. Tehdy se Chotek osobně seznámil s předními balkánskými slavisty a národopisci, jako byl například bělehradský antropogeograf Jovan Cvijić, v jehož ústavu Chotek také krátce pobyl.¹¹⁸⁾ Novomanželé na své cestě poznali značnou část oblasti, jež se brzy měla stát dějištěm krvavých etnických konfliktů a do Prahy se vraceli¹¹⁹⁾ čtyři roky předtím, než výbuch pověstného balkánského „sudu s prachem“ uvrhl starý kontinent do víru válečného kataklysmu, uzavírajícího dlouhé devatenácté století.

Na druhou kavkazskou výzkumnou cestu se Chotek vydával s vědomím, že mu již nadále nehrozí badatelská izolace v zatraceném maloměstě. Lubor Niederle se svým vlivem zasadil o Chotkovu definitivu na pražské reálce v Ječné ulici. V personálních machinacích profesorů pražské university tehdy Niederlův protegé zkrřížil životní dráhu Rudolfovi Urbánkovi, jenž byl i přes Gollovu podporu nucen odejít z Ječné do Karlína. Takové střety zájmů ovšem nedělaly v osobních vztazích na universitě vždy dobrotu.¹²⁰⁾ Chotek samozřejmě s povděkem kvitoval své jmenování na ústav v blízkosti nového bydliště. Středoškolský plat mu i přesto, že se přičlenil do majetné rodiny, nadále poskytoval zá-

kladní existenční jistotu. Navíc zařizování nového bytu vyžadovalo zvýšené finanční investice. Klidné bydlení na okraji Prahy s výhledem na Grébovku¹²¹⁾ a do okolní zvlněné krajiny se pak stalo manželům Chotkovým útočištěm, v němž strávili první šťastná léta společného života.

Druhý prázdninový pobyt na Kavkaze již nebyl pouhým probíráním se matrikami a cestováním po železnici. Niederlovo kabinetní pojetí bádání v tématicke, jež byla v zásadě antropogeografická,¹²²⁾ rozšířil Chotek o praktické zkušenosti z terénu. Odjel tehdy sám navštívit pohorské osady českých kolonistů, ležící při černomořském pobřeží nedaleko Novorossijska. Mělo to i své praktické důvody, neboť toho léta zasáhla níže položené oblasti v povodí Kubáně a Láby neobvykle silná epidemie cholery, během níž i v Labinské vymíraly celé ulice.¹²³⁾ Bylo tedy možné se buď uzavřít v domě, a nebo se uchýlit do horských oblastí, kam epidemie nezasáhla tak intenzivně. Z důvodu šíření epidemie Chotek nenavštívil ani české osady u Tuapse v Černomořské gubernii.

V českých koloniích především zkoumal, do jaké míry si jejich obyvatelé, pocházející povětšinou z rodin jihočeských podruhů,¹²⁴⁾ uchovali české zvyky a zemědělské postupy. Zaujalo ho, jak byli Češi schopní se uchytil v oblasti, odkud předtím ruští kolonisté odešli, neboť tamější půda je při jejich způsobu zemědělství neúživila.¹²⁵⁾ Pozoroval i proměnu uchovaných domácích zvyků a tradic při střetu s novým prostředím, zejména pokud šlo o rodný jazyk. Vzhledem k tomu, že většina kolonistů si udržela jak aktivní znalost češtiny, v níž stále vzájemně komunikovali, tak i domácí výroční obyčeje (křty, svatby, pohřby), setkal se zde Chotek s prostředím pro srovnávací národopis nadmíru zajímavým. Jeho pobyt však nebyl dlouhý, měl totiž v plánu ještě ověřit své poznámky z první expedice, a tak jej tísnil i časový harmonogram. Přesto si z českých osad odnesl mnohé veselé zážitky. Svědčí o tom i jeho vzpomínky na tamní vinohrady, jež poskytovaly víno výborné jakosti, což Chotek, jenž naopak nikdy netíhl k produktu živícímu jeho tchána,¹²⁶⁾ dokázal ocenit.¹²⁷⁾

Čeští kolonisté vinařství zaměnili za dříve výnosné pěstování tabáku, jež však vbrzku vyčerpalo bonitu půdy. Vinná réva byla méně náročná a navíc na Kavkaze „vinné keře vyrůstají v pravém slova smyslu z hromádek kamení.“¹²⁸⁾ Kamenité horské strá-

ně, svažující se k hladině Černého moře, tak byly doslova pokryty soukromými i státními vinohrady.¹²⁹⁾ Přesto Chotek Čechy jako vinaře kritizoval za „nedbalost, pohodlnost a nepraktičnost“. Vylíčil, že „révé věnuje se péče jen nejnужnější a víno, jež i tak je výborné jakosti, ponechává se ve sklepích až do příští sklizně. Poněvadž mají [Češi] značný nedostatek místa a nádob, jsou nuceni buď kupcům, kteří dobře znají tyto poměry, prodati před novou sklizní za směšnou cenu – litr čistého ročního vína za 9–14 kopějek – anebo na rychle, aby měli místa, vypijí víno sami. Někteří pomýšlejí s touto možností předem a pijí celý rok. Před vinobráním bývá celá vesnice v růžové náladě.“

Po těchto intenzivních zážitcích Chotek odcestoval zpět k pobřeží a vydal se „částečně lodí, částečně vozem“¹³⁰⁾ na jih kolem známého letoviska Soči až do Batumi, kde chtěl poznat mizející obyvatele a kulturu Abcházie.¹³¹⁾ V Batumi nastoupil na železnici směrem do Tiflisu, kde po několika zastávkách spojených s výzkumem v terénu plánoval navázat na trasu své první expedice.

Zakavkazská příroda uvítala cestovatele skutečně orientálním nádechem a mentalita jejích obyvatel, mnohdy vyznávajících muridismus,¹³²⁾ byla pro Chotka taktéž něčím zcela novým. Abcházie se stala perlou jeho vzpomínek z kavkazských cest. Ovšem perlou hořce vykoupenou. Zřejmě při návštěvě rozptýlených osad Abchazců¹³³⁾ se Chotek stal obětí jedné z řadících epidemií, dost možná právě cholery.¹³⁴⁾ Lze předpokládat, že toto vážné onemocnění bylo také důvodem, proč „delší čas zůstal v klášteře Novoafonském“.¹³⁵⁾ Po vyléčení ovšem rekonvalescent ještě dokázal získat od mnichů odpovědi na část otázek, které ho zajímaly a jež nestihl ověřit v terénu.¹³⁶⁾ Poté opustil ticho klášterních zdí a opět nasedl na železnici. Tou pokračoval do Tiflisu¹³⁷⁾ a dále již známou a nepřilíš zajímavou železniční trasou do Baku a z Vladikavkazu zpět do Labinské. Tísňivé pocity z prodělané choroby i průběh epidemie cholery v Labinské, spojené s netečností ruského úřednictva, se Chotkovi zapsal hluboko do paměti.¹³⁸⁾ Na konci prázdnin oba manželé dali Kavkazu nadobro sbohem. V následujících letech byl Chotek vytížen jinou činností a pozdější návštěva již nebyla možná, neboť překotné události první světové války od základů změnily i poměry v této věčně neklidné části světa.

Po poněkud hektických letech přípravy na habilitaci, vyplněných množstvím zahraničních stáží a cest, se Chotkův život vrátil do klidnějších kolejí. Stěhování a zabydlení se ve vlastním bytě bylo zejména pro paní Marii ulehčením a odhozením části rodinných pout, jež ji svazovala povinnostmi péče o mladší sestry. Počátky společného soužití provázelo i vědomí radostné rodinné události – paní Marie byla v očekávání. 6. února 1911 se manželům Chotkovým narodil syn Jiří.

Šťastný otec se mezitím rádně ujal svého úvazku na reálce v Ječné a působení na tomto ústavu zůstávalo (s přestávkami) hlavní náplní jeho činnosti až do konce první světové války. Plánů na habilitaci ani aktivní činnosti v Národopisném museu československém se ovšem zdaleka nevzdal. Poté, co již předešlého roku inventarizoval a vytrídil musejní knihovnu, doplnil nyní fotografické sbírky o negativy z cest po Balkáně i Kavkaze.¹³⁹⁾ V novém roce se také stal jednatelem Společnosti NMČ. Po návratu z Kavkazu však především systematictěji pracoval na dílčích textech, jež později v souborném vydání tvořily jeho habilitační spis. Ještě na podzim 1910 publikoval v NVČ vzpomínku na návštěvu českých kolonií¹⁴⁰⁾ a v dalším roce se pak na stránkách *Sborníku české společnosti zeměvědné* počalo objevovat i celkové zhodnocení kavkazských pobytů.¹⁴¹⁾

Chotek pečlivě analyzoval postup ruské kolonizace na Kavkaze, vytvořil i podrobnou mapu osídlení severního Kavkazu. Na základě srovnání údajů historických pramenů a odborné literatury i s přihlédnutím ke geografickým podmínkám podal přehledný vývoj ruské expanze, její předpoklady, průběh i důsledky. Nastínil přesvědčivý obraz obtížného ruského postupu, přičemž jako hlavní důvod pomalého obsazování Kavkazu uvedl skutečnost, že ruští vojáci, nezvyklí na zvláštnosti kavkazského podnebí, se probíjeli těmi nejnezdavějšími oblastmi podél říčních toků.¹⁴²⁾ Chotkova schopnost syntézy historického a geografického pohledu zde našla ideální prostor k realizaci.

Práce šla dále než Niederlova stať o Slovanech v Jagičově *Encyklopedii*. V mnohém také Chotek Niederlovy závěry kriticky zhodnotil a opravil. Nejednalo se ovšem o stať národopisnou, spíše se zde skloubil pohled antropogeografický s historickým. Byl to stále především souhrn (byť komplexní), ne konkrétní analýza probíraných jevů. Ta zůstávala v náznacích pod povr-

chem. Detailnější rozbor však odhalí, že Chotek již tehdy věděl, na jakou problematiku se má při svém pozorování zaměřit. Jeho národopisný „vhled“ se postupně tříbil a klíčila zde schopnost pronikat k důležitým jevům, odhalujícím v každodenním životě témata nosná pro komparativní vědecký přístup. Významně se v práci odrazil i Chotkův postoj k Rusku, nechuť k byrokratismu a církevnímu tmářství, ale úcta ke schopnostem ruského člověka. Právě v tomto pohledu spočívalo Chotkovo zdaleka ne bezvýhradné slavjanofilství.

Prázdninová badatelská cesta (1911) přes Krakov, Lvov až do Kyjeva¹⁴³) byla posledním krokem k dovršení Niederlových představ o způsobilosti mladého vědce pro vstup za přednáškový pult. V době finálních příprav na habilitaci se ale Chotkovi naskytl ještě jedna, naprosto výjimečná příležitost k rozšíření vlastní odbornosti. Tehdy však učinil jedno z rozhodnutí, jichž později možná litoval. Odmítl totiž nabídku účasti na expedici do Mongolska, vedenou věhlasným antropologem Alešem Hrdličkou.

Na doporučení Matiegkovo Hrdlička Chotka přizval k cestě coby asistenta. Rozhodly jeho praktické zkušenosti s antropologií i terénním výzkumem. Brzy Chotek obdržel slíbený telegram s instrukcí, aby se urychleně vydal na cestu. Pozvání však odřekl, což vzbudilo Hrdličkovu značnou nevoli, kterou se ani Chotkovu přímluvci profesoru Matiegkovi nepodařilo zdárně utiшит. Hrdličkovým průvodcem na expedici do oblasti mongolské Urgy, jež přinesla důležité poznatky o původu obyvatelstva Severní Ameriky, se nakonec stal jakýsi švédský botanik, který při prvním kontaktu s vykopaným kosterním materiálem po anglicku zmizel.¹⁴⁴⁾

K odmítnutí tehdy Chotka vedly především rodinné důvody. Brzy se měl paní Marii narodit malý Jiřík a starosti spojené s novým přírůstkem do rodiny oba manžele velmi zaměstnávaly. Budoucí otec nemohl zničehonic zanechat doma všechno na starosti své těhotné ženě a odjet na půlroční expedici ve chvíli, kdy mělo dítě přijít na svět. Později se ovšem Chotkovi dostalo příležitosti se Hrdličkovi ospravedlnit.

Po dokončení prací o osídlení Kavkazu tedy hrdý otec Karel Chotek požádal 7. 3. 1912 o habilitaci. V polovině března mu komise v čele s Niederlem jednoznačně schválila udělení venia

docendi pro všeobecný národopis a antropologii.¹⁴⁵⁾ V červenci (28. 7.) výrok komise potvrdilo i ministerstvo kultu a vyučování. Na pražskou universitu tak vstoupil vůbec první docent národopisu, mladý specialista na etnografii a moderní museolog s evropským rozhledem i zkušenostmi.¹⁴⁶⁾ Osm měsíců předtím Chotkův gymnasiální učitel, věčně odstrkovaný universitní profesor a tvůrce instalace archeologických sbírek Musea Království českého J. L. Píč dobrovolně opustil tento svět.

V letním semestru roku 1913 Chotek zahájil své přednášky, jež se ovšem mohly týkat pouze oblastí, uvedených ve znění habilitace. Nepřednášel tedy slovanskou tematiku, ačkoli ta v té době zcela naplňovala jeho odborné zájmy. Příkaz přednášet jen všeobecný národopis, tj. pouze exotickou látku,¹⁴⁷⁾ měl své kořeny na vídeňském ministerstvu,¹⁴⁸⁾ kde již nalezneme preventivní represivní opatření, snažící se omezit nárůst panslavistických tendencí, probuzených zejména vypuknutím první balkánské války. Tyto tlaky v podstatě zamezily přístupu slovanské tematiky do přednáškových sálů.

Chotek tedy kromě základních teoretických témat (Kultura primitivních národů, Úvod do všeobecného národopisu) připravil několikaletý přednáškový cyklus, mapující postupně národopisnou (či snad přesněji antropogeografickou) tematiku všech světadílů s výjimkou Evropy.¹⁴⁹⁾ Své přednášky koncipoval na základě dostupné odborné literatury, k níž měl jako knihovník Národopisného musea snadný přístup, a k demonstraci využíval předmětů, jež si přivezl ze svých zahraničních cest.¹⁵⁰⁾ Za pozornost stojí, že tímto krokem byl národopis, vnímaný od počátku Niederlem i Chotkem v evolucionistickém pojetí jako věda v zásadě historická, z rámce historie vyčleněn. Přesunutím přednášek do geografického ústavu, vzniknuvšího roku 1908, byl pomezí obor se širokým spektrem zájmů uveden do oblasti věd zeměpisných. Zdánlivé sblížení s přírodními obory bylo o to markantnější, že do přednášené exotické tematiky, mapující kultury tzv. nehistorických národů, se mnohem více promítaly i aspekty somatologické (resp. fyzicko-antropologické).

Chotkovy přednášky byly již v roce 1913 přesunuty do objektu na Albertově. Vedle svého bývalého učitele geografie Václava Švambery se tak Chotek ocitl na stejném pracovišti s geomorfologem Jiřím V. Danešem a především se svým spolužákem

z gymnasia a Švamberovým asistentem, právníkem Viktorem Dvorským, jenž přednášel právní a obchodní zeměpis.¹⁵¹⁾ Sledujeme-li témata Dvorského přednášek, je zřejmé, že jeho odborné zaměření bylo v tehdejší hierarchii vědních disciplin stejně vratké jako Chotkovo. Praktické využití jejich odbornosti se však mělo významně uplatnit o pět let později, na pařížské mírové konferenci, při vytyčování rozsahu a hranic nového československého státu. V prvních letech Chotkova universitního působení ale jeho odborné zájmy směřovaly zcela jinam. Leč mnohé úkoly, jež před ním vyvstávaly, výrazně ovlivnila stahující se mračna hrozícího světového konfliktu.

Poslední léta před vypuknutím „velké války“ znamenala ve vývoji českého národopisu zlomové, bilanční období. Stále živý odkaz Národopisné výstavy československé a rozvoj mezinárodních kontaktů na vědecké bázi se snoubil s hřmotnými ohlasy novoslovanského hnutí, jež po červencovém Slovanském sjezdu roku 1908 posilovali svou politikou zejména národní demokraté v čele s Karlem Kramářem. Politický panslavismus, reflektující ovšem slovanskou vzájemnost specificky idealistickým způsobem, nesouvisel přímo s výsledky prací slavistů. Často však těžil z jejich vědecké autority. Většina vědců, zabývajících se ve svém bádání tak či onak slavistikou, v sobě nutně nosila jistou formu slavjanofilství. To však nemuselo nijak ovlivnit jejich vztahy s germano-, franko- či anglofonním vědeckým světem. Spíše naopak.¹⁵²⁾ Ani slavistika, ani panslavismus však nebyly v atmosféře hrozícího světového konfliktu ve Vídni vítaným jevem. Výsledným průsečíkem této situace byla atmosféra, v níž vznikaly přípravy na Slovanskou národopisnou výstavu, jejíž realizaci již ovšem přerušila válečná vřava. Světová válka i vznik samostatného národního státu Čechů a Slováků znamenal pro Chotka i pro rozvíjející se vědní disciplínu zcela novou etapu, v níž však Chotek i nadále hrál důležitou, ba často zásadní roli. To už je však jiná kapitola...

Poznámky:

¹⁾ Viz aktuální vnitrooborovou diskusi a její peripetie in: M. Holubová – L. Petráňová – J. Woitsch (edd.), *Česká etnologie 2000 (Praha, vila Lanna 25. – 26. října 2000)*, Praha 2002; Srv. J. Wolf, *Česká cesta od národopisu k etnologii*, *Národopisný věstník XIII.* (55), 1996, s. 5–16; J. Wolf, *Antropolog a etnograf profesor PhDr. Karel Chotek*, in: *Integrální antropologie na prahu 21. století*, Praha 2002, s.174–177; M. Ducháček, *Karel Chotek a spleť cest českého národopisu*, dipl. práce PedF UK, Praha 2003, s. 7n.

²⁾ Zde lze samozřejmě polemizovat o tom, komu coby etnologovi přiznat „akademické prvenství“. Je sice pravda, že termín etnologie či etnografie měli dávno před Chotkem v názvu své habilitace i Kostantin Jireček a později Lubor Niederle a „etnologické“ přednášky vypsál svého času dokonce již J. J. Kolár. Důležitý zde však není název, nýbrž obsah výuky a přednášek a v tomto ohledu byl Chotek dle mého názoru skutečně prvním domácím (potažmo českým, ač zde nijak nehodlám zdůrazňovat regionálnost či etnicitu této skutečnosti) universitním etnologem. Srv. např. H. Bočková, *Pojem „etnografie“ v 19. a na počátku 20. století (Do diskuse k referátu J. Kanderta)*, in: M. Holubová – L. Petráňová – J. Woitsch (edd.), *Česká etnologie 2000 (Praha, vila Lanna 25. – 26. října 2000)*, Praha 2002, s. 179–183; Též H. Bočková, *Poznámky k vývoji české etnografie (Do diskuse k článku D. Scheffela a J. Kanderta v Anthropological Quarterly)*, in: Tamtéž, s. 253–265; Srv. J. Wolf, *Česká cesta od národopisu k etnologii*, *Národopisný věstník XIII.* (55), 1996, s. 5–16.

³⁾ Pokus o biografický pohled na období Chotkova života až do získání ordinariátu v Praze viz M. Ducháček, *Karel Chotek a spleť cest českého národopisu*, dipl. práce PedF UK, Praha 2003.

⁴⁾ Srv. K. Chotek, *Cerovo. Národopisná studie*, NVČ 1, 1906, s. 65–73, 97–102, 129–135, 161–167, 200–209, 225–234, 273–281, obr.; K. Chotek, *Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými*, ČL 53, 1966, s. 271–291.

⁵⁾ Píč při svých badatelských expedicích procestoval velkou část Evropy. Tyto zkušenosti se s velkou pravděpodobností promítly i do jeho výkladu zeměpisu. Osobní zkušenost zde byla pro školní výklad nepochybným vkladem. Srv. R. Turek, *Josef Ladislav Píč*, ČČH LVIII. – XLIX., 1947/48, s. 254–255.

⁶⁾ Srv. Knihovna katedry etnologie FFUK – sign. V-4; E. Vomlelová, *Karel Chotek (Příspěvek k dějinám české etnografie)*, dipl. práce FF UK, Praha 1968, str. 31. Autorka uvádí, že se Chotek „obdivoval archeologickým a mineralogickým sbírkám, zvířata a historické oddělení mu neimponovaly.“ Přihlédneme-li k paradoxu mezi odsudkem sbírek historických a obdivem k archeologickým, zůstává otázkou, do jaké míry zde autorka interpretovala či spíše reprodukovala Chotkovo vyprávění správně. Srovnání s jiným pramenem zde její výklad poněkud relativizuje, respektive vyvrací a uvádí na pravou míru. Je jím Chotkovo pozdní líčení tehdejších musejních sbírek (které ovšem Vomlelová znala, nebo alespoň znát měla, neboť článek uvedla mezi svými prameny): „Oddělení přírodovědná, například mineralogie, byla v té době již nejen bohatá, ale i vědecky uspořádaná. Také historická část byla na výši. Zde zulášťe překvapovaly archeologické sbírky nejenom množstvím exponátů, umístěných v prostorných sálech, ale též vědeckým výběrem a způsobem vystavení, tedy celou problematikou, ovšem své doby a vědeckých názorů pořadatele oddělení.“ Zhodnocení kvalit Píčova museologického systému se zřetelem k době vzniku je tu evidentní stejně jako poukázání na fakt, že archeologické sbírky byly pochopitelně součástí oddělení historického. In: K. Chotek, *Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými*, ČL 53, 1966, s. 272.

⁷⁾ Takový dojem si přinesl ze střední školy např. i Josef Šusta. Srv. J. Šusta, *Mladá léta učňovská a vandrouní*, Praha 1963, s. 34. Zdaleka ne každý student pochopitelně přistupoval k přednášené látce kriticky tvůrčím způsobem, ostatně i sebevědomý Josef Pekař kritizoval svého učitele Bareše především za absenci faktů ve výkladu, nikoli za pojetí výkladu jako takového. Srv. např. citaci Pekařova deníku v J. Hanzal, *Josef Pekař, život a dílo*, Praha 2002, s. 16–17.

⁸⁾ Viz rubriku Seznam knih učebných ve *Výročních zprávách c. k. vyššího gymnasia v Žitné ulici 1892–1900*.

⁹⁾ E. Vomlelová, c. d., s. 31.

¹⁰⁾ Nepublikovaný koncept Chotkových memoárů (8 stran, strojopis); pozůstalost K. Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy.

¹¹⁾ Nepublikovaný koncept Chotkových memoárů (8 stran, strojopis), s. 1; z pozůstalosti v soukromém vlastnictví rodiny Chotkovy.

¹²⁾ Název práce zněl: *Kronika Dalimilova jako pramen dějin sociálních a hospodářských ve 13. – 14. století.*; Srv. vysvědčení seminární, 7. 4.

1904, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy. Vyšší ročník historického semináře absolvoval Chotek u Golla. Bohužel jediným odrazem jeho dojmů ze semináře je Vomlelovou zachycená vzpomínka, v níž Chotek letmo zmínil, že Goll „*mu dával cenné metodické rady.*“ Srv. E. Vomlelová, c. d., s. 35. Tato seminární práce později posloužila Chotkovi i jako základ disertace, tehdy však byly odborné posudky již podstatně kritičtější. Viz dále.

¹³⁾ Srv. např. mladistvé názory Josefa Šusty a Maxe Dvořáka, jak je ve svých vzpomínkách zachytil právě J. Šusta J., *Mladá léta učňovská a vandrouní*, Praha 1963, s. 85–89.

¹⁴⁾ Chotek sám později napsal: „*Upoutal mne jako učitel na universitě od první hodiny. Myslím, že více, než Jaroslav Goll.*“ Srv. K. Chotek, *Význam Lubora Niederla v československém a slovanském národopise*, Slovenský národopis II, 4/1955, s. 504–518.

¹⁵⁾ Nепublikovaný koncept Chotkových memoárů (8 stran, strojopis), s. 1. Stejný citát uvádí J. Mjartan, *Jubileum profesora Karola Chotka (1881–1956)*, Slovenský národopis IV, 1956, s. 526.

¹⁶⁾ Tyto sklony byly dědictvím Niederlových bouřlivých bohémských let, kdy se vzepřel vůli svých ochránců, kteří jej chtěli učinit následovníkem jeho zemřelého otce, klasického filologa. Rozhodl se tehdy pro studia umění u Miroslava Tyrše a přestože studia pro Tyršovu smrt nedokončil, záliba ve výtvarném umění i vlastní tvorba se mu stala životním koníčkem. Své *Slovanské starožitnosti* ilustroval sám. Srv. Niederlovy vzpomínky na bohémská léta a přátelské svazky se známými umělci. Archiv AV ČR – osobní fond L. Niederle, k. 1 – i. č. 12 – L. Niederle, *Z mého života*, nepublikovaná autobiografie, s. 4–6, 8–10n. Srv. K. Chotek, *Lubor Niederle – jeho osobnost*, NVČ 31, 1948–1950, s. 5–6.

¹⁷⁾ L. Niederle, *Makedonská otázka*, Česká revue 1903.

¹⁸⁾ L. Niederle, *Národopisná mapa uherských Slováků na základě sčítání lidu z r. 1900*, Národopisný sborník IX., 1903, s. 223n.

19) Rezignace na studium antropologie v celém jejím rozsahu vedla Niederleho k hlubší specializaci, jejíž směr vyjadřuje i změněné znění habilitace z roku 1898 – pro archeologii a etnologii. Niederle sám k tomu poznamenal. „*Antropologii jsem opustil, protože jsem viděl, že nemám pro hlubší bádání v ní dostatečných studií medicínských.*“ Srv. Archiv AVČR – osobní fond L. Niederle, k. 1 – i. č. 12 – Niederle L., *Z mého života*, nepublikovaná autobiografie, s. 19.

²⁰⁾ I toto dělení má pochopitelně svá terminologická úskalí. V době svého vzniku však bylo vcelku funkční. Srv. např. V. Tille, *Úvodem*, NVČ 1906, s. 1–3.

²¹⁾ E. Vomlelová, c. d., s. 39.

²²⁾ Nepublikovaný koncept Chotkových memoárů (8 stran, strojopis), s. 2, pozůstalost K. Chotka – soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy.

²³⁾ Předpokládáme-li však stabilní zájem o četbu periodika, v němž druhy sám publikoval (Srv. Karel Ketoch, [K. Chotek], *Večeře*, Rudé květy I, 1902, č. 8, s. 118–119.), mohl Chotek v době vzrůstu jeho zájmu o slovenskou problematiku velmi pravděpodobně narazit i na poměrně realistickou a kritickou črtu z pera pravidelného přispěvatele Rudých květů Josefa Veselého, nazvanou *Dojmy ze Slovenska* (Rudé květy 1902/1903, s. 43–46, 59–61.). Zde se mj. píše: „*Není nikterak záviděníhodným Slovákovo bydlo (...). Hmotný jeho život, toť po většině těžká, nezměrná chudoba. Jdete ode vsi ke vsi. V malé dědince, s řadou dřevěných chatek, jakoby po vymření (...). Tu se mihne žena (slovensky 'baba'), děcko či starucha. Muži jsou většinou za chlebem z domu. Od útlých hochů, až k statným mužům, tvrdým a houževnatým jako kořen starého pně – vše jde za živobytím, blíže i dál někde ve světě. (...) Nouze je stálým, nevládným hostem u většiny slováckého lidu. Zeje z těch postav, jež bosa nebo v papučích, v odraných halenách, v 'klobúčích' všech forem, s bodrým ponížným výrazem rozbihají se za chlebem do všech končin. Na ně pohrdavě pozírá lépe situovaný Maďar, přezírá je světa znalý žid. V mnohých osadách bývá žid nejbohatším pánem, s ním o majetek se dělí pouze maďarští 'grófy'.*“ Nebyly to tedy jen ideály a vidina idylických prázdnin, co mohlo Chotka táhnout k poznání Slovenska. Městský syn s vytříbeným smyslem pro sociální nespravedlnost mohl být přitahován i touhou poznat, jaký je tedy ve skutečnosti slovenský každodenní chléb. Potřeba přehodnotit ideální obraz nadšených agitací z pera Karla Kálala tu zřejmě mohla sehrát svůj vliv.

²⁴⁾ L. Niederle, *Národnostní mapa uherských Slováků na základě sčítání lidu z r. 1900*, Národopisný sborník IX, 1903, s. 223n. Později znovu vydáno v pozměněné vnější podobě jako *Uherští Slováci*, Praha 1906 a po první světové válce zkráceně jako *Místopis Slovenska a národnostní statistika obcí slovenských*, Praha 1919.

²⁵⁾ Archiv AVČR – osobní fond L. Niederle, k. 1 – i. č. 12 – L. Niederle, *Z mého života*, nepublikovaná autobiografie, s. 46.

²⁶⁾ Co se týče Chotkova členství a činnosti v Detvanu, nelze je doložit ze spolkové agendy ani seznamu členů, neboť ten je veden do roku 1902 a jméno Chotek tam tehdy ještě nefiguruje (Srv. AUK – Všestudentský archiv II. – Slovenské spolky; spolek Detvan, k. B 522). Je tedy zřejmé, že do spolku Chotek vstoupil až poté, avšak ještě před první cestou na Slovensko, tedy zhruba někdy na přelomu let 1903/1904. Tak lze totiž soudit dle jeho vlastních pamětí: „Vyhledal jsem tedy slovenské studenty, sdružené ve spolku Detvan, a brzy jsem se stal také členem. V tomto prostředí poznával jsem slovenské poměry správněji a hlouběji. Rozhodl jsem se prostudovat národnostní, ne národopisnou otázku na jihu, na hranici slovensko-maďarské.“ (Nepublikovaný koncept Chotkových memoárů (8 stran, strojopis), s. 2).

O úpadku *Detvanu* v prvním desetiletí 20. století svědčí skutečnost, že v roce 1907 měl kdysi početný a vlivný spolek pouhých 18 přispívajících členů, registrovaných stejně tolik. Separát z posledního čísla Slovenského obzoru z prosince 1907 zřetelně ukazuje tristní situaci v ohlednutí za roční aktivitou spolku: „Všetkých členských schůzok bolo 13; výbor schádzal sa častějišie bez obvyklých spolkových formalit. (...) Činnosť spolku obmedzovala sa hlavne na vnútorné administratívne záležitosti.“ Srv. separát ze Slovenského obzoru 28. 11. 1907 (datum nejisté, údaje neuvedeny, pouze dopsány ručně), s. 73–74; AUK – Všestudentský archiv II. – Slovenské spolky; spolek Detvan, k. A 338. Přesto však členství ve spolku umožnilo Chotkovi první osobní kontakty na slovenské vlastence. I redaktor Národních listů Anton Štefánek, když psal o slovenských spolcích, napsal, že kromě jiných „v posledných rokoch i pražský Detvan vlastně živil.“ Srv. A. Štefánek, *Slovensko pred prevratom a počas prevratu, Devátá přednáška cyklu Československá revoluce, přednesená 12. 4. 1923*, in: *Cyklus přednášek Československá revoluce*, Praha 1924, s. 544.

²⁷⁾ Zjevně se mýlí Drahomíra Stránská, když tvrdí, že poprvé Chotek zajel na Slovensko (a to přímo k Zochovi do Cerova) už za středoškolských studií. Srv. D. Stránská, *Dílo univ. prof. Dr. Karla Chotka. Pozdrav k sedmdesátým narozeninám*, NVČ XXXII., 1951, s. 225. Ovšem její tvrzení, že Chotek navázal kontakt se Zochem prostřednictvím zásilky několika knih Julia Zeyera, se může zakládat na pravdě, neboť osvětová činnost Detvanu, podobně jako i Československé jednoty, spočívala především v zasílání českých knih tam, kde se předpokládal

a ukázal jejich nedostatek. Byla to tedy běžná činnost člena spolku, na jejímž základě však mohl opravdu vzniknout osobní kontakt, zprvu ovšem písemný.

²⁸⁾ Národopisný věstník československý (NVČ) přímo navazoval na Národopisný sborník československý, založený v přípravné komisi národopisné výstavy r. 1895. Důvodem změny názvu v roce 1906 (kdy zde poprvé publikoval i Chotek) zřejmě nebyla pouze potřeba sjednotit původní publikace Národopisné společnosti československé, jež existovaly mimo stávající Sborník (především Niederlův a Polívkův Věstník slovenské filologie a starožitností, vycházející od roku 1901), jak napsal v úvodu „nového“ periodika Václav Tille. Především šlo o počátek nové, kritické a na vědeckých metodách založené „*revise celé národopisné práce devatenáctého věku*“. Zároveň šlo o to „*shrnout výsledky pod zorným úhlem tří směrů, jimiž dnes naše národopisné studium se běže*.“ Zde je zřejmě míněno již zmíněné dělení Tylorovo, ještě spíše však rozdělení na fyzickou antropologii, zkoumání hmotné kultury (etnografie) a zkoumání duchovní kultury (folkloristika). I toto dělení má ovšem opět svá terminologická úskalí. Srv. V. Tille, *Úvodem*, NVČ 1906, s. 1–3. Navíc změnu názvu časopisu na „věstník“ způsobily (kromě symbolické návaznosti na Věstník slovenské filologie a starožitností) i potíže s častým užíváním zkratk, přičemž Společnost (NSČ) a Sborník (NS/b/Č) zde místy splývaly. Důvody změny názvu byly tedy i čistě pragmatické.

²⁹⁾ Je sice pravda, že již rok před Chotkem vydal slovenský evangelický farář Karel A. Medvecký svou oblastní monografii *Detva*, avšak jakkoli je tato kniha „*jednou z nejvýznamnějších slovenských knih posledního desetiletí předválečného*“, její pojetí bylo ovlivněno právě autorovým oborem. Jedná se tedy o významné, avšak laické zachycení daného stavu v oblasti, nikoli o kritickou a na vědeckých metodách postavenou monografii. Srv. K. Chotek, *K. A. Medvecký (nekrolog)*, in: *Ročenka Slovenského ústavu 10*, 1937, s. 232–233.

³⁰⁾ Jako člen NSČ je uveden již v seznamu členů z roku 1905, jako o členovi rady je o něm první zmínka až o rok později (NVČ II., 1907, s. 115). Srv. *Výroční zprávy Společnosti Národopisného musea československého* za rok 1906 a 1907, NVČ 1906, 1907, 1908. Výroční zprávy byly obvykle součástí některého z čísel celého ročníku NVČ, stránkovány však byly obvykle zvlášť.

³¹⁾ Takto hodnotil Chotkovy silné osobnostní stránky Vilém Pražák v roce 1951. Vycházel ovšem z dlouholeté zkušenosti Chotkova žáka i z osobních styků. Srv. V. Pražák, *Činnost prof. Dr. K. Chotka v Národopisné společnosti československé*, NVČ XXXII., 1951, s. 235–243. Chotkovi údajně po jakési schůzi městského výboru, na níž měl úspěšný projev, předseda výboru řekl: „*Pane profesore, vy jste se úplně minul ve svém povolání. Kdybyste byl řezníkem, dovedl byste každého sedláka umluvit tak, že by vám prodal krávu skoro zadarmo a vy jste mohl být už dávno milionářem.*“ Tamtéž, s. 29 (pozn. č. 4).

³²⁾ Chotkova osoba se objevovala na různých sjezdech, spolupracoval s krajinskými musei a osobně je často navštěvoval, organizoval sbírky, dotazníkové akce a výrazně se podílel i na vzniku musejního fotografického archivu, který pravidelně doplňoval snímky ze svých cest po Čechách, Moravě i Horních Uhrách. Později, po prvních zahraničních zkušenostech, se také začal zasazovat o modernější funkční instalaci musejních expozic. Četnost jeho aktivit nakonec vedla k tomu, že po pěti letech nahradil Václava Tilla ve funkci hlavního jednatele NSČ. Jednateltem byl zvolen roku 1911. Poprvé je takto zmiňován v rubrice *Drobné zprávy národopisné*, In: NVČ V, 1911, s. 142. Základní charakteristiku Chotkova působení v NSČ podal ve svém článku Vilém Pražák (V. Pražák, *Činnost prof. Dr. K. Chotka v Národopisné společnosti československé*, In: NVČ XXXII., 1951, s. 235–243), podrobný obraz Chotkových organizačních a musejnických aktivit v tomto období (od r. 1906) je pak zachycen ve *Výročních zprávách Společnosti Národopisného musea československého*, uveřejňovaných vždy na konci každého ročníku NVČ. Chotkovo jméno tam vedle Niederla, Tilla, Jakubce a Krause figuruje nejčastěji. Minimálně do té doby, než odešel učit do Bratislavy (1921), byl Chotek skutečně spiritus agens národopisného musea. Detailní rozbor této části jeho vědeckých aktivit by sám o sobě vydal na jednu obsáhlejší stať. Proto zde zůstávám až na výjimky na základní charakteristice s vědomím, že jen o málo podrobnější nástin je publikován již v článku Pražákově, na který tímto znovu odkazuji.

³³⁾ Například kustodkou musejních sbírek byla Vlasta Havelková, dcera známého olomouckého archeologa Jindřicha Wankela a choť buditele Jana Havelky. Tato aktivní a nadšená žena, jejíž velké zásluhy o popularizaci národopisné tematiky nelze popřít, však byla v mnohém dědičkou romantických a idealistických představ národního obrození.

Od svého předčasně zesnulého manžela převzala myšlenku uplatňování teorie bratří Grimmů o mýtickém, archaickém původu pohádkových motivů na produkty lidové tvořivosti (především ornamenty a vyšívání). Na její zásluhy o zahraniční výstavy českého lidového umění (jež se však v jejím pojetí omezovalo na textilní výšivky) však bylo nutno brát ohledy, ačkoli aktuální pohledy mladších odborníků i potřeby vznikající národopisné vědy již kladly zcela jiné nároky. Podobně tomu bylo v případě hnutí tzv. *Svérázu*, jehož hlavní propagátorka Renáta Tyršová byla roku 1907 ustanovena inspektorkou státních ženských průmyslových škol. Tam mohla své myšlenky o užití vzorů lidového umění v městské módě propagovat mezi dospívající mládeží takřka bez omezení a uplatňovala své názory i v širší neodborné veřejnosti, a tak, přestože ona sama přímý vliv na chod národopisných institucí neměla, ohlasy svérázového hnutí značně deformovaly laické představy o národopise jako takovém. V tomto ohledu bylo dědictví romantických představ, upevněných odkazem Národopisné výstavy československé a stále ještě prosazovaných žijícími zakladajícími členy NSČ, skutečně tíživým břemenem rozvoje nové disciplíny.

³⁴⁾ Nепublikovaný koncept Chotkových memoárů (8 stran, strojopis), s. 3; pozůstalost K. Chotka – soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy.

³⁵⁾ Tomu nasvědčuje Chotkova rozhořčená formulace v dopise Jiřímu Horákovi před prázdninami 1927, s níž později Chotek bilancoval svou dosavadní činnost: „Kdyby mne nebyl profesor Niederle vnutil do habilitace, byl bych dnes seděl v museu a dokázal více než posud.“ V ostře vyčítavém tónu se ohlašuje bilancování a životní krize, jíž Chotek na sklonku dvacátých let procházel. Archiv AVČR – osobní fond J. Horák, k. 8, i. č. 475, Chotek Horákovi, dopis č. 30.

³⁶⁾ Zde tkví kořeny jeho širokých znalostí zahraničních metod národopisu i jejich hlavních protagonistů. Chotkova recenzentská aktivita v NVČ není příliš vysoká, ba v porovnání s jeho kolegy, především folkloristy Polívkou, Horákem či Zubatým, je spíše zanedbatelná. Přesto se díky pořádání musejní knihovny mladý vědec pravděpodobně seznámil kromě jiných významných titulů i se svou pozdější „biblí“ *Les Rites de Passage (Etudes systematiques des rites)* belgického antropologa a etnologa Arnolda van Gennepa. Kniha byla recenzována v NVČ III., 1909, s. 177–180. Brzy nato následovala recenze na jiné van Gennepovo dílo, *Religions, moeurs et legendes* (tamtéž, s. 220). Již rok předtím se v NVČ

objevil i ohlas na van Gennepem redigované periodikum *Revue des etudes ethnographiques et sociologiques* (NVČ II., 1908, s. 90–91). O van Gennepově velkém vlivu na Chotka jako národopisce hovořil ve svých vzpomínkách Ludvík Baran (rozhovor ze 17. 2. 2003). Kniha *Les Rites de Passage* vyšla v českém překladu jako *Přechodové rituály* až v roce 1997.

³⁷⁾ O tom, že domácí musea vyhlížela skutečně archaicky svědčí i neustálé opakování deset let starých požadavků na změny. Již dva roky po národopisné výstavě se objevil v Českém lidu ohlas na knihu kustoda vídeňského musea Franze Hegera *Die Zukunft der ethnographischen Museen*. Rozsáhlá citace odhaluje Hegerův program aplikace evolucionistických metod na musejní expozice i jeho kritiku synchronních výstav, nepřihlížejících k historickému vývoji příslušných jevů. Dotkl se zde pochopitelně i požadavku zařazení nově pojatých expozic do přístupu kulturněhistorického (ČL VI., 1897, s. 214–216).

Tristní stav sbírek ovšem konstatoval v korespondenci s Čeňkem Zíbrtem 4. 10. 1900 i jeho přítel, nadšený terénní pracovník Fratišek Kretz. Ač v podstatě konzervativní nadšenec, kritizoval Kretz dosavadní stav národopisného bádání výstižnými slovy: „*Národopisné sbírky naše poskytují až dosud pohled rozkouskovanosti, nesystematičnosti, neurovnalosti, což svědčí o tom, že při sbírání národopisného materiálu nebylo plánu ani náležitěho odborného podkladu. Sbíralo se a hromadilo vše bez ladu a skladu, proto jsou i ve velkých sbírkách značné mezery, jež touží po náležitém doplnění. Sbíralo se současně, náruživě a s chvatem, tím se velice mnoho poškodilo a věci neprospělo. Po staletí nastřádané, pečlivě uchovávané předměty přímo se drancovaly a jenom tam, kde byla hluboce zakořeněna úcta k domácím zděděným památkám a kde nouze netlačila, odešli sběratelé s prázdnem. Tento nerozum ve zběsilé hrabivosti po starobylých předmětech národopisných způsobil klidné, soustavné práci nenahraditelných škod, poněvadž předměty jsou rozneseny, souvislé věci rozcuchány a původ mnohých věcí zcizen. ... Veliká vina leží v nás samých. (...) Co je platna sbírka sebe cennější, která má skvosty a předměty všech oborů, když u většiny není znám původ.*“ (F. Kretz, *Z dějin národopisu československého. Úvahy z r. 1900, ČL XXXI, 1931, s. 1.*) Ani po přestěhování sbírek NMC do budov v Kinského zahradě se s uvedeným stavem mnoho nezměnilo, natož pak v krajinských museích. Z toho je zcela zřejmé, do jaké míry byl Chotek puzen k soustavné

práci na modernizaci musejních expozic a její propagaci i mimo centrální instituci. Uplatňoval však přitom pouze požadavky, vyslovované již deset let předtím.

³⁸⁾ Myšlenky na pružnější a modernější organizaci českých a moravských muzeí ovšem zdaleka nevycházely pouze od Niederla či Chotka. Již dříve se v tomto směru angažoval hlinecký badatel Karel V. Adámek, jenž vyvíjel snahy o lepší organizaci především krajských lokálních institucí. Více viz. J. Horák, *Národopis československý*, in: *Čsl. vlastivěda II – Člověk*, Praha 1933, s. 424.

³⁹⁾ Myšleno kladné ve smyslu povolení přístupu k rigorózní zkoušce. Oba posudky jinak zhodnotily práci jako „dostatečnou“. Chotek svou seminární práci k disertaci pouze doplnil o podrobnější rozbor jednotlivých edic Dalimilovy kroniky (srovnal Pavla Ješina z Bezdězce s vydáním F. F. Procházky) a podal přehled doposud vyslovených názorů na záhadnou osobu autora kroniky. Sr. AUK – disertace č. 444 – *Karel Chotek – Rýmovaná kronika tak zvaného Dalimila*, posudek Pekařův; Tamtéž, posudek Kalouskův. Chotek skutečně uměl najít ve staročeských památkách pasáže, jež dokládaly jisté reálie ze života středověké společnosti, na jejich analýzu a výklad však nestačil. Zajímavé je, že si kromě sociálního rozvrstvení i struktury jednotlivých vrstev středověké společnosti letmo všiml i problematiky pohlaví, dnes tolik preferovaných v módním oboru gender studies. Vnímá i prostupnost jednotlivých vrstev středověké společnosti (sňatky měšťanských dcer se zchudlými šlechtici), stejně jako i národnostních menšin, tzn. Židů. Nestačil však na výklad polysémantičnosti některých termínů a slov, zde mu byl zdrojem výklad Gebauerova *Staročeského slovníku*. Jak však poznamenal v posudku Pekař, ne vždy ho Chotek dokázal využít beze zbytku. Rozebíral problematiku soudnictví, hospodářské i vojenské terminologie, všiml si dokonce významů výkladu snů a pověr a zachytil některá přísloví, což bylo zřejmé zhodnocení poznatků Zíbrtových čtení. Celou hlavní stať však v závěru příznačně zhodnotil slovy: „*Tím končí výčet (podtrhl M. D.) jednotlivých hesel a jejich často jen hypotetický výklad.*“

⁴⁰⁾ Je možné, že zde sehrála svou roli i autorita Niederlova, jenž Chotka svým způsobem považoval za svého chráněnce a měl s ním zřejmě své plány do budoucna, související s vlastní rostoucí životní skepsí a obavou, že mu v důsledku postupující oční a nervové choroby nebude

dáno dokončit své životní dílo. Niederle byl zároveň přesvědčen, že etnografická problematika, jíž se nemohl pro své zakotvení v jiných disciplínách šířeji věnovat, vyžaduje odborné zpracování: „*Nemůže býti pochyby, že v současném životě slovanském, zejména tam, kde zůstaly starobylější formy okolnostmi zachovány, uchovalo se leccos z dávných dob a že by se tedy mohlo leccos přenést i do obrazu života, jaký byl před tisícem let na konci doby pohanské. K tomu je však nutno vědět přesně, co je na dnešním folkloru starého. A tu máme dosud jen velmi málo prací, které by byly toto rozlišení podnikly a ukázaly, co náleží pravěku a co době pozdější. A nejen to: novější práce vyjadřují častěji čím dále tím větší skepsi k předpokládaným pohanským survivalům. Mně samému nebylo více možno, abych práci která tu schází, doplnil. Poznal jsem brzy, že moje síly nestačí, abych se systematicky probral celým ohromným folkloristickým materiálem, neřku-li, abych analysoval kriticky, co je v něm starého, co je survival a co teprve později v době křesťanské vzniklo, nebo bylo přineseno odjinud. Je tu, slovem, potřebí ještě práce ohromné, kterou musí udělati jiná, svěží síla, nebo, lépe řečeno, více sil v budoucích letech.*“ L. Niederle, *Slovanské starožitnosti – oddíl kulturní, Život starých Slovanů I/1*, Praha 1911, s. 11–12. Toto Niederlovo skeptické, avšak výhledy do budoucna neopomíjející hodnocení mělo pro Chotkovu tehdejší odbornou profilaci i pozdější pedagogické působení určující vliv. Přímý Niederlův vliv na schválení Chotkovy disertace nelze ovšem nijak doložit.

⁴¹⁾ Zůstává otázkou, do jaké míry se tehdejší děkan Niederle zasadil o schválení práce doktoranda, jenž byl ve skutečnosti jeho žákem a rozvíjel obor, který (jak si Niederle uvědomoval při tehdejší práci na *Životě starých Slovanů*) úzce souvisel s archeologií, ale podstatně méně měl již v tehdejším pohledu společného s historií.

⁴²⁾ Rigorosa Chotek skládal 13. 3. 1908. V dvouhodinové zkoušce z rakouských a českých dějin obstál v obojím „dostatečně“ (Pekař, Kalousek), jednodinové filosofické rigorosum absolvoval u Masaryka na „výbornou“, ovšem druhý zkoušející Drtina jej zhodnotil opět „dostatečně.“ Promoval 15. 5. 1908, promotorem byl filolog Josef Král. AUK – Disertace I., č. 444 – Karel Chotek. Též dle údajů v doktorském diplomu Karla Chotka (soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy).

⁴³⁾ Od 1. 3. zastupoval nemocného prof. Fiedlera, předchozí půlrok nevyučoval. Jiné důvody této absence nejsou známy, pravděpodobně se

tedy připravoval na doktorát. Po přijetí disertace ihned přijal vinohradské angažmá. Srv. *Výroční zpráva c. k. státní reálky na Král. Vinohradech* 1907/1908.

⁴⁴⁾ Jelikož mu rodiče údajně odmítli finanční podporu, musel si náklady na cestu financovat ze suplentského platu. Dle vzpomínek Klímové v rozhovoru ze 14. 1. 2003.

⁴⁵⁾ Chotek prý na klidnou každodenní atmosféru holandského pobytu rád vzpomínal. E. Vomlelová, c. d., s. 37.

⁴⁶⁾ Tento Niederlův úmysl naznačil Chotek ve svých pamětech (Nepublikovaný koncept Chotkových memoárů (8 stran, strojopis), s. 3.). Údaje o holandském pobytu srv. Návrh na jmenování Karla Chotka řádným profesorem 15. 4. 1929; AUK – osobní spis č. 321, K. Chotek; též Niederlův Návrh na vytvoření stolice etnografie na FF UK-F 20. 6. 1916, tamtéž.

⁴⁷⁾ Jmenován byl výnosem c. k. ministerstva kultu a vyučování ze dne 5. 6. 1908. Srv. *Výroční zpráva c. k. státní reálky na Král. Vinohradech* 1908/1910, s. 34.

⁴⁸⁾ Šlo o budoucího významného profesora geografie na brněnské Masarykově universitě. Srv. F. Kutnar – J. Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997, s. 915.

⁴⁹⁾ Dle vzpomínek paní Mileny Přítelové-Erdeové, neteře paní Marie Vojtěchovské-Chotkové. Všechny tři dcery sládka Vojtěchovského absolvovaly po dokončení pražské Vyšší dívčí i tento údajně roční zahraniční pobyt. Znamenalo by to, že v roce, kdy Chotek suploval na vinohradské reálce, byla Marie Vojtěchovská ve Švýcarsku a po prázdninách, jež trávila u rodičů v Labinské, se namísto setrvání na Kavkaze velmi pravděpodobně vrátila do Prahy, aby dohlížela na mladší sestry. Právě tehdy však Chotek nastoupil v Novém Bydžově. Ve školním roce 1908/1909 navštěvovala Mariina sestra Vlasta již třetí ročník Vyšší dívčí a nejmladší Milena (matka paní Přítelové-Erdeové) právě nastoupila do primy na Soukromé střední škole dívčí spolku Minervy. Srv. příslušné *Výroční zprávy* za rok 1908/1909.

⁵⁰⁾ Tak se o Novém Bydžově vyjádřil Chotek v dopisu Zdeňku Tobolkovi. PNP – 26/2, korespondence K. Chotka se Z. Tobolkou (jednotliviny).

⁵¹⁾ Srv. J. Horák, *Národopis československý*, in: *Čsl. vlastivěda II – Člověk*, Praha 1933, s. 424.

⁵²⁾ Srv. *Výroční zpráva Společnosti Národopisného musea československého* za rok 1908, in: NVČ III. 1909, s. 4–5.

⁵³⁾ Tamtéž.

⁵⁴⁾ V jiném dopise Zdeňku Tobolkovi si Chotek popuzeným tónem stěžoval, že „každý slibuje jak řecká věštkyně“, ale on přesto stále trčí v Bydžově. Dokonce prý navrhl, že si sám bude platit zástupce po dobu své nepřítomnosti. Jelikož na finanční výpomoc rodičů spoléhat nemohl, znamenalo by to, že již tehdy zřejmě počítal s podporou budoucího tchána. Na stipendium v té chvíli reálně pomýšlet nemohl a z učitelského platu by si takovou studijní dovolenou totiž financoval jen těžko. Srv. PNP – 26/2, korespondence K. Chotka se Z. Tobolkou (jednotliviny).

⁵⁵⁾ Na sborníku se podílel i Lubor Niederle statí *Pravěk Slovenska*. Chotek měl přispět dvěma články. Jako důvod svého odmítnutí uvedl, že „je v Bydžově odříznut od pramenů“ a navíc se připravuje na svou prázdninovou cestu na Kavkaz (PNP – 26/2, korespondence K. Chotka s F. Bílým /jednotliviny/). O *Slovenské čítance* viz J. Horák, *Národopis československý*, in: *Čsl. vlastivěda II – Člověk*, Praha 1933, s. 435–436.

⁵⁶⁾ *Obozrenie sovremennogo Slavjanstva, Encyklop. Slavj. filologii II., Petrohrad 1909*; v českém překladu vyšlo jako *Slovanský svět. Zeměpisný a statistický přehled současného Slovanstva*, Praha 1909. Srv. Archiv AV ČR – osobní fond L. Niederle, k. 1 – i. č. 12 – L. Niederle, *Z mého života*, nepublikovaná autobiografie, s. 46.

⁵⁷⁾ Viz. K. Chotek, *T. D. Florinskij, Slavjanskoje plemja. Statisticko-etnografickij obzor sovremennogo Slavjanstva, Kijev 1907* (recenze), NVČ II., 1907, s. 89–90.

⁵⁸⁾ Srv. K. Chotek, *Význam Lubora Niederla v československém a slovenském národopise*, Slovenský národopis II, 4/1955, s. 510.

⁵⁹⁾ V ruském vydání je údajně Chotkovo jméno uvedeno (to jsem však neměl možnost ověřit), v českém překladu *Slovanský svět* (Praha 1909) však nikoli. Viz. K. Chotek, *Lubor Niederle a národopis*, ČL 52, 1965, s. 262. Srv. K. Chotek, *Lubor Niederle – jeho osobnost*, NVČ 31, 1948–1950, s. 10.

⁶⁰⁾ Vyšlo jako *Geographical and statistical view of the contemporary Slaw peoples*, Washington 1910. Srv. Archiv AV ČR – osobní fond L. Niederle, k. 1 – i. č. 12 – L. Niederle, *Z mého života*, nepublikovaná autobiografie, s. 46. Srv. *Seznam literárních prací prof. Dra. Lubora Niederla od r. 1888 do r. 1935*, zvl. otisk. z *Anthropologie XIII*, 1935, s. 138.

⁶¹⁾ Skutečnost, že se v létě 1909 Niederle vzdal přednáškové činnosti, svědčí o tom, že jeho zdravotní stav byl velmi vážný a on sám tehdy

prožíval těžkou životní krizi. Niederlovi v tehdejší krizovém období působilo značné utrpení a psychickou zátěž dokonce i cestování. Kromě markantního zhoršení zraku trpěl totiž (vedle klaustrofobie a agorafobie) i specifickou fóbií z cesty v železničním vagónu. Srv. Archiv AV ČR – osobní fond L. Niederle, k. 1 – i. č. 12 – L. Niederle, *Z mého života*, nepublikovaná autobiografie, s. 21 a 24. (Zde Niederle popsal příznaky své nervové choroby, kterou pocítil poprvé v závěru universitních studií. Projevy nemoci umenšoval procházkami v prudkém větru. Při tom ovšem četl, což prozměnu neprosplávalo zraku.)

⁶²⁾ Srv. opakované Niederlovy žádosti o dovolenou z let 1909, 1911, jež se dále se sporadickými výjimkami pravidelně opakovaly až do jeho penzionování v říjnu 1928. In: AUK – osobní spis č. 524/44, L. Niederle.

⁶³⁾ Chotek uvedl, že Niederlovo přesvědčování souviselo s jeho obavami, že případným oční chorobou vynuceným odchodem z university bude zrušena i stolice archeologie a etnologie, jež ve skutečnosti existovala pouze ad personam. V archeologii se Niederle o nástupce obávat nemusel, ovšem v otázce etnologie (potažmo národopisu) údajně spojoval své představy o universitní existenci oboru právě s Chotkem. Niederlův vytrvalý patronát nad Chotkovým vědeckým růstem to ostatně potvrzuje. Srv. Nepublikovaný koncept Chotkových memoárů (8 stran, strojopis), s. 3; pozůstalost K. Chotka – soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy.

⁶⁴⁾ Tamtéž, s. 3.

⁶⁵⁾ Niederle Chotka přizval ke spolupráci na *Přehledu současného Slovanstva* již před první kavkazskou cestou. I český překlad původně ruského originálu vyšel roku 1909, což by dost dobře nebylo možné, kdyby přípravné práce probíhaly ještě na podzim (předmluvu k českému vydání Niederle napsal v září 1909). Chotek také napsal, že se pro kavkazskou kolonizaci jako habilitační téma rozhodl „na základě zkušeností z uvedené studie o Sibiři.“ (Srv. nepublikovaný koncept Chotkových memoárů, s. 3) Spolupráce na mapování ruské kolonizace a expanze směrem na východ se tak stala prvotní inspirací i metodickou přípravou Chotkovy habilitační práce (Základním postupem v zásadě demografické /nikoli národopisné/ studie byla statistika.). Jestliže při spolupráci na mapě Sibíře pomáhal zachytit ruskou východní expanzi, chtěl Chotek ve své habilitační práci podobným způsobem přehodnotit a zpracovat ruskou expanzi na jih. Spolehlivost údajů ruských badatelů zpochybnil výše zmíněný T. D. Florinskij, když zakreslil celou Sibíř

od Uralu až po Tichý oceán jako oblast čistě ruského osídlení. To byl také jeden z důvodů, proč jeho spis nevyhověl a V. Jagić vyzval ke spolupráci Niederla. Sr. K. Chotek, *Lubor Niederle a národopis*, ČL 52, 1965, s. 262.

⁶⁶⁾ Budoucí tchán údajně Chotka sám pozval na letní pobyt do Labinské, čímž mu zajistil pevné zázemí pro jeho expedici. Dá se předpokládat, že vyhlídka spřízněnost s budoucím universitním docentem mohla pozitivně ovlivnit názor pana otce na vztah jeho nejstarší dcery s dosavadním středoškolským profesorem, navíc donedávna pouhým suplentem. Z výše naznačeného vývoje vztahu však nevyplývá, že by sládek Vojtěchovský dceři nějak výrazně bránil, ostatně sám pocházel z chudých poměrů a co se týče jeho majetkových poměrů, byl to (dnešními slovy) typický selfmademan, jenž se na Kavkaze jako kolonista sám vypracoval takřka z ničeho. Dle vzpomínek paní Mileny Přítelové-Erdeové, neřeře paní Marie Vojtěchovské-Chotkové.

⁶⁷⁾ Zde je nutné vyvrátit po léta tradované, avšak mylné tvrzení o tom, že Chotek podnikl své dvě cesty na Kavkaz v letech 1908 a 1909. Tento údaj byl dlouho sveřepě opisován všemi autory podrobnějších jubilejních článků i nekrologů (Sr. D. Stránská, *Dílo univ. prof. Dr. Karla Chotka. Pozdrav k sedmdesátým narozeninám*, NVČ XXXII., s. 226; J. Mjartan, *Jubileum profesora Karola Chotka (1881–1956)*, Slovenský národopis IV, 1956, str. 529; 1951, s. 225–234; V. Pražák, *Za univ. prof. Dr. Karlem Chotkem*, Věstník NSČ, 1–2/1967, s. 11). Omyl pochází zřejmě od Stránské, jejíž údaje, jako i v jiných případech, nebyly právě spolehlivé. Stránská navíc, zřejmě donucena okolnostmi či tlakem redakce, popsala Chotkovu habilitační práci o Kavkaze velmi tendenční vsuvkou: „*Už tehdy stanul na pokrokovém stanovisku, když poukazoval na to, jak tvořivě zasáhl ruský lid do tohoto území, jak podporoval hospodářské zájmy v oněch krajích a jak snášenlivě ruský národ navazoval styky s domorodými horaly, ponechávaje jim jejich jazyk, víru i způsob života...*“ Viz D. Stránská, c. d., s. 227. Nic takového, jak uvidíme, v Chotkově líčení krvavé ruské agrese a ústupu zdecimovaných horských kmenů není, ba spíše naopak. Celý problém s datací by nebyl vznikl, kdyby si Stránská Chotkovu práci alespoň pozorněji přečetla. Nalezla by totiž v závěru důležitou větu: „*Byl jsem na Kavkaze dvakrát. Poprvé r. 1909 (...) Na druhé cestě příštího roku kontroloval jsem zápisky z cesty první.*“ In: K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 118.

⁶⁸⁾ Předpokládám, že Chotek se slečnou Marií vystoupili v osadě Armavir, neboť na železniční trase z Rostova na Donu do Vladikavkazu to byla nejbližze položená osada ke stanici Labinskaja, splňující předpoklad existence železniční zastávky. Osada měla tehdy cca 15 – 20 000 obyvatel (Chotkova mapa v habilitační práci ji nezachycuje geograficky přesně), byla v okolí největší a ležela zároveň na důležité dopravní tepně, řece Kubáni. Navíc při velkých vzdálenostech osad a měst na Kavkaze musely parní lokomotivy brát vodu při každé příležitosti, předpoklad zastávky v dnešním Armaviru se tedy zdá být oprávněný. Zastávka mohla být i v osadě, nesoucí dnes jméno Kropotkin, polohou i velikostí blízké Armaviru, avšak od Labinské podstatně vzdálenější. Usuzuji však na Armavir dle Chotkova sdělení: „Šest neděl pobyl jsem na severu a pak [jsem se vydal] z Armaviru na východ ke Kaspickému moři.“ (K. Chotek, *Z Tiflisu do Vladikavkazu*, in: *Třicátá pátá výroční zpráva c. k. státní reálky a vyš. gymnasia v král. věnném městě Novém Bydžově 1908–1909*, s. 7.) Chotek cestoval vlakem, předpokládám tedy, že nastoupil opět v nejbližší stanici. Nemaje podrobnější dobovou mapu, vycházím zde z komparace údajů Chotkovy mapy ruského osídlení Kavkazu 1 : 1 080 000 (*Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, příloha), mapy 1 : 15 000 000 *Rusko* (B. Kozenn – J. Jireček, *Zeměpisný atlas*, Vídeň – Olomouc 1899.), dále mapy 1 : 15 000 000 *Sowjet-Union* (*Knaurs Welt Atlas*, Berlin 1938.) a podrobné mapy 1 : 4 500 000 *Východní Evropa – jih* (*Velký ilustrovaný atlas světa*, Praha 1992, s. 60–61.).

⁶⁹⁾ Manželům Vojtěchovským se narodilo celkem šest dětí, nejprve dcery Marie, Vlasta a Milena. Nejmladší z nich (o deset let mladší než Marie) měla ještě dvojče, citlivou a stále churavějící holčičku, jež ještě v dětských letech zemřela. Páté dítě, první chlapec, tragicky zahynulo při koupání. Posledním potomkem byl syn Miloslav, jenž později za smutných rodinných okolností již ve zralém věku spáchal sebevraždu, což všechny sestry velmi zasáhlo. Dle vzpomínek paní Mileny Přítelové-Erdeové, neteře Marie Vojtěchovské-Chotkové a dcery nejmladší ze sester, Mileny.

⁷⁰⁾ Pivo z Labinské se údajně vyváželo dokonce do Skandinávie. I kdyby se bývalo jednalo o jednorázovou zakázku, tento fakt dokládá nejen velký ohlas výrobku a neobyčejnou zručnost pana sládky, ale především manažerské schopnosti jeho manželky, jež byla organizátorskou duší celého podniku. Dle vzpomínek paní Mileny Přítelové-Erdeové, neteře paní Marie Vojtěchovské-Chotkové.

⁷¹⁾ Adolf Vojtěchovský patrně patřil k prvním českým kolonizátorům, přišedším na Kavkaz v sedmdesátých letech 19. století. Umožnilo mu to začít v odvětví málo čítném a podařilo se mu zjevně prosadit se i v později sílící konkurenci – v roce 1906 bylo v kubáňské oblasti 26 pivovarů. Více o české kolonizaci a pivovarnictví na Kavkaze in: K. Chotek, *Čechové na Kavkaze. Vzpomínka z cest*, NVČ V, 1910, s. 201. K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 70, 108–109. O dominanci a charakteru německých kolonizátorů viz K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 70–71.

⁷²⁾ K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 89–90.

⁷³⁾ Tamtéž, s. 43, 48–49, 84.

⁷⁴⁾ Tamtéž, fotografická příloha.

⁷⁵⁾ Srv. Chotkovo líčení kavkazského školství, týkajícího se zřejmě mj. i labinského chlapeckého gymnasia, založeného roku 1908: „*Školy severo-kavkazské mají četné nedostatky a chyby. Myslím v první řadě školy střední. Vydržovány jsou namnoze místním obyvatelstvem a vznikají o překot dřívě, než jsou skončeny přípravy k otevření řádné školy nejnutenější. Tím se stává, že budova není účelná. Poněvadž domy jsou většinou malé, umístěny jsou třídy v několika domech, někdy od sebe asi deset minut vzdálených. Třídy bývají v přízemí a ruch pouliční je velmi na úkor pozornému sledování učiva, tím méně, ježto třídy jsou malé, přeplněné, v létě velmi dusné a proto je třeba míti okna otevřená. Opatření řádné budovy naráží často na odpor kozáctva. Také o náležitě kvalifikované síly není vždy postaráno. Učitelské síly jsou často hodně závislé na řediteli a místním kuratoriu, a tu se stává, že z osobní přízně nebo z nedostatku lepších sil jsou bráni na gymnasia za profesory lékaři, finanční úředníci a podobně.*“ K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 113.

⁷⁶⁾ Nejsou doklady o tom, že by na cestu dostal ministerskou podporu. Rodiče jej nepodpořili a z učitelského platu by si zřejmě takovou cestu dovolit nemohl. Adolf Vojtěchovský navíc již tehdy Chotka s velkou pravděpodobností vnímal jako svého budoucího zetě. Je nasnadě, že při první návštěvě v Labinské byl Chotek uveden do rodiny a následoval hovor o budoucnosti jeho vztahu s Marií. Že přitom padlo i slovo svatba se zdá být vzhledem k dalšímu vývoji vztahu zřejmé.

⁷⁷⁾ K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 46n.

⁷⁸⁾ Pozastavil se například nad mladíky, hrajícími v neděli karty na hřbitově, a neodpustil si kritiku vkusu Kavkazanů, náramně se bavících

v biografu při druhořadých krvácích. Teprve postupně rozeznával specifika orientální mentality, tolik odlišné od středo- a západoevropské městské racionality. K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 115–116.

⁷⁹⁾ Srv. např. líčení cholery v Labinské roku 1910: „*Když předloňského roku ukazovala se v stanici Labinské na řece Labě cholera, sešla se zdravotní komise, které se zúčastnili všichni faráři, důstojníci a vojenští lékaři. Návrhy, jež směřovaly omezit nákazu a vyžadovaly ovšem peněžních obětí, se neprovedly; zato kněží doporučili zpověď a přijímání – ovšem z jednoho společného kalicha –, poněvadž jim z toho plyne důchod. (...) Kněží světili potoky a studny a dav pak hltavě pil vodu z nich jako bezpečný lék proti nemoci. Jinak bylo ve stanicích opravdu mrtvé ticho.*“ Reakce postižených byly ovšem příznačné: „*Srovnávali se [chudina] a vztek obracel se proti lékařům a felčarům, jež nepadali, poněvadž prý ze ziskuchtivosti otrávil studně (sic!). Jindy zástupy hrozily ničit majetek a životy zámožných a inteligence, aby se pomstili za to, že mezi nimi je nemocných málo.*“ K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 75, 80–81.

⁸⁰⁾ K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 82, 98–99, 114–115.

⁸¹⁾ Nepublikovaný koncept Chotkových memoárů, s. 3; pozůstalost K. Chotka – soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy.

⁸²⁾ K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 53, 85, 119.

⁸³⁾ Tamtéž, s. 118.

⁸⁴⁾ Zdálo by se pochopitelné, že s ním cestovala i slečna Marie, ovšem určitě to tvrdit nelze. Ačkoli se zdá nepravděpodobné, že Chotek cestoval zcela bez průvodce, v jeho vzpomínce na cestu přes hřeben Kavkazu není o jeho nastávající ani jiném stálém průvodci ani slovo. Je otázkou, do jaké míry bylo Chotkovým úmyslem dodat publikované vzpomínky serióznosti, jež by ve školní ročence líčením romantické cesty kočárem s přítelkyní mohla nabýt poněkud jiného rázu. Víme, že Chotek byl v citové oblasti uzavřený člověk, jenž si velmi hlídal své intimní soukromí. Naskytá se ale otázka, jak si vysvětlit závěrečnou větu vzpomínek z cesty, v níž zmiňuje zážitky, jež „*žárlivě střeží ve svých vzpomínkách*“. To by mohlo naznačovat, že se slečna Marie alespoň části cesty zúčastnila. Pevný důkaz však postrádáme. Srv. K. Chotek, *Z Tiflisu do Vladivostoku*.

kavkazu, in: *Třicátá pátá výroční zpráva c. k. státní reálky a vyš. gymnasia v král. věnném městě Novém Bydžově 1908–1909*, s. 7–14.

⁸⁵⁾ K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 46, 88.

⁸⁶⁾ Tamtéž, s. 93.

⁸⁷⁾ Opět odkazují na Chotkovu vzpomínku: „Šest neděl pobyl jsem na severu a pak z Armaviru na východ ke Kaspickému moři.“ Dostal se tedy do oblasti dnešní severní Osetie (Vladikavkaz) a směřoval dál přes Čechu do Dagestánu. Srv. K. Chotek, *Z Tiflisu do Vladikavkazu*, in: *Třicátá pátá výroční zpráva c. k. státní reálky a vyš. gymnasia v král. věnném městě Novém Bydžově 1908–1909*, s. 7.

⁸⁸⁾ Dnešní Tbilisi.

⁸⁹⁾ „Projedete-li ji [severokavkazskou step] vlakem, zvláště v létě, odnášíte si dojem nepřiznivý.“ Tamtéž, s. 7. Pro Chotkovy nepřilíš silné dojmy z cesty železnicí je příznačné, že popis svého cíle, Tiflisu, započal vylíčením tamního nádraží. Trasu své první cesty popsal hned dvakrát. Srv. K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 118. Srv. K. Chotek, *Z Tiflisu do Vladikavkazu*, in: *Třicátá pátá výroční zpráva c. k. státní reálky a vyš. gymnasia v král. věnném městě Novém Bydžově 1908–1909*, s. 7.

⁹⁰⁾ Chotek ve své práci zmínil tradiční i politickou zločinnost a zásadní rozdíl těchto jevů: „Prvé místo mají krádeže dobytka; r. 1906 oznámených krádeží koní činilo asi 200 000 rublů. Zvláště mezi Osetinci je krádež privilegovaným řemeslem. (...) Mimoto do nedávna a na některých místech snad posud jsou tak zvané tajné revolucionářské komitety, jež však nemají se skutečnými revolučními snahami nic společného. Jsou to bandy lupičské, jež vyhrožováním smrtí vydírají na zámožných osobách značné sumy, prý na revoluční fondy. Tuto tajnou daň, někdy až 3000 rublů ročně, platilo mnoho osob, mezi nimi i důstojníci kozáčtí.“ K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 117.

⁹¹⁾ K. Chotek, *Z Tiflisu do Vladikavkazu*, in: *Třicátá pátá výroční zpráva c. k. státní reálky a vyš. gymnasia v král. věnném městě Novém Bydžově 1908–1909*, s. 7.

⁹²⁾ Tamtéž.

⁹³⁾ Více o historii tífliškého musea viz NVČ VIII, 1913, s. 23–24.

⁹⁴⁾ Tamtéž, s. 8.

⁹⁵⁾ Všechny uvedené citáty tamtéž.

⁹⁶⁾ *Výroční zpráva c. k. státní reálky a vyš. gymnasia v král. věnném městě Novém Bydžově 1909–1910*, s. 44. Dovolena mu byla opakovaně udělena pro celý školní rok 1909/1910.

⁹⁷⁾ Habilitační protokol ze dne 27. 1. 1912 (podepsáni Jindřich Matiegka, Václav Švampera, referent Lubor Niederle). Text obsahuje zmínku o udělení finanční podpory pro zahraniční studijní cestu. AUK – osobní spis č. 321, K. Chotek.

⁹⁸⁾ Údaje o Chotkově druhé studijní cestě po západní Evropě se značně rozcházejí. Chotek se v často citovaném životopisném konceptu zmínil o „ročním studiu v Berlíně u prof. Luschana“ a dále v Paříži a Curychu, přičemž tvrdil, že „to bylo roku 1910“ (s. 4). *Výroční zpráva Společnosti Národopisného musea za rok 1909* (s. 9) sděluje, že Karel Chotek „mešká v Berlíně (...) u prof. Luschana“ (NVČ III, 1910). V oficiálním návrhu na jmenování Chotka řádným profesorem na katedru národopisu při FF UK z 15. 4. 1929 nalezneme tvrzení, že Chotek „r. 1910–1911 pracoval v Berlíně u prof. Luschana“ etc. (AUK – osobní spis č. 321, K. Chotek). A nakonec v Niederlově návrhu na Chotkovu habilitaci se nalézá zpráva o udělení ministerské finanční podpory pro studijní cestu roku 1910, hovořící o tom, že zimní semestr strávil Chotek v Berlíně, v letním pak pobyl v Mnichově, Curychu, a Paříži (AUK – osobní spis č. 321, K. Chotek). Tento soubor informací je tedy ve výsledku značně nejasný. Víme-li však, že se Chotek 29. 3. 1910 oženil, koncem dubna 1910 pobýval s manželkou na pobřeží Jadranu, měl přitom pocit volného času a činil plány na výlety, v létě byl opět na Kavkaze a od podzima 1910 celý další rok vyučoval na gymnasiu na plný úvazek (18 hodin), zdá se být zřejmé, že jeho pobyt v Berlíně a západní Evropě netrval déle, než od podzima 1909 do cca poloviny března 1910. Údaj z roku 1929 je zřejmě mylnou interpretací tvrzení z habilitačního spisu. Z těchto tezí tedy vycházejí mé další závěry.

⁹⁹⁾ Jindřich Matiegka se stal roku 1908 mimořádným profesorem antropologie a demografie a začal budovat první specializované antropologické pracoviště při zoologickém ústavu (Srv. J. Malý, *Jindřich Matiegka*, Praha 1949.). Přidělení ke zmíněnému ústavu i znění Matiegkova extraordinariátu naznačuje, jak neujasněným a rozsáhlým pojmem antropologie byla; tématický rozsah jeho prací to jen potvrzuje (J. Matiegka, *Fysická anthropologie obyvatelstva v Československu*, in: *Československá vlastivěda II – Člověk*, Praha 1933, s. 131. Srv. J. Malý, *Jindřich*

Matiegka, Praha 1949, s. 22n.). I Lubor Niederle zpočátku studoval antropologii a anatomii, přesto na hlubší bádání v tomto oboru rezignoval, jak uvedeno výše. Niederlovy a Matiegkovy cesty se zkrížily již roku 1891, kdy Matiegka získal docenturu a setkal se s Niederlem, tehdy docentem prehistorické archeologie a antropologie. Brzy je pojilo přátelství. Pracovali spolu i ve výboru Národopisné výstavy československé a po změně znění habilitace přenechal Niederle v přátelské (a pochopitelně obrazné) dohodě bádání ve fyzické antropologii (somatologii) Matiegkovi (Tamtéž, s. 7.). Tehdy se rozešly první dva směry Tylorova dělení antropologie, na třetí, etnologii, se teprve čekalo. Niederle a Matiegka však udržovali přátelské i badatelské styky a své poznatky si vzájemně doplňovali. Z této spolupráce vzešlo i odborné školení mladého Chotka. Budoucí první specializovaný národopisec však dle Niederlova názoru měl mít alespoň základní antropologické znalosti. Byl to Niederle, kdo Chotka poslal (zřejmě s osobním dobrozdáním) do praktických lekcí svého přítele Matiegky a kdo jej také vyslal na zahraniční pracoviště, jež sám při svých studiích také navštívil.

Se vznikajícím Matiegkovým antropologickým ústavem mohl Chotek rovněž spojovat myšlenky na své budoucí personální umístění v rámci university. Tyto úvahy naznačuje Vilémem Pražákem reprodukována Chotkova vzpomínka: „*O antropologii se prý zaujal hlavně proto, že byla naděje získat profesuru po prof. Matiegkovi.*“ (V. Pražák, *Za univ. prof. Dr. Karlem Chotkem*, Věstník NSČ, 1–2/1967, s. 31.) Údaj o profesuře je pochopitelně mylný (řádným profesorem se Matiegka stal až roku 1918), spíše se mohlo jednat o úvahy o místu asistenta, jež vznikající vědecké pracoviště do budoucna vyžadovalo. Ani v případě asistentského postu by se však nejednalo o dlouhodobější zajištění zázemí, nelmuvě o existenční jistotě. Budoucí vývoj na universitě i v osobních vztazích Matiegky a Chotka však tyto úvahy, alespoň pro dobu nejbližší, znemožnil (více viz dále).

¹⁰⁰⁾ AUK – osobní spis č. 321, K. Chotek, habilitační protokol ze dne 27. 1. 1912. Jagić redigoval petrohradskou *Encyklopedii slovanské filologie*, znal tedy Chotka jako Niederlova spolupracovníka.

¹⁰¹⁾ Stručnou recenzi Luschanovy knihy *Beiträge zur Volkerkunde der deutschen Schutzgebiete* (Berlín, 1897), v níž odkazuje i na zmíněnou výstavu, uveřejnil Jindřich Matiegka v Národopisném sborníku československém (NSbČ II, 1898, s. 112–113.).

¹⁰²⁾ O Chotkově práci v berlínském museu svědčí *Výroční zpráva Společnosti Národopisného musea za rok 1909*: Musejní referent Chotek „mešká v Berlíně, kde pracuje v královském museu národopisném (*Museum für Volkskunde*) prof. Luschana.“ Srv. NVČ IV, 1910.

¹⁰³⁾ O jaké sbírky se jednalo bohužel nevíme. Tuto stručnou informaci obsahuje návrh na povolání Karla Chotka na řádnou stolicí národopisu při FF UK z 15. 4. 1929 (komise Foustka, Horák, Niederle, Weingart, Murko); Srv. AUK – osobní spis č. 321, K. Chotek.

¹⁰⁴⁾ Předpokládám, že Chotkův pobyt byl omezen na zimní běh. Svědčí o tom Niederlův text návrhu k habilitaci Srv. AUK – osobní spis č. 321, K. Chotek.

¹⁰⁵⁾ Jeho část (či možná celý text) je citována v Niederlově návrhu k Chotkově habilitaci: „*Hat sich an meinen Vorlesungen und Übungen mit grossem Fleisse und erfreulichem Erfolge beteiligt.*“ Tamtéž.

¹⁰⁶⁾ „*Pracována velice hrubě a primitivně neobyčejně zkreslena,*“ napsal o „*nejzajímavější, ač nikoli nejstarší*“ nalezené mapě Chotek. Zde jde ovšem hlavně o větu: „*Tuto mapu jsem našel v berlínské královské bibliotéce.*“ in: K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 50.

¹⁰⁷⁾ O svátcích se samozřejmě nepřednášelo. Úvaha o návratu do Prahy již na vánoční svátky vychází z předpokladu, že Chotek nemohl tušit, zda nebude muset od ledna opět nastoupit výuku v Novém Bydžově. Dovolená, původně udělená v srpnu na půl roku, mu totiž byla prodloužena teprve těsně na konci prosince. Srv. údaje o dovolených in: *Výroční zpráva c. k. státní reálky a vyš. gymnasia v král. věnném městě Novém Bydžově 1909–1910*, s. 44.

¹⁰⁸⁾ V Paříži kromě pobytu v laboratoři prof. L. Manouvriera zkoumal i sbírky, umístěné tehdy v zámku Saint-Germain-en-Laye. Netušil tehdy, že se na stejné místo vrátí za devětadvacet let za zcela jiných okolností. Archiv AV ČR – osobní fond L. Niederle, k. 1 – i. č. 12 – L. Niederle, *Z mého života*, nepublikovaná autobiografie, s. 11.

¹⁰⁹⁾ Niederle pobýval jako student v laboratoři profesora Johanna Ranka v Mnichově během prvního zahraničního pobytu s Čenkem Zíbrtem v letním semestru 1889. Stipendium mu tehdy zprostředkoval Tomáš Masaryk. V Mnichově Niederle poslouchal i srovnávací anatomii u prof. Hertwiga a Rankovi jako nadaný výtvarník kreslil archeologické tabulky pro jeho publikace. Rankovo vysvědčení pak Niederlovi zprostředkovalo přízeň na ministerstvu kultu a vyučování až do první světové vál-

ky. Proto také pro něj nebyl problém zajistit svým studentům stipendia a jisté výhody. Půl roku po mnichovském pobytu se Niederle (tehdy ve společnosti Františka Drtiny) vydal na studia do pařížské antropologické laboratoře prof. Manouvriera. Po půlročním každodenním studiu odjel přes La Manche na prohlídku British musea a do Oxfordu, kde se také osobně seznámil s E. B. Tylorem. Zpět se vracel poznávací cestou přes jižní Evropu. Jak vidno, Niederle posílal svého žáka do míst, jež důvěrně znal. Srv. Archiv AV ČR – osobní fond L. Niederle, k. 1 – i. č. 12 – L. Niederle, *Z mého života*, nepublikovaná autobiografie, s. 9–11. Manouvrier byl také učitelem věhlasného antropologa českého původu Aleše Hrdličky.

¹¹⁰⁾ Chotek vlastnil i Martinův vzorník skleněných očí, podle nějž určoval typy pigmentace v terénu. Srv. K. Chotek, *Tělesný ráz obyvatel Moravského Slovenska*, in: *Národopis lidu československého I – Moravské Slovensko*, Praha 1918, s. 825–826; K. Chotek, *Ethnické rozdíly v anthropologii dítěte (se zřetelem k Slovensku)*, in: *Sborník FF UK v Bratislave 5/I*, Bratislava – Turčianský Sv. Martin 1922, s. 4.; Ludvík Baran vzpomínal, že ještě po 2. světové válce s Chotkem používali Martinovy příručky; dle vzpomínek L. Barana v rozhovoru ze dne 20. 1. 2003. O Chotkově orientaci v aktuální antropologické problematice svědčí jeho referát o knize ruského badatele A. A. Ivanovského. Srv. K. Chotek, *Třídění lidstva podle A. A. Ivanovského*, in: *Sbor. sl. spol. zeměvědné XIX*, 1913, s. 225–228.

¹¹¹⁾ Seznam Chotkem navštívených museí se nalézá v Niederlově návrhu k Chotkově habilitaci (AUK – osobní spis č. 321, K. Chotek). Londýn mezi nimi figuruje a vzhledem k tomu, že do své habilitace Chotek žádou další cestu do západní Evropy nepodnikl, lze předpokládat, že jel na jaře 1910 ve stopách Niederlových a navštívil tedy i musea v britské metropoli.

¹¹²⁾ To vyplývá z upomínkové kartičky, nalezené v osobní bibli Marie Chotkové (soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy). Oddávajícím byl farář Antonín Kašpárek. Uvedené datum sňatku se shoduje s údajem v kádrovém dotazníku ministerstva školství, věd a umění, který Chotek vyplnil 23. 2. 1953 (pozůstalost K. Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy). Bohužel to je také vše, co o svatbě víme. Nedochovalo se ani svatební oznámení, ba dokonce ani žádná fotografie. Nevíme, kdo všechno byl na obřad pozván. Lze však předpokládat, že na svatbu své

nejstarší dcery přijel z Labinské i sládek Vojtěchovsky s manželkou Annou. Dcera také dostala věno, odpovídající majetkovým poměrům rodiny Vojtěchovských, jeho konkrétní výši či obsah však lze povětšinou jen tušit. Podobně jako později obě její sestry, obdržela i Marie Chotková základní výbavu mladé ženy z vyšších kruhů. Kromě ložního prádla a dalších praktických věcí patřily do výbavy dcery kavkazského kolonisty například i poněkud kuriozní velbloudí pokrývky, dost možná i tradiční ruský samovar. Některé z těchto věcí se dodnes nacházejí ve vlastnictví rodiny Chotkovy. Údaje o věnu částečně též dle vzpomínek paní Mileny Přítelové -Erdeové, neteře Marie Chotkové.

¹¹³⁾ Drahomíra Stránská prokazatelně znala paní Chotkovou osobně a hovořila zde tedy z vlastní zkušenosti. Její charakteristika je proto věrohodná a nutno podotknout, že také mimořádně výstižná. In: D. Stránská, *Dílo univ. prof. Dr. Karla Chotka. Pozdrav k sedmdesátým narozeninám*, NVČ XXXII., 1951, s. 227.

¹¹⁴⁾ Na universitě byly v té době studentky stále spíše výjimkou, i když jejich počet časem rostl. V roce 1904/1905 jich na celé UK-F studovalo 153 (9,3%), z nich však málokterá filosofickou fakultu. Viz. *Dějiny University Karlovy III*, Praha 1997, s. 299. Srv. AUK – katalog studentů FF UK-F 1900–1912.

¹¹⁵⁾ Takto o osobních vzpomínkách své tety Máni (jak paní Marii říkali její sourozenci i neteře) hovořila paní Milena Přítelová-Erdeová. V podobném duchu se nesly i vzpomínky Ludvíka Barana, jenž s Chotkem absolvoval terénní výzkumy a byl v prvních letech po 2. světové válce jeho asistentem. Podílel se i na terénním výzkumu, jehož se účastnila paní Marie, a několikrát Chotka navštívil i u něj doma. Dle vzpomínek L. Barana z rozhovoru 20. 1. 2003. Podobně i D. Klímová 17. 2. 2003 a J. Vařeka 24. 2. 2003.

¹¹⁶⁾ Paní Marie Chotková napsala 23. 4. 1910 bratru Miloslavovi (Miloušovi) dopisnici, v níž píše, že s manželem definitivně opustí Gruz 27. 4. a buď pojedou „*přímo do Prahy, bude-li třeba kvůli bytu, a nebo dříve projedeme hlavní města na Balkáně a zpět pojedeme po moři z Dubrovníka.*“ (dopisnice v pozůstalosti K. Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy) Je tedy více než pravděpodobné, že tehdy absolvovali onu cestu po balkánských museích, jíž Chotek sám lokalizoval do roku 1911: „*R. 1911 pracoval jsem v národopisných musejích jihoslovanských, zvláště v Bělěhradě.*“ (Nepublikovaný koncept Chotkových

memoárů, s. 4; pozůstalost K. Chotka – soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy) Roku 1911 však Chotek celý rok vyučoval na plný úvazek na gymnasiu, dovolenou neměl a o prázdninách cestoval po musejích v Haliči a na Ukrajině: „*Jednatel Národopisného musea prof. dr. Chotek vykonal o prázdninách cestu po Rusku a Polsku a navštívil zjm. národopisná musea v Krakově, Lvově a Kijevě.*“ (Zprávy o museích a společnostech národopisných, NVČ VI., 1911, s. 189.) Kdyby tehdy Chotek pracoval, jak tvrdil, i na Balkáně, jistě by se zmínka o této cestě ve zprávách NVČ vyskytla. To se však nestalo. Naopak ve stejné rubrice se již v NVČ V., 1910 objevila výmluvná zpráva: Musejní referent Chotek „*vykonal v létě cestu po zemích balkánských a navázal styky s tamními musei.*“ Zdá se, že se Chotek ve svých vzpomínkách zmýlil a pobyt v balkánských museích se váže již k roku 1910. Z těchto závěrů tedy dále vycházím.

¹¹⁷⁾ Dle vzpomínek L. Barana z rozhovoru 20. 1. 2003.

¹¹⁸⁾ Srv. nepublikovaný koncept Chotkových memoárů, s. 4; pozůstalost K. Chotka – soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy.

¹¹⁹⁾ Oprávněně, myslím, předpokládám, že před druhou kavkazskou cestou novomanželé přeci jenom museli věnovat jistou péči zabydlení v novém domově, o němž se psala paní Chotková ve zmíněné dopisnici (viz pozn. 116), a tak se alespoň na pár týdnů před koncem školního roku vrátili do Prahy. Chotkovi končila dovolená v Novém Bydžově a sestry paní Marie uzavíraly další ročník svého pražského studia. Na cestu do Labinské se zřejmě vydali všichni společně.

¹²⁰⁾ Vzájemné tlaky a střetávání zájmů dobře ilustruje to, jakým způsobem si Goll postěžoval Pekařovi: „*Co se týče Kazimoura, psal mi Drtina, že Kaz. kvůli nám přišel do Benešova, což je jako do Prahy a ten Brunclík (...) proto přišel na Smíchov, ovšem též protekcí nějakého hloupého agrárního poslance. Tak! A Urbánek pohořel kvůli Chotkovi a Brunclíkovi.*“ (Goll Pekařovi 14. 7. 1910, in: J. Klik (ed.), *Listy úcty a přátelství*, Praha 1941, s. 524.) Goll navíc zákulisní boje v dalším dopise ještě více osvětlil: „*Z všech jedno bylo přece splněno. Urbánek dostal nyní přece definitivum v Karlíně. Ale myslím, že to neděkuje mně, nýbrž Metelkovi.* (Jindřich Metelka, bývalý středoškolský profesor dějepisu a zeměpisu na reálce v Ječné, byl od r. 1907 říšským poslancem – pozn. aut.) *Měl jsem v těch věcech všelijakou korespondenci a vidím za kulisy. Niederle chtěl míti v Praze na reálce v Ječné Chotka a byl jsem*

žádán, abych se pro to místo Urbánka neujímal. Chotek místo dostal a Urbánek byl vlastně odstrčen. Tu ovšem měl Metelka povinnost se o něho starat. A tak nyní obdržel Karlín.“ (Goll Pekařovi, tamtéž, s. 526.). Urbánek byl do Ječné přidělen ze vzdálených Loun a působil zde pouze rok. Činil si však v souvislosti s ústavem v Ječné jistě naděje na pevné uchycení v Praze. Chotkova definitivita byla schválena ve Vídni 28. 6. 1910 a zemským školním radou až 19. 7. 1910. Srv. *Výroční zpráva c. k. české reálky pražské na Novém Městě (v Ječné ulici) za rok 1910–1911*, s. 14–15. O tom, do jaké míry byly boje o umístění schopných historiků ovlivňovány politickými zájmy a vlivem českých poslanců říšské rady svědčí kromě těchto útržků celá série Gollových dopisů z tohoto období. Srv. J. Klik (ed.), *Listy úcty a přátelství*, Praha 1941, s. 523–527.

¹²¹⁾ Chotkovi bydleli v domě v ulici U Havlíčkových sadů, č. p. 9, což je mimochodem dodnes skvělá adresa.

¹²²⁾ Práce na *Encyklopedii slovanské filologie* vycházela skutečně pouze z údajů odborné literatury a statistik, konfrontovaných dotazníkovou formou s aktuálním stavem. Niederle sám již od dob, kdy se mu uzavřel přístup do Musea, formuloval archeologii jako vědu v podstatě kabinetní, resp. museální. V jedné ze svých polemik s J. L. Píčem napsal: „*Je zcela na omylu [Píč], domnívaje se, že ten, kdo kope, v archeologii vědecky pracuje. Archeologie je věda především museální, ne nauka zpod širého nebe. Ale má ovšem přirozeně obojí druh pracovníků: jedny, kteří mají tolik času a chuti, aby proseděli celé dny při vyhrabávání hrobů, a to, co najdou, očišťují a ukládají ve sbírky a píšou pak více či méně dobré a kritické popisy svých nálezů – druhé, kteří výkopy ty hotové studují z popisů a v musejích. Tu nastává teprve ta pravá práce rozumová, ne dřívě! Jen úsilovným a opětovným studiem museí, srovnáváním lokálních a časových skupin poctivě prozkoumaných nálezů dociluje archeolog pomalu krok za krokem to, k čemu nauka chce jednou dojít, aby totiž ukázal, jak se vyvíjela stará kultura. Této práce já se předem účastním, ponechávaje praktickou činnost sběratelskou jiným, aniž bych touto prací, nutnou a je-li poctivě prováděna i velmi záslužnou, pourhoval.*“ (L. Niederle, *Obrana*, in: *Soubor obran a polemik proti Píčovi*, Archiv AV ČR – osobní fond L. Niederle, k. 7., i. č. 339, 340.) Odhlédneme-li od jisté afektovanosti článku a jeho stáří (jedná se o leták, samostatný dvojlist, který Niederle zveřejnil roku 1896 jako přes svou obvyklou di-

stinguovanost zjevně rozhořčenou odpověď na Píčovu kritiku v Památkách archeologických XVII, s. 472), zůstává přesto skutečností, že Niederle citované pojetí archeologického bádání ani v době práce na *Slovanských starožitnostech* zásadněji nezměnil a zůstal (i kvůli své nemoci) skutečně kabinetním učencem, jenž své závěry v terénu neověřoval. Chotek jeho postoje zprvu přejímal, ale brzy je začal přehodnocovat, když seznal, že „jít do terénu, to je to, co nepochopil E(manuel) Kovář, terén neznal ani Zíbrt, ani Niederle.“ E. Vomlelová, c. d., s. 40. Mýlí se proto jinak bystrý Zdeněk Smetánka, když ve svých *Archeologických etudách* s nostalgickým obdivem vykreslil „aristokraticky ušlechtilého muže mnoha knih a velkého syntetického díla, zdravotně křehkého a zranitelného Lubora Niederla, jak vytrvale, nejspíš v té době ještě vlakem a v kočáře, cestuje od místa k místu a doplňuje nebo kontroluje kousek po kousku přímé doklady.“ Smetánka Z., *Archeologické etudy*, Praha 2003, s. 149. Niederle prováděl kritiku pramenů z odborné literatury, povětšinou do stolu, podobně jako J. G. Frazer. Nebyl empirikem, pídícím se v terénu po přímých dokladech, naopak – pokud cestoval, pak za prohlídkami musejních expozic (a k tomu v pozdějších letech v důsledku neurózy docházelo již výjimečně), jinak, sedě o prázdninách ve větřané komoře ve svých milovaných slováckých Veletinách, prováděl potivě minuciózní kritiku veškeré dostupné literatury a nejasnosti ověřoval korespondencí se světovými kapacitami oboru. Takto napsal drtivou většinu svých *Slovanských starožitností*. Tím, kdo jezdil vlakem a kočárem, byl nejen ve svých mladších letech právě Niederlův zdánlivý antipod, archeolog tragického údělu, J. L. Píč. Tento malý omyl však nemění nic na Smetánkově oprávněném obdivu k Niederlově intuici a schopnosti vidět dál, než hovořily odkryté prameny. Ba spíše právě naopak (Tamtéž).

¹²³⁾ K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 74n.

¹²⁴⁾ K. Chotek, *Čechové na Kavkaze. Vzpomínka z cest*, NVČ V., 1910, s. 202.

¹²⁵⁾ K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 69–70.

¹²⁶⁾ Dle sdělení L. Barana v rozhovoru 20. 1. 2003. Chotek skutečně nebyl pivař, naopak patřil ke ctitelům dobrého vína a měl v oblíbě i kvalitní likéry.

¹²⁷⁾ „Tam, kde se réva [na Kavkaze] pěstuje, vyrovná se nejlepším druhům krymským. (...) Ceny hroznů všude v městech jsou nepatrné, veli-

kostí zrn předčí italské.“ K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 95–96.

¹²⁸⁾ Tamtéž, s. 96.

¹²⁹⁾ „*Tak hned v sousedství Glěbovky (česká vesnice poblíž Anapy – pozn. M. D.) jsou obrouské státní vinice, z nichž se těží ročně 200 000 až 400 000 lahví stolového vína a 80 000 lahví šampaňského v ceně 3–5 rublů za láhev a vyváženého zvláště do Ameriky.*“ (K. Chotek, *Čechové na Kavkaze. Vzpomínka z cest*, NVČ V, 1910, s. 203.) „*Ředitelem je tu Francouz ze Champagne.*“ (K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 96)

¹³⁰⁾ K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 118.

¹³¹⁾ O tom, že Abchazců rychle ubývá a jejich kultura mizí se Chotek dočetl v knize R. von Eckerta *Der Kaukasus und seine Völker*, vydané již roku 1887. Sám Eckerta uvedl jako svou motivaci pro tuto cestu. Jeho úmyslem evidentně bylo naposledy zachytit jev, který se brzy stane minulostí. Srv. K. Chotek, *Abchazia a Abchazci*, zvl. otisk ze Sborníku České společnosti zeměvědné XXI., 3–4/1915, s. 1, pozn. č. 1.

¹³²⁾ Tamější forma islámu. Srv. K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 41.

¹³³⁾ Zde se také v terénu setkal s objekty, jež později po 2. světové válce naplňovaly jeho vědecké zájmy – s primitivními pletenými stavbami. Srv. K. Chotek, *Abchazia a Abchazci*, zvl. otisk ze Sborníku České společnosti zeměvědné XXI., 3–4/1915, obrazová příloha, obr. č. 3.

¹³⁴⁾ Chotek bohužel nikde výslovně nezmiňuje, o jakou nemoc šlo. Mohlo se jednat i o některou formu malárie. Srv. Chotkovo líčení: „*Ale letní doba je pro cestování po pobřeží černomořském velmi málo příhodná a zvláště toho roku, jak mne již v Novorossijsku upozorňovali, bylo v Abcházii mnoho nemocí. Že tyto pověsti byly pravdivé sám jsem se přesvědčil; pro dosti vážné onemocnění odjel jsem z Abchazie dříve, než jsem mohl svůj úkol dokončiti.*“ K. Chotek, *Abchazia a Abchazci*, zvl. otisk ze Sborníku České společnosti zeměvědné XXI., 3–4/1915, s. 1.

¹³⁵⁾ Zřejmě dnešní město Zestafoni, ležící na železnici z Batumi do Tbilisi. Předpokládám tedy, že spíše než případný obsah klášterní bibliotéky Chotka tehdy zajímaly medicínské schopnosti tamějších mnichů, kteří pravděpodobně suplovali neexistující nemocnice. O tamějším pobytu srv. Chotek K., *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 118. Samotný klášter viz K. Chotek, *Abchazia a Abchazci*, zvl. otisk ze Sborní-

ku České společnosti zeměvědné XXI., 3–4/1915, obrazová příloha, obr. č. 2.

¹³⁶⁾ O informacích získaných v Novoafonském klášteře se Chotek ve svých kavkazských pracích zmínil několikrát. Týkaly se zejména potíží s chovem dobytka. Srv. K. Chotek, *Abchazia a Abchazci*, zvl. otisk ze *Sborníku České společnosti zeměvědné XXI.*, 3–4/1915, s. 8; K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 100.

¹³⁷⁾ Tam možná znovu krátce navštívil museum.

¹³⁸⁾ Srv. i s odstupem času kritický akcent popisu kavkazských zdravotních poměrů a jednání labinských úřadů. K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 74n.

¹³⁹⁾ K obohacování fotografického archivu od té doby přispíval pravidelně. Srv. *Výroční zprávy Společnosti národopisného musea*, NVČ III–V, 1909–1911. Chotkův rozsáhlý fotografický archiv, obohacený později částečně i z pozůstalosti (nebo alespoň jeho část, která zbyla po Chotkově nuceném odchodu u katedry v roce 1957, početných stěhováních ústavu a změnách ve vedení), je dodnes součástí fondů archivu ÚEF AV ČR. Jedná se však doposud o nezpracované, neinventarizované fondy.

¹⁴⁰⁾ K. Chotek, *Čechové na Kavkaze. Vzpomínka z cest*, NVČ V., 1910, s. 201–205.

¹⁴¹⁾ K. Chotek, *Vývoj ruské kolonisace na severním Kavkaze*, in: *Sborník české společnosti zeměvědné XVI–XVII*, 1910–11, s. 26–90; K. Chotek, *Zdravotní poměry na severním Kavkazsku*, in: *Sborník české společnosti zeměvědné XVI–XVII*, 1910–11, s. 271–283; K. Chotek, *Hospodářské a kulturní poměry severního Kavkazska*, in: *Sborník české společnosti zeměvědné XVIII*, 1912, s. 1–18, 90–101, obr., příloha č. 1 – Mapa ruské národnosti na severním Kavkazsku. Všechny tyto dílčí studie vyšly později souhrnně pod názvem *Rusové na severním Kavkaze* (vl. nákl., Praha 1912). Redaktorem *Sborníku české společnosti zeměvědné* byl poslanec Jindřich Metelka, jenž před příchodem Chotkovým působil na reálce v Ječné jako dějepisář a zeměpisář. Právě on zajistil Rudolfu Urbánkovi definitivu v Karlíně a lze předpokládat, že byl tedy zpraven i o Chotkovi a důvodech Niederlovy žádosti o jeho umístění v Ječné.

¹⁴²⁾ K. Chotek, *Rusové na severním Kavkaze*, Praha 1912, s. 73–76.

¹⁴³⁾ Srv. *Zprávy o musejích a společnostech národopisných*, NVČ VI., 1911, s. 189. Kromě dalších museí poznal Chotek ve Lvově i významného antropologa J. Czekanowského. I zde také mohl využívat vlivu Niederlova jména, jež mělo mezi ruskými i polskými vědci velkou váhu.

¹⁴⁴⁾ K. Chotek, *Vzpomínky na Aleše Hrdličku (1869–1943)*, Časopis lékařů českých 6/1957, s. 186.

¹⁴⁵⁾ Komise (zvolená 14. 3. 1912 ve složení: Lubor Niederle /referent/, Jindřich Matiegka a Václav Švambersa) o den později Chotkovu habilitaci jednohlasně schválila a ministerstvo ji potvrdilo 28. 7. 1912. Jak vidno, Chotkův vstup na universitu se uskutečnil zcela bez vlivu oborových historiků. Habilitační protokol i opis schválení vyjádření děkanátu o schválení habilitace ministerstvem kultu a vyučování in: AUK – osobní spis č. 321, K. Chotek. Odpověď na otázku, proč nebyl Chotek přidělen za asistenta Jindřichu Matiegkovi, se podle Viléma Pražáka skrývá v autentické Chotkově vzpomínce, kterou zaznamenal V. Pražák. Jednalo se Chotkovo odmítavé vyjádření k Matiegkově posudku pravosti nálezu tzv. Žižkovy lebky v kostele sv. Petra a Pavla v Čáslavi. Matiegka se touto otázkou zabýval již roku 1910 a v následujícím roce se o pravosti nálezu strhla živá polemika. Chotek zde kritizoval Matiegkův názor o pravosti nálezu jako idealistický romantismus. V. Pražák, *Za univ. prof. Dr. Karlem Chotkem*, Věstník NSČ, 1–2/1967, s. 31. Srv. J. Malý, *Jindřich Matiegka*, Praha 1949, s. 26–28 (bibliografie Matiegkových prací). Tento spor mi v rozhovoru potvrdil i L. Baran. Pravděpodobnějším ovšem je, že se Matiegka na Chotka zlobil kvůli odmítnutí účasti na Hrdličkově expedici. Matiegkův hněv ostatně potvrdil i sám Chotek: „*Dr. Hrdlička odpověděl velmi zle a také prof. Matiegka se zlobil.*“ K. Chotek, *Vzpomínky na Aleše Hrdličku (1869–1943)*, Časopis lékařů českých 6/1957, s. 186.

¹⁴⁶⁾ V opisu vyznění z děkanátu FF UK-F o schválení habilitace ze dne 9. 8. 1912 se tvrdí, že Chotkovi byla zkušební přednáška prominuta. (AUK – osobní spis č. 321, K. Chotek) Vilém Pražák však napsal, že tato přednáška obsahovala zpracování dat o Cerovu. Srv. V. Pražák, *Za univ. prof. Dr. Karlem Chotkem*, Věstník NSČ, 1–2/1967, s. 31. Je možné, že Chotek měl přednášku vypracovánu, ale nepřednesl ji. Zvláštní ale je, že Pražák ohledně svého tvrzení odkazuje na článek Drahomíry Stránské (*Dílo univ. prof. Dr. Karla Chotka. Pozdrav k sedmdesátým narozeninám*, NVČ XXXII., 1951, s. 225–234.), v němž se však žádné takové tvrzení nenachází.

¹⁴⁷⁾ Všeobecný národopis byl tehdy chápán jako zastřešující předmět, týkající se exotického materiálu. Habilitace tedy nezahrnovala národopis tzv. speciální, zabývající se slovanskou tematikou.

¹⁴⁸⁾ „O habilitaci nerozhodovala pražská universita, nýbrž Vídeň, mohla být jen ze všeobecného národopisu a antropologie, archeologie ustupovala do pozadí.“ Srv. nepublikovaný koncept Chotkových memoárů, s. 4; pozůstalost K. Chotka – soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy.

¹⁴⁹⁾ Koncepty či texty Chotkových raných přednášek se bohužel nezachovaly.

¹⁵⁰⁾ Srv. E. Vomlelová, c. d., s. 44. „V rámci zeměpisných věd přednášel exotický národopis, využíval spíše musejní materiál světových muzeí.“ Mohl hypoteticky využívat i exponátů ze sbírek Náprstkova musea. Doklad pro toto tvrzení ovšem chybí.

¹⁵¹⁾ Dvorský vystudoval právnickou fakultu a doktorát získal ve stejném roce jako Chotek na základě disertace *Ekonomickogeografické studie z Černé Hory* (posudky Augustin – Počta, AUK – Rigorosa I., č. 434). Habilitoval se již v roce 1910 pro antropogeografii (ekonomickou geografii) a pro neukotvenost této disciplíny skončil jako asistent geografického semináře. Do pestré skupiny osob, přednášejících v rámci zeměpisných věd, náležel i klimatolog prof. Hanzlík. A konečně roku 1919 se zde objevila i postava pozdějšího Chotkova souputníka z meziválečných a poválečných let, religionisty Otakara Pertolda, jenž tehdy počal zhodnocovat své jedinečné zkušenosti z pobytu na Cejlonu.

Zajímavý vztah Chotka a Dvorského zřejmě i přes časté kontakty, společné publikační zázemí, Dvorského částečnou participaci na dění v NSČ i vzájemnou spolupráci na pařížské mírové konferenci bohužel zůstává nezmapován. Nezachovala se žádná vzájemná korespondence a vzpomínky Chotkových žáků jsou v tomto ohledu značně kusé.

¹⁵²⁾ Zde narážím na údajnou etnocentričnost slovanského národopisu obecně, jak ji formuloval David Scheffel ve svém článku pro *Anthropological quarterly* (D. Scheffel – J. Kandert, *Politika a kultura v české etnografii*, in: M. Holubová – L. Petráňová – J. Woitsch (edd.), *Česká etnologie 2000 (Praha, vila Lanna 25. – 26. října 2000)*, Praha 2002, s. 213–230 (překlad článku z revue *Anthropological quarterly* 67 (1996), s. 15–23; přel. P. Skalník). Pochopitelně existovala vzájemná uzavřenost, vyplývající přirozeně ze slovansko-germánského antagonismu. Nešlo ovšem pouze situaci analogickou s demonstrativními bojkoty německých divadelních představení ze strany Čechů. Slavistické kapacity jako V. Jagić a mnozí jiní se snažili udržovat čilé kontakty s německou vědou. Zde antagonismus nefungoval na úkor vědecké erudice. Srovná-

ním titulů, recenzovaných v periodikách typu NSbČ, NVČ, ČL a další se ukáže zjevný zájem o výsledky zahraničního výzkumu. Naopak právě němečtí etnografové se dlouho vyznačovali okázalým ignorováním výsledků slovanských badatelů. Tuto skutečnost glosoval roku 1892 Čeněk Zíbrt ve své recenzi knihy J. Seppa *Internationale Hochzeits-, Tauf- und Todesbräuche* (Mnichov 1891) výstižnými slovy: „*Slavica non leguntur.*“ (ČL I, 1892, s. 308) Situace se ovšem do vypuknutí světové války nezměnila. Výmluvně to dokládá Polívkova recenze díla A. Abta *Die volkskundliche Literatur des Jahres 1911* (Leipzig – Berlin 1913): „*Slovanská produkce vědecká jest naprosto ignorována, ba ani Archiv für slavische Philologie nenalézáme v připojeném seznamu časopisů! Ke Slovanům druží se leda ještě Maďaři a Rumuni. Nemusím zvlášť dovozovati, že toto ignorování zvláště slovanské lidovědy nikterak není na prospěch žádoucímú rozkvětu srovnávací vědy lidovědné.*“ NVČ IX., 1914, s. 15–16.

MARGINALIA HISTORICA VII

2003

K vydání připravil Roman Ferstl
Pro katedru dějin a didaktiky dějepisu UK – PedF v Praze
vydal Nadační fond První pražské pedagogické peruti,
M. D. Rettigové 4, Praha 1, 116 39,
v Praze roku 2003

Sazba a typografická úprava Roman Ferstl
Návrh a zpracování obálky Jan Šuma
Tisk Příbramská tiskárna s. r. o., Nádražní 190, Příbram

Náklad 150 výtisků

ISBN 80-239-2092-8